

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**ШЕВЧЕНКО НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА**

**УДК 94:347.961 (477) «1866/1917» (043.5)**

**РОЗВИТОК НОТАРІАТУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ  
(1866–1917 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 «Історія України»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,  
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н. В. Шевченко

Науковий керівник: Котляр Юрій Вадимович, доктор історичних наук,  
професор

Миколаїв – 2019

## АНОТАЦІЯ

*Шевченко Н. В.* Розвиток нотаріату на Півдні України (1866–1917 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «Історія України» (032 – Історія та археологія). – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2019.

**Актуальність теми** зростає у зв'язку з потребою переосмислення, уточнення й вивчення в пострадянський час історії правових інститутів, які сформувалися й діяли на території українських губерній Російської імперії. Інститут нотаріату, як один із них, вимагає особливої уваги з огляду на те, що він став невід'ємною частиною життєдіяльності суспільства і виконує важливу роль у здійсненні правозахисної та правоохоронної функцій у встановлених законом межах по вчиненню нотаріальних дій. Звернення до історії нотаріату дозволить ширше поглянути на можливості вирішення завдань щодо реформування сучасного інституту нотаріату в Україні.

**Мета та завдання дослідження** полягають в історичній реконструкції процесу формування, становлення і розвитку інституту нотаріату, а також у виявленні регіональних особливостей його діяльності на Півдні України.

**Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що на основі вивчених праць попередників і джерельної бази, вперше проблема розвитку інституту нотаріату на Півдні України в 1866–1917 рр. стала предметом спеціального історичного дослідження, здійснено комплексний підхід до її вирішення: досліджено процес підпорядкування нотаріальної служби Південної України загальній державній судовій системі Російської імперії; показано зв'язок між соціально-економічним, урбаністичним, модернізаційним розвитком регіону і поширенням нотаріальних установ; встановлено прізвища, роки діяльності на посаді, стани і цивільні чини нотаріусів окружних судів Одеського судового округу; висвітлено формування нотаріальних контор і нотаріальних архівів,

діяльність молодших і старших нотаріусів, а також установ і осіб, наділених правом учинення нотаріальних дій; встановлено рівень професійної освіти нотаріусів у регіоні; простежено і порівняно повсякденну діяльність, матеріальні статки, рівень життя і побуту нотаріусів губернських, повітових міст, містечок і селищ Південної України; визначено роль нотаріальних установ у правовому забезпеченні потреб населення регіону.

**У першому розділі «Історіографія, джерела, теоретико-методологічні основи дослідження»** встановлено, що історіографічна база складається переважно із праць фахівців-правознавців, предметом яких була історія нотаріату в Україні та Росії. Її формування почалось в 70-ті рр. XIX ст., коли процеси реформування нотаріальної галузі примусили замислитися про її подальший розвиток в державі. На цьому етапі в імперській історіографії проблеми оформилися два напрями у вивченні історії нотаріату: офіційний і ліберально-критичний. Радянські дослідники негативно ставилися до вільного нотаріату, який виник у царській Росії, критично оцінювали нотаріальну реформу 1866 р., хоча і вбачали в ній модернізаційні зміни. У сучасній історіографії проблема історії нотаріату достатньо поширена. Проте ступінь розробки теми характеризується відсутністю узагальнювальних досліджень.

Виявлено широкий пласт архівних джерел, які склали основу для дослідження формування, становлення і розвитку нотаріату на Півдні України в окреслений період. Аналіз опублікованих документів довів їхню важливість для доповнення та увиразнення предмету дослідження. Використання достатньо репрезентативної джерельної бази дозволило авторці виконати завдання, поставлені в дисертації.

Методологія дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності, системності, комплексності, структурності, детермінізму. Міждисциплінарний характер дослідження потребував застосування різних методологічних підходів, якими оперують гуманітарні та соціальні науки: історичного, антропоцентристського, модернізаційного, регіонального, комплексного й системного, структурно-функціонального. Відповідно до

поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових (логічний, структурно-системний, стадіально-регіональний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, метод зіставлення, аксіологічний метод), конкретно-історичних (порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-типологічний), спеціально-історичних (проблемно-хронологічний, синхроністичний, методи історіографії та джерелознавчого дослідження), міждисциплінарних (математично-статистичний) методів дослідження.

**У другому розділі «Генезис інституту нотаріату у другій половині XIX – на початку XX ст.: загальноросійський аспект»** розкрито передумови формування нотаріальної діяльності на території українських губерній та процес підпорядкування нотаріальної служби Південної України загальній державній судовій системі Російської імперії. Висвітлено чинники, що вплинули на формування нотаріату в регіоні. Проаналізовано нотаріальну реформу 14 квітня 1866 р. російського уряду, яка привела до укомплектування штатів нотаріальних контор і створення нотаріальних архівів. Показано відображення та результати реформи у південному регіоні України. Досліджено зв'язок між соціально-економічним, урбаністичним, модернізаційним розвитком регіону і поширенням нотаріальних установ. Вказано на недоліки реформи і чинники, які вимагали модернізації нотаріального законодавства Російської імперії на початку XX ст. Зроблено висновок про те, що реформування нотаріальної справи в Російській імперії було викликано вимогами часу і вимагало негайного перетворення. Відповідно до Положенням про нотаріальну частину 1866 р. нотаріат було виокремлено у самостійний правовий інститут з широким колом діяльності з визначеною компетенцією.

**У третьому розділі «Структура та особовий склад нотаріальних установ на Півдні України»** досліджено процеси утілення нотаріальної реформи 1866 р. у регіоні. Розкрито структуру, особовий склад, організацію роботи нотаріальних контор і нотаріальних архівів у складі Одеського, Херсонського, Єлисаветградського, Катеринославського і Сімферопольського окружних судів, досліджено діяльність молодших і старших нотаріусів, а також

установ та осіб, наділених правом учинення нотаріальних дій. Нотаріальні контори відкривалися в регіоні з 1869 р. і до 1880 р. їх штат був заповнений повністю. За даними на 1913 рік у регіоні працювало 150 молодших і 6 старших нотаріусів, що становило 38,5 % від загальної їх кількості в 9 губерніях України. Установлено 341 ім'я нотаріусів Півдня України, з яких за становою ознакою більшу їх частину складали дворяни, міщани, колишні військові, які перебували в чинах від IV до XIV класу. Правовий статус нотаріуса характеризувався подвійним становищем: з одного боку, нотаріуси перебували на державній службі, однак без права отримання платні і пенсій, а з іншого – їх діяльності було надано статус приватної юридичної практики. Таким чином, нотаріус був одночасно і посадовою особою, і представником вільної юридичної професії.

**У четвертому розділі «Діяльність і підготовка нотаріусів на Півдні України»** встановлено рівень професійної освіти нотаріусів, простежено і порівняно повсякденну діяльність, матеріальні статки, рівень життя і побуту нотаріусів губернських, повітових міст, містечок і сіл регіону. Зазначено, що інститут нотаріату базувався на чітко визначених службових обов'язках нотаріусів зі встановленим порядком учинення нотаріальних дій. Освітній рівень нотаріусів Півдня України не був низьким з огляду на те, що ці посади займали переважно колишні члени суддівського відомства, з яких всі старші нотаріуси мали вищу юридичну освіту. Молодші нотаріуси здобувати її почали лише з 1905 р., і до 1917 р. вже 8 нотаріусів регіону її отримали. Здобути вищу юридичну освіту у другій половині XIX ст. могли лише чоловіки. Можливості для отримання вищої освіти жінками з'явилися під час революції 1905–1907 рр., коли було відкрито юридичні факультети при Вищих жіночих курсах. Але російський уряд був не готовий надати їм офіційний дозвіл займатися юридичною практикою. В результаті на Півдні України до 1917 р. не було жодної жінки, яка б працювала нотаріусом або його помічником.

Установлено, що діяльність нотаріусів на Півдні України була пов'язана як з їхнім життям, так і з життям різних станів і класів суспільства, які вони

обслуговували. Суперечливий статус нотаріусів і відсутність корпоративного зв'язку зумовлювали появу серед них конкуренції. Доведено, що на кількість клієнтів і здійснених нотаріальних угод у одного нотаріуса впливала не тільки кількість населення, розвиток економічного життя, але й власні потреби людей, активність ділового обігу, особисті ділові і моральні якості нотаріуса, привабливе місце для контори. Різниця в умовах праці і матеріальних прибутках міських і сільських нотаріусів змушувала останніх займатися сторонніми справами у пошуках додаткових джерел прибутку. Ділові якості нотаріусів формували серед них певну станову спеціалізацію, що проявлялося в обслуговуванні ними окремих станів суспільства – селян, міщан, купців, а також спеціалізацію за здійсненням окремих актів – угод з нерухомістю, укладання духовних заповітів, обслуговування членів однієї родини. Незважаючи на значні недоліки в організації нотаріату, але зважаючи на вільну професію, і в більшості випадків достатній прибуток нотаріусів, часто їх праця перетворювалася на вигідну родинну справу. Загалом діяльність нотаріусів Півдня України оцінювалася достатньо високо як громадськістю, так і урядом.

Підсумовуючи основні результати проведеного дослідження, дисертантка дійшла **висновків** про те, що наразі бракує комплексної праці з історії нотаріату на Півдні України, хоч є доволі значні напрацювання в цьому напрямі. Положення про нотаріальну частину 1866 р. створило в Російській імперії окремий універсальний інститут нотаріату та визначило його місце як органу публічної діяльності в системі судового відомства. Нотаріальна справа на Півдні України була нерозривно поєднана із загальноросійськими правовими традиціями. Поступовий розвиток нотаріальної діяльності в регіоні зумовлювався зростанням економічного потенціалу, а відтак і цивільного обігу, розширенням кола об'єктів та суб'єктів приватної власності.

**Ключові слова:** Південь України, інститут нотаріату, нотаріус, старший нотаріус, нотаріальний архів, нотаріальна контора, реформа, модернізація, окружний суд.

## SUMMARY

**Shevchenko N. V. Development of the Notary in the South of Ukraine (1866-1917). – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.**

Thesis for obtaining a scientific degree of PhD in History in specialty 07.00.01 “History of Ukraine” (032 – History and Archeology). – Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2019.

**The relevance of the topic** is growing due to the need to rethink, refine and study post-Soviet history of legal institutes, which were formed and acted on the territory of Ukrainian provinces of the Russian Empire. The institute of notary services, as one of them, requires special attention according to the fact that it has become an integral part of the life of the society and plays an important role in the implementation of human rights and law enforcement functions within the limits established by law for committing notarial acts. Taking into account historical facts about the notary will allow us to look more closely at the possibilities of solving the problems of reforming the modern notary institution in Ukraine.

**The purpose and tasks of the study** consist in the historical reconstruction of the process of formation, organization and development of the notary institution, as well as in identifying regional features of its activities in the South of Ukraine.

**The scientific novelty of the research** is that on the basis of the studied works of different scholars and the source base for the first time, the problem of the development of the notary institution in the South of Ukraine in 1866-1917 became the subject of a special historical research, also a comprehensive approach to its solution was carried out: the process of subordination of the notary service of Southern Ukraine to the general state judicial system of the Russian Empire is researched; the connection between socio-economic, urban, modernization development of the region and distribution of notarial institutions is shown; the surnames, years of service, positions, and civilian ranks of notaries of district courts of the Odessa judicial district are found out; the formation of notarial offices and

notarial archives, the activities of junior and senior notaries, institutions and persons with the right to carry out notarial acts are highlighted; the level of professional education of notaries in the region is defined; everyday activities, material wealth, standard of living of notaries in provincial, county cities, towns and villages of Southern Ukraine are determined and compared; the role of notarial institutions in the legal provision of needs of the population of the region is determined.

**In the first section “Historiography, Sources, Theoretical and Methodological Foundations of the Study”** it was defined that the historiographic basis of the study consists mainly of the works of scientists-lawyers. The main subject of these papers was the history of the notary in Ukraine and Russia. Its formation began in the 70's of the nineteenth century, when the processes of reforming the notarial industry forced to think about its further development in the state. At this stage in the imperial historiography of the problem crystallized two points of view in the study of the history of the notary: the official and liberal-critical. Soviet researchers negatively treated a free notary, which arose in tsarist Russia, critically evaluated the notarial reform of 1866, although they saw the modernization changes there. In modern historiography, the problem of the history of the notary is quite widespread. However, the degree of development of the topic is characterized by the lack of generalization studies.

The wide array of archival sources is discovered so they form the basis for the research of the formation, organization and development of a notary in Southern Ukraine. The analysis of published documents proved their importance for supplementing and making clearer the subject of research. The use of a quite representative source base allowed the author to perform the tasks set out in the thesis.

The methodology of the research is based on the principles of historicism, objectivity, system and structural approach, complexity, determinism. The interdisciplinary nature of the research requires the application of various methodological approaches that humanitarian and social sciences use: historical, anthropocentric, modernizing, regional, complex and systemic, structural and



functional. In accordance with the tasks of research, a complex of general scientific (logical, structural-system, staged-regional, analysis, synthesis, induction, deduction, method of comparison, axiological method), concrete historical (comparative-historical, historical-genetic, historical-typological), special-historical (problem-chronological, synchronous, methods of historiography and source study research), interdisciplinary (mathematical-statistical) research methods is applied.

**In the second section “The Genesis of the Notary Institute in the Second Half of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries: the all-Russian Aspect”** the preconditions for the formation of notarial activity in the territory of Ukrainian provinces and the process of subordination of the Southern Ukraine's notary service to the general state judicial system of the Russian Empire were revealed. The factors influencing the formation of a notary in the region are highlighted. It was analyzed the notarial reform of April 14, 1866 of the Russian government, which led to the staffing of the notarial offices and the creation of notarial archives. The essence and results of reform in the southern region of Ukraine are shown. The connection between socio-economic, urban, modernization development of the region and distribution of notarial institutions is investigated. It is pointed out the shortcomings of the reform and factors that demanded the modernization of the notarial legislation of the Russian Empire at the beginning of the twentieth century. It was concluded that the reform of the notarial affairs in the Russian Empire was caused by the demands of time and required an immediate transformation. Under the Statute on the notarial part of 1866, a notary was identified as an independent legal institution with a broad range of activities and a specific competence.

**In the third section “The Structure and Staffing of Notary Offices in the South of Ukraine”** the processes of implementation of the notarial reform of 1866 in the region were researched. The structure, staff, organization of work of notarial offices and notarial archives in Odesa, Kherson, Yelysavethrad, Katerynoslav and Simferopol district courts are revealed. The activity of junior and senior notaries, as well as institutions and persons carrying out notarial acts is investigated. Notary offices were opened in the region from 1869 until 1880, their staff was quite full.

According to data for 1913, there were 150 young and 6 senior notaries who worked in the region. The number of notaries in the region was 38.5% of the total number of notaries in other Ukrainian provinces. There were revealed 341 names of notaries of the South of Ukraine. The most of them were nobles, burghers, former military men, who were in ranks from the 4<sup>th</sup> to 14<sup>th</sup> class. The legal status of the notary was characterized by double position: on the one hand, notaries were in the civil service, but without the right to receive pay and pensions, and on the other – their activity had the status of private legal practice. Thus, the notary was both an official and a representative of the free legal profession.

**In the fourth section “The Activities and Preparation of Notaries in the South of Ukraine”** the level of professional education of notaries was highlighted. Everyday activities, material wealth, standard of living of notaries in provincial, county cities, towns and villages of Southern Ukraine are determined and compared. It was noted that the institution of the notary was based on clearly defined notary public duties with the established procedure for making notarial acts. The educational level of the notaries of the South of Ukraine was quite high because of the fact that these positions were occupied mainly by the former members of the judiciary department. So among them all senior notaries had higher legal education. Young notaries have begun to acquire higher education only since 1905, and till 1917 eight notaries of the region had already received it. In the second half of the nineteenth century only men could obtain higher legal education. The opportunities for getting higher education for women appeared during the revolution of 1905-1907, when legal faculties were opened at Higher Women’s Courses. But the Russian government was not ready to give them an official permission for juridical practice. As a result, in the south of Ukraine until 1917 there were no any woman who would work as a notary or his assistant.

It was revealed that the activities of the notaries of Southern Ukraine were connected both with their life and with the life of different societies and groups which they were served. The contradictory status of notaries and the lack of corporate communications have led to the emergence of competition among them. It is

indicated that the number of clients and notarial transactions which were carried out by the notary depends on not only the number of people, the development of economic life, but also on personal needs of people, activity of business circulation, personal business and moral qualities of a notary, an attractive place for office. The difference in the conditions of labor and material profits of urban and rural notaries made the rural ones deal with other affairs in search of additional sources of profit. The business qualities of the notaries formed among them a certain degree of specialization, which meant servicing different groups of society – peasants, townsmen, merchants, as well as specialization in the implementation of separate acts – real estate deals, the making of wills, and servicing members of one family. Taking into account both the significant shortcomings in the organization of the notary and the status of free profession and the sufficient income of notaries in most cases, their work often turned into a profitable family business. In general, the activities of the notaries of the South of Ukraine were highly valued both by the public and by the government.

Summing up the main results of the conducted research, the author concluded that there is currently a lack of comprehensive work on the history of the notary in the South of Ukraine, although there are quite significant developments in this direction. The Statute on the notarial part of 1866 created a separate universal institute of notary in the Russian Empire and determined its place as a body of public activity in the system of the judicial department. Notarial business in Southern Ukraine was inextricably connected with the all-Russian legal traditions. The gradual development of notarial activities in the region was conditioned by the growth of economic potential, and thus civilian circulation, the expansion of the range of objects and subjects of private property.

**Key words:** the South of Ukraine, institute of notary, notary, senior notary, the notarial archive, the notarial office, reform, modernization, district court.

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*в яких опубліковані основні наукові результати дисертації*

1. *Шевченко Н. В.* До історії нотаріату в контексті державотворчих процесів в Україні // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. праць. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2016. Вип. 16 (90). С. 132–137.
2. *Шевченко Н. В.* Вплив урбанізації на розвиток нотаріату Херсонської губернії в другій половині XIX ст. // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 262. Т. 274. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2016. С. 37–42.
3. *Шевченко Н. В.* Нотаріат на Півдні України в модернізаційних процесах Російської імперії другої половини XIX ст. // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 270. Т. 282. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2016. С. 94–98.
4. *Шевченко Н. В.* Реформування нотаріату в Російській імперії у 1866 році // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 292. Т. 304. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. С. 39–42.
5. *Шевченко Н. В.* Становлення та розвиток нотаріальних установ в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття // European philosophical and historical discourse. 2018. Volume 4, Issue 2. P. 11–17.
6. *Шевченко Н. В.* Нотаріат України в другій половині XIX – на початку XX ст.: історіографія проблеми // Гілея: науковий вісник. Київ : Вид-во «Гілея», 2018. Вип. 139 (12). Ч. 1. Історичні науки. С. 7–12.

*які засвідчують апробацію матеріалів дисертації*

7. *Шевченко Н. В.* Громадська діяльність нотаріуса І. І. Корбуля в Херсонській губернії // «Могилянські читання – 2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2015. С. 28–30.
8. *Шевченко Н. В.* Документи з історії нотаріату в Державному архіві Миколаївської області // «Могилянські читання – 2016». Всеукраїнська

- науково-практична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» : тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2016. С. 32–34.
9. *Шевченко Н. В.* Нотаріат напередодні революційних подій 1917 року // Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2017. Повстання і революції в Україні і Польщі: історичний, політичний і міжнародні аспекти (до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.)» (8–11 червня 2017 р.) : тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. С. 16.
10. *Шевченко Н. В.* Розвиток нотаріальної справи на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. // International Scientific and Practical Conference «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms». September 29, 2017. (Tbilisi, Georgia). P. 27–30.
11. *Шевченко Н. В.* Зміна системи нотаріату в 1917 році // «Могилянські читання – 2017». Всеукраїнська науково-практична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» : тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. С. 11–13.
12. *Шевченко Н. В.* З історії нотаріату на Півдні України (1866–1917 рр.) // «Могилянські читання – 2018: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: XXI Всеукраїнська науково-практична конференція : тези доповідей наукової конференції «Історико-культурна спадщина у контексті відродження самобутності регіонів України». Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2018. С. 17–18.
13. *Шевченко Н. В.* Етапи зародження нотаріату в Україні: історичний аспект // International Scientific and Practical Conference «Achievements and problems in the field of social sciences in the modern world». Baku. The Republic of Azerbaijan, December 14–15, 2018. Baku : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 116–118.

## ЗМІСТ

<b>АНОТАЦІЯ</b> .....	2
<b>ВСТУП</b> .....	16
<b>РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ</b> .....	24
1.1. Стан наукової розробки проблеми .....	24
1.2. Джерельна база .....	40
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження .....	48
Висновки до розділу 1 .....	62
<b>РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ НОТАРІАТУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКИЙ АСПЕКТ</b> .....	64
2.1. Передумови формування нотаріальної діяльності на території українських губерній Російської імперії .....	64
2.2. Реформування інституту нотаріату в другій половині ХІХ ст. ....	84
2.3. Спроби модернізації нотаріального законодавства Російської імперії на початку ХХ ст. ....	96
Висновки до розділу 2 .....	113
<b>РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРА ТА ОСОБОВИЙ СКЛАД НОТАРІАЛЬНИХ УСТАНОВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ</b> .....	115
3.1. Утворення нотаріальних контор та організація роботи молодших нотаріусів .....	115
3.2. Формування нотаріальних архівів та обов'язки старших нотаріусів .....	133
3.3. Діяльність установ та осіб, наділених правом учинення нотаріальних дій .....	146
Висновки до розділу 3 .....	157

<b>РОЗДІЛ 4. ДІЯЛЬНІСТЬ І ПІДГОТОВКА НОТАРІУСІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ</b> .....	159
4.1. Система організації нотаріальних дій .....	159
4.2. Професійна освіта нотаріусів .....	174
4.3. Повсякденна діяльність нотаріусів .....	184
Висновки до розділу 4 .....	200
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	202
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ</b> .....	213
<b>ДОДАТКИ</b> .....	272

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Право кожного громадянина на отримання правової допомоги є основоположним та гарантованим Конституцією України правом, яке забезпечується як через структуру державних органів, так і через систему інституцій, які держава в законодавчому порядку наділяє відповідними повноваженнями. Важливий правовий статус зайняв інститут нотаріату, основним завданням якого у встановлених законом межах по вчиненню нотаріальних дій є забезпечення реалізації такого права. Одним з ключових питань у процесі формування громадянського суспільства сучасної України має стати впровадження системи латинського або вільного нотаріату, що здійснюється у формі вільної професії і водночас виконує привселюдну соціально-правову функцію, отримавши делеговані йому державою публічні повноваження.

Інститут нотаріату в Україні відіграє важливу роль у здійсненні правозахисної та правоохоронної функцій. Захист прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, запобігання правопорушенням є основним завданням нотаріату, авторитет і значення якого невідпинно зростають у нинішніх умовах кардинального реформування соціально-економічних відносин. Його діяльність має великий вплив на різні сторони суспільного життя країни та належне функціонування цивільного обігу.

Наша країна має давні традиції у сфері нотаріальної діяльності, які формувалися одночасно з правовою системою, Цивільним кодексом, економікою і торгівлею, з особливими, властивими тільки їй закономірностями. Історія нотаріату в Україні нерозривно пов'язана з процесами модернізаційних реформ, що відбувалися в Російській імперії упродовж другої половини XIX ст. Цей період став перехідною добою в розвитку судової галузі в Україні, що супроводжувався підпорядкуванням її, а також усієї нотаріальної служби країни імперським порядкам.



Спадщина українського нотаріату різноманітна, її вивчення представляє не тільки теоретичний інтерес для історії, а й практичну значимість для працівників сучасних органів нотаріату в нашій державі. Багато сучасних аспектів нотаріату, що належить до його поняття, визначення правової природи, місця в системі судової влади та правоохоронних органів, є дискусійними. У їх вирішенні велику роль мають відігравати дослідження витоків нотаріальної діяльності та генезису нотаріату. Завдання історії нотаріату з'ясувати, що в цьому інституті збереглося як самобутнє, оригінальне, національне та, що запозичене з інших країн і запроваджене в законодавство.

Вибір для дослідження історії формування та розвитку інституту нотаріату на Півдні України протягом другої половини XIX – на початку XX ст. зумовлений соціально-економічним становищем регіону. Це значною мірою визначило основні тенденції та регіональні особливості функціонування нотаріальної галузі впродовж зазначеного часу. Звернення до історії нотаріату дозволить ширше поглянути на можливості вирішення завдань щодо реформування сучасного інституту нотаріату в Україні, уникаючи при цьому помилок, які мали місце в попередній період. Необхідність наукового вивчення цієї проблеми зумовлена й тим, що у вітчизняній історіографії відсутні праці, в яких зазначені питання досліджувалися б комплексно в загальноісторичному контексті.

У цілому актуальність дослідження визначається необхідністю детального вивчення інституту нотаріату на Півдні України як невід'ємної частини життєдіяльності суспільства, однаково потрібної як у XIX, так і в XXI ст. Ступінь проникнення нотаріату в життя звичайних людей дозволяє визначити рівень цивільного обігу й економічного становища населення, розвитку самої галузі як найважливішого інструмента в правовій сфері суспільства.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Наукову працю виконано в контексті науково-дослідної теми кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили

«Чорноморський регіон в історичних процесах (2018–2020 рр.; державний реєстраційний номер 0117U007584).

**Об'єктом дослідження** є інститут нотаріату на Півдні України другої половини XIX – початку XX ст.

**Предметом дослідження** є історія формування і становлення, основні закономірності та своєрідність розвитку нотаріату Південної України зазначеного періоду.

**Хронологічні рамки** дослідження охоплюють 1866–1917 рр., що відповідає меті комплексного дослідження безперервного процесу формування, становлення і розвитку інституту нотаріату на території Південної України. Нижня межа визначається 1866 р., коли було проведено реформу нотаріату і прийнято перший нормативний акт, направлений на створення професійного нотаріату в Російській імперії – Положення про нотаріальну частину. Верхня межа визначається 1917 р., що пов'язано з революційними подіями в державі, які привели до зміни режиму влади, перериванню розвитку нотаріату в країні і згодом до перетворення всієї нотаріальної галузі. Окреслені хронологічні межі дозволяють повністю вивчити та проаналізувати стан нотаріальних установ у південноукраїнському регіоні.

**Географічні межі** дослідження охоплюють регіон Південної України, що включає території Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній. За сучасним адміністративно-територіальним поділом це територія Автономної Республіки Крим, Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської, Запорізької і Дніпропетровської областей [457, с. 8].

**Мета та завдання дослідження.** Мета дисертаційної роботи полягає в історичній реконструкції процесу формування, становлення і розвитку інституту нотаріату, а також у виявленні регіональних особливостей його діяльності на Півдні України. Відповідно до поставленої мети передбачається вирішення таких наукових завдань:

– дослідити стан наукової розробки проблеми, репрезентативність і достовірність джерельної бази дослідження;

- висвітлити передумови формування нотаріальної діяльності на території України;
- на прикладі південноукраїнського регіону розкрити особливості формування та розвитку інституту нотаріату у ході судової реформи Російської імперії 1864 р.;
- проаналізувати наслідки нотаріальної реформи в другій половині XIX ст. та чинники, що вимагали удосконалення законодавства про нотаріат на початку XX ст.;
- висвітлити основні чинники модернізаційного процесу, що сприяли формуванню мережі нотаріальних установ на Півдні України;
- виявити структуру, особовий склад, організацію роботи нотаріальних контор і нотаріальних архівів у складі Одеського, Херсонського, Єлисаветградського, Катеринославського і Сімферопольського окружних судів Одеського судового округу;
- визначити коло діяльності установ та осіб на Півдні України, наділених правом учинення нотаріальних дій;
- дослідити службові обов'язки, умови праці, рівень професійної освіти і повсякденну діяльність нотаріусів південноукраїнського регіону.

**Методологічна основа.** Методологія дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності, системності, комплексності, структурності, детермінізму.

Міждисциплінарний характер дослідження потребував застосування різних методологічних підходів, якими оперують гуманітарні та соціальні науки: історичного, антропоцентристського, модернізаційного, регіонального, комплексного й системного, структурно-функціонального. Історичний підхід дав змогу проаналізувати сутність досліджуваних явищ і процесів; антропоцентристський – дозволив вивчити інститут нотаріату як установу, створену для задоволення правових потреб людини і суспільства в цілому; модернізаційний – допоміг дослідити історію становлення і розвитку інституту нотаріату на Півдні України в межах модернізаційних реформ Олександра II та

всіх правових норм, які змінювалися під впливом життя і модифікації правової поведінки людини; регіональний – дав змогу розглянути поставлену проблему в межах південного регіону України як певного територіального соціуму в історико-культурному контексті з урахуванням його господарської та культурної однорідності; комплексний та системний підходи допомогли вивчити проблему на різних рівнях, завдяки чому виявлено певні регіональні особливості, зроблено узагальнення та пояснено їхні взаємозумовленості у функціональній цілісності системи; структурно-функціональний – дозволив розглянути інститут нотаріату як окрему систему зі складною структурою, кожний елемент якої має певне призначення і здійснює специфічні функції (правоохоронні та правозахисні), спрямовані на задоволення відповідних потреб цієї системи.

У ході дослідження застосовувалися різноманітні методи:

- загальнонаукові (логічний, структурно-системний, стадіально-регіональний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, метод зіставлення, аксіологічний метод);
- конкретно-історичні (порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-типологічний);
- спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, синхроністичний, методи історіографії та джерелознавчого дослідження);
- міждисциплінарні (математично-статистичний).

Застосування цих методів є запорукою неупередженого, системного та комплексного дослідження, в якому зроблено спробу позбутися схематизму і суб'єктивізму, а також висвітлено історичні події в їхніх конкретних просторово-часових характеристиках з урахуванням сучасних тенденцій історичного розвитку.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що на основі вивчених праць попередників (імперська, радянська, українська сучасна та зарубіжна історіографія) і джерельної бази (архівні матеріали, друковані

документи, праці нотаріусів, преса) зроблено узагальнення, сформульовано висновки, надано практичні рекомендації.

*Вперше* проблема комплексного розвитку інституту нотаріату на Півдні України в 1866–1917 рр. стала предметом спеціального історичного дослідження, здійснено комплексний підхід до її вирішення:

- встановлено ступінь наукової розробки теми та визначено питання, які вимагають подальшого вивчення;
- у науковий обіг уведено ряд архівних і друківаних документів, а також матеріал, що став бібліографічною рідкістю;
- висвітлено процес підпорядкування нотаріальної служби Південної України загальній державній судовій системі Російської імперії;
- показано зв'язок між соціально-економічним, урбаністичним, модернізаційним розвитком регіону і поширенням нотаріальних установ;
- встановлено прізвища, роки діяльності на посаді, стани і цивільні чини нотаріусів Одеського, Херсонського, Єлисаветградського, Катеринославського і Сімферопольського окружних судів Одеського судового округу;
- досліджено аспект формування нотаріальних контор і нотаріальних архівів, діяльність молодших і старших нотаріусів, а також установ і осіб, наділених правом учинення нотаріальних дій на території Півдня України;
- встановлено рівень професійної освіти нотаріусів у регіоні;
- простежено і порівняно повсякденну діяльність, матеріальні статки, рівень життя і побуту нотаріусів губернських, повітових міст, містечок і селищ Південної України;
- визначено роль нотаріальних установ у правовому забезпеченні потреб населення регіону.

*Уточнено:*

- кількісні показники нотаріальних контор і нотаріальних архівів на Півдні України протягом визначеного періоду;
- службові обов'язки нотаріусів та допоміжного персоналу нотаріальних установ.

*Доповнено* загальну картину впливу реформування судової галузі російським урядом на розвиток нотаріальних установ на Півдні України.

*Подальший розвиток* отримали такі питання:

- визначення стану історіографічної розробки проблеми, періодизація історіографічного процесу, класифікація джерельної бази дослідження;
- висвітлення особливостей запровадження нотаріальної реформи в Російській імперії в другій половині XIX ст. та чинників, що вимагали реорганізації інституту нотаріату в державі на початку XX ст.;
- питання відносин судових установ з нотаріальними архівами і конторами;
- аналіз значення запровадження нотаріального тарифу для оплати праці нотаріусів і полегшення розрахунків з громадськістю.

Наскрізний аналіз визначеної проблеми впродовж другої половини XIX – на початку XX ст. дозволяє відтворити цілісну картину функціонування інституту нотаріату на Півдні України.

**Практичне значення результатів дослідження** полягає в тому, що систематизовані в ньому матеріали, сприяють підготовці нових праць з історії України, регіональної історії, історіографії, розробці спецкурсів у вищих навчальних закладах, у лекційній роботі серед громадськості та краєзнавчих організаціях. Результати дослідження надають можливість ширше висвітлити поставлену проблему на регіональному рівні. Теоретичні висновки й узагальнення дисертаційної роботи будуть доречними під час розробки сучасної державної політики щодо реформування та модернізації нотаріальної діяльності в Україні.

**Особистий внесок.** Постановку і розв’язання всього комплексу завдань здійснено авторкою одноосібно.

**Апробація результатів дослідження.** Матеріали дослідження обговорено на засіданні кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Основні результати дослідження доповідалися на 7-ми міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, а

саме: щорічних Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Могилянські читання» (Миколаїв, 2015, 2016, 2017, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум – 2017. Повстання і революції в Україні і Польщі: історичний, політичний і міжнародні аспекти (до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.)» (Миколаїв, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції ««Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms»» (Тбілісі, Грузія, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Achievements and problems in the field of social sciences in the modern world» (Баку, Азербайджан, 2018).

**Публікації.** Результати дослідження викладено авторкою в 13 наукових публікаціях, з яких 5 – у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному науковому фаховому виданні, 7 – у матеріалах і тезах конференцій.

**Структура дисертації** відповідає поставленій меті та визначеним завданням і складається з анотації, вступу, чотирьох розділів основної частини (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (507 позицій), додатків (101 сторінка). Загальний обсяг дисертації становить 372 сторінки, із них основного тексту – 201 сторінка.

# РОЗДІЛ 1

## ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

### 1.1. Стан наукової розробки проблеми

Нотаріат відіграє важливу роль у житті людини, оскільки його діяльність є одним з найважливіших регуляторів життя громадянського суспільства. Виконуючи свій обов'язок у здійсненні найбільш значущих в громадянському суспільстві юридичних фактів і дій, нотаріус своєю діяльністю зачіпає інтереси безлічі людей і організацій. Від якості роботи нотаріальних органів залежить нормальне функціонування цивільного обігу, ефективність захисту майнових прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Історія нотаріату в Україні багата на цінні факти і події, що привертає увагу дослідників. Відслідковуючи історичний розвиток нотаріату, вчені можуть краще зрозуміти його сучасний стан, проблеми і протиріччя, більш чітко побачити перспективу. Тому закономірним є те, що з розвитком нотаріату зростає й інтерес до його історії, а поява історичних праць є свідченням цього.

Комплексний характер досліджуваної проблеми зумовив необхідність залучення до аналізу масиву різноманітних за часом виникнення та походженням джерел, наукового доробку українських і російських дослідників імперського, радянського, українського сучасного періодів, а також праць зарубіжних учених.

Вивчаючи проблему формування та розвитку інституту нотаріату на Півдні України другої половини XIX – початку XX ст., проаналізовано близько 200 праць (монографії, наукові статті, праці нотаріусів, дисертації, автореферати), опублікованих у другій половині XIX – XXI ст. На цій основі виділено такі періоди вивчення теми за хронологічним принципом:

1. Розробки російських та українських дослідників імперського періоду (друга половина XIX – початок XX ст.) присвячені появі та розвитку нотаріату у світі та в Російській імперії зокрема, а також критичному висвітленню



проблем, які спіткали нотаріат після впровадження нотаріальної реформи 1866 р.

2. Праці вчених радянського періоду (20–80-ті рр. ХХ ст.) для яких характерним було вивчення інституту нотаріату виключно радянської епохи і негативне відношення до доробку в цій галузі науковців імперського періоду.

3. Історичні та історико-юридичні дослідження українських науковців сучасного періоду (1990–ті рр. – початок третього тисячоліття), а також праць зарубіжних учених, які базуються на принципово нових концептуальних підходах до вивчення і методологічного аналізу минулого української державності.

Зазначену періодизацію подано з урахуванням змін в методології, концепції розвитку інституту нотаріату та проблематики досліджень зі вказаної теми в межах історико-хронологічного підходу. Дослідження історії формування та розвитку нотаріату другої половини ХІХ – початку ХХ ст. обумовлене системою суспільно-державного устрою Російської імперії, яка виробила засади становлення та діяльності цієї галузі права.

У дослідженнях істориків та юристів *першого періоду (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)* висвітлюються питання, які умовно можна розподілити за проблемним критерієм: 1) формування та розвиток нотаріату у світі та Російській державі від часу його появи до середини ХІХ ст.; 2) реформування і створення інституту нотаріату в 60–70-ті рр. ХІХ ст.; 3) критичне переосмислення головних питань нотаріальної реформи та шляхи їх вирішення у післяреформену добу; 4) повсякденні проблеми і діяльність нотаріусів. У цей період на дослідників історії нотаріату вплинули модернізаційні зміни в суспільстві, викликані реформами Олександра ІІ, у першу чергу, судовою, в межах якої і відбулося реформування нотаріату.

Початок спеціальних історичних та історико-правових досліджень у галузі нотаріату припадає на 70-ті рр. ХІХ ст., коли процеси реформування судової галузі, в тому числі нотаріату, примусили замислитися про їх подальший розвиток в державі. На цьому етапі в імперській історіографії

проблеми поступово оформилися два провідні напрями у вивченні історії нотаріату: офіційний та ліберально-критичний.

Представники офіційного напрямку вивчали історію появи нотаріату у світі та окремо в Російській державі, доводячи час його появи на Русі у XII ст. Одним з перших історичних досліджень стала фундаментальна праця М. Ляпидевського «История нотариата» (1875) [404], в якій докладно з залученням великого фактичного матеріалу висвітлено питання становлення нотаріату в Римі, Італії, Німеччині та Франції. Велике значення має праця О. Фемеліди «Русский нотариат» (1902) [461], присвячена виникненню і становленню нотаріальної діяльності в Росії, аналізу Положення про нотаріальну частину 14 квітня 1866 р., яке, по суті, утворило російський інститут нотаріату. І сьогодні не втрачає значення висновок О. Фемеліди про те, що «нотаріат виник як груба первісна форма, утворена потребами свого часу, взята окремо від історичної й місцевої ситуації, яка спочатку була суто обрядністю, однак постійно та послідовно розвиваючись, досягла своєї найбільшої досконалості, зайнявши належне місце у складній системі нинішнього права» [461, с. 1].

Важливою для розуміння еволюції інституту нотаріату є монографія О. Мацкевича «Настоящее, прошедшее и будущее русского нотариата» (1908) [407], в якій на основі історичного аналізу, діючих інституційно-правових форм XIX – початку XX ст. зроблено спробу представити нову модель нотаріату, правовий статус нотаріуса, види нотаріальних дій та їх розвиток в майбутньому. Серед авторів імперського періоду варто вказати Е. Берендтса, який висвітлюючи зв'язок судової реформи 1864 р. з іншими реформами Олександра II, критично проаналізував Положення про нотаріальну частину 1866 р. та вказав на недосконалість і половинчастість нотаріальної реформи [346].

Відразу після прийняття Нотаріального положення 1866 р., серед нотаріусів виникло безліч питань пов'язаних з його змістом та практичною діяльністю. Майже всі діючі нотаріуси бачили недосконалість реформи,

особливо в питаннях невизначеного статусу нотаріусів, їх службового і матеріального положення, нотаріального тарифу. Ці та інші питання вони намагалися пояснити і знайти шляхи вдосконалення нотаріальної діяльності, давали рекомендації з вирішення багатьох практичних питань, створювали власні проекти реформування нотаріату і всіляко намагалися довести уряду про цю необхідність. Так поступово виділилася низка авторів, які висвітлювали питання в межах ліберально-критичного напрямку науки, представниками якого були переважно діючі нотаріуси. Серед таких виділимо праці К. Бахмана [344], О. Боборикіна [348], Я. Гурлянда [367], які в результаті стали настільними книгами для нотаріусів і можливістю висловитися їм про своє становище. Слід зазначити, що ці автори були старшими нотаріусами, які завідували нотаріальними архівами, тобто людьми з вищою юридичною освітою і багаторічним досвідом.

Окремо слід виділити законопроектну і творчу спадщину О. Гасмана – російського державного діяча, члена консультації при Міністерстві юстиції (1885), обер-прокурора межового департаменту Сенату (1890), сенатора (1905), товариша міністра юстиції (1906–1913), члена Державної Ради [492, с. 7]. О. Гасман, будучи членом комісії з підготовки проекту нової редакції Положення про нотаріальну частину 1866 р., не тільки багато зробив для вдосконалення правового регулювання нотаріальної діяльності, а й підготував велику «Объяснительную записку к проекту новой редакции положения о нотариальной части» (1904) [365], в якій докладно пояснив головні питання нотаріальної діяльності, які потребували негайного реформування.

У другій половині XIX – на початку XX ст. питання організації нотаріату та його діяльності активно обговорювалися на сторінках періодичної преси, зокрема в спеціалізованих журналах і газетах: «Вестник права», «Нотариальный вестник», «Журнал министерства юстиции». У цих виданнях публікувалися матеріали, які відображали повсякденну діяльність нотаріусів і проблеми, з якими вони стикалися на практиці [492, с. 7–8]. Таким чином,

вказані журнали стали своєрідним рупором для нотаріусів, за допомогою яких вони намагалися достукатися до уряду у вирішенні цілого ряду проблем.

На сторінках періодичної преси навіть розгорнулася ціла дискусія, яка містила як критику, так і пропозиції для покращення діяльності нотаріальних установ. Особливо гострою ця дискусія виявилася у 1915–1916 рр. з приводу 50-річчя існування інституту нотаріату. На сторінках журналу «Вестник права» за ці роки було багато сказано про тогочасне положення нотаріату в статтях Б. Алякритського [335–338], О. Бутовського [351–353], Л. Виноградова [356], І. Вольмана [362], О. Гасмана [364], М. Трамбицького [455], Ф. Штраніха [483; 485] та ін.

Однією з перших спроб сформулювати основи організації нотаріусів, як самоврядної корпорації, стала стаття Б. Алякритського [335–338], в якій він подав власні пропозиції щодо скликання всеросійського та окружного з'їздів нотаріусів, визначив проблеми обговорення на цих з'їздах, а також приділив увагу виплаті пенсій нотаріусам із встановленням її розміру.

Нотаріус О. Бутовський у своїх статтях розглянув основні положення і недосконалість нотаріального тарифу, критично проаналізував Гербовий статут, за порушення якого нотаріуси несли відповідальність, вбачаючи в цьому статуті недосконалість законодавця [351–353]. М. Трамбицький висвітлив питання відповідальності нотаріусів за Положенням 1866 р. [456]. С. Барановський і М. Попович проаналізували службові права і матеріальну забезпеченість нотаріусів, називаючи їх «пасинками Феміди», позбавленими всіх прав і пільг, якими користувалися інші чини судового відомства [343; 436]. Ф. Штраніх розкрив проблему конкуренції серед нотаріусів, яку пов'язував з часом і місцем вчинення актів, а також стягненням з клієнтів оплати за нотаріальні послуги [482].

Зазначимо, що 50-річний ювілей існування інституту нотаріату припав на роки Першої світової війни, що також не могло не відобразитися в пресі. Важливим стало підняте М. Трамбицьким питання про нотаріусів-біженців, які постраждали під час війни. Так, у статті «К нотаріусам-беженцам» автор

запропонував об'єднатися нотаріусам і накреслив ряд заходів, які могли б допомогти їм у скрутні часи [454]. На його заклик відповів Ф. Штраніх, який висвітлив тяжке становище нотаріусів у цей період [484]. Ще одну важливу проблему стосовно жінок, які могли б тимчасово заміщати нотаріусів під час війни, підняв І. Вольман, який розглянув її з юридичної точки зору і розробив рекомендації щодо законодавчого здійснення цього питання [360].

Таким чином, можна побачити, що з питань вирішення проблем нотаріальної галузі і необхідності її реформування склався окремий напрямок в літературі, авторами якої були у більшості випадків самі ж нотаріуси, які не мали змоги іншим шляхом заявити про свої професійні потреби. Але, на жаль, цей спосіб звернути увагу законодавців на необхідність реформування інституту нотаріату до 1917 р. не призвів до жодних позитивних результатів.

Отже, дослідники нотаріату імперського періоду висвітлювали історію виникнення нотаріату у світі, його появу в Російській державі, а також критично аналізували Положення про нотаріальну частину 1866 р., порушуючи питання становища й умови праці нотаріусів. Але можна констатувати, що ніхто з них не займався історією розвитку нотаріату окремих губерній імперії, в тому числі України. Крім того, для першого періоду розвитку історіографії характерною є недостатня увага до історії нотаріату з боку професійних істориків. Більшість робіт написано фахівцями-нотаріусами. Тому на розглянутому етапі історія нотаріату вивчалася однобічно, у відриві від економічного і політичного життя суспільства.

Після 1917 р. вільний нотаріат Російської імперії докорінно змінив свій правовий статус. Ліквідація приватної власності на землю, засобів виробництва, на нерухомість призвели до зниження ролі і значення інституту нотаріату. Як вказував дослідник А. Терованесов, в умовах домінування державної власності, заборони на заняття підприємницькою діяльністю, монополії держави на зовнішньоекономічну діяльність, нотаріат виступав у ролі непомітного додатку до правової системи держави [451].

Наступний, виділений нами як *радянський період (20–80-ті рр. ХХ ст.)* в історіографії, питаннями становлення та розвитку нотаріату в Радянському Союзі займалися Н. Авдеєнко [332], М. Авдюков [333], О. Клейнман [426], Л. Лесницька [425], А. Рубанов [440], К. Юдельсон [486]. Однак високо оцінюючи досягнення радянських фахівців в галузі нотаріальної практики, автори негативно ставилися до вільного нотаріату, який виник у царській Росії, в тому числі критично оцінювали Положення про нотаріальну частину 1866 р., хоча і вбачали в ньому модернізаційні зміни. Окремого дослідження з історії нотаріату в Російській імперії радянськими науковцями здійснено не було.

Першим до теоретичного обґрунтування сутності нотаріату підійшов К. Юдельсон, в 1940–50-ті рр. майже єдиний фахівець з нотаріату в СРСР. У своїй праці, написаній у співавторстві з В. Ширвинським, він зосередився на практичній стороні діяльності нотаріату. У першому розділі своєї книги автори побіжно торкнулися історії нотаріату і докладно проаналізували нотаріат радянського періоду [486].

У 1960–80-ті рр. все більше дослідників зверталось до проблем нотаріату. Низка авторів, як-то Н. Авдеєнко і М. Кабанова [332], М. Авдюков і Л. Газіянц [334], випустили посібники загального характеру. Періодично в світ виходили статті, присвячені окремим проблемам цієї галузі права. Історичний екскурс радянського нотаріату в Україні здійснив М. Настюк у роботі «Создание и деятельность советских органов юстиции в западных областях УССР (1939–1941 гг.)» (1977) [394; 413].

Таким чином, історичного дослідження з історії нотаріату в радянський період здійснено не було. Але в працях, в яких висвітлювалися реформи 1860–70-х рр., зокрема антикріпосницька, судова, земська, міська, військова тощо, вони оцінювалися радянською історіографією як позитивні, оскільки сприяли демократичним перетворенням у соціально-економічному житті імперії. Водночас за словами В. Шевченка, вони характеризувалися як «непоследовні, обмежені й половинчасті», а отже такі, що «не досягли головної мети, поставленої царським урядом, – придушення революційного й опозиційного

руху у країні». Такі загальні висновки були нічим іншим, як черговою спробою підлаштувати об'єктивний хід історії під марксистську теорію класової боротьби як рушійної сили прогресивного суспільного розвитку [468, с. 118].

Виокремлений нами *третій, сучасний період (1990-ті рр. – початок XXI ст.)* в історіографії зазначеної проблеми, охарактеризувався політико-ідеологічними змінами в державі, що були викликані розпадом СРСР та проголошенням незалежності України. Це посилювало суспільно-громадський інтерес до історичного минулого, передовсім власної вітчизняної історії попередньої епохи. Як зазначає О. Сухий, розвиток української історичної науки у незалежній національній державі відбувається в умовах, коли вперше в національному дискурсі стала можливою свобода історичної думки, створилися політичні умови для переосмислення усього її контексту історіописання і щонайважливіше – визначилися перспективи творення сучасних історичних концептів [450, с. 24]. Одна з головних ознак, характерна для сучасного переосмислення історії, – це її міждисциплінарний зв'язок з такими науками, як соціологія, психологія, культурологія, економіка, правознавство тощо. Такий підхід розширює проблематику історичних досліджень і надає їй багатогранності.

Після проголошення незалежності України в державі набрали чинності відповідні державні акти, що регулювали нові самостійні кроки в державотворенні, економіці, правовому регулюванні та інших сферах життя. Стосовно нотаріату, ситуація змінилася після прийняття Верховною Радою Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. [252], відповідно до якого в країні набувають поширення основні засади латинського нотаріату.

Сучасний інститут нотаріату не можна достатньо глибоко осмислити, дослідити, вивчити поза зв'язком з попередніми стадіями його розвитку. У період сьогодення відбулися кардинальні зміни у ставленні істориків та правознавців до нотаріату імперських часів, що привело до більш зваженого аналізу тих процесів, що відбувалися в цій правовій галузі. Вивчення історії

нотаріату в Україні розпочалося з накопичення фактичного матеріалу, переосмислення та оцінки доробку попередніх дослідників.

Найбільшу групу складають наукові дослідження, предметом яких була історія нотаріату в Україні та Росії. До них належать праці українських дослідників Г. Гулевської [366], А. Давиденка [369], Н. Денисяк [371], М. Долинської [374–376], Л. Єфіменка [380], Ю. Желіховської [382–383], У. Кінаш [391], М. Кальницького [390], Л. Коваленко [392], О. Короля і М. Башти [396], О. Неліна [416], С. Петрової [433], В. Черниша [464], Л. Ясінської [478; 489–491] та ін. Досліджуючи історію нотаріату, науковці намагалися встановити етапи його розвитку, документально обґрунтувати дату появи першого нотаріального акта.

Одним із найбільш визнаних дослідників історії нотаріату в Україні є О. Нелін. В його працях знайшли відображення історія розвитку нотаріату в період Київської Русі, Великого князівства Литовського, Польщі і Речі Посполитої [417]. У своїх дослідженнях автор прийшов до висновку, що найважливішими передумовами зародження нотаріальної діяльності на Русі в IX ст. були високий економічний розвиток, розширення цивільного обігу, зростання кількості укладених правових угод. На розвиток нотаріальної діяльності в українських землях, що перебували у складі Польщі та Речі Посполитої у XIV–XVI ст., на думку автора, значний вплив здійснювали польська та німецька правові системи. Далі внаслідок політичних обставин нотаріальна діяльність з кінця XVIII ст. на Лівобережній Україні та практично із середини XIX ст. на Правобережній Україні була відірвана від загальноєвропейських традицій і поєднана з функціонуванням російського нотаріату [417, с. 15–17]. У наступних своїх статтях О. Нелін здійснив порівняльний аналіз розвитку нотаріату в Україні та Росії в IX–XIX ст. [418; 420], висвітлив питання контролю і нагляду за нотаріальною діяльністю [421], дослідив проблему спадкування за заповітом [415], розкрив правову природу нотаріального акта [419].



М. Долинська на основі аналізу тексту пам'ятників права Київської Русі, зокрема «Руської правди», дослідила інститут нотаріату та його норми у IX–XII ст. [376]. В інших статтях авторка розглянула особливості правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії, висвітлила правовий статус нотаріуса, звернула увагу на розвиток нотаріату в різних містах і губерніях України [374–375].

Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні досліджувала у своїх працях Л. Ясінська (Л. Шевчук) [479; 490]. Авторка проаналізувала нотаріальну реформу 1866 р. в оцінках сучасників – К. Бахмана, І. Вольмана, О. Гасмана, П. Підгорецького, Ф. Штраніха, М. Яроцького, [478]. У наступних статтях вона висвітлила передумови, обставини, історичні форми та закономірності становлення й розвитку нотаріальної системи в Європі і Україні зокрема, простежила особливості розвитку інституту нотаріату в контексті європейської історії держави і права, зазначила на запозиченість європейськими країнами моделі нотаріату, яка сформувалася у Стародавньому Римі. Дослідниця прийшла висновку, що нотаріальна діяльність на території України в імперський період розвивалася в контексті європейської правової традиції [489].

Основні положення нотаріальної реформи і правовий статус нотаріусів розглянуто також на сторінках підручників В. Комарова і В. Баранкової [395], Л. Сміяна, Ю. Нікітіна та П. Хоменка [445]. Дослідники С. Обрусна [428] і В. Павелко [430] досліджували основні аспекти судової реформи 1864 р., побічно торкаючись і проблем нотаріату другої половини XIX ст.

Переважно всі вищезгадані дослідники вказують, що на території України історично склалася система нотаріату латинського типу. Так, здійснивши порівняльно-правовий аналіз становлення нотаріату в Німеччині, Франції та Іспанії, Ю. Орзіх прийшов до висновку, що система латинського нотаріату являє собою усталену конструкцію, за якою функціонує нотаріат у більшості країн світу. Ця система історично наділяє нотаріуса достатньо великими

повноваженнями та великим тягарем відповідальності перед суспільством та державою за нотаріальну діяльність, яку він здійснює [429, с. 215].

Нові підходи в методології дослідження проблеми зумовили появу історіографічних праць з історії українського нотаріату – І. Безклубого і Л. Єфіменка [345], М. Долинської [373], В. Черниша і В. Степаненка [465]. Останні, зокрема, розглянули історико-правовий аспект історіографії українського нотаріату, проаналізувавши статті «Руської Правди», «Уложення» 1649 р. та інші документи. Хоча, зауважимо, що в цій статті автори дещо плутають історію українського нотаріату з російським та історіографію з джерельною базою дослідження.

Отже, як можна побачити, до сьогодні вивченням історії нотаріату в Україні займалися переважно правознавці, які вивчали проблему в межах історико-правового підходу. Першою і єдиною історичною працею з зазначеної проблеми є робота І. Рукавіцина [441], присвячена нотаріату кінця XIX – початку XX ст. в Російській імперії та Україні, зокрема. Цей історичний нарис дає оглядову картину реформування цього інституту в зазначений період, приділяючи увагу розвитку нотаріату в різних губерніях України.

У межах нашого дослідження окремо слід проаналізувати праці російських науковців, оскільки доля нотаріальних установ у переважній кількості губерній України була поєднана з російською правовою системою.

Перша група досліджень російських науковців торкається проблем часу виникнення нотаріальних органів у Росії і світі загалом. Зазначимо, що в сучасній російській науковій літературі немає єдності поглядів з цього питання. Так, на думку Р. Кулишової [401] і О. Філіппової [462], органи російського нотаріату зародилися досить пізно, приблизно в XVI ст. Їх поява і подальше існування були обумовлені розширенням торговельної діяльності і збільшенням торгового обігу. О. Філіппова проаналізувала причини виникнення нотаріату в державі, серед яких назвала підвищення попиту на юридичні послуги, що дало поштовх до виникнення зародкових нотаріальних функцій у XVI ст., які

початково зосередились в руках дяків і піддячих як найбільш освічених людей [462, с. 38].

Вчені, М. Комаров і М. Звягінцев, вважають, що нотаріат зародився набагато раніше. Так, М. Комаров зазначає, що нотаріат виник на Русі в XII ст., а упродовж тривалого часу йому передував інститут свідків, які фіксували факт укладення угоди або заповіту майна [502, с. 33]. Науковець М. Звягінцев не погоджується з ним і визначає дату появи нотаріату на Русі періодом прийняття християнства, тобто X–XI ст., наводячи факти впливу церкви на становлення російського нотаріату [386].

Переважно всі російські автори приходять до висновку, що нотаріат бере свій початок з Римської імперії. Утім, окремі дослідники вважають, що історія нотаріату є давнішою за історію римського права. Зокрема, М. Долгов вбачає зародки нотаріату у первісні часи, а країною, в якій вперше з'явилася професія нотаріуса, називає Вавилон з датою 1760 р. до н. е. [372]. Але, на нашу думку, це є припущенням автора, тому що у цей період зарано говорити про професію нотаріуса і нотаріат як сформований інститут права, скоріше в ті часи йшло формування прото- або квазінотаріату.

Друга група праць російських дослідників (В. Аргунова [339], О. Афанасьєвої [340–341], Ч. Ахмедова [342], Р. Вергасової [355], І. Галікеєвої [363], В. Заломова [384], Н. Кукліної [400], Д. Пашенцева [432], Є. Скрипильова [444], О. Тишкової [452–453]) присвячена історії становлення, розвитку та реформуванню нотаріату в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. Так, Ч. Ахмедов проаналізував проекти нотаріальної реформи М. Корфа, С. Барановського, В. Паніна [342]. Д. Пашенцев висвітлив російську модель нотаріату з точки зору її відповідності правовій традиції Росії та показав запозичений характер інституту нотаріату в державі [432].

О. Афанасьєва дослідила соціально-правові причини реформування нотаріату, назвавши серед таких: зміцнення приватної власності, ріст підприємництва, готовність населення правовим способом регулювати відносини, які склалися в різних сферах життя. Авторка прийшла висновку,

що причини реформування нотаріату лежали в тій же площині, що і реформування судової системи Росії в загалом. Реформи мали на меті модернізувати політичну систему країни, пристосувати її до нових економічних відносин, що бурно розвивалися [341, с. 20]. Стосовно питання російського законодавства про нотаріат, О. Афанасьєва спростовує думку, що Положення про нотаріальну частину 1866 р. повністю було запозичене від зарубіжних правових актів, і наводить свідчення про основні процедурні моменти, які склалися в нотаріальній справі Росії ще задовго до прийняття Положення і були в ньому збережені, зокрема, підпорядкування нотаріусів винятково суду, багатоступеневість оформлення угод з нерухомістю тощо [340, с. 14].

Крім висвітлення основних положень нотаріальної реформи, російські науковці розглянули ще низку важливих питань, пов'язаних з правовим статусом і умовами праці нотаріусів. Так, дослідниця Н. Кукліна висвітлила основні службові обов'язки нотаріусів [400]; Є. Скрипильов і О. Степанов розглянули питання організації нотаріальних архівів [444; 449]; В. Аргунов проаналізував статті Положення 1866 р. про дію нотаріуса щодо посвідчення знаходження особи в живих [339]; Р. Вергасова дослідила питання заробітної плати нотаріусів і нотаріального тарифу [355].

Аналізуючи вищезазначені праці українських і російських дослідників, варто наголосити на тому, що здебільшого вони висвітлюють галузеві проблеми, описують діюче в сфері нотаріату законодавство і мають переважно коментуючий характер.

Особистий внесок авторки дисертації у вивчення нотаріату в Україні та її південному регіоні становлять праці, присвячені основним етапам розвитку нотаріату в державі, нотаріальній реформі 1866 р. та її втіленню на Півдні України, впливу модернізації та урбанізації на розвиток нотаріату в південних губерніях, а також історіографії і джерельній базі дослідження проблеми [469–477]. Вивчаючи питання розвитку нотаріату на Півдні України, авторка зазначила, що реформування та створення цього інституту в Російській імперії було не лише вимогою часу, а й логічною складовою всіх модернізаційних

процесів XIX – початку XX ст. Ці процеси мали значний вплив на Південь України, що проявилось в особливому становищі, службових обов'язках і повсякденній діяльності нотаріусів в окресленому регіоні.

Проблеми розвитку нотаріату в Україні і Російській імперії знайшли відображення в *дисертаціях українських та російських вчених*, представлених на здобуття наукових ступенів юридичних наук. Дисертаційними роботами, захищеними в Україні, є праці М. Долинської (2017) [497], У. Кінаш (2016) [500], В. Черниша (2003) [506], Л. Ясінської (2005) [507].

У роботі Л. Ясінської висвітлено історичні форми нотаріальної системи в Західній Європі, простежено основні етапи розвитку нотаріату в Україні з X до початку XX ст. Авторкою встановлено, що в нашій країні нотаріат розвивався ґрунтуючись на власних правових звичаях, проте в руслі загальноєвропейських тенденцій. У роботі відзначається вплив на нотаріальну діяльність в Україні польського, німецького, австрійського та російського права [507]. Оглядом в дисертації висвітлив історію західноєвропейського, візантійського та українського нотаріату В. Черниш [506]. В окремому розділі дисертації У. Кінаш проаналізовано питання формування державного нотаріату та його органів від часів Київської Русі до сьогодення [500].

Комплексний аналіз історії законодавства про нотаріальну діяльність в Україні здійснила М. Долинська, приділивши увагу становленню інституту нотаріату в другій половині XIX – на початку XX ст. [496–497]. Авторка розкрила процес поширення на українські землі російського інституту нотаріату та його нормативного регулювання, довела, що Положення про нотаріальну частину 1866 р. започаткувало новий етап в історії російського та українського нотаріату і зумовило появу універсального правового інституту. Заслуговує на увагу висновок М. Долинської про те, що рецепція вільного інституту нотаріату була прогресивним кроком як для Росії того часу, так і для нотаріату на українських землях, які перебували під юрисдикцією Російської імперії [496, с. 20].

Для опрацювання теми дослідження певний інтерес становлять дисертації російських науковців О. Афанасьєвої [492], Л. Бирченко [493], М. Долгова [495], Н. Дьоміної [494], С. Костіна [503], В. Заломова [499], М. Комарова [502], А. Олейнової [505]. Більшість з цих, а також згаданих українських дослідників, намагались в межах однієї роботи охопити всі етапи: нотаріат в Російській імперії, в радянський період, в пострадянській Росії та Україні. На нашу думку, розгляд в межах однієї роботи всіх етапів дозволяє прослідкувати визначені тенденції і спадкоємність в розвитку інституту нотаріату, але, водночас, не дає можливості поглибитися в один з періодів, більш ретельно і детально проаналізувати джерела.

В якості виключення зазначимо дисертації О. Афанасьєвої, В. Заломова і М. Комарова, присвячені дослідженню нотаріату в Російській імперії. Не торкаючись питання розвитку нотаріату в Україні, автори висвітлили загальні питання його зародження та розвитку в Російській державі. Так, О. Афанасьєва визначила соціально-правові причини реформування нотаріальної діяльності в умовах модернізації країни, кадровий склад, умови праці і повноваження нотаріусів, шляхи і засоби реформування нотаріату на початку ХХ ст. В. Заломов дослідив правове регулювання створення і розвитку нотаріату в Російській імперії та питання правового статусу нотаріусів. М. Комаров розглянув правову природу російського нотаріату і визначив соціально-економічні умови його формування, серед яких назвав розвиток цивільного обігу, зростання потреб суспільства в здійсненні угод і юридичному закріпленні набутих прав. За висновком автора, повною мірою нотаріат отримує розвиток тільки в умовах капіталістичного суспільства, коли право приватної власності є основою розвитку виробництва, коли воно нічим не обмежене і коли об'єкти власності вільно переходять з рук в руки [502, с. 32].

з зазначених дисертацій на окрему увагу заслуговує праця Л. Бирченко, в якій авторка розкрила і порівняла правові основи формування нотаріату в Росії та Україні [493]. Зокрема, перший розділ праці присвячено історико-правовим основам виникнення і сучасному розвитку нотаріату в двох країнах. Але

зауважимо, що дослідниця спромоглася висвітлити історію становлення нотаріату лише в Росії, тим самим помилково стверджуючи про цілковиту однаковість становлення цього інституту права в обох країнах.

Важливе значення для вивчення обраної теми мають праці зарубіжних вчених Річарда Уортмана та Рене Давида, які допомагають розкрити суть реформ у галузі права в середині XIX ст. в Російській імперії і зрозуміти їх неповноту і незадовільність. Так, у книзі американського історика Річарда Уортмана «Властители и судии: Развитие правового сознания в императорской России» (2004) подано аналіз розвитку в Росії XVIII–XIX ст. уявлень про право, законність і правосуддя. Нововведення в інститутах юстиції розглядаються автором у загальному контексті формування правової культури, системи офіційних і особистісних цінностей чиновників, що служили в цій сфері. За висновками автора, виникнення незалежного суду і професії юриста постало результатом тривалого процесу, який одночасно і відповідав і суперечив цілям самодержавної влади [459].

Цінною для дослідження є також праця французького вченого Рене Давида «Основні правові системи сучасності» (1964) [368], в якій дослідник описав існуючі у XVIII–XIX ст. правові системи і дав їм власну класифікацію, яка залишається авторитетною у порівняльному правознавстві до сьогодні. Головною тезою дослідження російського законодавства цього періоду стали висновки вченого про слабкість юридичних традицій і відчуття права в Росії: «Писане російське право було чужим народній свідомості... Створене законодавчим шляхом, воно було не виразом свідомості і традиції народу, як в інших країнах Європи, а довільним створінням самодержавного володаря, привілеєм буржуазії» [368, с. 133–134].

Отже, у сучасній історіографії проблема історії нотаріату достатньо поширена. Праці дослідників цього періоду відрізняються пошуком нових методологічних підходів, розширенням джерельної бази дослідження. При цьому можна констатувати, що робота в окресленому напрямі тільки

починається. Аналіз праць з історії нотаріату наочно показує наявний розрив між дослідженнями в цій галузі і загальними проблемами історії України.

Незважаючи на те, що історіографія історії нотаріату в Україні налічує значну кількість робіт, практично всі вони стосуються тільки окремих аспектів проблеми, зокрема, висвітленню і аналізу Положення про нотаріальну частину 1866 р. і носять історико-правовий характер. Водночас зовсім не вивченими залишаються питання про роль нотаріату в модернізаційних процесах українського суспільства. Практично не порушувалася проблема створення нотаріальних архівів, структури та особового складу нотаріальних контор, освітнього рівня, умов праці та повсякденної діяльності нотаріусів на Півдні України як в одному з найбільш важливих в економічному, промисловому і торговельному плані регіонів держави.

І, нарешті, ні імперська, ні радянська, ні сучасна історіографія не залишили жодного спеціального узагальнювального комплексного історичного дослідження з історії нотаріату на Півдні України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Багато питань, пов'язаних з історією нотаріату, його організацією і діяльністю, вивчені недостатньо, що зумовило вибір теми дослідження.

## **1.2. Джерельна база**

Дослідження історії формування та розвитку інституту нотаріату на Півдні України в 1866–1917 рр. неможливе без застосування нових підходів до аналізу комплексу наявних джерел. Оскільки висвітлення зазначеної проблеми в літературі є недостатнім, тому в дисертаційній роботі використано різнопланові за походженням, змістом, інформативністю, об'єктивністю та місцем збереження матеріали. Характер використання джерел зумовлений метою, завданням і постановкою проблеми досліджуваної теми.

Найбільш масовий тип складають письмові історичні джерела, які розподіляють за своїм походженням, внутрішньою будовою та зовнішньою формою на документальні та наративні [442, с. 14]. Умовно їх можна поділити на опубліковані та неопубліковані.



Документальні пам'ятки класифіковано згідно з принципом розподілу їх за походженням, за яким наявні джерела умовно розподілено на такі групи: 1) законодавчі акти вищих владних структур Російської імперії; 2) документи виконавчих органів влади Російської держави; 3) матеріали та діловодна документація нотаріальних установ; 4) довідкові матеріали; 5) статистичні документи.

Основу дисертаційного дослідження складають неопубліковані архівні джерела, зокрема матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Київ (далі – ЦДІАК України), Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДНО), Державного архіву Кіровоградської області (далі – ДАКО), Державного архіву Миколаївської області (далі – ДАМО), Державного архіву Одеської області (далі – ДАОО), Державного архіву Херсонської області (далі – ДАХО).

Використані в роботі архівні джерела – це переважно документи офіційного діловодства, актові документи та діловодна документація нотаріальних установ, які охоплюють весь хронологічний період дослідження. Документи, що складають джерельну базу дослідження, дають можливість розкрити різноманітні аспекти формування та розвитку нотаріату на Півдні України, діяльність нотаріальних архівів і контор, а також службові обов'язки, кадровий склад, посадовий, освітній та матеріальний стан нотаріусів.

До *першої групи* віднесено архівні й опубліковані документи законодавчих органів вищих владних структур Російської імперії, в яких містяться матеріали розгляду законопроектів з нотаріальної реформи та правила про порядок здійснення нотаріальних операцій. До матеріалів цієї групи належать Положення про нотаріальну частину, прийняте 14 квітня 1866 р. [253–254], Проект нотаріального положення 1876 р. [259], Положення про нотаріальну частину, доповнене тимчасовими правилами і новими законами до 1 жовтня 1889 р. (укладене О. Анісімовим) [256], Положення про нотаріальну частину з доповненнями 1895 р. (укладене М. Мартиновим) [255], Проект нової редакції Положення про нотаріальну частину 1904 р. [258], Зауваження на

проект нової редакції Положення про нотаріальну частину, складений в 1904 р. Особливою нарадою Редакційної комісії (укладені М. Яроцьким) [262].

Іменні укази імператорів та «найвищі» повеління Верховної влади урядовому Сенату з судової та нотаріальної справи висвітлюють питання організації та розвитку системи центральних і місцевих судових і нотаріальних установ з другої половини XIX до початку XX ст. Укази імператорів, розпорядження Сенату, постанови Державної Ради, Міністерств внутрішніх справ, юстиції і фінансів, виписки з указів та інструкцій з управління судами і нотаріальними установами зберігаються у фондах 442, 485, 707, 1191 [2–3; 6–9] ЦДІАК України.

*Другу групу джерел* склали документи виконавчих органів влади Російської держави: Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, Канцелярій Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, Тимчасового Харківського генерал-губернатора, Миколаївського військового губернатора, Одеського градоначальника.

У фонді Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора (ф. 1 ДАОО) містяться Положення про введення судових статутів 20 листопада 1864 р. в окрузі Одеської судової палати, що включали й пункти перетворення нотаріальної частини [132–133]. Окремою групою виділено діловодні матеріали з вирішення спірних нотаріальних питань, що розв'язувалися, як правило, в ході листування між Управлінням, Розпорядчою Думою і старшими нотаріусами [130–131].

У фондах Канцелярій Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора (ф. 442) [4–5], Тимчасового Харківського генерал-губернатора (ф. 1191) [9], Управління попечителя Київського учбового округу (ф. 707) [8] ЦДІАК України, Миколаївського військового губернатора (ф. 230 ДАМО) [88–92] зберігаються циркуляри та листування про призначення нотаріусів і відкриття нотаріальних контор на Півдні України, обов'язки нотаріальних службовців і матеріали з вирішення питань, пов'язаних із вчиненням нотаріальних актів. Фонд Канцелярії Одеського градоначальника (ф. 2 ДАОО)

вміщує документи про засвідчення копій нотаріусів та інших посадових і приватних осіб [134–136].

У *третю групу джерел* об'єднуються матеріали та діловодна документація судових та нотаріальних установ, до яких належать суди, нотаріальні архіви та нотаріальні контори міст Одеси, Миколаєва, Херсона – Херсонської губернської палати цивільного суду, Одеського та Херсонського військово-окружних судів, Одеського комерційного суду, Одеського окружного суду, Херсонського окружного суду. У фондах галузевих структур ЦДАК України (фф. 347, 485) [1; 7] та ДАМО (ф. 230) [91–92] зберігаються матеріали про кількість нотаріальних установ на Півдні України упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Фонд Одеського комерційного суду (ф. 18 ДАОО) містить документи про діяльність та поточні питання роботи біржових маклерів і нотаріусів [137–140], фонд Одеського окружного суду (ф. 635) – документи про складання іспитів на посаду нотаріуса [181].

Фонди нотаріального архіву Херсонського окружного суду (фф. 79, 80 ДАХО) вміщують реєстри, книги кріпосних справ, описи справ і книг [236], матеріали про діяльність і витрати канцелярії архіву [243], відомості про видачу заробітної плати службовцям архіву [237], підписи і печатки нотаріусів на угодах про викуп селянами ділянок землі та інших актах [234–235], ордери старших нотаріусів, відомості про звільнення нотаріусів у відпустку [238] по м. Херсон і Миколаїв Херсонської губернії [231–233; 239; 241], м. Олешки і Берислав Таврійської губернії [242; 244–247], а також інших містечок і селищ Дніпровського і Херсонського повітів, що відповідало окружному розподілу Херсонського окружного суду [240].

Для аналізу роботи нотаріату на Півдні України у дореформений період в дисертації використано документи Херсонської губернської палати цивільного суду (ф. 191 ДАХО) [249–251], в якій здійснювалися кріпосні акти з 1799 до 1868 рр., тобто до моменту створення нових нотаріальних установ у регіоні за реформою 1866 р. У фонді зберігаються акти реєстрації дарчих, заповітів, довіреностей на управління майном, заставних і позикових листів, купчих

кріпостей, нерухомого майна, а також матеріали про викуп землі селянськими товариствами у поміщиків після реформи скасування кріпосного права 1861 р.

Окремою групою виділено значну кількість фондів, які вміщують діловодну документацію окремих нотаріусів міст Одеса, Миколаїв, Херсон, Катеринослав, Єлисаветград, Кривий Ріг, Олександрія, Олешки, Каховка, Скадовськ, а також інших міст, містечок і сіл південних губерній України.

Серед діловодної документації виділено та опрацьовано:

– алфавітні покажчики справ нотаріальних контор [19–20; 22; 26–32; 34; 39; 41–42; 45–50; 52–61; 73; 80–81; 105–106; 111; 113–118; 121; 123–124; 129; 143–144; 149; 151; 155; 157; 159–163; 165; 169; 173; 177–179];

– актові книги для актів на нерухоме майно [11–13; 15; 17; 24–25; 35–38; 62–65; 68–71; 77–78; 82–83; 94; 97–100; 104; 108; 112; 119–120; 122; 127; 141; 145; 148; 150; 153–154; 158; 164; 166–168; 170–172; 175–176; 183–185; 187; 191–193; 196; 198–201; 203–209; 212; 214–215; 217–219; 221–223; 225–229];

– актові книги для актів, що не відносяться до нерухомого майна [16; 66–67; 72; 84; 125–126; 142; 146–147; 152; 156; 189–190; 194–195; 202];

– реєстрові книги молодших нотаріусів [21; 23; 40; 43–44; 51; 85–87; 101–102; 110; 128; 180; 183; 188; 210–211; 213; 224];

– реєстри та книги кріпосних справ старших нотаріусів [95–96; 231; 239–242; 244–247];

– актові книги про протести векселів [93; 216; 220];

– книги запису грошових зборів за нотаріальні дії [33; 76];

– книги запису духовних заповітів [103].

У зазначених книгах нотаріусів містяться записи про купівлю-продаж будівель, маєтків, земельних ділянок та іншого нерухомого майна, купчі кріпості, закладні кріпості, духовні заповіти, дарчі записи, роздільні акти на землю тощо. За повної відсутності статистичних матеріалів, ці книги допомогли встановити і підрахувати кількість вчинених актів кожним нотаріусом по роках, виділити стани населення, що зверталися до нотаріусів за послугами, види нотаріальних актів і самі нотаріальні угоди. Нажаль, втрата

багатьох документів в архівах Півдня України (зокрема, майже втраченим на сьогодні є ф. 35 «Старший нотаріус Одеського окружного суду» ДАОО, а залишки його справ перебувають на реставрації) не дає змоги підрахувати повну кількість здійснених нотаріальних актів нотаріусами Півдня України за всі роки існування інституту нотаріату в імперський період.

Архівні фонди, які зберігають нотаріальну діловодну документацію, допомогли встановити імена нотаріусів, роки діяльності їх на посаді і місця розташування нотаріальних контор. Таким чином, на сьогодні встановленими є майже всі особи нотаріусів Півдня України із 1869 до 1917 рр. (див. Додаток А 1–6).

Вказані справи з архівів Півдня України є цінним джерелом, оскільки дозволяють провести комплексне і неупереджене дослідження в межах історичного підходу науки.

Довідкові матеріали становлять *четверту групу джерел*. Її сформували відомості про обов'язки молодших і старших нотаріусів [446–448], рекомендації щодо укладання нотаріальних заповітів [423, с. 677], матеріали про нотаріальні витрати в державі [290, с. 724; 318, с. 5103], що містяться у довідковому виданні «Вся Россия» за 1899, 1900 і 1912 рр. [290–293].

Для висвітлення досліджуваної проблеми важливе значення мали настольні та довідкові книги для нотаріусів, складені Д. Абоїмовим [266–267], К. Асосковим [323], В. Видріним [324], І. Зеновичем [305], О. Плохотенком [319–321], в яких авторами вказано власні рекомендації щодо укладання тих чи інших нотаріальних актів, подано їх зразки, а також питання до іспиту на заняття посади нотаріуса.

Важливу інформацію про судові та нотаріальні установи в Херсонській, Катеринославській, Таврійській та Бессарабській губерніях нам подають адрес-календарі: «Вся Одесса. Адресная и справочная книга» [289], «Адрес-календарь Одесского Градоначальства» [276–286] (Одеса), «Памятная книжка Херсонской губернии» [309–310; 315–317] (Херсон), «Путеводитель и адрес-календарь города Николаева» [322], «Адрес-календарь и справочная книжка города

Николаева» [272], «Адрес-календарь и справочная книжка Николаевского Градоначальства» [273–275], «Николаев. Адресная и справочная книга всего Николаева» [307] (Миколаїв), «Памятная книжка Екатеринославской губернии» [311–314], «Адрес-календарь Екатеринославской губернии» [269–270; 300–301], «Екатеринославский адрес-календарь» [302–304] (Катеринослав), «Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии» (Сімферополь) [271], «Адрес-календарь Бессарабской губернии» [268; 306] (Кишинів). Календарі містять відомості про особовий склад службовців нотаріату, їх посади, стани та чини. Друкувалася також корисна інформація для клієнтів: адреси і години роботи нотаріальних контор, архівів і окружних судів.

Дати визначення термінам «нотаріат», «нотаріус», «заповіт», а також поняттям, що на сьогодні вийшли з ужитку, зокрема, «біржовий нотаріус», «кріпосний акт», «купча кріпость», «дана кріпость», «домашні акти», «явочні акти», «кріпосні мита», «гербовий збір», «запродаж», «сервітути» та ін., розкрити функції нотаріату і його природу нам допомагають енциклопедії та словники. У роботі використано словникові статті М. Бруна, Г. Вербловського, М. Іващенко, Д. Ріхтера та ін., із енциклопедичного словника Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона [349–350; 354; 398; 402; 412; 424; 438; 488] і Великого юридичного словника [288].

Установити чисельність нотаріальних контор і кількість нотаріусів на Півдні України допомагають друковані статистичні матеріали, представлені *п'ятою групою джерел*. У роботі використано матеріали статистико-документального довідника «Россия 1913 год» [264] і статистичного щорічника Росії на 1914 рік [265]. Ці статистичні матеріали є достатньо достовірними та доповнюють дослідження історії нотаріату в південному регіоні України кількісними характеристиками. Але, як вже зазначалося, відсутність загальних статистичних відомостей про кількість вчинених нотаріальних актів нотаріусами в Російській імперії, не дозволяє в повною мірою порівняти їх службову діяльність, прибутки і витрати між різними губерніями України і Півдня, зокрема.

Письмові документальні матеріали є важливим джерелом для вивчення історії нотаріату, оскільки дають можливість дослідити основні віхи його розвитку в Російській імперії і безпосередньо на території України та її південного регіону в другій половині XIX – на початку XX ст.

*Наративні джерела* представлені періодичними виданнями, записками, щоденниками і спогадами осіб тогочасних подій. Періодичні видання складаються з преси спеціалізованого походження, зокрема, журналів і газет «Вестник права» [327], «Нотариус» [329], «Журнал Министерства юстиции» [328], «Юридическая газета» [330]. У цих виданнях публікувалися матеріали, що відображали повсякденну діяльність нотаріату, проблеми, з якими стикалися нотаріуси на практиці, вносилися пропозиції щодо вдосконалення оформлення деяких видів нотаріальних актів, порушувалися питання статусу нотаріуса і потреби утворення окремого профспілкового товариства тощо.

Записки, спогади сучасників та щоденники є цінним доповненням документів. У дослідженні використано щоденник міністра внутрішніх справ П. Валугева [326] і спогади міністра шляхів сполучення (пізніше – міністра фінансів) С. Вітте [325], в яких автори торкнулися загальних питань судової реформи, їх особистого внеску в її проведення і вдосконалення судової справи. Зауважимо, що питань нотаріальної реформи ці державні діячі не торкалися, але їх спогади допомагають встановити реальну картину реформування всієї судової галузі в імперії.

Зі спогадів і записок нотаріусів нами встановлено всього два джерела. Перше неопубліковане джерело представлено записками нотаріуса В. Подольського, в яких вміщено його особове листування з іншими нотаріусами та судовими службовцями з розгляду багатьох питань щодо умов роботи і обов'язків старших і молодших нотаріусів та подано його власні коментарі до цього [10]. Частково до наративного джерела можна віднести працю Я. Гурлянда [367], в якій автор, крім юридичного розгляду нотаріальних питань, подав власні спогади про свою діяльність на посаді молодшого нотаріуса. Праця є цінним джерелом, оскільки показує повсякденну діяльність

нотаріусів, їх проблеми і потреби на цій службі. Зазначені джерела допомагають глибше встановити реальну картину історичного розвитку нотаріату у визначений період.

Отже, під час дослідження формування, становлення і розвитку нотаріату на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. використано п'ять груп документальних і наративних джерел, різноманітних за походженням. Враховувалося, що за службовим призначенням ці джерела поділяються на: нормативні (від державних нормативних актів до організаційно-розпорядчої документації відомств, міністерств, департаментів, установ) та виконавчі (від підсумкових та звітних документів до службового листування); на документи колективного й особового походження. Представлений у роботі значний масив матеріалів відображає генезу інституту нотаріату, його створення і реформування, чисельність нотаріусів і нотаріальних установ, формування законодавчої бази, правовий статус нотаріусів, їх службове і матеріальне становище, різні аспекти їх повсякденної діяльності. Усе це дозволяє здійснити комплексне дослідження особливостей формування, становлення і розвитку інституту нотаріату на Півдні України в 1866–1917 р. Залучені й опрацьовані джерела дозволяють вирішити основні завдання дисертації.

### **1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження**

Нотаріат належить до тих цінностей, які без перебільшення можна віднести до надбання світової культури. Відходили в історію стародавні країни, зароджувались нові держави, змінювались політичні режими та національні правові традиції. Але інститут нотаріату пройшов шлях від первинних форм фіксації фактів до сучасної, визнаної апробуванням віків форми забезпечення цивільного обігу, охорони і захисту цивільних прав та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб, та утвердився як активний елемент національних і міжнаціональних правових систем.



Нотаріат є не лише складовою економічної та соціальної структур суспільства. Враховуючи специфіку нотаріальної діяльності та еволюцію розвитку, він посідає чільне місце у сфері громадянського суспільства. Адже його функції спрямовані на охорону та захист законних прав та інтересів, особливо у приватному житті. Як інститут громадянського суспільства нотаріат став зв'язувальною ланкою між державою, громадянами та іншими суб'єктами при їх участі в цивільному обігу, заснований, перш за все, на довірливих відносинах нотаріуса з приватними особами [381, с. 8, 10].

Пізнання сутності нотаріату, його організації вимагає виявлення притаманних йому ознак і форм, через які він проявлявся у процесі своєї еволюції, та аналізу суспільного життя, в якому виник і розвивався цей інститут [380, с. 12]. Аналізуючи нотаріат в історичній ретроспективі, слід зауважити, що зміст понять «нотаріус», «нотаріальна діяльність», на сьогодні відрізняється від його змісту на попередніх етапах розвитку нашого суспільства. Це пов'язано насамперед із соціально-економічними та політичними змінами, процесами, які відбувалися в Україні та цивілізованому світі і впливали на регулювання нотаріальних відносин [373, с. 140].

У процесі написання роботи авторка намагалася показати розвиток нотаріату не ізольовано, а в контексті економічного, соціально-політичного і культурного розвитку Південної України. Для визначення мети дослідження вона керувалася загальновідомими імперативами: об'єктивність, точність, істинність висновків, що значною мірою залежить від обраної теорії пізнання.

Оскільки тема дослідження має ознаки комплексного та міждисциплінарного викладу проблеми, тобто знаходиться на стику таких дисциплін, як історія України, всесвітня історія, історія держави і права, економіка, регіоналістика, соціологія, то її концептуальні засади базуються на принципах об'єктивності, історизму, системності, комплексності, структурності, детермінізму.

Методологія дослідження історії нотаріату передбачає насамперед пошук виваженого співвідношення загальних підходів та загальнонаукових методів зі

спеціальними та конкретними методами історичного, а також правового пізнання. Уміння застосовувати різні методи та їх комбінації під час проведення наукового дослідження, постановка проблеми й вибір відповідних підходів складають методологію наукового дослідження.

Підхід визначає основний шлях вирішення поставленого досліджуваного завдання [393, с. 42]. Відтворити історію об'єкта в точності, у всій її багатогранності, з урахуванням всіх деталей і подій допомагає *історичний підхід*, який передбачає вивчення виникнення, формування і розвитку об'єктів. Такий підхід застосовується при детальному вивченні людської історії. Історичний підхід призначений не тільки для вирішення внутрішніх проблем історичної науки, а й для кращого розуміння сучасності; він є способом цілісного бачення досліджуваного об'єкта. Перш ніж вивчати сучасний стан, необхідно вивчити генезу та розвиток певної сфери практичної діяльності. У цьому зв'язку особливого значення набувають дослідження історичного досвіду, аналіз історичних подій, фактів, попередніх теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку [480, с. 59].

Базуючись на історичному підході вивчення ознак інституту нотаріату, можна глибше пізнати суть досліджуваного явища, виявивши як самотутнє, оригінальне, так і суттєво відмінне, нове, запозичене в інших країнах. Адже історичний аналіз, яким здавна користувались вчені, на відміну від логічного дослідження, яке відображає крупно-масштабні процеси і знаходить загальні тенденції їх розвитку, може обмежити своє завдання вивченням локальних утворень на певній стадії в конкретному суспільстві завдяки широким пізнавальним можливостям і потужному аксіологічному потенціалу. Таким чином, заповнюються прогалини в теоретичній побудові проблеми і дослідження доводиться до логічного завершення [500, с. 11–12]. Отже, вважаємо, що історичний підхід дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток інституту нотаріату на Півдні України у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

Упродовж XX – початку XXI ст. історична наука поповнилася комплексом принципів методологічних надбань, використання яких дає можливість отримувати нові результати при дослідженні історико-правових інститутів, у тому числі інституту нотаріату, і робити принципово нові висновки. У вітчизняній та російській історико-правовій науці впродовж останніх двох десятиліть виконано декілька досліджень історії нотаріату, для яких характерною є одна й та сама логіка, заснована на радянській методології вивчення історико-правових інститутів, яка включала в себе «механічне» їх вивчення суто з юридичної точки зору без врахування впливу на їх формування і розвиток людського фактору. Нові наукові методологічні підходи визначають висування на перший план людини, як об'єкта історії. В межах сучасної методології історії і права відбувається формування *антропоцентристського (персоноцентристського) підходу* до аналізу історико-правових інститутів. За словами І. Честнова, підвищена увага до суб'єкта права, тобто людини, відповідає загальному імпульсу сучасного світогляду – проголошенню особистості вищою цінністю, яке передбачає переосмислення вічної проблеми – співвідношення людини і суспільства [385, с. 79].

Ми погоджуємося з дослідниками В. Заломовим і М. Долинською, які доводять, що антропологічна методологія найбільше підходить для аналізу історії розвитку нотаріату – інституту, діяльність якого переважно залежить не тільки від законодавчих норм, а й від правової поведінки суб'єктів права, тобто самих людей, та від їх правосвідомості. Нотаріат як інститут покликаний «олюднювати» історію і право, бути правозахисним органом та органом превентивного правосуддя [373, с. 140–141]. Саме антропологізація історичної і правничої наук зумовлює актуальність використання цього підходу, тобто інтерпретації правових явищ як засобів задоволення потреб людини, соціальних спільнот, суспільства загалом.

Серед сучасних підходів необхідно відмітити *модернізаційний підхід*, висхідний до вчення М. Вебера початку XX ст. У плані історичного значення цей підхід розглядає історію як процес переходу від традиційного суспільства

до модерного, від аграрного до світського, міського й індустріального, заснованого на постійному вдосконаленні. Відповідно до сучасних уявлень, модернізація – це всеосяжний, комплексний процес інноваційних змін. Вона охоплює всі сфери суспільства: економічну, соціальну, культурну, політичну, сімейно-побутову.

Історичний аспект дослідження інституту нотаріату другої половини XIX – початку XX ст. зумовлює розглядати модернізацію в двох основних напрямках. По-перше, увесь реформаційний курс Олександра II, в тому числі судова (1864 р.) і нотаріальна (1866 р.) реформи, був направлений на модернізацію держави. Хоча модернізація в Російській імперії отримала назву «наздоганяючої», яка базувалася на зовнішніх викликах сусідніх економічно розвинутіших держав, і стосовно нотаріату російський уряд запозичив основні норми його створення у Німеччини, Франції і Австрії, все ж таки нотаріальна реформа, незважаючи на значні її недоліки, створила в Російській імперії та Україні зокрема, окремий інститут нотаріату та визначила його місце як органу публічної діяльності в системі судового відомства.

По-друге, поруч з модернізацією всіх сфер життя суспільства, цьому явищу піддається й сама людина, у першу чергу її свідомість. Як вказує В. Заломов, у житті суб'єкт права не є статичним – він не просто існує, він постійно розвивається під впливом цілої низки чинників, у тому числі ірраціональних, які не мають логічного і наукового пояснення. Зміна особистості і правосвідомості суб'єкта права визначає зміну його уявлень про правову реальність і модифікацію правової поведінки, всього правового життя. Ті норми, які влаштовували суб'єктів права на певному етапі, потім перестають задовольняти їх, і суб'єкти ініціюють зміну, модернізацію правових норм, аж до прийняття нового законодавства. Це чітко видно на прикладі розробки проекту нового Положення про нотаріат на початку XX ст. [385, с. 80].

Отже, зазначений підхід допоміг дослідити історію становлення і розвитку інституту нотаріату на Півдні України в межах модернізаційного ходу

реформ Олександра II та всіх правових норм, які змінювалися під впливом життя і модифікації правової поведінки людини.

Сьогодні набув поширення *регіональний підхід* до вивчення історії, який зосереджує увагу на вивченні специфічних для цього регіону рис економічного, суспільно-політичного, культурного життя. Цей підхід дав змогу розглянути поставлену проблему в межах південного регіону України як певного територіального соціуму в історико-культурному контексті з урахуванням його господарської та культурної однорідності.

Методологічною основою роботи стали також *комплексний та системний підходи* до дослідження розвитку нотаріату на Півдні України. Ці підходи вимагають вивчення проблеми на різних рівнях. На першому рівні відбулося вивчення загальної державної політики російського уряду щодо формування і розвитку інституту нотаріату в імперії, на другому – конкретизовано еволюцію нотаріальної діяльності на прикладі Півдня України. Це дозволило виявити певні регіональні особливості, зробити узагальнення та пояснити взаємозумовленості їх у функціональній цілісності системи.

Широкі можливості системного підходу у вивченні інституту нотаріату зумовлені й тим, що він, будучи елементом правової системи суспільства, впливає на динаміку останньої. Нотаріальна діяльність виражає активну взаємодію із зовнішнім середовищем і пов'язана з визначенням завдань та цілей, виявленням засобів їх досягнення і активним їх використанням, накопиченням ресурсів та задоволенням потреб [345, с. 54].

У межах системного підходу розрізняють *структурно-функціональний підхід*, сутність якого полягає у виділенні в системних об'єктах структурних елементів (компонентів, підсистем) і визначенні їхньої ролі (функцій) у системі. Елементи і зв'язки між ними створюють структуру системи [480, с. 62]. Цей підхід відіграє важливу роль при з'ясуванні правової природи нотаріату, а також дає змогу глибше осягнути його значення для суспільства.

Під час аналізу досліджуваної проблеми звернемо увагу на те, що нотаріат за своєю правовою природою поєднує в собі приватні та публічні

засади. Нотаріус, з одного боку є «носієм» публічної влади, оскільки виконує функції, які законом передані йому державою, з іншого – здійснює свої функції у рамках вільної професії [381, с. 8]. Основоположний зміст діяльності нотаріату визначається через ті його функції, які відображають специфіку нотаріальної діяльності у сфері цивільного обігу. З одного боку, нотаріат створений для реалізації законодавства і в цьому контексті призваний стояти на сторожі закону, своїми діями перешкоджати різним порушенням законодавства. У цьому проявляється *правоохоронна функція* нотаріату. З іншого боку, нотаріат призваний захищати права і законні інтереси громадян, в першу чергу право власності. Здійснюючи реєстраційні дії, нотаріус забезпечує непорушність права власності, якщо воно виникло на законних підставах. У цьому проявляється *правозахисна його функція* [432, с. 19].

Як зазначає Д. Пашенцев, подібний підхід цілком відповідає російській правовій традиції ХІХ ст. з властивим їй державним патерналізмом, з характерною для неї активною роллю владних структур в регулюванні майнових і навіть деяких міжособових відносин [432, с. 19]. Це підтверджують і слова американського історика Р. Уортмана, який намагаючись зрозуміти причини незадовільного стану судової системи цього періоду та причини незадоволення нею влади, дійшов до висновку, що російські імператори не засвоїли принципів європейського абсолютизму і за зразок брали лише запроваджені ним форми, а коли запроваджений порядок йшов у розріз із суттю їх самодержавної політики, вони відміняли проголошені принципи верховенства права [459, с. 43].

Зростання значущості функцій нотаріату в ході промислового та економічного розвитку держави, а також на етапі формування громадянського суспільства, сприяли тому, що цей інститут посів чільне місце у житті пересічних громадян, строго захищаючи їх права і законні інтереси.

Теоретичною основою дисертації є принципи історизму, об'єктивності, конкретності, цілісності, системності, комплексності, багатофакторності, діалектики.

**Принцип історизму**, як метод вивчення історичних подій в їх причинно-наслідковому зв'язку і взаємній обумовленості та науковій об'єктивності, передбачає аналітичний підхід до історичної реальності, що змінюється в часі і просторі у відповідності з загальними закономірностями і своєрідністю конкретних обставин. Суть цього принципу полягає у відстеженні еволюції досліджуваних явищ та динаміки їхнього становлення [345, с. 52–53]. Щодо досліджуваної теми, принцип історизму дозволяє вивчити конкретно-історичні обставини, під впливом яких формувалася політика державної влади Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стосовно розвитку нотаріальної діяльності як у державі в цілому, так і в південному регіоні України зокрема.

**Принцип об'єктивності** передбачає опору на факти в їх справжньому змісті, без спотворень і кон'юктурних перекирчувань колишніх подій для доказу власних суб'єктивних наукових позицій. У межах нашого дослідження цей принцип вимагає виявлення факторів та умов, що визначали політику уряду Російської імперії на Півдні України в галузі нотаріату. Реалізація цього принципу здійснювалася шляхом вивчення різноманітних за методами та формами відображення дійсності, використаних у дослідженні джерел. Завдяки цьому певні аналітичні висновки та узагальнення підкріплюються об'єктивними даними на прикладі південного регіону України.

**Принцип конкретності** вимагає детального аналізу зовнішнього середовища, в якому функціонує об'єкт пізнання, виокремлення головних властивостей, зв'язків і тенденцій його розвитку. В контексті дослідження нотаріату дотримання цього принципу особливо важливе при вивченні деяких систем вищого порядку, зокрема громадянського суспільства [345, с. 53].

Вихідним пунктом будь-якого історичного дослідження є уявлення про цілісність об'єкта, що вивчається. Поєднання принципів **цілісності**, **системності** та **комплексності** зумовлене необхідністю, з одного боку, детального та поглибленого, тобто диференційованого, вивчення окремих явищ, процесів, з іншого – їх узагальненого та цілісного висвітлення. Авторка прагнула до дотримання комплексного підходу у вивченні історичних явищ, до

різnobічного відображення процесів розвитку нотаріату на Півдні України впродовж другої половини XIX – на початку XX ст. Важливе значення має принцип системності, який забезпечив подання матеріалу в завершеній формі, дозволив з'ясувати умови історичних подій, процесів та явищ, установити причинно-наслідкові зв'язки. Це стало можливим завдяки залученню до роботи широкого масиву архівних матеріалів, опублікованих документів, періодичних видань, а також історіографічному аналізу.

Сукупне вивчення об'єктивних і суб'єктивних факторів історичного розвитку інституту нотаріату було можливим завдяки дотримання *принципу багатofакторності*.

Важливе значення для вивчення історико-правових інститутів, в тому числі нотаріату, має *діалектичний принцип*, який відіграє виключну роль у теоретичному переосмисленні об'єкта історичного дослідження. Цей принцип дозволяє розглядати розвиток державно-правових явищ і процесів на українських землях в їхньому органічному взаємозв'язку з економічними, політичними, культурними і соціальними чинниками. Діалектичний принцип дає змогу шляхом викриття протилежностей у досліджуваному явищі пояснити його необхідність у соціумі. Зокрема, як вказують дослідники І. Безклубий і Л. Єфіменко, сутність, соціальну цінність та функції нотаріату визначає поєднання двох начал – публічного та приватного інтересу. Окрім цього, при дослідженні закономірностей функціонування інституту нотаріату дослідник бере до уваги і теорію, і практику, які за своєю суттю є взаємопохідними, але разом з тим часто суперечать одна одній, тобто перебувають у діалектичному взаємозв'язку [345, с. 53–54]. Отже, діалектичний принцип дав змогу виявити взаємозв'язки, динаміку та певні закономірності й особливості розвитку і функціонування інституту нотаріату на Півдні України в контексті загальнодержавної політики уряду Російської імперії як безперервний процес.

Усебічне вивчення формування та розвитку нотаріату на Півдні України, висвітлення діяльності установ цієї галузі стали можливими завдяки



використанню загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних і міждисциплінарних методів дослідження.

Серед загальнонаукових методів було виділено логічний, структурно-системний, стадіально-регіональний, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, метод зіставлення, аксіологічний метод. До конкретно-історичних методів віднесено порівняльно-історичний, історико-генетичний та історико-типологічний. До спеціально-історичних – проблемно-хронологічний, синхроністичний, методи історіографії та джерелознавчого дослідження. До міждисциплінарних – математично-статистичний метод. Комплексне застосування цих методів дало можливість вирішити низку важливих історичних проблем, що були поставлені в зазначеному дослідженні.

Поетапно простежити взаємозалежність історичних реалій та конкретних результатів функціонування інституту нотаріату на Півдні України допоміг *логічний метод*. Цей метод дозволив також виявити причинно-наслідкові зв'язки між явищами й подіями суспільно-політичного характеру, визначити характер державної політики щодо галузі нотаріату в окресленому в дослідженні регіоні. Розглянути діяльність нотаріальних установ у регіоні як єдине цілісне системне утворення дозволив *структурно-системний метод*, який дав можливість розглядати об'єкт з усіма його основними рисами як єдине ціле. Системний аналіз передбачає дослідження всього комплексу процесів, які відбувалися в галузі нотаріату Південної України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. як цілісного процесу. *Стадіально-регіональний метод* зумовив розкрити функціонування системи нотаріату в певному часі фрагментарно, обмежуючись конкретним південним регіоном України, що дозволило глибше і з різних сторін розкрити поставлену проблему.

*Метод аналізу* допоміг вивчити інститут нотаріату з різних боків, виявити його сутність, властиві йому закономірності, у зв'язку з чим було здійснено перехід від вивчення цілого до розгляду його частин шляхом абстрагування від зв'язку частин одна з одною. *Синтез* дав можливість поєднати отримані в результаті аналізу частин об'єктів та їхніх сторін в єдине

ціле. **Метод індукції**, як процес логічного висновку на основі переходу від конкретного положення до загального, привів до певних результатів, узагальнень та висновків через фактичні подання процесів та явищ. **Метод дедукції** дозволив зробити узагальнення та висновки, засновуючись суто на попередньо наведених доказах. **Метод зіставлення** за допомогою залучених архівних матеріалів і опублікованих документів дав можливість перевірити достовірність фактичного матеріалу, його типовість, узагальнити висновки, які містяться у вивчених і проаналізованих історичних та історико-правових працях з цієї проблеми.

**Аксіологічний метод** включає вивчення ціннісних аспектів наукових дисциплін. За допомогою цього методу визначено якість нотаріальних нормативних актів Російської імперії щодо їхньої відповідності морально-етичним категоріям.

Під час розгляду діяльності нотаріальних установ має значення **проблемно-хронологічний метод**, який визначає структурну побудову дослідження. Його використання дозволило виокремити та логічно й історично реконструювати процеси в діяльності інституту нотаріату на Півдні України, виявивши еволюцію та закономірність його функціонування. Цей метод передбачає розділення широких тем на ряд вузких, кожна з яких розглядається у хронологічній послідовності. Саме тому дослідження було здійснено за періодами, а в їхніх межах – за проблемами. Це дало можливість із належною повнотою показати основні аспекти відносин уряду Російської імперії і нотаріальної галузі та зробити аналіз кожної проблеми в її часовій послідовності й динаміці.

**Синхроністичний метод** дозволив показати події та явища, що відбувалися у різних місцях одночасно. Завдяки його використанню було паралельно досліджено, вивчено та проаналізовано діяльність нотаріальних установ у південних губерніях України та всій Російській імперії. Однак застосування лише синхроністичного методу веде до розгляду явищ у взаємозв'язку та статистиці. Тому, щоб відобразити явище в розвитку, необхідно

застосовувати ще й *хронологічний метод*, який дозволяє розглядати явища та події в часовій послідовності, а також, відповідно, у русі та зміні.

Застосування *порівняльно-історичного методу* дозволило виявити схожість і відмінність між досліджуваними явищами і подіями, визначити їхню генетичну спорідненість, загальне і специфічне в їхньому розвитку. У дослідженні цей метод використано у зіставленні історичних об'єктів для виявлення подібних та відмінних рис і особливостей функціонування інституту нотаріату в країні. Завдяки цьому методу порівняно розвиток нотаріальних установ окремо взятих губерній Південної України із загальноімперськими процесами та частково функціонування інституту нотаріату із відповідними установами інших країн світу. Це дало можливість визначити місце південноукраїнських губерній у правовому полі Російської імперії. За допомогою порівняльно-історичного методу було проаналізовано нормативно-правову базу нотаріальної галузі в імперський період і виявлено особливості надання нотаріальних послуг на Півдні України.

*Історико-генетичний метод* забезпечив встановлення основних причинно-наслідкових подій упродовж всієї роботи. Його сутність полягає в послідовному розкритті властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності у процесі її історичного руху, що дає можливість максимально наблизитися до реальної історії об'єкта [393, с. 170]. Цей метод дає змогу пізнати закономірності становлення законодавства про нотаріат, його норми, інші регулятори нотаріальної діяльності, зокрема норми організаційної структури нотаріату і правового статусу нотаріуса. Застосування цього методу дало можливість охарактеризувати еволюцію інституту нотаріату на Півдні України та з'ясувати фактори, що вплинули на активний розвиток нотаріальної служби в регіоні.

В *історико-типологічному методі* відбивається специфіка конкретно-історичного дослідження. Цей метод своєю метою ставить упорядкування об'єктів у певні типи на підставі властивих їм істотних ознак, дає змогу визначити критерії типологізації, пов'язані з головною темою праці [393,

с. 176]. За допомогою історико-типологічного методу в дослідженні виділено основні аспекти державної політики царського уряду стосовно нотаріату в Російській імперії. Зазначений метод передбачає згрупування пріоритетних напрямів діяльності нотаріусів стосовно організації власної нотаріальної служби.

Застосування *джерелознавчих методів дослідження*, таких як *методи пошуку, наукової критики і типологічно-видової класифікації джерел*, сприяло відтворенню реальних фактів досліджуваного періоду і дозволило врахувати й оптимально використати науковий доробок імперських, радянських і сучасних істориків, державних діячів, юристів, фахівців-нотаріусів з питань розвитку нотаріальної справи на Півдні України в досліджуваний період та достатньо повно і глибоко опрацювати архівні матеріали.

У роботі з архівними документами допоміг *метод пошукового відбору джерел*, орієнтований на принципи системності і комплексності у відборі і визначенні кола історичних джерел для певного дослідження [405, с. 95, 104]. Зокрема, ДАОО зберігає 31 639 справ діловодної документації нотаріусів [298, с. 71–73, 128–132, 136, 147–149], ДАХО – 19 923 справи [299, с. 34–39, 71], ДАМО – 7320 справ [297, с. 47–50, 73, 78, 100–101, 106–109, 114–116], ДАКО – 18 538 справ [296, с. 92–102, 117–118]. Зрозуміло, що вивчення, опрацювання і застосування всієї кількості цих справ є неможливим в рамках одного дослідження. Тому задля висвітлення й аналізу нотаріальної справи на Півдні України у визначений часовий проміжок, пошук і відбір архівних документів здійснювалися у трьох напрямках. По-перше, бралися до уваги ті роки, в які відбувалося реформування нотаріальної галузі, або значні для всього ходу історичного розвитку України (зокрема, 1869 р. – рік відкриття нотаріальних установ на Півдні України за реформою 1866 р.; 1904 р. – спроби реформування нотаріальної галузі і введення нового Положення про нотаріальну частину; 1913 р. – найкращий в економічному розвитку рік для Півдня України і всієї Російської імперії; 1914–1917 рр. – роки Першої світової війни). По-друге, для встановлення років перебування визначеного нотаріуса на посаді до уваги

бралися справи, пов'язані з початковими і кінцевими роками його діяльності. По-третє, для підрахунку кількості вчинених нотаріальних актів кожним нотаріусом, переважно (якщо такі збережені в архіві) розглядалися справи за кожні 5 років його перебування на посаді. Цей метод допоміг не переобтяжувати дослідження надмірною кількістю архівного цифрового матеріалу, у нашому випадку суто діловодними справами нотаріусів, і показати реальну об'єктивну картину нотаріального діловодства у вказаному регіоні.

Метод пошукового відбору джерел зумовив до застосування *математично-статистичного методу* як найбільш доцільного і економного для групування цифрового матеріалу. На основі аналізу складених статистичних даних, кількісні відомості в дослідженні представлені у вигляді різноманітних таблиць, що дозволило суттєво доповнити фактографічний матеріал об'єктивними кількісними показниками.

Отже, сукупне використання в роботі широкої теоретико-методологічної бази дозволило вивчити, проаналізувати, дослідити значний джерельний та історіографічний масив, дало змогу успішно вирішити поставлені дослідницькі завдання й досягти мети, розкривши обрану тему дослідження. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи допомогли провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на Півдні України в досліджуваний період, з урахуванням економіки та політики всього українського суспільства. Загалом комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити основні етапи, тенденції, значення розвитку інституту нотаріату на Півдні України другої половини XIX – на початку XX ст.

## Висновки до розділу 1

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що історіографія проблеми формування та розвитку нотаріату на Півдні України впродовж 1866–1917 рр. пройшла кілька етапів у своєму розвитку, які відрізняються якісними та кількісними показниками. Критеріями періодизації історіографічного процесу стали зміни в методології, концепції і стратегії розвитку нотаріальної діяльності та проблематики досліджень з вказаної теми з урахуванням історико-хронологічного підходу. В імперський період, коли відбувалося реформування і процеси формування нотаріату на Півдні України, історіографія створювалася істориками, юристами та фахівцями-нотаріусами. В їхніх працях відображалися загальні питання розвитку нотаріату в Російській імперії, вказувалися проблеми, які спіткали його у післяреформену добу, натомість вивчення відповідних процесів в Україні та її південному регіоні не велось. Праці радянського періоду присвячені виключно становленню і розвитку інституту нотаріату в Радянському Союзі. Окремого дослідження з історії нотаріату попередньої епохи радянськими науковцями здійснено не було.

У сучасній історіографії проблема історії нотаріату достатньо поширена. Праці дослідників цього періоду відрізняються пошуком нових методологічних підходів, розширенням джерельної бази дослідження. Зараз науковці більш докладно зупиняються на окремих питаннях історії нотаріату, його природі та формах. Але незважаючи на те, що історіографія історії нотаріату в Україні налічує значну кількість робіт, практично всі вони стосуються окремих аспектів проблеми і носять виключно історико-правовий характер.

Багато важливих питань з історії виникнення і функціонування нотаріату дотепер ще не вивчені, не всі її аспекти знайшли рівномірне висвітлення в науковій літературі. Поза увагою науковців залишилося широке коло питань, пов'язаних з загальним аналізом головних аспектів функціонування нотаріальних органів на Півдні України: діяльність нотаріальних архівів та нотаріальних контор, їх структура та особовий склад, освітній рівень, умови праці, матеріальний стан та повсякденна діяльність нотаріусів. Тоді можна буде

вважати, що дослідження історії нотаріату України здійснюються повно та комплексно.

Джерельна база наукової проблеми представлена письмовими історичними джерелами, які розподілено на документальні та наративні роди. Частина з них уже було опубліковано, решта зберігається в архівних закладах України. Неопубліковані джерела, які покладено в основу дослідження, містяться у 148 фондах 6 вітчизняних державних архівів.

У процесі дослідницьких операцій із джерелами з'ясовувалися їхня наукова цінність для дослідження проблеми, автентичність, достовірність, ступінь об'єктивності вміщених фактів та відомостей. Представлений у роботі значний масив матеріалів відображає генезу інституту нотаріату, його створення і реформування, чисельність нотаріусів і нотаріальних установ, формування законодавчої бази, правовий статус нотаріусів, їх службове і матеріальне становище, різні аспекти їх повсякденної діяльності. Виявлений комплекс джерел із теми був до цього часу опрацьований недостатньо, хоча містить значний обсяг інформації, що дозволяє здійснити комплексне дослідження особливостей формування, становлення і розвитку нотаріату на Півдні України в 1866–1917 р.

Методологічною основою дисертації став широкий комплекс підходів (історичний, антропоцентристський, модернізаційний, регіональний, комплексний та системний, структурно-функціональний), принципів (історизму, об'єктивності, конкретності, системності, комплексності, багатофакторності, діалектичний) та методів (загальнонаукові, конкретно-історичні, спеціально-історичні, джерелознавчі та міждисциплінарні). Така теоретико-методологічна база дозволила провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на Півдні України у досліджуваний період.

## РОЗДІЛ 2

### ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ НОТАРІАТУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКИЙ АСПЕКТ

#### 2.1. Передумови формування нотаріальної діяльності на території українських губерній Російської імперії

Українська історія взагалі й історія українського нотаріату, зокрема, відзначаються певними особливостями, які пов'язані із своєрідним історичним процесом розвитку української нації, держави і права. Детально вивчаючи та всебічно аналізуючи шлях розвитку і становлення вітчизняного нотаріату в складних історичних умовах, ми пізнаємо його сутність й етапи розвитку [465, с. 40].

Нотаріат виник як інститут, покликаний захищати приватну власність і забезпечувати безперечність майнових та інших прав учасників торгових та інших угод [492, с. 22]. Як вказують Н. Дьоміна і Л. Ясінська, інститут нотаріату як установа, міцно пов'язана з суспільним ладом, правами сімейними, спадковими та речовими, міг виникнути і розвиватися лише в достатньо цивілізованих і культурних державах, передусім у тих, в яких існувала писемність [491, с. 93–94; 494, с. 8].

Як інститут права, нотаріат вперше з'явився в Стародавньому Римі в III ст. до н. е. Поняття «нотаріат» лексично походить від латинського слова «note», що в перекладі означає «знак». Перша згадка про вільну професію «табеліонів» прийшла з часів римського імператора Костянтина (316 р. до н. е.). Це були особи, які не перебували на державній службі, але під контролем держави складали за винагороду юридичні акти, судові папери і проекти правочинів [369, с. 24; 493, с. 14; 500, с. 16; 505, с. 13]. Після падіння Західної Римської імперії (476 р.) інститут нотаріату, отримавши у Франції, Італії й Німеччині широку організацію з боку законодавця, разом із римським матеріальним правом був акцептований та асимільований європейськими народами [417, с. 15; 491, с. 94].



Класичної форми нотаріат набув у Візантії в VI ст. за часів правління імператора Юстиніана. Це перший діяч тієї доби, який зміг об'єднати нотаріусів в групи та колегії і видав збірник юридичних законодавчих актів [506, с. 10]. Римський та візантійський нотаріат заклали основу побудови інституту нотаріату та нотаріального процесу.

Остаточна організація нотаріату в тому вигляді, в якому він був рецесійований країнами Європи, а разом з ними і Україною, завершилася статутами окремих італійських міст [451]. Капітулярії Карла Великого та його наступників, міські статuti, які детально врегульовували інститут нотаріату в містах Італії, заклали основи правового регулювання нотаріальної діяльності в рамках рецесії римського права [496, с. 16]. Саме в цій країні у IX–XI ст. започатковано перетворення нотаріату на державну посаду [372]. До кандидата на посаду нотаріуса висувалися окремі вимоги, такі як: статевий і віковий ценз, моральні критерії, наявність юридичних знань. Згодом із Італії нотаріат поширився до Франції та Німеччини [500, с. 17].

Виникнення органів, які виконували нотаріальні функції, в Стародавній Європі було обумовлено доволі високим рівнем розвитку господарського життя, що зумовило потребу в укладенні договорів і забезпеченні їхнього правового значення, публічного визнання, тобто їхньої юридичної вірогідності [496, с. 15]. Сучасні дослідники нотаріату вважають, що він розвивався у 3 організаційних формах: державний нотаріат; вільний нотаріат; церковний нотаріат. Зазначимо, що перші два напрями у розвитку нотаріату збереглися і в наш час [500, с. 17].

Незважаючи на те, що професія нотаріуса достатньо давня, історично сучасний інститут нотаріату склався у Франції відповідно до Закону Вантоза «Loi contenant du Notariat» («Закон, що містить організацію нотаріату»), прийнятим 16 березня 1803 р., яким, власне, і була створена модель латинського нотаріату. Цей закон, який зберігає свою дію і сьогодні, був першим законодавчим актом, що сформулював ознаки вільного нотаріату, здійснив значний вплив на його розвиток в Європі і світі в цілому [462, с. 36].

Зокрема закон визначив нотаріуса в якості публічної посадової особи, яка призначалася органом виконавчої влади, у результаті чого нотаріус став представником вільної професії та посадовою особою, яка є гарантом автентичності [429, с. 213].

Німецький нотаріат, який спочатку розвивався як нотаріат італійського типу, з 1803 р. почав орієнтуватися на французьке нотаріальне законодавство [506, с. 10]. Нотаріуси у Німеччині призначалися на посаду міністром юстиції, були державними службовцями, але при цьому ані жалування, ані пенсії вони не отримували [499, с. 33]. В Австрії інститут нотаріату регулювався законом від 25 липня 1871 р. Позитивною якістю організації нотаріату за цим законом було те, що, з одного боку, підтримувався корпоративний дух цього органу, а з іншого – нотаріат не відривався від судових установ [491, с. 100–101].

Таким чином, до часу виникнення інституту нотаріату в Російській імперії і Україні зокрема, держави Західної Європи вже мали складені нотаріальні системи і накопичили визначений досвід правового регулювання нотаріальної діяльності. Законодавства про нотаріат 3 зазначених країн – Франції, Німеччини та Австрії, лягли в основу реформування інституту нотаріату Російської імперії в 1866 р.

Як свідчать більшість дослідників, формування нотаріату в українському праві було започатковано в період Київської Русі. Зростання її соціально-економічного життя зафіксувало реальну картину розвитку цивільного обігу і зумовило необхідність порівняно раннього виникнення історичних форм нотаріальної діяльності [495, с. 14]. Цивільно-правові угоди в ті часи укладались усно, а факт їхнього вчинення підтверджували свідки у судовому порядку. Письмові акти оформляли тільки князі, що дарували землі своїм васалам [417, с. 15; 418, с. 65; 492, с. 22–23]. Порядок спадкування, договори купівлі-продажу, міни та особистого найму регулювалися нормами «Руської правди» [376, с. 18–19]. Термін «нотар» уперше вжито у Галицькому цивільному кодексі, де він розумівся як особа, яка повинна була засвідчувати певні види зобов'язань [383, с. 156].

Величезний вплив на становлення нотаріату зробило християнство. Важливе значення в цьому процесі мало канонічне право. З поширенням християнства на Русі у веденні церкви перебували майже всі сімейні справи, в тому числі за спадком, опікою, розподілом майна. Духовні особи отримували так звані шлюбні мита. Слід згадати й про складання церквою духовних заповітів, що по суті було виконанням нотаріальних функцій [492, с. 23].

У порівнянні з іншими європейськими державами, на процес розвитку вітчизняного нотаріату великий вплив мали органи державної влади. Вже у XII ст. укладанням офіційних приватноправових актів та документів займалися дяки та їхні помічники – піддячні. Пізніше їх почали називати писарями (писцями). Вони знаходилися на службі при різних урядових установах і відали їхніми письмовими частинами (складали, редагували, викладали на письмі і підписували грамоти; видавали оригінали, копії, довідки тощо) [500, с. 20].

Як стверджує М. Долинська, зазначені документи і закони свідчать не лише про генезу нотаріальної діяльності, але й зародження давньоруського нотаріального законодавства як попередника українського нотаріального законодавства [496, с. 17]. Поява на Русі зачатків нотаріальної діяльності підтвердила загальну закономірність виникнення і соціальне призначення нотаріату – обслуговування цивільного обігу і юридична допомога населенню [495, с. 28].

Після розпаду Руської держави, занепаду Галицько-Волинського князівства і утворення Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського, до якого входили території більшої частини України (Волинь, Київщина, Поділля, частина Лівобережної України), усі правовідносини на українських землях регулювалися звичаєвим правом, Руською Правдою, міжкнязівськими договорами, привілеями, Магдебурзьким правом та Литовськими статутами 1529, 1566 і 1588 рр. [418, с. 65; 500, с. 21].

Згідно з Литовськими статутами, у Великому князівстві Литовському на законодавчому рівні вперше встановлювалася вимога письмового оформлення договорів купівлі-продажу маєтків, угод щодо землі, договорів позики за

умови, коли загальна сума перевищувала 10 копійок. Другою обов'язковою умовою було укладення угод у присутності свідків шляхетської належності. Третя, що надавала таким документам публічного характеру, – обов'язкова їхня реєстрація в земському суді й участь сторін при їхньому внесенні до судового протоколу. Шляхом протоколювання у суді угоди, укладені воєводою, старостою, підстаростою, писарем, набували сили публічних актів і ставали беззаперечними [418, с. 65]. Отже, Литовські статuti заклали підвалини нотаріального процесу, зокрема передбачили вимоги до посади писаря як майбутнього нотаріуса, встановили порядок реєстрації нотаріальних дій, регулювали порядок укладання та реєстрації заповітів і договорів [496, с. 18].

Нотаріальне законодавство на українських землях, що перебували у складі Речі Посполитої, розвивалося на підставі дій Литовських статутів та пізніше вироблених західноєвропейських традицій. Функції нотаріуса виконував земський суд у складі судді, підсудка та писаря.

Унаслідок національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького польську судову систему в Україні було скасовано і створено власну судову систему, яка складалася з Генерального суду, полкових, сотенних і громадських (сільських) судів. Особливості нотаріальної діяльності у цей період полягали в тому, що спочатку ані полкові, ані сотенні суди не вели актових книг, а користувалися для реєстрації своїх рішень і приватних угод ратушними чи магістратськими книгами. Такий порядок зберігався до середини XVIII ст. [417, с. 16–17].

Після 1654 р. землі Лівобережної України потрапили під протекторат Московської держави, правова традиція якої полягала в домінуванні закону над іншими джерелами права. Цілою низкою актів договірною характеру, що укладалися царською владою і гетьманами України, в українських землях спочатку зберігалися стародавні права, звичаї і закони. Саме тому тут були чинними Литовські статuti, магдебурзьке право, закони гетьманської влади та звичаєве право, що поступово трансформувалося у так зване загальне право [418, с. 65]. Зокрема 13 липня 1730 р. гетьман Данило Апостол видав

Інструкцію судам, яка зобов'язувала сотенні, городові суди, магістрати видавати людям «купчі» записи, визначати межі земельних ділянок, а також передбачала порядок складання духовних заповітів. Акти підписували сотенні, городові старшини, а в сільській місцевості – священики, дяки, вїйт або ті люди, яким довіряли, а також сторони, свідки, спадкодавці.

Вагомою пам'яткою цього періоду є Кодекс 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ», який регулював цивільні, спадкові і сімейні правовідносини (зокрема, договір дарування, особистого найму, купівля-продаж, право власності на рухоме майно і на землю, спадкування за законом і заповітом). Важливим є збірник «Екстракт із указів, інструкцій та установ» 1786 р., в якому вперше за всю попередню історію вітчизняного нотаріату зазначено посаду публічного нотаріуса в апараті губернського магістрату [500, с. 22–23]. У «Зібранні малоросійських прав» 1807 р. врегульовано порядок учинення нотаріальних дій та ведення діловодства [496, с. 19].

Ми погоджуємося з висновком Л. Ясінської про те, що порядок і форма укладення актів, структура і компетенція органів, що вчиняли нотаріальні дії з їх укладення і засвідчення на українських землях упродовж XVI – початку XIX ст. зазнали незначної еволюції, адже джерелами нотаріального права здебільшого залишалися попередні нормативні акти [507, с. 10]. Але всупереч численним спробам зберегти власну державність і самостійну правову систему, Україна дедалі більше втягувалася в контекст розвитку Російської держави. Надалі всі правові рішення визначались імперською правовою доктриною [417, с. 17].

Становлення та організація російського нотаріату також має свою історію. Але серед дослідників існують різні версії щодо часу його появи на російських теренах. Так, вчені М. Комаров і Л. Бирченко вважають, що російський нотаріат бере свої початки з XII ст., коли укладання приватноправових юридичних актів перейшло до рук дяків і піддячих, які перебували у великій кількості при різних людних місцях [493, с. 15; 502, с. 33].

Таким чином, автори зазначають про єдине коріння формування українського і російського нотаріату з часів Київської Русі.

Дослідник І. Рукавіцин доводить, що історичний початок російського нотаріату був покладений Новгородською судною грамотою XIII ст. [441, с. 20], а О. Нелін – Псковською судною грамотою XV ст. [418, с. 65]. На думку Р. Кулишової і О. Філіппової, органи російського нотаріату зародилися в XVI ст. і розвинулися з особливого класу «майданних піддячих» – писців, які займалися укладанням різних письмових актів у публічних місцях, переважно на центральних міських площах [401, с. 203–207; 462, с. 35–45]. Центральною установою цього роду була палата піддячих на Іванівській площі в Москві [441, с. 20–21]. До складу майданних піддячих входили люди різних станів. Вони не були службовими особами і становили особливу артіль з круговою порукою. Корпорація їх у великих містах досягала 12 чол., а в Москві наприкінці XVII ст. складалася з 24 писарів і залежала від Оружейної палати, в інших містах корпорація майданних піддячих залежала від місцевої дворянської корпорації, де писарі займалися укладанням земельних актів [495, с. 97–98]. Платні від держави вони не отримували, а брали за свої послуги плату з осіб, які до них зверталися. У зв'язку з відсутністю єдиних розмірів тарифу, плата бралася за угодою з клієнтами і ділилася порівну. Прибутковість заняття призвела до того, що відсторонення від посади майданного піддячого розглядалося як важке покарання. Саме матеріальна зацікавленість утримувала піддячих на займаних ними місцях. Багато з них працювали більше 20–25 років. Для багатьох піддячих це заняття ставало спадковим [505, с. 16–17].

Форма для всіх актів, що укладалися майданними піддячими, була простою. Акти писалися від першої особи від імені виконавця. Наприкінці акта вказувався їх упорядник і присутні при його укладанні свідки. Згідно з указом царя Михайла Федоровича, будь-яка «кріпость» обов'язково повинна була закінчуватися підписом особи, яка її укладала [495, с. 98]. Нагляд за діяльністю майданних піддячих здійснювали виборні старости. А вже в 1597 р. указ царя

Федора Іоановича закріпив державний контроль за їхньою діяльністю [500, с. 23].

Отже, появу перших нотаріальних органів у Росії дослідники трактують різними часовими проміжками, але всі вони сходяться в тому, що основу і систематизацію російський нотаріат отримав у Соборному укладенні царя Олексія Михайловича 1649 р., яке упорядкувало діючі до його появи окремі уривчасті укази. Зобов'язавши сторони здійснювати угоди через майданних піддячих з обов'язковою довідкою і записом у Помісному приказі, Укладення вперше розподілило функції публічного органу, який вчиняв угоду (майданні піддячі), і органу, який її реєстрував (Помісний приказ). Процес довідки заключався в установленні справжності і добровільності заключення акта, перевірці приналежності майна та наявності заборон і обтяжень. Після запису акта в книгу приказів і прикладання печатки, майно вважалось «справленим» і право власності виникало у набувача. Таким чином, держава від номінального контролю за діяльністю майданних піддячих перейшла до контролю фактичного і створила порядок закріплення прав на майно [387, с. 79–80].

У цей період склалося 3 порядки укладення договорів: домашній, явочний і кріпосний. Відповідно до Укладення, вдома дозволялося вчиняти лише деякі угоди (позику грошей і хліба, договірні шлюбні записи і духовні заповіти), а всі інші акти, на підставі яких переходило право власності на нерухоме майно, складалися виключно піддячими і вносилися в спеціальні книги приказу, за що стягувалося мито.

При купівлі-продажу нерухомості застосовувалася кріпосна форма. Купча містила в собі оголошення продавця про продаж із зазначенням прізвищ обох сторін, виклад способу виникнення права власності на майно, докладний опис цього майна, заяву про свободу майна від заборони на відчуження. Якщо була накладена заборона, угода здійснитися не могла [500, с. 23–24]. Згідно з Укладенням, під іменем «кріпостей» розумілися не тільки купчі, заставні, дарчі записи та інші акти, які здійснювалися кріпосним порядком, але й всі письмові

зобов'язання і договори (як-то кабали будь-якого роду, позикові, зайомні, духовні, договірні, весільні пам'ятки) називалися кріпостями [441, с. 23].

При явочному порядку договори укладалися контрагентами, реєструвалися в особливій книзі, посвідчувались нотаріусами, маклерами або іншими офіційними особами. Потім ці акти передавалися в Печатний приказ для поставлення державної печатки, чим було закладено основу безпосередньої участі держави в здійсненні приватноправових угод. На відміну від домашніх ці акти мали силу безспірності, і «кто учнем ту крепость на суде лживить», той всенародно піддавався «нещадному битью кнутом». На думку більшості вчених, саме стан майданних піддячих став квазінотаріальною установою, зародком того органу публічної діяльності, який згодом вилився у форму нотаріату [492, с. 33–34; 500, с. 23–24].

Перехід України під протекторат Росії призвів до запозичення російського суспільно-державного інституту майданних піддячих в Україну. Згодом наша держава все більше втрачала риси автономії, на її території запанували російські закони, а організація та зміни в нотаріальній справі проводилися за загальнодержавними нормативними актами [369, с. 25].

За правління Петра I проведено спробу реорганізувати нотаріальну діяльність в Росії. Цар звернув увагу на відсутність регламентації, з боку держави, викладу стосовно укладання актів та угод, що призводило до численних зловживань у вчиненні угод і підробки документів [505, с. 21]. У 1699 р. Петро I наказав здійснювати всі записи не у майданних піддячих, а в московських приказах. Так інститут майданних піддячих було скасовано і їх місце зайняли кріпосні писарі. Місцем укладення «кріпостей на вотчини» став Помісний приказ, а на «холопів» – Приказ холопського суду. Але, передавши завідування справами в різні прикази, і не створивши при цьому спеціального керуючого органу, Петро I вніс плутанину в керівництво нотаріальними справами. Так, у 1700 р. реєстрацію угод здійснювала Московська ратуша та Московська Велика митниця, у 1701 р. – Оружейна палата, у 1706 р. – Московська ратуша, у 1708 р. – губернатори [366, с. 66; 418, с. 66]. З 1719 до



1775 рр. всі справи із укладання кріпостей здійснювалися в Юстиц-колегії [495, с. 27].

Одним з головних нововведень Петра I стало запровадження у 1699 р. гербового паперу, що значно збільшило актові мита. Цінність гербового паперу було поставлено в залежність від вартості самого акту. Недотримання цього правила тягло за собою недійсність акту і сплату відповідного штрафу.

Для забезпечення нагляду за законністю укладених актів і справного стягнення мита на користь державної скарбниці, Петро I встановив нові форми вчинення актів. Їх укладання тепер проводилося після попереднього повідомлення приказних суддів і в присутності свідків (указ від 9 грудня 1699 р.). Кріпості (угоди з нерухомістю) підписувалися як сторонами, так і свідками, і заносилися в спеціальні книги Помісного приказу. Указ від 15 квітня 1706 р. запровадив нову посаду «чолобитного писаря» з десятьма піддячими у підпорядкуванні. На нього був покладений обов'язок рукоприкладчика для кріпосних актів, стороною яких були неписьменні особи.

Отже, своїми діями Петро I намагався знайти оптимальний варіант контролю держави за особами, які здійснювали акти, що тягнули правові наслідки, а також визначити умови здійснення цих актів і чіткі форми їх існування, що мало внести однаковість у приватно-правові акти та, як наслідок, сприяти забезпеченню законності в цивільних правовідносинах. Але внаслідок відсутності системи при створенні нових органів, результати реформи виявилися не зовсім вдалимими [505, с. 21–23].

На думку О. Олейнової, однією з причин недосконалості проведених Петром I реформ була важка фінансова ситуація в країні, яка не дозволяла утримувати дорогу громіздку систему органів управління, суду або державного інституту нотаріусів. Крім того, піддячі приказів, усвідомивши нові можливості фінансового збагачення, почали відмовляти приватним особам у вчиненні актів або навмисно затягували справи з метою змусити останніх сплачувати додаткові гроші. В результаті Петро I змушений був повернути кріпосні справи назад у ведення майданних піддячих. При цьому повернення супроводжувалося

суттєвими змінами в їх статусі. Так, відтепер майданні піддядчі ставали чиновниками, кріпосними писарями і отримували згідно з «боярським вироком 1701 р.» платню в розмірі 3 руб. 50 коп. Майданна організація ставилася в залежність від уряду. Кількість майданних піддядчих було визначено в 24 особи, з яких 4 були наглядачами і мали право підписувати кріпосні акти. Решта 20 займалися укладенням кріпостей.

Таким чином, держава знайшла варіант контролю перших органів у Росії, які виконували нотаріальні функції, – вона зробила майданних піддядчих чиновниками з фіксованою платнею, поставивши їх у безпосереднє підпорядкування уряду. Усі акти майданні піддядчі тепер повинні були здійснювати відповідно до обов'язкових форм, установлених государем, і на затвердженому гербовому папері. Тобто контроль держави був поширений і на самих піддядчих, і на їх професійні обов'язки, що були поставлені у затвержені державою рамки діяльності. У такому вигляді стан писарів на чолі з наглядачами зберігся до нотаріальної реформи 1866 р. [505, с. 23–24].

Під час дворічного правління Катерини I в устрої правових інститутів Російської імперії змін не відбулося. А правління Петра II цікаве лише підписанням указу 1729 р. про введення в дію Вексельного статуту, розробка якого була розпочата ще за Петра I. Саме в цьому документі був уперше узаконений інститут публічних нотаріусів [505, с. 24].

При імператриці Анні Іоанівні в 1731 р. нагляд за кріпосними справами перейшов до губернаторів і воєвод. 8 червня 1738 р. Сенат прийняв інструкцію, яка знову дозволила заключати договірну угоду між сторонами про гонорар за здійснення нотаріальних дій. Писарі і наглядачі перестали отримувати платню від держави і повинні були задовольнятися одержуваними гонорарами. Інструкція, таким чином, відкрила широкий простір для зловживань і хабарництва [441, с. 22; 495, с. 5]. Під час правління Єлизавети Петрівни звернено увагу на спадкові справи, в яких вбачалося найбільше порушень закону у зв'язку з тим, що в законодавстві була відсутня чітка регламентація

питань спадкового права, а правосуддя ґрунтувалося не тільки на законі, а й на суб'єктивних міркуваннях нотаріусів [494, с. 12].

При Катерині II разом із скасуванням в 1775 р. Юстиц-колегії укладання кріпосних актів було передано в губернських і столичних містах Палаті цивільного суду, яка представляла собою з'єднаний Департамент юстиції і Вотчинної колегії, в повітових містах – повітовим судам, де були засновані відділи кріпосних справ, які проіснували до введення в дію Положення про нотаріальну частину 1866 р. [387, с. 80]. У кріпосних відділах палат цивільних судів акти укладались без обмежень; у повітових судах – на суму до 300 руб. [499, с. 42–43].

Кріпосний порядок був обов'язковим для актів про відчуження нерухомого майна та кріпосних людей, тобто найбільш важливих у державі об'єктів купівлі–продажу [418, с. 66]. Очолювали кріпосні відділи наглядачі, під керівництвом яких знаходився штат чиновників, яких називали кріпосними писарями. Службовців призначала та установа, у відділі якої вони мали працювати. Нагляд за їхньою діяльністю здійснювали секретарі суду [500, с. 25–26].

Для утворення органу публічної діяльності, який би близько стояв до всіх майнових обігів і сприяв би їх розвитку, Катерина II зробила спробу скорочення зайвих формальностей при укладанні правових актів, надавши можливість приватним маклерам у містах вчиняти акти про перехід права власності нерухомого майна. У 1781 р. були затверджені маклери і нотаріуси виключно для торговельних угод і різного роду посередництва [391, с. 69; 441, с. 22–23].

У період з 1781 до 1846 рр., крім приватних маклерів, утворилося 4 групи органів, що виконували нотаріальні функції: 1) публічні (міські) нотаріуси; 2) біржові маклери, гоф-маклери, біржові нотаріуси, корабельні маклери; 3) вузькоспеціалізовані маклери: судноплавних розправ, державно-комерційного банку, приватні, слуг і робочих людей, цехові, ремісничих управ, Кронштадтського товариства вільних матросів; 4) за відсутності нотаріуса або

маклера їх функції виконували магістрати, ратуші, думи, чиновники митниць, станові пристави, торгівельні словесні суди [387, с. 82].

Нотаріуси і маклери вважалися державними чиновниками, але заробітної плати не одержували. Кожен з них вів актову книгу та книгу грошових зборів. За кожну укладену угоду стягувалось мито в розмірі від 0,25 % до 0,5 % від суми договору чи опротестованого векселя. Від одержаних сум вони залишали собі 25 % [418, с. 66]. Діяльність приватних маклерів поширювалася на всі приватні угоди. Нотаріусам спочатку належали протести за векселями та іншими зобов'язаннями, але згодом їх компетенція розширилася до права здійснення різних зобов'язань і всіх видів угод [505, с. 26].

Звернемо увагу на те, що маклери і нотаріуси обиралися міським станом з числа «невинно упавших купців» (тобто збанкрутілих торговців). Ними могли бути «люди добрі, досвідчені і у всіх торгах та вексельних перекладах вправні і не повинні бути безграмотні» [341, с. 18]. Громадське ставлення до нотаріальної частини у дореформений період було настороженим: нотаріуси не вселяли довіри до збереження у них грошей, а кріпосні експедиції – до точності реєстрації, оскільки допускали багаторазовість актів про одне й те саме майно [387, с. 84].

Зазначимо, що відсутність єдиної організації стала головним недоліком кріпосних і нотаріальних органів. Нотаріальна частина розрослася і обросла установами, що створювалися для регулювання окремих груп правовідносин. В результаті, фактичний контроль держави за їх діяльністю міг бути втрачений [505, с. 26–27]. Крім того, розвиток цивільного обігу в Російській імперії, ліквідація кріпосного права та інші модернізаційні перетворення приводили до формування визначеного порядку заключення договорів і засвідчення заповітів. Але історичний розвиток інституту реєстрації здійснювався тільки в межах протонотаріальної форми, спеціального публічного органу для виконання нотаріальних функцій в Росії не виникло, хоча визначені передумови і потреба в ньому існували. Відсутність в законі точних постанов про порядок призначення нотаріусів, відміна їх від маклерів, порядок посвідчення в

особистості сторін, справжності актів, а з іншого боку, складність кріпосного порядку, у зв'язку з властивими дореформним судовим установам зловживаннями і тяганиною, робили реформу нотаріальної справи настійливо необхідною [499, с. 43]. Нотаріальну частину потрібно було перетворювати відповідно до змінених економічних і політичних умов життя країни.

З огляду на сказане вище, виділимо основні передумови виникнення інституту нотаріату в Російській імперії:

– *по-перше*, соціологічна теорія права в якості головних передумов формування будь-якого громадянського інституту називає суспільні відносини. Формування суспільних відносин, які виступали в якості потреби в нотаріальних діях, було активізовано «великими реформами», у першу чергу, головною з них – скасуванням кріпосного права. В результаті цієї реформи 19 лютого 1861 р. мільйони кріпосних селян стали особисто вільними, і це не могло не вплинути на зміну інституту права власності. Визначені механізми реєстрації права власності існували і до ліквідації кріпосного права, але в нових умовах вони не відповідали вимогам часу, що зумовило виникнення особливого інституту, який здійснював реєстрацію переходу майнових прав в офіційному порядку, захищав приватну власність, забезпечував безспірність прав учасників цивільного обігу – в цьому випадку, інституту нотаріату;

– *по-друге*, розвиток нотаріальних функцій був нерозривно пов'язаний зі зростанням цивільного обігу, потреби суспільства у свідції суб'єктам права у вчиненні угод і юридичному закріпленні прав, що набувалися;

– *по-третьє*, повною мірою нотаріат міг отримати розвиток тільки в умовах капіталістичного суспільства, коли право приватної власності стало основою розвитку виробництва, коли воно нічим не обмежувалося і коли об'єкти власності вільно почали переходити з рук в руки [499, с. 25–26].

Метою реформування закону про нотаріат стала необхідність надання населенню можливості користуватися найбільш надійними способами обміну майново-правовими відносинами за посередництвом надання їм характеру публічної достовірності і створення найкращих умов їхньої охорони [441, с. 25].

Новий етап в історії нотаріату України розпочався з указу від 25 червня 1840 р., яким було відмінено дію Литовських статутів та всіх пов'язаних з ними актів, що остаточно затвердило обов'язковість імперських законів, у тому числі й щодо нотаріальної діяльності в Україні [433, с. 230]. Нотаріальна справа на землях Лівобережної і Правобережної України, яка розвивалася ґрунтуючись на власній правовій традиції, але з урахуванням позитивних впливів польської, німецької і французької правових систем, з цього часу була остаточно поєднана з історією російського нотаріату [451]. Останній, за словами М. Долинської, унаслідок низького рівня економічного розвитку, панування кріпосного права, поєднання судової та адміністративної влади розвивався значно повільніше, ніж у країнах Західної Європи [375, с. 98].

У межах нашого дослідження особливу увагу звернемо на адміністративно-територіальний поділ і соціально-економічний розвиток Південної України. Відразу після завершення російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. Запорозьку Січ було ліквідовано, а південноукраїнський регіон включено до складу Російської імперії. На формування території Південної України вплинув факт входження до Російської держави у 1783 р. земель колишнього Кримського ханства, і в 1812 р. – Бессарабії. Адміністративно-територіальні поділи другої половини XVIII – початку XIX ст. привели до створення у 1802 р. 3 губерній – Катеринославської, Херсонської (до 1803 р. – Миколаївської) і Таврійської [431, с. 272–291]. 1822 р. Бессарабську область приєднано до Новоросійського генерал-губернаторства [481, с. 61]. Формування величезного потужного регіону, яким став Південь України, ставило перед царським режимом завдання інтегрувати його в адміністративну структуру, соціально-економічний і політичний організм імперії [458, с. 12]. Не винятком стала й судова, в тому числі нотаріальна система в регіоні, яка була приведена у повну відповідність до судової системи Російської імперії.

Вирішальним чинником соціально-економічного життя Південної України останньої чверті XVIII ст. був процес колонізації, тобто господарчого і культурного освоєння краю, який мав цілеспрямований державно-

адміністративний характер. У 1764 р. російський уряд уклав план роздачі земель у Новоросійській губернії, за яким передбачалося виділення поміщикам наділів від 1,5 до 12 тис. десятин землі. Окремі програми уряду були скеровані на організацію заселення південних територій іноземними колоністами. Але найпотужніший потік південноукраїнської колонізації припав на народну колонізацію, в результаті чого регіон поповнився вихідцями із рядових козаків, дрібних торговців, ремісників, міщан і селян [403, с. 335–336]. Завдяки впровадженню заходів, населення краю зростало досить швидкими темпами. За орієнтовними підрахунками Ф. Турченка, загальна кількість мешканців Півдня України станом на 1796 р. складала близько 1 млн осіб [458, с. 14]. Свої особливості мав і соціальний устрій південноукраїнських земель, обумовлений формуванням у цьому регіоні нової моделі соціально-економічних відносин, заснованої не на примусовій, а на вільнонайманій праці.

Високими темпами протікали на Півдні України урбанізаційні процеси. Реконструкція наявних та виникнення нових міст становили одну з головних особливостей економічного освоєння регіону. Найперше було відбудовано Азов і Таганрог, трохи згодом на місцях колишніх фортець і оборонних укріплень виникли Єлисаветград, Олександрівськ, Нікополь, Бахмут. У 1776 р. засновано Катеринослав, 1778 р. – Херсон, 1789 р. – Миколаїв, 1779 р. – Маріуполь, 1794 р. – Одесу [403, с. 335–337].

Важливе значення для економічного і торговельного розвитку Півдня України отримало м. Одеса, якому царським маніфестом 1817 р. було надано на 30 років Порто-Франко, тобто право безмитного ввезення і вивезення товарів (існувало до 1859 р.). Введення Порто-Франко сприяло перетворенню Одеси на один із найголовніших портів Російської імперії, а також пожвавило економічний розвиток усієї Південної України.

Для землеробського регіону Півдня Одеський порт став найзручнішим виходом за кордон. До Одеси потягнулися валки, що привозили тисячі пудів зерна з Поділля, Волині, північних губерній України та центральних губерній Росії. Комерційні обсяги Одеси настільки зросли, що в 1796 р. виникла потреба

у відкритті торгової біржі. На початку XIX ст. за обсягом торгівлі це місто випередило Херсон, Феодосію, Керч, Севастополь, Євпаторію. Зовнішня торгівля в цьому місті зосереджувалася в руках малої групи власників великих торговельних контор – «негоціантів». 1836 р. вісім контор мали річний обсяг понад 2 млн руб. кожна, сім – від 1 млн до 2 млн руб., 11 – понад 1 млн руб. Швидко зростала чисельність торговельних закладів. Так, якщо в 1797 р. тут нараховувалось 543 лавки і крамниці, то 1825 р. їх стало 1619 [378, с. 187–188].

Отже, зростання чисельності населення Півдня України, урбанізаційні процеси, розвиток торгівлі і пов'язані з цим збільшення комерційної діяльності, кількості торговельних і майнових угод, обігу цивільних і грошових відносин вимагало удосконаленої налагодженої системи існування нотаріальних органів для проведення своєчасних відповідних операцій у регіоні.

Оскільки нотаріуси і маклери знаходилися у підпорядкуванні різних відомств, контроль уряду за ними був ускладнений. До того ж, на початку реформування нотаріальної справи було визнано доцільним зібрати дані про нотаріусів і маклерів всього у трьох містах Російської імперії: Санкт-Петербурзі, Москві і Харкові [387, с. 84]. Це пояснює обмежені відомості про їх кількість та діяльність на Півдні України у дореформений період.

Для вчинення кріпосних актів у губернських містах при Палатах цивільного суду знаходилися кріпосні експедиції, які склалися із секретаря, наглядачів і писарів кріпосних справ [483, с. 144–145]. Із матеріалів ДАХО ми дізнаємося, що у період із 1799 до 1868 рр. у Херсонській губернії всі кріпосні акти на купівлю-продаж кріпаків, рухомого і нерухомого майна, дарчі, заповіти, а також купчі кріпості на викуп землі селянськими товариствами у поміщиків після реформи 1861 р. здійснювалися в Херсонській губернській палаті цивільного суду, яка була вищою судовою установою і апеляційною інстанцією для всіх цивільних станово-дворянських судів у губернії [249, арк. 1–2]. Перебувала палата цивільного суду у веденні Сенату, а з 1802 р. – Міністерства юстиції. Ліквідована в 1868 р. в результаті проведення судової реформи 1864 р. [248, арк. 7]. За архівними документами встановлено, що у



1868 р. у цій палаті було здійснено 209 актів купчих кріпостей і кріпостей на викуп землі селянськими товариствами у поміщиків [251, арк. 1–334].

Процедура укладання кріпосного акту у дореформений період була не складною. Сторони не були пов'язані місцем знаходження майна і на свій розсуд обирали місце вчинення угоди. З'явившись у кріпосну експедицію, сторони надавали у доказ самоособистості довідку з поліції і в доказ приналежності відчужуваного майна – довідку органу місцевого управління (Шестигласної Думи), якщо майно перебувало в місті, або акт укріплення, якщо майно знаходилося у повіті. Зводи заборон знаходились в експедиції, при необхідності робилися запити до інших столоначальників палати. За відсутності перешкод до здійснення угоди складався проект, в якому крім сутності акту відображалась підготовча робота: спосіб установаження самоособистості, перевірка правоздатності, опис доказів належності майна, найменування свідків.

Акт продажу підписувався тільки продавцем з вказівкою у підпису, що «майно продав і гроші отримав», а акт застави – тільки позичальником з вказівкою у підпису, що «зайняв і майно заклав». Потім акт подавався секретарю, який на ньому писав резолюцію: «Здійснити за законом», а наглядач робив надпис про здійснення і розмір мита, прийняттям яких і підписом скарбника процес укладання акту закінчувався. На підставі цього черновий проект акту переписувався писарем на гербовому папері, підписувався у Присутствії палати особою, яка дала акт, або її повіреними і трьома свідками [387, с. 81]. Жодних прохань і заяв не вимагалось, крім випадків, якщо майно було під заборноюю. Свідки, хоча акт і підписували, але засвідчувати особи сторін та їх законну правоздатність до здійснення актів не входило до їх обов'язків, тобто вони були тільки свідками укладеної угоди [483, с. 145].

Після внесення всіх мит і зборів акт вписувався у кріпосну книгу, до того ж сам акт у порівнянні з проектом був набагато коротшим і містив лише суть угоди. Сторони отримували оригінал акту під розписку в особливому журналі. До обов'язків експедиції входило оголошення акту через Сенатські відомості і

направлення копій оголошень в цивільну палату і повітовий суд за місцем знаходження майна [387, с. 81]. За відомостями Ф. Штраніха, на здійснення акта, коли не було заборон, вимагалось два-три дні, а при «вдячності» і того менше [483, с. 144–145].

Збори, отримувані від оплати кріпосних і канцелярських мит, гербового збору, були важливою статтею державних прибутків. Варто зазначити, що тариф за вчинення нотаріальних актів у губернських палатах цивільних судів був високим. Так, у 1847 р. акт заповіту коштував 6 руб. за аркуш, кріпосний акт – 90 коп. за аркуш [250, арк. 1, 5, 12 зв.]. У 1868 р. акт застави коштував 9 руб., кріпосний акт – 1 руб., купча обходилася в 17 руб. за аркуш і могла коштувати до 100 руб. [251, арк. 4 зв., 9 зв., 11, 78 зв.]. Наприклад, у цьому році дворянка Тираспольського повіту Херсонської губернії О. Юрковська продала свій будинок дворянці Ю. Ходлієвській за 25 тис. руб., а за купчу їй довелося сплатити по 60 руб. за один аркуш [250, арк. 128–130]. Отже, як бачимо, ціни за нотаріальні послуги були дійсно високі.

На жаль, відсутність архівних та інших документів дає лише поодинокі відомості, які допомагають встановити прізвища нотаріусів, які працювали на Півдні України в дореформений період. Зокрема одним із яскравих представників нотаріату, який проявив свій талант не тільки на юридичній, але й на літературній ниві, був одеський нотаріус, поет, прозаїк і публіцист Й. Рабинович. Він народився в с. Кобеляки Полтавської губернії, з 1845 р. проживав в Одесі, практикував як адвокат комерційного суду. На початку 1848 р. отримав посаду публічного нотаріуса, відкрив власну контору та вів адвокатську практику [441, с. 25]. Відомими нотаріусами цього періоду були також В. Юматов (м. Одеса) [149, арк. 1] і А. Лемберг (м. Ананьїв) [148, арк. 1], але документи про їх діяльність закінчуються 1869 р.

Окремо слід виділити ще одну групу нотаріусів, що з'явилася на Півдні України і яка формувалася виключно для єврейських товариств із середовища купців своєї національності. Так, у 1863 р. відбулося листування єврейського Товариства купців і ремісників з Миколаївською міською думою про обрання

маклера і нотаріуса і євреїв. У зв'язку з цим, товариство просило Миколаївського військового губернатора дозволити євпаторійському купцю В. Зільбербергу приступити до обов'язків маклера і нотаріуса в м. Миколаїв [89, арк. 1–1 зв.]. Згідно з указом Урядового Сенату від 5 червня 1863 р. його призначено маклером і нотаріусом єврейського товариства [89, арк. 3].

Отже, потреби суспільства в забезпеченні захисту приватної власності і безспірності майнових прав зумовили виникнення нотаріату в світі. Нотаріальна практика Стародавнього Риму започаткувала і окреслила основні контури західноєвропейської моделі вільного нотаріату. Структура і компетенція органів, що здійснювали нотаріальні дії на території України упродовж X – початку XIX ст., зазнали певної еволюції. Нотаріальна справа розвивалась, ґрунтуючись на українських правових традиціях, звичаях, нормах права, а також на неї вплинули правові норми тих держав, до складу яких у різні історичні періоди входили українські землі – Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії. Із 40-х рр. XIX ст. нотаріальна діяльність на землях Лівобережної і Правобережної України була остаточно поєднана з історією російського нотаріату. Не винятком стала й нотаріальна справа на Півдні України, яка була приведена у повну відповідність до нотаріальної системи Російської імперії.

У Російській державі в дореформений період не було єдиної системи органів нотаріату. Крім відділів кріпосних справ, існував ще ряд інших установ, наділених повноваженнями вчиняти нотаріальну діяльність, що призводило до неможливості її контролювати державними органами. Водночас недосконалість системи судової влади, що гальмувала модернізаційні перетворення в державі, розпочаті Олександром II, скасування кріпосного права і пов'язане з цим розширення майнових прав і прав власності окремих категорій населення, стали головними передумовами для реформування нотаріату в Російській імперії.

Зі свого боку, Південь України мав свої потреби в удосконаленні нотаріальної діяльності, що були пов'язані зі зростанням чисельності населення регіону, урбанізаційними процесами, розвитком торгівлі і комерційної

діяльності, кількістю торговельних і майнових угод, обігом цивільних і грошових відносин.

Таким чином, реформування нотаріальної справи в Російській імперії було викликано вимогами часу і вимагало негайного перетворення.

## **2.2. Реформування інституту нотаріату в другій половині XIX ст.**

Будь-який правовий інститут виникає і розвивається не ізольовано від суспільства, а в тісному взаємозв'язку з існуючими суспільними умовами, знаходиться під певним впливом економічних, політичних і соціальних факторів [501, с. 15]. Нотаріат як орган, основним завданням якого є реєстрація цивільно-правових угод і закріплення цивільно-правових станів з метою захисту майнових прав громадян, може існувати і розвиватися тільки в тому суспільстві, де є відповідна потреба, тобто, де кількість таких угод і станів є достатньо великими. Отже, умова існування повноцінного нотаріату – це нічим не обмежене право власності, що властиве капіталістичному суспільству, вільному від станових обмежень і привілеїв [502, с. 51–52].

Виникнення інституту нотаріату в Російській імперії у другій половині XIX ст. не було випадковою подією, а було детерміновано сукупністю чинників суспільного розвитку, які визначили його особливість серед подібних інститутів європейських країн. Російський нотаріат виник на хвилі широкомасштабних реформ, що проводилися урядом Олександра II. Його поява була викликана всією логікою здійснюваних в країні заходів, вписувалася в програму намічених перетворень як закономірний етап на шляху фронтальної модернізації основних правових інститутів [502, с. 52].

У цей період в Російській імперії та Україні зокрема, відбувалися серйозні модернізаційні процеси, що торкнулися майже всіх сфер суспільного життя. Скасування кріпосного права підштовхнуло до економічної активності селян і дворянства, призвело до розвитку вільного найму робочої сили в сільськогосподарському та промисловому виробництві. Урізноманітнилися форми організації промислової діяльності, почали розвиватися контрактні

відносини, система замовлень і позик. Збільшилася кількість актів купівлі–продажу землі, застави нерухомості. В умовах розвитку буржуазних відносин в країні виникла нагальна потреба у створенні міцних юридичних гарантій особистих і майнових прав [500, с. 26]. Усе це зумовило утворення інституту нотаріату на професійній основі.

Більшість сучасних авторів, які вивчають історію нотаріату у світі, пов'язують його виникнення з процесом становлення громадянського суспільства. Але як вказує М. Комаров, у Російській імперії досліджуваного періоду громадянського суспільства не було – воно не склалося в умовах самодержавної монархії. У Західній Європі ринкові відносини розвивалися паралельно зі структурами громадянського суспільства, в Росії ж подібного процесу не спостерігалось. На думку дослідника, при відсутності громадянського суспільства може виникнути тільки державний нотаріат, а латинський нотаріат створюється там, де є розвинене громадянське суспільство. Соціально-політична ситуація в Російській імперії відрізнялася відсутністю серйозних чинників побудови громадянського суспільства, підсумком чого стало протиріччя між характерним для країн континентальної Європи прагненням до нотаріату латинського типу і самодержавною монархією, яка в поєднанні з правовим нігілізмом зумовила появу державного нотаріату [502, с. 63, 72–73].

Причини реформування нотаріату, здійсненого в другій половині XIX ст. лежать в тій же площині, що і реформування судової системи Російської імперії загалом, оскільки нотаріальна діяльність здійснювалася в рамках судових установ. Реформи мали на меті модернізувати політичну систему Росії, пристосувати її до нових економічних відносин, що бурхливо розвивалися [492, с. 43]. У цих умовах уряд мав можливість зробити логічний для себе вибір на користь запозичення відповідного іноземного досвіду. Зразки такого досвіду були представлені у вигляді нотаріального законодавства Франції, Німеччини і Австрії, які разом з Росією входили до складу романо-германської правової сім'ї. Хоча, за висновками В. Заломова, західний досвід розвитку нотаріату

повною мірою не відповідав російському досвіду, але саме він виявився затребуваним урядом в нових умовах. Для російського менталітету типовим був правовий нігілізм; у Росії набагато пізніше, ніж в Західній Європі, з'явилися університети і, як результат, професійні юристи; суд до реформи 1864 р. не був відділеним від адміністрації. Західна традиція права була чужою російській колективній правосвідомості. Тому, як доводить В. Заломов, інститут нотаріату не міг виникнути самостійно на ґрунті російської правової традиції. Такий інститут в російських умовах міг стати тільки інститутом запозиченим, який виник у результаті рецепції [499, с. 44–46]. Новизна справи і відсутність емпіричного матеріалу про діяльність нотаріусів у Російській імперії дореформеного періоду ускладнювали законодавчу роботу з організації нотаріату [340, с. 9].

Початковою датою реформування російської нотаріальної системи можна вважати 15 листопада 1857 р., коли Державна Рада у складі Сполучених Департаментів Законів і Громадянських справ приступила до обговорення проекту статуту цивільного судочинства. Спочатку думали відокремити нотаріат від суду і передати нотаріальну частину установам адміністративним (губернським правлінням). Позитивна відповідь Державної Ради дозволила повернутися до цього питання в 1859 р., коли імператор наказав розробити закон про загальний судоустрій і звернути особливу увагу на вилучення нотаріальної частини з відомства судових місць. Але вже на початку створення судових статутів цю думку було змінено і вирішено нотаріальну частину включити до судових установ [362, с. 385].

6 травня 1860 р. Державна Рада постановила розробити основні засади реформи нотаріату і внести відповідний проект на її розгляд. Наявність декількох представлених до розгляду проектів Положення про нотаріальну частину підтверджує факт актуальності вирішення проблеми статусу нотаріальних органів у Російській імперії в той період. Розробка нового уніфікованого законодавчого акту супроводжувалася боротьбою безлічі думок

стосовно шляхів розвитку нотаріальної справи, про становище нотаріальних органів у системі державного управління, їх компетенції [505, с. 38–39].

У контексті нашого дослідження слід звернути увагу на «Основні положення про перетворення судової частини в Росії», затверджені Олександром II 29 вересня 1862 р. Цим нормативним актом закладено реформу не лише судової системи, але й нотаріату. Зокрема, пунктом 9 «Основних положень» зобов'язано Другий відділ імператорської канцелярії розробити Положення про нотаріальну частину [7, арк. 38; 374, с. 13]. Відділ за короткий термін провів значну підготовчу роботу, використовуючи під час упорядкування проекту практику нотаріату західноєвропейських держав [478, с. 156].

Історично першим завдання розробити проект Положення про нотаріальну частину було доручено керівнику Другого відділу імператорської канцелярії, голові Державної Ради і Комітету міністрів графу Д. Блудову. Розуміючи важливість нотаріальної справи для суспільства, укладачі Положення розробляли його на таких головних засадах: а) об'єднання діяльності по здійсненню і засвідченню актів в одному органі – нотаріусі, на відміну від до того функціонуючих різноманітних нотаріусів і маклерів; б) надання цьому органу незалежного і самостійного статусу; в) присвоєння укладеним або засвідченим цим органом актам незаперечної і доказової сили [364, с. 377–378].

Але, на жаль, це перше положення не було втілене у життя. Негативним фактором проекту стало те, що комітет не зумів скласти окремого закону, що регулював би діяльність нотаріальних органів у відриві від судоустрою і цивільного судочинства. Розроблені ним статuti судоустрою і судочинства були визнані неузгодженими. Але саме на їх основі через 3 місяці комісія під керівництвом таємного радника С. Зарудного розробила «Основні положення про перетворення судової частини в Росії», які стали основним для судової реформи нормативним актом, який віддзеркалив принципи побудови судової

системи, прийняті наукою і практикою всіх держав. «Основні положення» були розглянуті і схвалені Державною Радою та затверджені імператором.

Ці положення визначили місце нотаріусам «при судових місцях» поряд з прокурорами, судовими приставами, присяжними, кандидатами на посади в судовому відомстві, закріпили нагляд судів за діями нотаріусів і вказали на необхідність прийняття окремого нормативного акту, що має регулювати обов'язки і порядок дій нотаріусів. У преамбулі «Основних положень» закликалося до швидкого складання проекту Положення про нотаріальну частину. Очолити роботу над ним доручили тодішньому голові Другого відділення імператорської канцелярії барону М. Корфу [505, с. 39–40].

В основу цього проекту лягли нотаріальні положення трьох держав: Франції від 16 березня 1803 р., Австрії від 21 травня 1855 р. і Баварії від 1861 р., зміст яких, на думку М. Корфа, найбільше відповідав традиціям і потребам Російської імперії [371, с. 98; 375, с. 99; 463, с. 5]. Але деякі прогресивні і корисні ідеї цих положень були визнані недоцільними для застосування в державі (наприклад, неможливим, особливо на початковому етапі, було б вимагати від кандидатів на посаду нотаріуса закінчення курсу юридичних наук і набуття ними достатніх практичних знань; творці положення також відмовились від створення нотаріальних палат) [490, с. 118; 492, с. 60].

Зауважимо, що основні положення проекту ґрунтувалися не лише на іноземних законах про нотаріат. При його складанні були використані й російські законодавчі акти: Загальне положення про селян, що вийшли з кріпацтва, Загальна постанова про губернії, Звід законів цивільних, Торговий статут, Вексельний статут, Статут про мита. Узагалі, проект Положення складався зі 187 статей, з яких 129 були складені із залученням іноземного законодавства, а з використанням російського досвіду був упорядкований порядок вчинення кріпосних актів на нерухоме майно [505, с. 40–41].

14 липня 1863 р. проект барона М. Корфа був закінчений і поданий на розгляд до Державної Ради. Згідно з цим проектом коло дій нотаріусів дозволяло обіймати: по-перше, нотаріальну частину, яка складалася зі



здійснення різного роду актів і посвідчень; по-друге, кріпосну частину, яка включала вчинення актів про перехід і обмеження прав власності на нерухоме майно. Затвердження актів відносилось до компетенції судів: до 500 руб. – членом мирового з'їзду, а вище цієї суми – членом окружного суду. На нотаріусів, крім здійснення актів на нерухоме майно, покладался також обов'язок збирати всі необхідні довідки про майнову заборону [262, с. 7–8].

Проект барона М. Корфа отримав високу оцінку російських нотаріусів, які ідеалізували його, бачили в ньому альтернативу незадовільному чинному законодавству. Робота над Положенням про нотаріальну частину знаходилася в режимі постійних доробок, узгоджень і суперечок. До початкового проекту було запропоновано ще 5. Взагалі, проект М. Корфа пройшов 8 засідань судової комісії Державної Ради. У ході його обговорення думки членів комісії з основних питань розділилися і в результаті її роботи з'явилося 2 нових проекти, складених на думку більшості і меншості.

Сформована для закінчення робіт з перетворення судової частини 11 січня 1865 р. друга судова комісія, розглянувши обидва проекти, вважала за потрібне скласти з їх урахуванням свій проект. Але закінчивши роботу з розгляду проектів, комісія так і не прийшла до єдиної думки з більшості питань. Було складено пояснювальну записку, яка відбила погляди членів комісії з найбільш спірних і важливих питань організації нотаріальної частини. У підсумку, до Державної Ради був внесений проект Положення про нотаріальну частину, складений згідно з думкою більшості та з постатейним зазначенням думки меншості [505, с. 41]. Цей проект передбачав наступне: 1) влаштувати нотаріальні архіви при окружних судах і мирових з'їздах; на чолі перших поставити одного із членів суду, а других – члена мирового з'їзду; 2) не покладати на суддів нотаріальних обов'язків; 3) постановити, щоб кріпосні і нотаріальні акти приводились у виконання як такі, що вступили в законну силу судові рішення, без попередньої видачі виконавчих листів; явочні ж акти підлягали примусовому виконанню за судовим рішенням (ст.ст. 160, 162).

Але цьому проекту також не судилося здійснитися. У цьому ж році на посаду керівника Другого відділення імператорської канцелярії замість барона М. Корфа було призначено графа В. Паніна, який отримав за свої погляди титул «найлютішого ворога нотаріату». В. Панін склав власний проект Положення про нотаріальну частину, який докорінно змінив проект М. Корфа і 25 січня 1866 р. представив його до Державної Ради. У цьому проекті зникла стаття про влаштування на місцях повітових архівів, що дозволило б уникнути уповільнення при заключенні угод, а також інститут виконавчих надписів, важливий для торгівлі населення. В результаті, це призвело до того, що угоди, здійснювані нотаріусами, у відношенні юридичної сили актів ніякої переваги перед домашніми угодами не мали. Сполучені Департаменти Державної Ради розглянули цей проект, внесли кілька змін і представили його на схвалення імператора, який і затвердив його в останньому компромісному варіанті [262, с. 8; 505, с. 41–42].

У період розробки проектів нотаріальної частини не припинялося й обговорення загальної реформи всієї судової системи. В результаті, 20 листопада 1864 р. відбулося Височайше затвердження Судових статутів, які визначили й місце нотаріату в судовій системі Російської імперії [441, с. 118]. Згідно зі статутами, нотаріуси перебували при судових установах (ст. 11). У ст. 420 цього документу говорилося: «У столицях, губерньських і повітових містах, а в разі потреби і в повітах, перебувають нотаріуси, які завідують, під наглядом судових місць, вчиненням актів та іншими діями з нотаріальної частини на підставі про них положення». Таким чином, судовою реформою створено правові підстави для запровадження інституту нотаріату, який повністю увійшов у систему судів Російської імперії [341, с. 20]. Але варто зауважити, що судові органи дивилися на професію нотаріуса як на комерційну, а не державну справу, тому нагляд судів за службовою діяльністю нотаріусів практично був зведений до дисциплінарних репресій, через що їх службове становище ставало вкрай хитким [500, с. 26–27].

14 квітня 1866 р. імператор Олександр II затвердив Тимчасове положення про нотаріальну частину [7, арк. 39–51; 253]. Тимчасовий характер положення, за висновками В. Заломова, свідчить про те, що уряд розумів недосконалість прийнятих законоположень і після визначеного досвіду практичного застосування вважав за потрібне їх переглянути і удосконалити [499, с. 48].

Положення про нотаріальну частину було надруковано в ч. I т. XVI Зводу законів Російської імперії [254], а також окремим виданням [253]. Початково воно містило 217 статей, з яких: ст.ст. 1–41 – про влаштування нотаріальної частини, ст.ст. 42–56 – про нотаріальні архіви і старших нотаріусів, ст.ст. 57–64 – про нагляд за нотаріусами та їхню відповідальність, ст.ст. 65–192 – про правовий статус і порядок дій молодших і старших нотаріусів, ст.ст. 192–217 – про нотаріальні витрати [253, с. 1–25]. Згодом, коли Положення було з деякими змінами розповсюджено на губернії колишнього Царства Польського (в 1875 р.) та Прибалтійській губернії (в 1889 р.), 217 статей Положення були доповнені ще новими 160 статтями, що містили змінені положення про нотаріальну частину в губерніях Варшавського судового округу (ст.ст. 218–270) і Прибалтійського судового округу (ст.ст. 271–377) [254, с. 343–357; 461, с. 76].

Головні статті Положення, які докорінно змінили нотаріальну частину дореформеного періоду і утворили окремий правовий інститут, містили наступне:

– нотаріальну частину відділено від судової за зразком іноземних держав, і таким чином утворено окремий самостійний правовий інститут з широким колом діяльності і визначеною компетенцією [441, с. 28];

– із ведення судів виключено нотаріальні функції зі вчинення актів [395, с. 24];

– «нотаріусами» називали осіб, яким державна влада доручала завідування нотаріальною частиною, здійснення, засвідчення і зміцнення юридичних актів, які отримували при їх співдії значення публічних актів [441, с. 28–29];

– завідування нотаріальною частиною доручалося: 1) нотаріусам, які мали в столицях, губернських і повітових містах власні нотаріальні контори; 2) старшим нотаріусам, які перебували при нотаріальних архівах окружних судів; 3) мировим і міським суддям та повітовим членам окружних судів у тих містах, містечках, селищах, де не було нотаріусів, які, виконуючи їх обов'язки, здійснювали не всі нотаріальні дії, а лише прописані в законі (ст.ст. 1, 2, 42) [254, с. 325, 328];

– нотаріуси призначалися старшим головою судової палати з осіб, які склали іспит на знання законів, нотаріального діловодства та вміння складати нотаріальні акти, а також внесли заставу, що поповнювалася з часом із винагороди, отримуваної нотаріусом (ст.ст. 8, 15, 208) [254, с. 326; 395, с. 24];

– вимога щодо наявності вищої юридичної освіти висувалась тільки до старшого нотаріуса, до функцій якого входило завідування нотаріальним архівом та засвідчення кріпосних актів, пов'язаних з відчуженням майна (ст. 154) [254, с. 336; 500, с. 27];

– до кандидатів на посаду нотаріуса висувались такі вимоги, як досягнення повноліття (21 рік), наявність російського громадянства, відсутність судимості, заборона на одночасне зайняття державної і громадської посад (ст. 5) [254, с. 326]. Існувало й обмеження за національно-віросповідним принципом: нотаріусами не могли бути представники єврейської національності, оскільки це не вписувалося в загальнодемократичний лад реформ [495, с. 61–62];

– нотаріуси перебували на державній службі, їм присвоювався VIII чин за посадою, проте платні та пенсії вони не отримували (ст. 17) [254, с. 326]. За тривалу службу більше 35 років нотаріус мав право бути нагородженим орденом св. Анни і Володимира [370, с. 263; 500, с. 27];

– у місцевостях, де посада нотаріуса визнавалася необхідною, але бажаючих зайняти вакансію не було, передбачалося його призначення від уряду. Такий нотаріус вважався державним службовцем, користувався всіма

пільгами і правами нарівні із секретарем окружного суду, винагорода йому призначалася на розсуд Міністерства юстиції (ст.ст. 7, 18) [445, с. 22];

– нотаріуси підпорядковувалися наказам окружних судів, які регулювали правила внутрішнього розпорядку і діловодства в нотаріальних конторах, порядок звітності нотаріуса, його стосунки з посадовими особами суду [495, с. 63–64];

– для нотаріусів обов'язковим було проходження практики у судах. Це правило ґрунтувалося на ст.ст. 20 і 57 Нотаріального положення, ст. 250 Судових статутів, а також підтверджувалося цілою низкою рішень Сенату [254, с. 326, 330];

– скасовано посади, що попередньо мали відношення до нотаріальної діяльності (маклерів, публічних нотаріусів, інших осіб, що вчиняли кріпосні акти), та передано обов'язки щодо вчинення і засвідчення юридичних актів лише нотаріусам [433, с. 230]. Згідно з Положенням, залишились посади біржових нотаріусів, біржових маклерів, гоф-маклерів, корабельних маклерів, маклерів морського страхування і ремісничих управ міст Санкт-Петербурга, Москви і Одеси [461, с. 70–71; 495, с. 62]. Біржові маклери залишились посередниками на біржах. Невизначеною була сфера діяльності біржових нотаріусів. Вони здійснювали протести векселів, фіксували торгові угоди між іноземцями та місцевими купцями або між іноземцями та іноземцями, виконували переклади актів на російську мову. Обирали біржових нотаріусів з біржових маклерів, від них не вимагалось ніякого освітнього цензу, їх діяльність була напівприватною, і вони були підзвітні біржовому комітету та Міністерству торгівлі. Частина нотаріальних дій виконувалася поліцією, карантинними чи військовими властями, капітанами суден. За кордоном нотаріальні дії вчиняли консули [420, с. 13; 464, с. 23];

– діяльність нотаріуса поділено на дві частини: нотаріальну (укладання різноманітних актів і засвідчення документів) і кріпосну (затвердження і реєстрація актів про відчуження та обмеження майнових прав на нерухомість). Кріпосна частина перебувала у віданні старших нотаріусів, а всі інші нотаріальні дії вчинялися молодшими нотаріусами (ст. 79) [254, с. 332; 461, с. 74; 500, с. 27];

– закріплено два різних процеси для нотаріального засвідчення угод: двоступеневий для угод з нерухомістю і простіший для всіх інших дій [495, с. 64–65];

– встановлено чіткі форми і правила складання всіх нотаріальних актів: нотаріус тепер був зобов'язаний судити про законність акта не тільки за зовнішніми ознаками, а й за внутрішнім змістом угоди, мав пересвідчитися, чи не спрямована вона в обхід закону. Обов'язок щодо виявлення законності здійснюваної операції держава поклала безпосередньо на нотаріуса, який повинен був допитувати осіб, які брали участь у договорі, чи дійсно вони з доброї волі бажають його здійснити і чи розуміють сенс і значення того, що відбувається, переконавшись тим самим у правоздатності та волі громадян (ст. 83) [254, с. 332; 494, с. 13].

Слід додати, що Положення про нотаріальну частину 1866 р. вперше в законодавчій формі сформулювало і чітко закріпило основні засади існування та діяльності інституту нотаріату, частина з яких, такі, як поняття нотаріальної таємниці (ст. 23) [254, с. 327], нотаріального округу (ст.ст. 21, 22) [254, с. 326], дожили до сьогоднішніх днів, інші ж зазнали певних змін (наприклад, надана нотаріусом при вступі на посаду застава перетворилася на сучасне страхування нотаріусом своєї професійної діяльності) [494, с. 13; 495, с. 64].

Зауважимо, що Положення не регулювало всього кола питань, які стосувалися діяльності нотаріусів. Цілий ряд важливих аспектів нотаріальної практики визначався на основі Судових статутів, а відповідальність нотаріусів встановлювалася нормами Уложення про покарання кримінальні та виправні. Отже, можна сказати, що в результаті прийняття Положення нотаріальне законодавство стало частково кодифікованим [499, с. 61–62].

У 1868 р. на допомогу нотаріусам видано «Інструкцію по вчиненню актів, договорів та зобов'язань на підставі нового Положення про нотаріальну частину і правил, затверджених Указом правлячого Сенату 3 листопада 1867 р. з додатком зразків і форм» (упорядник Д. Коковцов) [500, с. 27–28]. Упродовж всього періоду існування нотаріату імперського періоду подібні настольні

книги для нотаріусів видавали Д. Абоїмов [266–267], К. Асосков [323], В. Видрін [324], І. Зенович [305], О. Плохотенко [321] та ін.

27 червня 1867 р. затверджено Правила про порядок введення в дію Положення про нотаріальну частину [461, с. 73] і Тимчасовий тариф для винагороди нотаріусів та осіб, які їх заміщають [305, с. 428–429; 318, с. 5103]. У правилах зазначалося, що Положення діє в тих місцевостях, де вже відкриті судові установи, передбачені Судовими статутами 1864 р. Із відкриттям нових нотаріальних архівів і контор, існуючим до того судовим установам, поліцейським управлінням, нотаріусам і маклерам заборонялося укладати і засвідчувати нотаріальні акти. Незакінчені до того нотаріальні справи дозволялося завершити попереднім порядком до 15 травня 1869 р. [8, арк. 28].

Згідно зі ст.ст. 208, 209 Положення, тариф за посадові дії нотаріусів встановлено за згодою Міністерства юстиції з Міністерствами внутрішніх справ і фінансів [254, с. 342]. Тариф був єдиним для всієї країни і передбачав стягнення грошей за такі послуги: за здійснення нотаріальних актів ціною до 500 руб. – 2 руб., від 501 до 1 тис. руб. – 3 руб., від 1 тис. руб. – 4 руб.; за здійснення і засвідчення актів, договорів, довіреностей, мирових і третейських записів (від 50 коп. до 3 руб.); за засвідчення вірності копій, справжності підписів, знаходження особи в живих (від 25 коп. до 4 руб.) тощо (див. Додаток Е) [305, с. 428–429; 318, с. 5103]. Але відразу цей тариф викликав ряд незручностей при його застосуванні і поклав початок його обговоренню серед нотаріусів та подання ними власних пропозицій щодо його удосконалення, що затягнулося на довгі роки.

Процес введення в дію Положення на всій території Російської імперії був неодночасним і тривалим. Так, 15 листопада 1867 р. відкрилися реформовані нотаріальні контори та архіви в губерніях: Петроградській, Псковській, Новгородській, Московській, Володимирській, Калузькій, Рязанській, Тверській, Тульській і Ярославській [356, с. 392–393; 495, с. 61]. На території України у Харківській губернії, Бахмутському і Слов'яносербському повітах Катеринославської губернії Положення про нотаріальну частину

вводилось з 1 вересня 1868 р.; в округах Одеського окружного суду – з 2 квітня, Катеринославського – з 8, Херсонського – з 13, Сімферопольського – з 22 квітня 1869 р.; в Полтавській губернії – 10 квітня 1869 р. [8, арк. 28]; в Бессарабській області – 1 грудня 1869 р.; в Чорноморському окрузі – 1 січня 1871 р.; в Чернігівській губернії – 1 червня 1874 р.; в Київській, Подільській і Волинській губерніях – 29 червня 1880 р. [374, с. 13; 497, с. 166; 507, с. 10–11]. Таким чином, на території Російської імперії та українських губерній, що входили до її складу, реформовані нотаріальні контори і архіви було укомплектовано і відкрито до 1880 р.

Отже, інститут нотаріату в Російській імперії був утворений на основі запозичення іноземного досвіду і частково – російських правових традицій. Його утворення стало логічним продовженням судової реформи і важливим заходом для суспільства. За Положенням про нотаріальну частину 1866 р. нотаріат був виокремлений у самостійний правовий інститут із визначеною компетенцією. Його поява була викликана розвитком і розширенням економічної діяльності, активним зростанням цивільно-правових відносин у державі, потребою у професійному складанні правових актів і наданні юридичної допомоги населенню. Положення вперше на законодавчому рівні закріпило і сформулювало основні засади існування і діяльності інституту нотаріату, визначивши коло обов'язків старших і молодших нотаріусів, яких держава наділила законним правом здійснювати від її імені нотаріальні дії, а також установивши чіткі форми всіх нотаріальних актів і правила їх укладання, що сприяло заповненню багатьох лакун, існуючих у нотаріальній практиці дореформеного періоду.

### **2.3. Спроби модернізації нотаріального законодавства Російської імперії на початку ХХ ст.**

Положення про нотаріальну частину 1866 р. було прогресивним актом, оскільки запровадило єдиний універсальний інститут нотаріату як форму публічної діяльності незалежних нотаріусів, уповноважених державою на



вчинення нотаріальних дій. Але досвід застосування Положення показав недосконалість ряду його норм, які вимагали виправлення. Зростання потреб у вчиненні нотаріальних дій, в їх достовірності, в утворенні механізмів підвищення якості нотаріального обслуговування населення і залучення в ряди нотаріусів постійних осіб визначило необхідність у прийнятті змін в діючі нотаріальні акти [499, с. 109].

Відразу після прийняття Положення із різних куточків Російської імперії на адресу Другого відділу імператорської канцелярії почали надходити конкретні зауваження та пропозиції нотаріусів і вчених-правознавців щодо удосконалення нотаріального законодавства. Наукова полеміка велася серед відомих в правничих колах юристів А. Гасмана, М. Яроцького, П. Підгорецького, С. Кузнєцова, К. Бахмана, І. Вольмана, Я. Гурлянда на сторінках таких авторитетних періодичних видань як «Вісник права», «Журнал Міністерства юстиції», «Нотаріальний вісник» [478, с. 156–157].

Одним із головних питань, яке було піддано гострій критиці, стала невизначеність у правовому статусі нотаріусів. Установлюючи цю норму законодавства, Положення з самого початку заклало в нього певні суперечності. З одного боку, нотаріуси перебували на державній службі, однак без права присвоєння чинів і отримання пенсії, а з іншого – у відповідності зі змістом ст. 208 вони визнавалися вільними професіоналами, які здійснювали свою діяльність на комерційній основі. Згодом це протиріччя не кращим чином позначилося на діяльності нотаріусів та її ефективності.

Нотаріуси позбавлялися всіх прав і привілеїв, які надавалися чинам Міністерства юстиції і судового відомства, і в одночас не були представниками вільної професії, перебуваючи на державній службі. Такий стан позбавляв їх можливості в разі сумнівів у застосуванні закону звертатися в ті окружні суди, при яких вони перебували. Якщо в своїх рішеннях помилялися судді, їх рішення просто скасовувалося, в разі помилки нотаріуса – їм загрожувала кримінальна і майнова відповідальність. І не випадково сучасники відзначали, що нотаріус «стояв якимось відщепенцем від своєї юридичної сім'ї товаришів

по службі», не користуючись хоча б частиною тих прав, «які він заслуговував за своїм становищем як посадова особа і як громадський діяч» [384, с. 52].

З приводу правового статусу нотаріуса в юридичній літературі були висловлені два протилежні погляди. Захисники першого погляду вважали за необхідне надати нотаріусам усі права державних службовців, у тому числі право присвоєння чинів і право на платню за рахунок державної скарбниці, і, відповідно, право на пенсію. Вони вважали, що зрівняння нотаріусів у статусі з державними службовцями піднесе престиж інституту нотаріату і дасть змогу багатьом нотаріусам переходити по службі у судові відомства.

Представники іншого погляду виступали проти переведення нотаріусів на державне утримання. Вони обґрунтовували це тим, що будь-який платіж посадовій особі – це податок на населення, а податок є виправданим лише тоді, коли його платять саме ті обивателі, які користуються послугами посадової особи (а є багато людей, які за все життя не уклали у нотаріуса жодного акта). До того ж суспільству значно вигідніше, щоб нотаріуси були зацікавлені у кількості та якості своєї роботи. Якщо ж вони будуть отримувати від держави стабільну зарплатню, то будуть ухилятися від виконання своїх обов'язків.

Що ж до питання про матеріальне забезпечення нотаріусів після виходу на пенсію або сім'ї у випадку його смерті, то фахівці вважали за потрібне запровадити для них власну емеритуру (всі нотаріуси повинні були вносити певний відсоток від заробітку в загальну суму на утворення фонду, з якого, у разі потреби, сплачувались необхідні кошти) [478, с. 157].

Правознавці звернули також увагу на заборону в період виконання нотаріусами посадових обов'язків займатися іншою діяльністю на державній або громадській службі (ст. 5). Відповідно до цієї заборони нотаріус потрапляв у виняткове становище в порівнянні з іншими посадовими особами. Крім того, ця заборона суперечила положенням чинного законодавства, згідно з якими дозволялося, наприклад, поєднувати нотаріальну роботу з різними почесними посадами. Так, Судові статути допускали суміщення посади почесного мирового судді з іншою посадою за державною або громадською службою (за

винятком прокурорів, їхніх товаришів, місцевих чиновників казенних управлінь і поліції, а також посад волосного старшини). Таким чином, за прямим змістом ст. 5 Положення нотаріуси не могли бути почесними мировими суддями, а за таким же змістом ст. 49 Судових статутів нотаріуси, які перебували за ст. 17 Положення на державній службі і не були ані прокурорами, ані іншими особами, які не допускалися до заняття посади почесного судді, мали повне право бути почесними мировими суддями.

Причина такого законодавчого обмеження, на думку О. Афанасьєвої, полягала в тому, щоб забезпечити неупередженість нотаріуса і не допустити зацікавленості в угодах, обумовлених заняттям іншої посади. Тобто, переслідувалася мета виключити обставини, що перешкоджали виконанню прямих нотаріальних обов'язків [492, с. 160–161].

Були піддані критиці і досить скромні, порівняно із законодавством розвинутих європейських країн, вимоги до кандидатів на посаду нотаріуса. Одна з умов – досягнення віку повноліття (21 року) – визнавалася багатьма сучасниками недостатньою. Моральний ценз, встановлений Положенням, теж визнавався ними нікчемним і пропонувалося підвищити критерії, яким повинні відповідати моральні якості нотаріуса.

Потрібно також відзначити відсутність у Положенні про нотаріальну частину як обов'язкової вимоги до кандидата на посаду нотаріуса освітнього цензу: необхідно було лише пройти випробування в умінні правильно викласти суть угоди, у знанні форм нотаріального діловодства і необхідних для виконання функцій нотаріуса законів [478, с. 157–158]. В. Неситов, аналізуючи ці вимоги, пропонував доповнити ст. 5 Положення умовою закінчення нотаріусом курсу юридичних наук в одному з вищих навчальних закладів. До того ж, він мав пропрацювати не менше 3 років помічником присяжного повіреного або в одного з нотаріусів. Статтю 15 Положення чиновник пропонував доповнити вимогою здачі нотаріусом іспиту на знання французької або німецької мови, оскільки вони більше за інші вживалися в Російській

імперії. При призначенні у великі торгові міста, нотаріус, крім цих мов, повинен був володіти ще й англійською мовою [492, с. 161–162].

Зі свого боку М. Яроцький, з метою підвищення вимог до складання іспитів на посаду нотаріуса, пропонував посилити склад екзаменаційної комісії головою суду, прокурором, членом суду цивільного відділення, завідувачем кріпосним відділенням, а також двома нотаріусами-практиками із визначеного судового округу. Іспити пропонувалося проводити двічі на рік [262, с. 15].

Однією з вимог, що ставилася до кандидата на посаду нотаріуса, було внесення майнової застави. В юридичній літературі кінця XIX – початку XX ст. неодноразово порушувалося питання про скасування відповідної статті Положення чи хоча б про пом'якшення її вимог, наприклад, щодо осіб з вищою юридичною освітою. Головним аргументом прихильників цієї ідеї було те, що інтелігенція і чиновники були переважно людьми незаможними: якщо чиновник – шахрай, то жодна застава не зупинить його перед злочином, а якщо він людина порядна, то така застава лише стримає його від вступу на службу, бо, передусім, необхідних грошей на її поповнення в нього може і не бути. Але ця ідея викликала негативну реакцію юридичної громадськості [478, с. 158].

Нотаріус М. Нейман зазначав, що положення про застави нотаріусів, які надавалися для забезпечення ними своїх службових дій, були підставою для непорозумінь. Зокрема, в законодавстві не були врегульовані питання, які часто виникали на практиці: чи можуть нотаріальні застави переводитися з округу одного суду в інший у зв'язку з переведенням нотаріуса; чи може заставу за нотаріуса вносити інша особа; чи має право нотаріус поступитися правом власності на заставу іншій особі тощо. Але ці питання упродовж 50 років існування нотаріату в Російській імперії так і не були розглянуті [492, с. 166].

Нагляд за діяльністю нотаріуса разом з дисциплінарною владою над ним був покладений на суди, проте не були вироблені правила здійснення подібного нагляду. Порядок дисциплінарного провадження визначався ст.ст. 261–296 Судових статутів. За значні службові проступки і злочини нотаріус підлягав кримінальній відповідальності нарівні з іншими чиновниками судового

відомства. Порядок провадження кримінальних справ встановлювався ст.ст. 1066–1123 Статуту кримінального судочинства. Дисциплінарна і кримінальна відповідальність не виключала майнової відповідальності, яка не обмежувалася розміром застави і поширювалася на все майно нотаріуса. Подання проти нотаріуса майнового позову не потребувало особливого дозволу, як це вимагалось щодо посадовців судових органів [478, с. 160].

Однією з головних причин незадовільного стану інституту нотаріату в Російській імперії сучасники вважали складну і багатоступеневу процедуру укладання і посвідчення актів на нерухоме майно. Для здійснення посвідчення угод щодо нерухомого майна Положенням були передбачені дві інстанції: нижча в особі молодших і вища – в особі старших нотаріусів. Мета законодавця полягала у забезпеченні надійнішої реєстрації актів на нерухоме майно, в зосередженні їх в нотаріальних архівах. Але як вказував Я. Гурлянд, саме у цьому нотаріальному дуалізмі полягав головний недолік нотаріального законодавства. Упродовж півстолітньої дії Положення про нотаріальну частину, юридична громадськість в особі вчених-правознавців і нотаріусів-практиків виступала за скасування інституту старших нотаріусів.

Зокрема, І. Вольман вказував, що старший нотаріус є лише чиновником, який затверджує кріпосні акти та іменується старшим нотаріусом, хоча жодної влади над молодшим нотаріусом не має і вертикальних відносин між ними не існує. Натомість закон називав їх державними службовцями і наділяв правами нарівні з членами окружного суду. Основним завданням старших нотаріусів було завідування нотаріальними архівами. Цим визначалось обмежене коло їхніх дій: затвердження нотаріальних актів щодо поступки і обмеження прав на нерухоме майно, після чого акт ставав кріпосним; видача витягів, копій, довідок із документів нотаріального архіву [478, с. 159]. Також з приводу старших нотаріусів голова Санкт-Петербурзької судової палати відзначав, що у зв'язку зі значним підйомом промисловості затвердження упродовж 1899 р. 5026 актів навряд чи може бути виконано з достатньою обачністю однією особою. Таке положення мало місце і в інших архівах великих міст.

На думку більшості дослідників, вказані недоліки могли бути усунуті наділенням молодшого нотаріуса повноваженнями здійснювати кріпосні акти остаточно, подаючи їх старшому нотаріусу лише для позначки в реєстрі кріпосних справ. Але відповідно до планів уряду, в Російській імперії передбачалося введення вотчинної (іпотечної) системи, а отже, скасування інституту старших нотаріусів [492, с. 166–167].

У законодавстві західних країн нотаріусам було надано право приймати на роботу помічника. Інститут помічників дозволив би вирішити питання заміни нотаріусів під час хвороби або відпустки і створив би той резерв, з якого могли заміщатися вакантні посади нотаріусів. У проекті Нотаріального положення 1863 р. ст. 6 передбачала посаду помічника нотаріуса, проте до Положення 1866 р. вона не ввійшла. Тим часом необхідність у помічнику усвідомлювали всі нотаріуси та особи, які до них зверталися.

Положення 1866 р. не забезпечувало повною мірою самостійність нотаріусів у прийнятті рішень. Підпорядкування нотаріусів виключно суду становило особливість російського нотаріату, у всіх інших країнах нотаріуси, складаючи окрему корпорацію, мали своє безпосереднє керівництво – ради і нотаріальні палати. Створення останніх привело б до повної зміни організації нотаріату в державі, але це питання також не було втілене у життя [492, с. 165].

Отже, діючі нотаріуси, а також теоретики нотаріату вимагали удосконалення нотаріального законодавства. Необхідність модернізації нотаріату визнавали і в уряді. 26 квітня 1871 р. Міністерство юстиції розіслало головам окружних судів циркуляр про складання нової редакції Положення про нотаріальну частину, в якому доручалося отримати зауваження нотаріусів з цього нормативного акту і подати їх у міністерство [441, с. 118].

При оцінці нотаріальної реформи не можна забувати й про контрреформи 1880–1890-х рр., які ознаменували відхід від проголошених принципів судової реформи. Крім того, треба мати на увазі, що наприкінці XIX – на початку XX ст. правове регулювання економіки здійснювалося набором норм з різних галузей права, тоді як зміна організаційно-правових форм економічної

діяльності вимагала докорінної зміни підходу до вироблення норм господарського, торгового, фінансового права, в тому числі і законодавства про нотаріат. У ситуації, що склалася, подальше реформування нотаріальної діяльності було нагальною потребою. У цьому була зацікавлена як держава, так і економіка, що розвивалася [492, с. 204].

При обговоренні проекту нового Положення укладачі обмежилися лише перетвореннями адміністративної сторони інституту нотаріату, а все інше залишили в старому вигляді. Так, членами комісії або взагалі не обговорювалися, або були розглянуті поверхово такі питання:

- визначення статусу нотаріусів і визнання інституту нотаріату корпорацією на чолі з радою, подібно до корпорації присяжних повірених, або ж повного з'єднання його з судовим відомством (ст. 33);

- запровадження інституту виконавчих надписів відразу після вчинення кріпосних і нотаріальних актів, як головного важеля до здешевлення кредиту, а також очищенню судів від залишку нерозібраних справ;

- контроль за порядком здійснення у нотаріусів нотаріальних і явочних актів (ст.ст. 97, 98), а також встановлення щорічних ревізій нотаріусів;

- матеріальне забезпечення нотаріусів та членів їх родин у випадку втрати працездатності або смерті нотаріуса (ст. 292);

- заснування практики періодичних нотаріальних з'їздів по округах палат і судів [262, с. 10–12].

Це знову призвело до обговорення і критики статей проекту нового Положення про нотаріальну частину серед державних діячів і нотаріусів. В результаті, врахувавши всі зауваження, і закриваючи 19 травня 1899 р. комісію з перегляду судових положень, Микола II знову наказав розробити нову редакцію Положення [441, с. 118]. В якості основних засад на майбутнє були названі: зайняття нотаріальних посад виключно юристами з відповідною теоретичною підготовкою; закріплення в законі обов'язків нотаріуса, в тому числі його особистої участі у всіх вчинених ним нотаріальних діях; керівництво і нагляд з боку судів за службовою діяльністю нотаріусів; заснування

нотаріальних рад і дозвіл з'їзду нотаріусів; передача кріпосних, заборонних і дозвільних книг та реєстрів із ведення старших до молодших нотаріусів [505, с. 72–73].

У 1902 р. за поданням міністра юстиції складання проекту нової редакції Нотаріального положення було доручено сенатору А. Гасману. Для розгляду проекту в березні 1902 р. утворено Особливу нараду під головуванням сенатора С. Лук'янова. Засідання наради почалися 11 травня 1902 р. і закінчилися 14 травня 1904 р., коли проект Положення разом з проектом нового нотаріального тарифу був розглянутий і затверджений в остаточній формі. Всього він пройшов 37 засідань [492, с. 157–158; 499, с. 110; 505, с. 73].

Членами наради були призначені А. Гасман, товариш обер-прокурора цивільного касаційного департаменту Урядового сенату М. Рейнке, товариші голови Санкт-Петербурзького окружного суду К. Берхман і М. Анікеєв, нотаріуси П. Арцибушев і П. Катеринич. У роботі наради брали участь: від Міністерства внутрішніх справ – виконуючий обов'язки юрисконсульта міністерства Я. Плющівський-Плющик; від Міністерства фінансів – юрисконсульт В. Іванов, його заступник – С. Новосьолов; від Державної канцелярії – помічник статс-секретаря Державної Ради і члена консультації при Міністерстві юстиції М. Дерюжанський [492, с. 157–158].

Склад комісії свідчить про те, яке значення надавалося розробці нової редакції Положення про нотаріальну частину. Однак при цьому, при роботі над проектом було вирішено не піддавати Положення 1866 р. корінній ломці, а лише внести в нього удосконалення, що відповідали б сучасним умовам. Усе, що довело свою життєздатність і пристосованість в умовах життя залишилося не порушеним [262, с. 7]. Таким чином, складений комісією законопроект представляв собою не принципово новий правовий акт, а вдосконалений, доповнений і підновлений старий. А втім, він містив низку важливих положень, що відрізнялися від діючого законодавства. Зокрема, посилювалися роль і вплив держави та суду на організацію нотаріату. У текст проекту



включено тариф винагороди нотаріусів, який раніше існував у вигляді окремого документа [499, с. 110; 505, с. 74].

Проект значно змінив низку статей, що визначали правовий статус нотаріусів. Перед усім, вимоги до нотаріусів були підвищені. У першу чергу, це стосується віку нотаріусів. Якщо раніше достатньо було досягнення повноліття (21 рік), то новий проект передбачав підвищення вікового цензу до 25 років, щоб залучати в нотаріуси людей більш досвідчених.

У проекті підкреслювалося, що нотаріус не міг займати жодної іншої посади на державній і громадській службі, якщо ця посада пов'язана з отриманням заробітної платні. У кожному окремому випадку міністр юстиції міг дозволити нотаріусу займатися викладацькою діяльністю, якщо «таке суміщення посад не з'єднано зі збитками для виконання безпосередніх обов'язків нотаріуса».

Як і раніше, проект пропонував вважати нотаріусів державними службовцями без права на виробництво в чині і на пенсію, що зберігало одне з основних протиріч у правовому статусі нотаріусів. Разом із тим, у випадку бездоганного виконання своїх обов'язків упродовж десяти років вони могли бути затверджені в чині і отримати нагороду орденом за вислугу років [499, с. 114–115].

Складність здійснюваних нотаріусами угод визначила необхідність підвищення вимог до їх освітнього рівня і поставила питання про обов'язкове отримання ними юридичної освіти. Але відсутність необхідної кількості підготовлених спеціалістів, особливо в провінції, змусило розробників проекту піти на компроміс у цьому питанні. В результаті, у проекті з'явилася ст. 7, яка встановлювала, що в столицях і великих населених і торгових центрах нотаріусами можуть бути тільки особи, що закінчили курс юридичних наук у вищих навчальних закладах і надали свідоцтво про практичні заняття в конторі нотаріуса упродовж двої років. В інших місцевостях допускалося призначення на посаду нотаріусів осіб, що закінчили неюридичні вищі і середні навчальні заклади і практикувалися в конторі нотаріуса не менше 3 років. Для кандидатів

на посаду нотаріуса передбачалася здача іспиту за програмою, розробленою Міністерством юстиції. Мали право займати посади нотаріусів без іспитів голови і члени судових місць, дільничні судді, старші нотаріуси, особи прокурорського нагляду і присяжні повірені. Якщо особа склала іспит на посаду нотаріуса в одному судовому окрузі, при займанні такої ж посади в іншому судовому окрузі вона повторні іспити не складала [258, с. 5–6; 499, с. 111–112].

Проект запровадив посади помічників нотаріусів і старших нотаріусів, але вони державними службовцями не вважалися. До помічників також ставилися визначені вимоги. Вони повинні були закінчити середній навчальний заклад і практикуватися в конторі нотаріуса не менше одного року (у випадку наявності юридичної освіти – шести місяців). Кількість помічників нотаріуса визначав окружний суд. Крім помічників, нотаріус отримав право мати розсильних, за яких він ніс майнову відповідальність. У випадку відсутності нотаріусів у тій чи іншій місцевості право вчиняти нотаріальні дії надавалося дільничним суддям, а за відсутністю таких – поліції [499, с. 111, 113].

Як і діюче законодавство, проект встановлював необхідність внесення нотаріусом застави. Розмір її дещо зменшувався: в столицях вона мала складати 8 тис. руб., в губернських містах і великих центрах – 4 тис. руб., у повітових містах – 3 тис. руб., в інших містах і повітах – 1 тис. руб. Нотаріус, який не вніс заставу упродовж 2 місяців після затвердження його на посаді, вважався таким, що відмовився від посади. Основним негативним фактором високої застави, хоча й зменшеної порівняно з діючим законодавством, було те, що вона дозволяла займати посаду нотаріуса тільки добре забезпеченим особам, закриваючи дорогу перед іншими.

Порядок призначення нотаріуса на посаду встановлювався доволі демократичний. При відкритті вакансії здійснювалася трикратна публікація в місцевій пресі з вказівкою терміну заяви піклування від кандидатів. Вибір кандидатів із числа осіб, що задовольняли вимогам закону і успішно склали іспит, відбувався загальними зборами відділень окружного суду [499, с. 114].

Розширювалося коло дій нотаріусів. Зокрема, їм було надано право засвідчувати справжність перекладів з іноземної мови на російську і навпаки. Для цього нотаріус мав скласти іспит з іноземної мови. Відносно засвідчення ст. 209 проекту встановлювала, що воно робиться на самому перекладі, і до нього прикладається справжній документ [258, с. 40].

Важливим нововведенням стала відміна обов'язкової присутності двох свідків при заключенні акта. У відповідності до ст. 132 проекту, два свідки вимагались тільки у тих випадках, коли в актах брали участь глухі, німі, сліпі, глухонімі і неграмотні особи [499, с. 115].

Крім свідоцтва справжності перекладів до числа нових відносились свідоцтва засвідчення самоособистості, пред'явлення художніх творів, часу явки і неявки сторін в контору нотаріуса для вчинення акта (ст. 176) [258, с. 34–35]. Новою нотаріальною дією було й засвідчення часу пред'явлення речей і цінних паперів. При цьому малися на увазі такі речі, для точного позначення яких не вимагалось технічних або інших спеціальних відомостей. При засвідченні часу пред'явлення художніх творів проект передбачав складання докладного опису сюжету твору або подання його фотографічного зображення. Також нотаріус отримував право на прохання приватних осіб засвідчувати їх самоособистість, якщо ці особи були йому особисто відомі або їх самоособистість засвідчували два відомих нотаріусу свідки.

Якщо за діючим законодавством нотаріус міг приймати на зберігання документи, то тепер йому дозволили приймати ще й гроші і цінні папери для передачі «за приналежністю». Він міг приймати гроші від боржника, якщо договір останнього з кредитором передбачав отримання платежу за посередництвом нотаріуса, а також при вчиненні актів. Якщо упродовж двох тижнів нотаріус не зміг здійснити передачу грошей або цінних паперів за приналежністю, він зобов'язувався віднести їх у місцеве казначейство, покласти на депозит окружного суду і доповісти про це голові суду [499, с. 115–116].

Крім протестів векселів, нотаріус міг засвідчувати морські протести. У відповідності до ст. 202 проекту, при заяві про вчинення такого протесту мав бути поданий корабельний журнал або підписаний шкіпером або штурманом витяг із нього. Складений протокол підписувався всіма посадовими особами і нотаріусом і видавався особі, яка оформила протест [258, с. 39; 502, с. 126–127]. Таким чином, у проекті нового Положення коло посадових обов'язків нотаріусів розширювалося, але це розширення не збільшило принципово обсягу виконуваної ними роботи.

Велике значення при обговоренні проекту надавалося знищенню двох інстанцій для здійснення кріпосних актів, тобто відміні затвердження актів старшими нотаріусами. Але комісія визнала за доцільне зберегти у цьому питанні попередній порядок [499, с. 117].

Одночасно з проектом нового Нотаріального положення було розглянуто й проект нового нотаріального тарифу, який Особлива нарада визнала за необхідне підвищити, як невідповідний новим обставинам, і переглядати його кожні 5 років. Це рішення відповідало більшості відгуків, що надійшли від нотаріусів на циркуляр Міністерства юстиції. Хоча були й противники такого рішення, які акцентували увагу на тому, що збільшення кількості вчинених актів збільшило й заробіток нотаріусів і без підвищення тарифу [505, с. 75].

Проект нового тарифу передбачав його підвищення майже за всіма видами нотаріальних послуг. Зокрема, за протест векселя ставка підвищувалася з 50 коп. до 1 руб. 50 коп., за засвідчення вірності підписів і копій плата зростала, у першому випадку, з 10 до 25 коп., у другому – з 25 до 50 коп., за явку актів визначалася плата в 2 руб. з доданням 1/5 % від суми акта до 2 тис. руб. і 1/10 % з решти суми. Новий тариф вводив також оплату за нові, передбачені проектом нотаріальні дії: переклад актів і документів з іноземних мов, засвідчення подання художніх творів тощо [499, с. 120–121].

Але практикуючі нотаріуси відразу побачили в цьому тарифі недоліки. Як писав на шпальтах газети «Нотаріальний вісник» нотаріус М. Нейман, за новим проектом винагорода, вповні достатня для актів, здійснених на великі суми,

зовсім не збільшувалася для актів, здійснених на малі суми. Наприклад, затрата праці нотаріуса у вчиненні купчої є однаковою як на 100 руб., так і на десятки тисяч. Але різниця полягає в тому, що за старим тарифом за купчу, здійснену на 100 руб. нотаріус отримував 2 руб. 10 коп., за новим – 3 руб. 20 коп.; за купчу, здійснену на 30 тис. руб., нотаріус раніше отримував 34 руб., а за новим тарифом – 35 руб. У зв'язку з сильним подорожчанням життя за останні 40 років, таке підвищення тарифу було непомітним, а праця нотаріуса від того не зменшувалася [414, с. 7].

До нового Положення про нотаріальну частину 1904 р. було додано пояснювальну записку, складену сенатором А. Гасманом, яка містила постатейні пояснення і загальні судження. Зокрема, записка в тон офіційній літературі того часу не визнавала нотаріуса органом, який здійснював державні цілі: «По суті покладених на них обов'язків, нотаріуси не є чиновниками, органами, що здійснюють державні завдання і цілі». У той же час «з приводу державного значення нотаріату» записка вимагала «підняти в очах населення його престиж» [365, с. 3–4]. Але ця вимога відносилася до питання про добровільні угоди між нотаріусом і клієнтом з приводу оплати його послуг. Надання ж нотаріусу прав державного службовця записка не передбачала [505, с. 75–76].

Відразу після опублікування проект нового Положення про нотаріальну частину 1904 р. став предметом широкого обговорення. У пресі почали з'являтися статті, присвячені аналізу окремих положень законопроекту, до того ж їх автори були нерідко налаштовані достатньо критично по відношенню до пропозицій уряду. Загалом, сучасники відмічали, що вдосконалення, які пропонувалися законопроектом, недостатні, поверхові і не досягають своїх цілей (якісного покращення нотаріальної діяльності), а членам Особливої наради належить більше орієнтуватися на власний історичний досвід, а не запозичувати закордонні норми. Серед недоліків проекту головними були названі такі: 1) не було чітко викладено посадові обов'язки нотаріуса; 2) залишались невирішеними питання про здійснення нагляду за діяльністю

нотаріусів з боку окружних судів; 3) не вирішено питання оплати праці нотаріусів, у тому числі чіткої суми винагороди від клієнтів за здійснення ними нотаріальних послуг; 4) не знайшли відображення проблеми створення нотаріальних рад, а також проведення з'їздів нотаріусів [499, с. 118, 122].

У ході дискусії виявилися 3 основні напрямки, які відрізнялися визначеною схожістю поглядів на обговорюваний законопроект. Перший напрямок був представлений діючими нотаріусами, які відстоювали вигідні і зручні для себе зміни в системі нотаріальної діяльності, другий – виступав від імені клієнтів нотаріальних контор за спрощення нотаріального порядку вчинення актів, третій – представляв уряд з його точкою зору на перспективі розвитку нотаріату.

Загалом, в ході дискусії з приводу раціональної організаційної побудови системи нотаріату і його діяльності були сформульовані наступні положення:

- нотаріальні посади мають посідати тільки юристи з відповідною теоретичною освітою і практичною підготовкою;
- у тексті закону необхідно чітко викласти обов'язки нотаріуса, дозволити йому самостійно укладати акти, а не обмежуватися їх підписом;
- встановити справедливий розподіл суми оплати, яку отримували нотаріуси від клієнтів за нотаріальні послуги;
- посилити контроль і нагляд окружних судів за діяльністю нотаріусів;
- утворити нотаріальні ради і дозволити з'їзди нотаріусів [499, с. 125].

Вочевидь, що прийняття цих пропозицій і їх правове закріплення могло б привести до значної позитивної зміни в системі нотаріальної діяльності, означало би важливий крок на шляху до корпоративної системи вільного нотаріату. Але в кінцевому підсумку ані нова редакція Положення про нотаріальну частину 1904 р., ані новий нотаріальний тариф в Російській імперії так і не були прийняті. Критика, яка обрушилася в пресі на проект після його опублікування, змусила уряд забрати його для опрацювання з метою радикального реформування системи нотаріату. Такого доопрацювання здійснено не було. Уряд пішов шляхом часткової і поступової зміни

нотаріального законодавства, що не мало суттєвого значення для реформування нотаріату. В результаті, законодавча діяльність в нотаріальній сфері обмежилась лише прийняттям двох законів, направлених на удосконалення діловодства в нотаріальних архівах: Закону від 10 червня 1910 р. про зміну порядку відносин старших нотаріусів і кріпосних установ з особами, які здійснювали кріпосні та іпотечні акти; Закону від 24 травня 1911 р. про спрощення порядку ведення старшими нотаріусами кріпосних книг.

Ці законодавчі акти, зрозуміло, не могли серйозно відобразитися на загальному положенні справ у системі нотаріату. Їх прийняття фактично стало всього лише півзаходом, який не вирішував принципових питань. За оцінкою сучасників, перший закон нічого не дав нотаріату і публіці, а другий ускладнив роботу нотаріальних контор, переклавши на нотаріусів частину обов'язків старших нотаріусів [499, с. 125–126].

У передвоєнне десятиліття не вщухала критика Нотаріального положення на шпальтах періодики. Особливо бурхливо це питання обговорювалося серед нотаріусів до 50-річного ювілею нотаріату в 1916 р. Знову залунали голоси нотаріусів Б. Алякритського, К. Бахмана, М. Трамбицького, М. Яроцького та ін., які прагнули вказати напрямок реформи нотаріату. Так, М. Трамбицький констатував, що «нотаріат є пасинком судового відомства, ветхість підвалин, на яких він ледве утримується, і існуючі порядки в ньому породили його омертвіння, при якому немає місця колективному суспільному життю і розробці керуючих життям суспільства принципів і традицій, немає місця об'єднанню членів корпорації на ґрунті спільності інтересів, і в результаті для інституту нотаріусів не надається ані права голосу, ані права на заслужене місце серед інших інститутів» [455, с. 393].

В свою чергу Б. Алякритський звернув увагу на те, що включений до складу суду на правах осіб, які перебували при суді, нотаріат отримав своє особливе становище за правилами Положення про нотаріальну частину. Але при цьому «нотаріуси, від'єднані від суду, розсіялися по містах Руської землі і були поставлені фактично в неможливість спілкування між собою з питань їх

професійної діяльності, і в результаті 50-річного існування цього інституту утворилося таке становище, що нотаріат, як юридичний інститут, упав в летаргію, за якою і пішла його моральна смерть». З іншого боку, як зазначав Б. Алякритський, «саме службове становище нотаріусів з плином часу стало дуже хитким тому, що Нотаріальне положення не удосконалювалося, а старіло і будь-який службовий промах або сумлінна помилка нотаріуса завжди тягнула за собою суворі репресії з боку суду в порядку дисциплінарному аж до звільнення з посади» [331, с. 447].

Таким чином, можемо констатувати, що бажаних результатів діяльність уряду з реформування інституту нотаріату на початку ХХ ст. не принесла. Серед основних невдач реформування дослідник В. Заломов називає такі: по-перше, при розробці проекту не враховувалися в повній мірі інтереси суб'єктів права; по-друге, була відсутньою рішучість уряду реформувати нотаріат; по-третє, у суспільстві не виникло консенсусу з ключових питань реформування нотаріату; по-четверте, відсутність корпоративних засад в організації системи нотаріату не дозволила нотаріусам як зацікавленим суб'єктам висловити свою колективну волю з приводу реформування нотаріального законодавства [499, с. 10–11]. Схожа ситуація спостерігалася не тільки в області нотаріального права. Цілий ряд проектів, пов'язаних з реформуванням різних сфер законодавства Російської імперії на початку ХХ ст., так і не були в підсумку прийняті. Вочевидь, позначилися загальні закони розвитку правової системи держави, що діяли в той період [498, с. 20]. Як наслідок, жодної із найважливіших проблем нотаріату вирішено не було.

В результаті, нотаріуси, які чекали реформу з 19 травня 1899 р., так її і не дочекались. Інститут нотаріату до кінця 1917 р. існував практично в тому вигляді, в якому він був утворений у 1866 р. Після політичних подій у жовтні 1917 р. і приходу до влади більшовиків нотаріат як правовий інститут був ліквідований: Декрет про суд № 1 від 24 листопада 1917 р. скасував судові органи, інститут судових слідчих, прокурорського нагляду, приватної адвокатури, заклавши основи «нового» радянського суду [441, с. 118].



Незважаючи на те, що в декреті прямо не говорилося про скасування нотаріату, нотаріальні контори практично припинили свою діяльність, а пізніше постановами місцевих Рад вони були ліквідовані і здійснення нотаріальних дій було покладено на відділи місцевих Рад [357, с. 13].

Отже, інститут нотаріату, утворений за Положенням про нотаріальну частину 1866 р., за порівняно невеликий час став невід'ємною частиною правової системи Російської імперії, але на практиці виявив ряд суттєвих недоліків, які вимагали негайного вирішення. Проект реформування законодавства про нотаріат не був актом, здатним принципово змінити стан справ у цій галузі. Фактично діяльність нотаріату піддавалася в проекті лише деякому вдосконаленню, без серйозних принципових змін її основ. Багато наболілих проблем нотаріату укладачі проекту залишили без змін. Так не змінювався невизначений, подвійний характер правового статусу нотаріусів, не вирішувалися принципово питання оплати їх праці, був відсутнім корпоративний початок в організації нотаріату. Зміни зачепили хоч і важливі, але другорядні питання: підвищення вікового, освітнього цензів, введення дворічного нотаріального стажу, зменшення суми початкової застави, обмеження дисциплінарної відповідальності, введення інституту помічника нотаріуса і розсильного, розширення кола нотаріальних дій за рахунок введення нових видів засвідчень, усунення із нотаріальної практики свідків. Відсутність консенсусу з принципових питань реформування нотаріату зумовила той факт, що реформа так і не була проведена.

## **Висновки до розділу 2**

Історія нотаріату України та Росії сягає корінням до римського приватного права, яке є прообразом сучасної системи латинського нотаріату. Виникнення нотаріальних органів у цих країнах було обумовлено потребами громадянського суспільства в забезпеченні захисту приватної власності і безспірності майнових прав. Упродовж X–XVIII ст. нотаріальна справа в Україні розвивалась, ґрунтуючись на власних правових традиціях, хоча й

знавала впливу правових норм тих держав, до складу яких у різні історичні періоди входили українські землі – Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії. Із 40-х рр. ХІХ ст. нотаріальна справа в українських губерніях Російської імперії була остаточно поєднана із загальноросійськими правовими традиціями.

Відсутність у Російській імперії дореформеного періоду єдиної системи органів нотаріату, а також недосконалість системи судової влади, що гальмувала модернізаційні перетворення в державі, вимагала негайного реформування нотаріальної галузі. Положення про нотаріальну частину 1866 р., незважаючи на численні недоліки, стало першим російським законодавчим актом про нотаріат у широкому розумінні і виконало своє головне завдання – організувало і законодавчо закріпило існування інституту нотаріату в Російській імперії. Держава створила орган, який сприяв зміцненню законності, регулював цивільно-правовий обіг і зменшив кількість спірних ситуацій між контрагентами. У країні з'явилися спеціальні посадові особи – нотаріуси та старші нотаріуси, наділені законним правом здійснювати від імені держави акти і фіксувати угоди, вчиняти інші нотаріальні дії.

Недосконалість Положення про нотаріальну частину 1866 р. викликала безперервне обговорення його окремих статей і розділів. Але проект реформування законодавства про нотаріат не зміг принципово змінити стан справ у цій галузі. Багато суттєвих проблем, як-то подвійний характер правового статусу нотаріусів, невирішеність питань оплати їх праці, відсутність корпоративних засад в організації нотаріату тощо, вирішено не було. Усі теоретичні розробки і концепції розвитку інституту нотаріату, опрацьовані за 50 років його функціонування вченими, юристами, нотаріусами-практиками, не отримали в російському законодавстві свого подальшого розвитку. Відсутність консенсусу з принципових питань діяльності нотаріату зумовила той факт, що реформа так і не була проведена.

## РОЗДІЛ 3

### СТРУКТУРА ТА ОСОБОВИЙ СКЛАД НОТАРІАЛЬНИХ УСТАНОВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

#### **3.1. Утворення нотаріальних контор та організація роботи молодших нотаріусів**

Становлення і розвиток інституту нотаріату на Півдні України були пов'язані з судовою реформою 1864 р. Згідно зі ст. 1 Правил про порядок введення в дію Положення про нотаріальну частину 1866 р., воно вводилося в дію в тих місцевостях, де були відкриті судові установи, утворені на основі Судових статутів 20 листопада 1864 р. [8, арк. 28].

Нотаріат, хоча і був від'єднаний від суду, але вважався частиною загальнодержавної судової системи. Судова реформа привела до реорганізації структури судових органів у губерніях і запровадила їх струнку систему зі строго визначеною компетенцією. Так, згідно з реформою, систему загальних судів складали: 1) окружні суди (суд першої інстанції в цивільних і кримінальних справах у межах декількох повітів); 2) судові палати (друга ланка загальної судової системи, одна на декілька губерній, а також – орган судового управління); 3) Сенат (вищий касаційний суд).

Провідною ланкою в системі загальних судів був окружний суд, який розглядав усі цивільні та нескладні кримінальні справи. Цей суд мав ознаки державного органу, що виконував не тільки судові, а й прокурорсько-наглядові, слідчі й нотаріальні функції, а тому мав у своєму складі слідчих, прокурорів і нотаріусів [428, с. 84]. В апараті кожного суду діяли канцелярія голови суду, реєстратура, каса і нотаріальний архів. Суди складалися із голови і членів, що затверджувалися імператором за поданням міністра юстиції, і засновувалися для декількох повітів або однієї губернії, складаючи судовий округ [399, с. 78].

Усього в Російській імперії діяло 104 окружні суди [466], які входили до 14 судових округів [441, с. 34]. В Україні було створено 25 окружних судів, із яких п'ять у південному регіоні – Одеський, Херсонський, Катеринославський,

Сімферопольський (відкриті у 1869 р.), Єлисаветградський (заснований у 1874 р. за піклуванням міського громадського управління і повітового земства та підтримкою херсонського губернатора М. Абази [388, с. 201]). Апелювати на вироки окружних суддів можна було до відповідних судових палат, яких в Україні було три: Одеська, Харківська, Київська [430, с. 443].

Судова палата складалася із кримінального і цивільного департаментів, об'єднувала декілька судових округів [399, с. 78]. Зазначимо, що судова мережа не збігалася з адміністративною, і розмежування адміністративно-територіального та судово-територіального поділу вважалося однією з гарантій незалежності судової влади від виконавчої. Так, 30 червня 1868 р. на Півдні України було відкрито Одеську судову палату, яка обслуговувала Херсонську, Катеринославську, Таврійську, Подільську губернії та Бессарабську область (з 1873 р. – губернію) [133, арк. 19–20; 428, с. 85; 467]. Таким чином, ця судова палата контролювала діяльність Одеського, Херсонського, Єлисаветградського, Катеринославського, Сімферопольського, а також Кишинівського, Вінницького і Кам'янець-Подільського окружних судів.

Із них Одеський окружний суд поширював свої функції на м. Одеса, Одеський, Тираспольський, Ананіївський повіти Херсонської губернії (див. Додаток А 1); Херсонський – на міста Херсон, Миколаїв, Херсонський повіт Херсонської губернії і Дніпровський повіт Таврійської губернії (див. Додаток А 2); Єлисаветградський – м. Єлисаветград, Єлисаветградський і Олександрійський повіти Херсонської губернії (див. Додаток А 3); Сімферопольський – на міста Сімферополь та Севастополь, Сімферопольський, Ялтинський, Феодосійський, Перекопський, Євпаторійський, Мелітопольський, Бердянський повіти Таврійської губернії та Керч-Єнікальське і Севастопольське градоначальства (див. Додаток А 5) [132, арк. 28]. Частково до нашого дослідження віднесено Кишинівський окружний суд, який, крім інших, поширював свої функції на Аккерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабської губернії (сучасна територія Одеської області) (див. Додаток А 6) [133, арк. 45]. Своєрідна ситуація склалася з судово-територіальним поділом

Катеринославської губернії, яку було поділено на 3 окружні суди. Так, Катеринославському окружному суду підпорядковувалися м. Катеринослав, Верхньодніпровський, Новомосковський, Павлоградський, Олександрівський та Катеринославський повіти (див. Додаток А 4) [295, с. 27; 466]. Інші повіти губернії – Бахмутський і Слов'яносербський – віднесено до Ізюмського окружного суду [311, с. 55; 313, с. 390], а Ростовський і Маріупольський повіти увійшли до Таганрозького окружного суду, які входили до округу Харківської судової палати [312, с. 59]. Саме у межах зазначених міст і повітів відкривалися нотаріальні контори, які належали до окружних судів Одеської судової палати.

Одеська судова палата початково знаходилася на Куликовому полі, пізніше переведена на вул. Пантелеймонівську, в будинок Судових установ [276, с. 113], а на початку ХХ ст. розміщувалася на вул. Новорибній, у власному будинку. Старшим головою палати в 1901 р. був таємний радник Б. Вітте [308, с. 12], у 1907 р. його заступив таємний радник, сенатор П. Ошанін [289, с. 319], а з 1912 р. – таємний радник Є. Хлодовський [309, с. 113].

Одеський окружний суд початково розміщувався на Поліцейській площі, 8, а в 1901 р. переїхав до будинку Судових установ. Головою суду у 1885 р. був колезький радник М. Акімов, з 1901 р. – статський радник Ф. Панфілов [308, с. 13], з 1911 р. – статський радник К. Маршалков [315, с. 118–119].

Відомими також є голови: Херсонського окружного суду – статський радник М. Пасинков (суд розміщувався у м. Херсон, у казенному будинку на розі вулиць Воронцовської і Соборної) [315, с. 15]; Єлисаветградського – статський радник Я. Затворницький [315, с. 164], згодом – статський радник О. Бокша [309, с. 163]; Сімферопольського – статський радник В. Мікулін [271, с. 22]; Катеринославського – статський радник П. Веселовський (з 1875 р.) [311, с. 17], статський радник В. Лего (з 1889 р.) [313, с. 517], статський радник С. Карчевський (з 1910 р.) [269, с. 133].

Відповідно до Положення про нотаріальну частину 1866 р. у столицях, губерніях і повітових містах, а в разі потреби – і в повітах почали відкривати

нотаріальні контори [305, с. 47; 418, с. 67; 421, с. 7]. Завідування нотаріальною частиною в цих місцях було доручено молодшим нотаріусам, які призначалися головами судової палати за поданням голів окружних судів. Вони значилися у відомстві тих окружних судів, в окрузі яких було визначено місцезнаходження їхньої контори. Відповідно, нотаріус мав право виконувати нотаріальні дії в тих повітах, на територію яких поширювалась підсудність окружного суду. Угоди, укладені за межами округу, визнавалися недійсними [319, с. 8; 478, с. 159].

Реформовані нотаріальні контори в губерніях Російської імперії почали відкривати з 1867 р. Згідно з указом Олександра II від 14 березня 1869 р. «Про призначення терміну вступу нотаріусів і старших нотаріусів у відправлення їхніх обов'язків у губерніях округу Одеської судової палати» нотаріальні контори відкрито в округах: Одеського окружного суду – з 2 квітня, Катеринославського – з 8, Херсонського – з 13, Сімферопольського – з 22 квітня, Кишинівського – з 1 грудня 1869 р. [8, арк. 28; 374, с. 13].

Розклад штатної чисельності нотаріусів був складений Міністерством юстиції за погодженням з Міністерствами внутрішніх справ і фінансів. До того ж при визначенні кількості нотаріусів уряд виходив з таких обставин: по-перше, враховувалася чисельність населення відповідної місцевості; по-друге, особливі обставини (згідно зі ст. 4 Положення).

Ще під час обговорення проекту Положення про нотаріальну частину у 1863 р., з питання визначення кількості нотаріусів були висловлені дві протилежні точки зору. Прихильники першого погляду виступали проти штучного встановлення кількості нотаріусів, доводячи, що нестача таких призведе до їх фізичного перевантаження, сповільнить укладення угод і таким чином порушить права клієнтів, що звертаються в нотаріат. Крім того, при недостатній кількості нотаріусів нотаріальна діяльність монополізується, що виключить вибір особи, яка потребує вчинення нотаріальних дій. Надлишок же нотаріусів, навпаки, може призвести до того, що вони не будуть у повній мірі завантаженими по роботі. Ця обставина може негативно позначитися на їх закріпленні в конкретній місцевості, у першу чергу через відсутність

постійного прибутку, отриманого з кількості здійснюваних операцій. Така ситуація, в результаті, призведе до конкуренції, а отже, до виділення сильних, освічених професіоналів, які прагнуть краще виконувати покладені на них обов'язки. У зв'язку з цим, авторами цього проекту пропонувалося не встановлювати нормативно кількість нотаріусів, необхідних для певного міста чи повіту і не визначати конкретного місця їх перебування.

Прихильники другої позиції вважали, що в цій ситуації слід виходити з кількості нотаріусів, яка була встановлена у Зводі законів 1857 р., а якщо виявиться їх нестача – оперативно збільшити штатний розклад. Ця точка зору була визнана більш зваженою і покладена в основу формулювання ст. 4 Положення про нотаріальну частину 1866 р. Більше того, при нестачі кадрів у деяких місцевостях наявна вакансія могла бути заміщена призначенням нотаріуса від уряду, якому встановлювалася відповідна заробітна плата [492, с. 72–74].

У зв'язку з прийнятими пропозиціями уряд визначив штатний розклад кількості нотаріусів, який увійшов у Положення 1866 р. Згідно з ним, у містах Санкт-Петербург і Москва призначено по 25 нотаріусів, Одесі – 15, Нижньому Новгороді – 10, Саратові – 8, Києві – 7, Харкові, Воронежі, Херсоні, Таганрозі, Кишиневі – по 6, Тифлісі – 5, Кременчуку, Ростові–на–Дону, Керчі, Кам'янці–Подільському, Житомирі і Бердичеві – по 3 нотаріуси. В інших губернських містах призначено по 4 нотаріуси, у повітових і заштатних містах – по 2, а в деяких селищах – по одному нотаріусу [132, арк. 182; 266, с. 4].

Слід зазначити, що штат нотаріусів на Півдні України було набрано не відразу, повністю він сформувався до 1880 р. Зокрема, із визначених у м. Одеса 15 нотаріусів у 1869–1871 рр. було призначено на посаду всього сім осіб (див. Додаток А 1), у м. Херсон – із 6 призначено 5 (див. Додаток А 2). Відсутність статистичного матеріалу, нажаль, не дає змоги прослідкувати точну кількість нотаріусів в інших містах регіону в перші роки проведення нотаріальної реформи. Перші нотаріуси пореформеного періоду переважно призначалися із осіб, які працювали нотаріусами або мали суддівську практику

у дореформений період. Такими були М. Белін-Белінович [97, арк. 1], С. Гаврик [214, арк. 1], О. Гангеблов [34, арк. 1] (м. Єлисаветград), І. Добровольський [114, арк. 1] (м. Вознесенськ), І. Зайдлер [169, арк. 1] (м. Одеса), І. Корбуль [212, арк. 1], А. Корнієнко [37, арк. 1] (м. Бобринець), Ф. Крижановський [190, арк. 1], М. Лемберг [148, арк. 1] (м. Ананьїв), Д. Ляховецький [39, арк. 1] (м. Новомиргород), І. Поржицький [101, арк. 1] (м. Миколаїв), Л. Ринцький [160, арк. 1], С. Соловйов [20, арк. 1] (м. Олександрія), Л. Фан-Юнг [189, арк. 1] (м. Херсон), Д. Чернявський [28, арк. 1], С. Шмаков [105, арк. 1], В. Юматов [149, арк. 1],

Станом на 1880 р., згідно зі штатним розкладом, в Одесі працювало 15 нотаріусів, у Херсоні – 6, Сімферополі – 4, Миколаєві і Катеринославі – по 3 нотаріуси [92, арк. 1; 374, с. 13]. Усього, за даними на 1913 рік, на Півдні України сформувався штат нотаріусів у кількості 150 осіб (див. Таблиця 1).

*Таблиця 1*

### **Кількість нотаріусів на Півдні України в 1913 р.\***

<b>№ з/п</b>	<b>Губернські і повітові міста</b>	<b>Повіти, містечка і селища</b>	<b>Разом</b>
<i>Одеський окружний суд</i>			
1.	15	16	31
<i>Херсонський окружний суд</i>			
2.	10	13	23
<i>Єлисаветградський окружний суд</i>			
3.	6	21	27
<i>Катеринославський окружний суд</i>			
4.	5	9	14
<i>Сімферопольський окружний суд</i>			
5.	26	13	39
<i>Аккерманський та Ізмаїльський повіти Кишинівського окружного суду</i>			
6.	5	11	16
<b>Всього</b>	<b>67</b>	<b>83</b>	<b>150</b>

Аналізуючи дані Додатку А 1–6 і Таблиці 1 можемо констатувати, що штат нотаріусів на Півдні України був заповнений згідно з визначеним штатним розкладом. Більша кількість нотаріусів спостерігалася в містах Одеського і Сімферопольського окружних судів. Кількість нотаріусів у повітах, містечках і селах регіону практично була рівнозначною, що говорило про чітку

\* Складено та підраховано за: Додаток А 1–6.



визначеність і незмінність штатного розкладу. Звернемо увагу, що за весь період діяльності нотаріусів на Півдні України штат був заповнений повністю, за винятком двох вакансій: однієї в 1913 р. у м. Судак Таврійської губернії [271, с. 25], іншої – в 1916 р. у с. Татарбунари Аккерманського повіту Бессарабської губернії [268, с. 226]. Але вже у найближчий час ці вакансії були зайняті.

Умовою до збільшення кількості нотаріальних контор законодавець визначав особливі обставини (згідно зі ст. 4 Положення). У цьому разі, такими обставинами на Півдні України можна вважати зростання населення, економічний і промисловий розвиток міст, розширення транспортної мережі, урбанізацію, одним із результатів якої була мобільність населення в регіоні, а також кількість здійснюваних нотаріальних актів нотаріусами однієї контори.

Так, за переписом населення Російської імперії 1897 р., у містах Півдня України проживали: в Одесі – 403,8 тис. осіб, Катеринославі – 112,8 тис. осіб, Миколаєві – 92 тис. осіб, Херсоні – 59,1 тис. осіб, Сімферополі – 49,1 тис. [263]. За цими даними можна підрахувати, що нотаріус однієї контори в м. Одеса (загальну кількість населення ділимо на 15 нотаріусів, визначених згідно зі штатним розкладом) міг обслуговувати близько 27 тис. осіб, у м. Катеринослав (3 нотаріуси) – 37,5 тис. осіб, у м. Миколаїв (4 нотаріуси) – 23 тис. осіб, у м. Херсон (6 нотаріусів) – 10 тис. осіб, у м. Сімферополь (4 нотаріуси) – 12 тис. осіб. Як можна побачити, найбільша кількість потенційних клієнтів у нотаріусів спостерігалася у містах Катеринослав, Одеса і Миколаїв.

Якщо підрахувати співвідношення загальної кількості населення губерній південного регіону і кількості нотаріусів у них, то можна побачити таку картину (див. Таблиця 2):

**Співвідношення кількості нотаріусів до загального населення регіонів  
Півдня України (за даними перепису Російської імперії 1897 р.)\***

№ з/п	Губернія	Кількість населення	Кількість нотаріусів	Умовна кількість клієнтів одного нотаріуса
1.	Херсонська	2 733 612	79	34 603
2.	Катеринославська (в межах п'яти повітів, що входили до Катеринославського окружного суду)	1 352 387	14	96 599
3.	Таврійська	1 447 790	41	35 312
4.	Аккерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабської губернії	509 521	16	31 845
	<b>Середня кількість</b>	<b>6 043 310</b>	<b>150</b>	<b>40 289</b>

Аналізуючи Таблицю 2 можна побачити, що на нотаріусів Катеринославської губернії припадало найбільше потенційних клієнтів, що говорило про явно недостатню кількість нотаріусів у губернії. В середньому, на Півдні України один нотаріус міг би обслуговувати 40 тис. клієнтів. Але зазначимо, що ці дані є умовними, оскільки робота нотаріуса не залежала у повній мірі від кількості населення, тому що не всі особи за наявності власних причин, у першу чергу бідності, зверталися за послугами до нотаріуса.

За підрахунками І. Рукавіцина, у загальноросійському масштабі на одного нотаріуса в середньому приходилося 111 тис. мешканців імперії. А в дев'яти українських губерніях кількість нотаріусів на душу населення перевищувала загальноросійський показник практично на 50 %: на одного нотаріуса приходилося в середньому 72 950 осіб, у губернських містах цей показник складав 23 251 особу на кожного нотаріуса [441, с. 119].

Однією з умов збільшення кількості нотаріальних контор і клієнтів нотаріальних послуг на Півдні України стала урбанізація, яка сприяла зростанню мобільності населення у регіоні. За даними Т. Водотоки, за рівнем урбанізації регіони України виглядали так: Правобережжя – 9,56 %, Лівобережжя – 11,48 %, Південь – 17,76 %. Південний регіон випереджав

---

\* Складено та підраховано за: [263]; Додаток А 1–6.

середній рівень урбанізації у 1,4 рази від середніх показників, отже, мав найкращий потенціал для модернізації і мобільності населення. Перші місця Херсонської (28,65 %) і Катеринославської (11,40 %) губерній на Півдні України кореспондуються з усталеними оцінками рівня соціально-економічного поступу в пореформений час [358, с. 128].

Мобільність обумовлювалася життєвими і кар'єрними причинами, інтереси підприємництва поступово посилювались як причина переїзду до міста. Основну масу населення становили селяни. Частка дворян і чиновників була незначною, хоча в містах Наддніпрянської України їх було доволі багато – у 8,3 рази більше порівняно з селом. Значною була питома вага категорії «інші стани», що становила 62,31 % від всієї людності (міщани, купці, духівництво, почесні громадяни), які склали переважну частину міського населення. Ця категорія була найбільш втягнута в модернізацію як суб'єкти й об'єкти ринку – підприємці, робітники, ремісники, банкіри, орендарі, недержавні службовці тощо. Із цієї категорії 32,1 % населення змінювали місця проживання. Їхня міграція в межах губернії сягала 10,64 %, з інших губерній – 20,28 %. В абсолютній більшості представники міських станів мігрували з малих міст до великих. Лідером міграційного потенціалу був південний регіон [358, с. 132].

Приплив мігрантів до міст зумовив сплеск житлового будівництва – принципово нової галузі міського підприємництва. Найшвидше зводилися прибуткові будинки – універсальні споруди, під дахом яких містились торгові площі, офіси, житло. Серед міст Півдня України розвиток цієї галузі був характерним переважно для Одеси і Миколаєва [359, с. 214].

Переїзд людини з однієї губернії в іншу, або в межах однієї губернії, природно ставив перед нею питання придбання нового житла, передачу його у спадок, купівлю-продаж, а заняття підприємництвом і торгівлею приводили до укладання угод, засвідчення документів, застави майна та інших нотаріальних операцій. В результаті, кількість операцій, які здійснювалися нотаріусами у містах, постійно збільшувалася. Саме з цих причин 23 серпня 1873 р. за піклуванням Бессарабської обласної земської управи і поданням

Новоросійського генерал-губернатора відкрито нотаріальну контору в м. Атаки Сороцького повіту. Причиною було названо розвиток хлібної торгівлі, яка знаходилася в руках одеських негоціантів. Ця торгівля в 1871 р. принесла прибутку в 239,5 тис. руб., а Богоявленська, Средопостна і Георгіївська ярмарки в м. Атаки – 75 тис. руб. До того ж, за відомостями Сороцької повітової земської управи, з 1870 до 1873 рр. тільки із цього міста поступило у місцевий збір 3900 руб. 38 коп. нотаріального податку [132, арк. 179, 205–206].

У 1880 р. у м. Миколаїв відкрито третю нотаріальну контору, нотаріусом якої призначено купця С. Кузнецова [91, арк. 33, 43]. Наступного року по одній нотаріальній конторі відкрили в містечках Северинівці, Курисово-Покровському і Ландау Одеського повіту [9, арк. 128]. У 1899 р. постало питання про відкриття в м. Миколаїв четвертої нотаріальної контори. Причиною цього міська управа, яка звітувала Миколаївському військовому губернатору, назвала швидке зростання міста, розвиток в ньому комерційних підприємств і заводської промисловості, що значно збільшило кількість нотаріальних угод. Зокрема, у 1896 р. нотаріусами міста було здійснено 863 угод і актів; у 1897 р. ця цифра зросла до 1022; у 1898 р. – до 1448. Записано було за реєстром номерів: у 1896 р. – 20 720; у 1897 р. – 23 786; у 1898 р. – 26 903. Таким чином, у період останніх 3 років кількість угод збільшилась на 585 і кількість номерів за реєстрами на 6183. Після вивчення цього питання, Міська дума вирішила його позитивно і дала дозвіл на відкриття ще однієї контори в місті [92, арк. 1].

Найбільшу кількість нотаріальних контор в Російській імперії було відкрито в Санкт-Петербурзі. Зокрема, наприкінці XIX ст. їх було 25, а в 1903 р. вже 30 [494, с. 13]. На Півдні України найбільше нотаріусів працювало в Одесі: у 1885 р. – 15 нотаріусів [276, с. 116], у 1894 р. – 16 [278, с. 133], у 1895 р. – 17 [279, с. 132]. Усього за даними статистичного щорічника Росії, в 1910 р. в 50 губерніях імперії нараховувалось 583 нотаріальні контори [264, с. 379; 265, с. 16]. У 1914 р. в Російській імперії працювало 1700 молодших нотаріусів, із них на дев'ять українських губерній (Волинську, Київську, Подольську,

Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Таврійську і Херсонську) приходилося 390 нотаріусів, що складало 23 % від їх загальної кількості [441, с. 119]. Частка нотаріусів південних губерній України від загальної їх кількості становила 38,5 %.

У місцевостях, де присутність нотаріуса визнавалась необхідною, але охочих зайняти вакансію не було, передбачалося призначення його від уряду. Призначений таким чином нотаріус вважався державним службовцем, користувався такими самими правами та привілеями, як і секретар окружного суду, заробітна плата йому призначалася Міністерством юстиції [366, с. 66; 418, с. 68].

Суттєві зміни Положенням про нотаріальну частину 1866 р. були внесені до вимог кадрового складу нотаріальних органів. Якщо до початку реформування нотаріату, для того щоб стати писарем або наглядачем кріпосних справ, закон вимагав від кандидата здатності до викладу актів, знання законів, добросовісної поведінки і чесності, а для того, щоб отримати посаду нотаріуса кандидату достатньо було бути просто грамотним (причому ні в законах, ні в підзаконних актах критерії грамотності не визначались), то Положення значно посилювало вимоги, що висувалися до кандидатів на нотаріальні посади. Тепер нотаріусом міг бути лише російський підданий, що досяг повноліття (21 року), несудимий, який не був державним службовцем, успішно склав іспити на вміння правильно оформляти різноманітні акти та на знання нотаріального діловодства і необхідних для нотаріуса законів [342, с. 22; 420, с. 13; 464, с. 23; 505, с. 47]. Також нотаріуси не мали права вступати до політичних партій, товариств і союзів, участь в яких була заборонена законом [14, арк. 3; 319, с. 15].

У дореформений період нотаріусами не могли бути іноземці та особи єврейської національності. У 1863 р. Олександр II підписав указ, що скасував дискримінацію євреїв як кандидатів у нотаріуси в так званих смугах осілості, в яких дозволялося вільне проживання єврейського народу. Якщо ж у населеному пункті існувала лише одна нотаріальна посада, на неї можна було обрати єврея, але з обов'язкового дозволу губернського начальства [392, с. 166]. Так у цьому

році на прохання євреїв Товариства купців і ремісників м. Миколаєва, з дозволу Миколаївської міської думи, Миколаївського військового губернатора і згідно з указом Урядового Сенату від 5 червня 1863 р. нотаріусом у місті було призначено єврея В. Зільберберга [89, арк. 1–3]. У березні 1869 р. у цьому ж місті, за дозволом Миколаївського військового губернатора, нотаріусом було призначено єврея одеського міщанина З. Гольфа [90, арк. 1–3]. Але дозвіл на займання представниками єврейської національності нотаріальних посад проіснував не довго, і згідно з наказом міністра юстиції від 6 червня 1887 р. євреям було знову заборонено займати ці посади [342, с. 22; 424, с. 390–392; 441, с. 36; 505, с. 46–47].

Перед зарахуванням на посаду кандидати в нотаріуси повинні були внести грошову заставу. Початкова сума застави в столичному місті складала 10 тис. руб., у губернському – 6 тис., у повітовому місті або повіті, де були окружні суди – 4 тис., в інших містах – 2 тис. руб. Згодом, з початком практики, застava мала поповнюватися 33 % відрахуваннями із отримуваної нотаріусами плати за вчинені посадові дії. Ці відрахування продовжувалися до моменту збільшення суми застави в столичних містах до 25 тис. руб., у губернських – до 15 тис., у повітових містах і повітах – до 10 тис. руб. (ст. 210 Положення) [441, с. 39–40].

Сума зберігалася в судових установах і вважалася власністю нотаріуса, але вільно розпоряджатися нею він не міг. Також цей капітал не підлягав жодним стягненням і арешту за особові, не пов'язані зі службовою діяльністю борги нотаріуса. Стягнення із цих сум відбувалися лише у випадку оголошення нотаріуса неспроможним (тобто банкрутом), і лише тільки після задоволення претензій, які виникли у справах служби.

Але як відмічали сучасники, на практиці багато нотаріусів не дотримувалися цієї статті і не поповнювали щорічно свою заставу. Це свідчило про відсутність ефективного механізму, який би дозволяв змушувати нотаріусів дотримуватися заставних вимог законодавства. Характерним також було те, що на практиці нотаріуси повинні були вносити заставу не грошима, а 4 %-ми

цінними паперами, до того ж за ціною, встановленою Державним банком. Наприклад, у 1908 р. 100 руб. цінними паперами зараховувалися за 67 руб. Це було пов'язано з фінансовою політикою держави, яка всіма засобами в умовах постійних бюджетних дефіцитів намагалась підтримувати попит на цінні папери, які слугували засобом і джерелом внутрішнього кредиту.

Застава мала забезпечувати майнову відповідальність нотаріуса за його помилки в нотаріальній службі. Якщо кар'єра нотаріуса закінчувалася успішно, то після виходу у відставку він згодом міг нею скористатися. У випадку ж смерті нотаріуса вона залишалася його нащадкам [499, с. 68–69]. Оголошений банкрутом нотаріус не мав права залишатися на посаді. У випадку нестачі застави для покриття збитків він оплачував їх власним майном [441, с. 39–40].

Часто професія нотаріуса ставала продовженням діяльності людини на іншому терені, де вона могла зібрати необхідну суму для застави і організації власної контори. Частіше за все у нотаріат приходили особи, які займалися до того юридичною практикою, в тому числі ті, які служили в судових органах, або ті, хто раніше був пов'язаний з фінансами [441, с. 25].

Великі застави при зайнятті нотаріальної посади призвели до того, що посісти її могла тільки забезпечена людина. Зокрема, автором дисертації встановлено 341 ім'я молодших нотаріусів Півдня України, із яких за становою приналежністю відомими є всього 86 осіб (див. Таблиця 3).

Таблиця 3

### Кількість нотаріусів на Півдні України за становою ознакою\*

№ з/п	Кількість нотаріусів	Із них										
		Князі	Дворяни	Купці	Міщани	Державні службовці	Почесні громадяни	Колишні військові	Селяни	Поселяни власники	Студенти	Не встановлено
<i>Одеський окружний суд</i>												
1.	72	-	1	3	2	1	1	2	3	1	2	56
<i>Херсонський окружний суд</i>												
2.	58	-	2	-	-	-	2	-	2	-	-	52
<i>Єлисаветградський окружний суд</i>												
3.	75	1	5	-	6	2	2	1	-	-	-	58

\* Складено та підраховано за: Додаток А 1–6.

<i>Катеринославський окружний суд</i>												
4.	59	-	6	2	3	3	1	2	-	-	-	42
<i>Сімферопольський окружний суд</i>												
5.	56	-	2	1	1	2	2	4	-	-	1	43
<i>Аккерманський та Ізмаїльський повіти Кишинівського окружного суду</i>												
6.	21	-	3	-	1	7	-	5	-	1	-	4
<b>Всього</b>	<b>341</b>	<b>1</b>	<b>19</b>	<b>6</b>	<b>13</b>	<b>15</b>	<b>8</b>	<b>14</b>	<b>5</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>255</b>

Аналізуючи дані таблиці 3 і Додатку А 1–6 можна констатувати, що серед кількості встановлених осіб за становою ознакою, більшу частину нотаріусів склали дворяни, міщани, колишні військові і державні службовці, розподіл яких за окружними судами був приблизно однаковим. Найменшу частку серед нотаріусів склали поселяни власники. Єдиним представником князівського стану був О. Ерістов, який працював нотаріусом у м. Єлисаветград з 1913 р. [296, с. 96; 317, с. 331–332; 441, с. 126].

Іншою особливістю нотаріусів було присвоєння їм за службу цивільного чину VIII класу згідно з Табелем про ранги 1722 р. Але документи свідчать, що нотаріуси Півдня України перебували в чинах від IV до XIV класу. Так, із 341 молодшого нотаріуса встановлено, що цивільні чини було присвоєно 90 нотаріусам. Один з найвищих чинів IV класу таємного радника було присвоєно нотаріусу м. Бобринець В. Каруцу [309, с. 165], V клас чину статського радника мали миколаївський нотаріус П. Містюк [76, арк. 1; 77, арк. 1; 78, арк. 1], катеринославські нотаріуси М. Мардарьєв [313, с. 538], А. Тумановський [269, с. 138], І. Кучинський [303, с. 191], М. Карпов [302, с. 191], нотаріус м. Олександрівськ В. Орнатський [312, с. 112], сімферопольський нотаріус М. Мурзаєв [271, с. 25], нотаріус с. Волонтирівка Аккерманського повіту К. Теут [306, с. 193] (див. Таблиця 4).

Аналізуючи дані таблиці 4 і Додатку А 1–6 можна побачити, що нотаріуси Півдня України у більшості мали VIII–X класи цивільних чинів, а також 10 осіб перебували у званні чину V класу статського радника. Підвищення нотаріусів у рангах цивільних чинів говорило про їх довгу службу (більше 10 років) на посаді.



**Цивільні чини, присвоєні нотаріусам Півдня України  
згідно з Табелем про ранги 1722 р.\***

№ з/п	Кількість нотаріусів	Із них											
		таємний радник (IV клас)	статський радник (V клас)	колезький радник (VI клас)	надвірний радник (VII клас)	колезький асесор (VIII клас)	титлярний радник (IX клас)	колезький секретар (X клас)	губернський секретар (XI клас)	статський секретар (XII клас)	колезький реєстратор (XIII клас)	особа без чину	Не встановлено
<i>Одеський окружний суд</i>													
1.	72	-	-	-	-	3	1	3	1	-	2	1	61
<i>Херсонський окружний суд</i>													
2.	58	-	1	-	-	3	2	2	-	-	-	5	45
<i>Єлисаветградський окружний суд</i>													
3.	75	1	-	1	1	2	3	-	-	-	1	-	66
<i>Катеринославський окружний суд</i>													
4.	59	-	7	-	-	2	4	10	7	-	2	2	25
<i>Сімферопольський окружний суд</i>													
5.	56	-	1	-	1	3	1	2	1	1	2	5	39
<i>Акерманський та Ізмайльський повіти Кишинівського окружного суду</i>													
6.	21	-	1	-	-	-	2	2	-	1	-	-	15
<b>Всього</b>	<b>341</b>	<b>1</b>	<b>10</b>	<b>1</b>	<b>2</b>	<b>13</b>	<b>13</b>	<b>19</b>	<b>9</b>	<b>2</b>	<b>7</b>	<b>13</b>	<b>251</b>

Посада нотаріуса надавалася бажаним лише після випробування його головою окружного суду, старшим нотаріусом і прокурором на знання законів, форм нотаріального діловодства, вміння викладати нотаріальні акти [342, с. 22]. Але на практиці долю кандидатів у нотаріуси вирішували лише дві особи: голова окружного суду, який представляв кандидатів зі своїм відгуком, і старший голова судової палати, що затверджував одного з кандидатів. Такий порядок, за свідченням сучасників, відкривав можливість зловживань при призначенні нотаріусів: «Ніде не діє так сильно і відкрито протекція, як в області призначення нових осіб на посади нотаріуса» [499, с. 66].

\* Складено та підраховано за: [260]; Додаток А 1–6.

Про відкриття вакансії на посаду нотаріуса друкувалася публікація у місцевій пресі. Будь-яка особа, що задовольняла зазначеним вимогам, могла спробувати пройти випробування. Не допущений до іспиту отримувач постанову із зазначенням причин відмови і до повторного іспиту допускався лише через рік [342, с. 22; 505, с. 47].

Доволі важливим був факт принесення присяги майбутнім нотаріусом на публічному засіданні окружного суду (див. Додаток И), головними словами якої були: «Обіцяю і клянусь... чесно і сумлінно виконувати всі обов'язки прийнятої мною на себе посади і пов'язані з ними закони і доручення, не перевищувати наданої мені влади і не завдавати умислом нікому шкоди або збитків» [441, с. 37]. Зазначимо, що практика принесення присяги існує і сьогодні.

Призначення нотаріусів на посаду і відсторонення їх від виконання своїх обов'язків відбувалося старшим головою судової палати за поданням голови окружного суду. Нотаріуси могли бути звільнені від виконання своїх обов'язків і тимчасово на період попереднього слідства та судового процесу [342, с. 22; 505, с. 48]. Окружні суди мали право контролю й ревізії діяльності нотаріусів. Відповідальність нотаріусів була такою ж, як і в працівників суду. Однак судові органи вважали нотаріальну діяльність скоріше комерційною, ніж державною справою. Судді-ревізори не вистачало часу вникати в нотаріальну діяльність й оцінювати нотаріальні акти на предмет їх законності, тому що вони були надмірно зайняті розглядом судових справ в окружних судах [421, с. 7].

Статті Судових статутів і Положення про нотаріальну частину, говорячи про призначення нотаріусів на посаду і відсторонення їх від виконання своїх обов'язків, випускали з поля зору питання про переміщення нотаріусів із одного судового округу в інший або в межах одного окружного суду, хоча це було передбачено життям і практикою. На Півдні України таке явище було характерним для Єлисаветградського окружного суду (див. Додаток А 3). Зокрема нотаріус М. Главацький упродовж своєї кар'єри переміщався із одного місця в інше аж 4 рази: у 1893–1896 рр. він працював у м. Єлисаветград

[60, арк. 1]; 1897–1898 рр. – у м. Рівне [56, арк. 1]; 1898–1904 рр. – у м. Олександрія [22, арк. 1]; 1904–1906 рр. – у м. Новомиргород [46, арк. 1]. Нотаріус І. Калузський з 1893 до 1898 рр. працював у м. Новоукраїнка [44, арк. 1], а з 1899 до 1907 рр. – у с. Новоархангельськ [53, арк. 1]. О. Александровський у 1887–1891 рр. був нотаріусом м. Новомиргород [41, арк. 1], а з 1892 до 1895 рр. – м. Бобринець [59, арк. 1]. Так само Ф. Павлов, який у 1898–1900 рр. працював у м. Рівне [58, арк. 1], з 1901 до 1904 рр. був переміщений нотаріусом у м. Новомиргород [47, арк. 1].

За словами сучасника О. Южаніна, питання про переміщення нотаріусів «були одним із самих хворих місць в області судоустрою». Як правило, вони вирішувалися на розсуд старших голів судових палат або за поданням голів окружних судів, що вказували тих осіб, які, на їх думку, були найбільш достойні для призначення на посаду нотаріуса у визначену місцевість. На ґрунті такого одноосібного рішення голів судових палат у нотаріальній практиці встановилися своєрідні «побутові умови» при обміні конторами, завдяки яким при заміщенні найбільш привабливих вакансій усувалося будь-яке змагання між конкурентами на ту або іншу посаду. Серед голів судових палат розвинулась практика продажу великих і прибуткових контор, обумовлена попередньою його згодою на фіктивне переміщення нотаріусів. На практиці все відбувалося так: особа, яка бажала придбати вигідну контору, без особливих зусиль отримувала призначення на якусь неприбуткову вакансію у маленькому містечку. А потім за визначену винагороду, тобто хабар (який, за свідченнями сучасників, доходив аж до 2 тис. руб.) відбувався обмін конторами з нотаріусом будь-якого великого центру. Зазвичай, кандидат на посаду заздалегідь домовлявся з нотаріусом, який хотів піти у відставку, за визначену винагороду, і потім за ще одну винагороду домовлявся з головою судової палати про своє переведення в бажану нотаріальну контору. Зрозуміло, що за таких умов, нотаріальна діяльність втрачала значення державної служби. Посада нотаріуса набувала характеру торгівлі, яка оцінювалася на ринку нарівні з іншими цінностями у визначеній сумі.

Такі ж недоліки часто ставалися й при заміщенні нових вакансій. Правда цьому передувала низка формальностей: виклик претендентів на нову посаду через публікацію, збір відомостей про їх моральний стан, складання іспитів і, нарешті, заключення голови суду про найбільш достойного із кандидатів на нову вакансію. Але дискредитційний погляд голови судової палати при виборі кандидата у більшості випадків зводив до нуля значення цих формальностей. Розпорядження начальства і тут нерідко слугувало поштовхом до штучного і до того ж оплатного звільнення з посади. За подачу одного лише прохання про вихід у відставку часто давали суддям і нотаріусам, які хотіли звільнитися, великі хабарі [487, с. 1226–1227].

Отже, інститут нотаріату на Півдні України розвивався згідно з постановами судової реформи 1864 р. у межах 5 окружних судів Одеської судової палати. Відкриття нотаріальних контор і запровадження посад молодших нотаріусів позитивно позначилися на розвитку нотаріальної справи в регіоні, який перебував у другій половині XIX ст. у стані модернізації, урбанізації, розвитку економіки, промисловості і торгівлі. Структура і штати нотаріальних установ були приведені у відповідність до чинних норм Судових статутів і Положення про нотаріальну частину 1866 р. Дослідження кількості нотаріусів і нотаріальних контор на Півдні України дозволяє зробити висновок, що штат нотаріальних контор був заповнений повністю. Чисельність нотаріусів регіону складала 38,5 % від загальної кількості нотаріусів в інших українських губерніях. Великі застави при зарахуванні на посаду нотаріуса привели до зайняття таких особами заможних станів – дворян, міщан і колишніх військових. Присвоєння нотаріусам цивільних чинів говорило про переважно довгий період перебування їх на посаді. Водночас намагання підняти вимоги до кадрового складу нотаріальних установ, боротьба за вигідне місце для нотаріальної контори призводили до виникнення негативних явищ, хабарництва серед голів судових палат, окружних судів і самих нотаріусів, що підривало престиж нотаріальної справи у цілому.

### **3.2. Формування нотаріальних архівів та обов'язки старших нотаріусів**

В історії розвитку нотаріату Російської імперії питання нотаріального діловодства, збору, збереження документації були завжди актуальними і дискусійними. Ще у процесі розробки Положення про нотаріальну частину 1866 р. перед урядом було поставлене логічне питання про передачу та збереження наявних кріпосних актів і документів про вчинення майнових угод з нерухомістю. Спочатку передбачалося, за прикладом Австрії, заснувати при кожному окружному суді нотаріальний архів, яким би завідував особливий начальник. Ця пропозиція одногосно була схвалена в 1864 р. під час обговорення проекту Положення 1863 р.

Однак згодом почали висуватися заперечення, в яких говорилося: по-перше, влаштовані за таким зразком нотаріальні архіви з їх начальниками будуть повністю залежати від судових місць; по-друге, цей порядок буде незручним для приватних осіб і нотаріусів, яким потрібно буде за отриманням витягів з актів або за довідками відправлятися до окружного суду. Для усунення цих незручностей було запропоновано замість установи нотаріальних архівів надати дозвіл молодшим нотаріусам зберігати у себе всі нотаріальні книги і реєстри, а старшим нотаріусам в губернських і повітових містах передати кріпосні, заборонні і дозвільні книги.

При оцінці організації нотаріальних архівів треба мати на увазі, що вони замислювалися не просто як сховища відповідних матеріалів, а як окрема установа, яка тільки «технічно» перебуває при судах. Кріпосна частина цивільних палат і повітових судів до цього часу становила державне сховище документів, що забезпечувало недоторканність права на володіння майном. Тому передача їх у повне розпорядження і власність нотаріусів, як пропонувалося, суперечила інтересам держави і суспільства [492, с. 83–85].

Не було єдності думок і з питання про те, при яких саме судових місцях повинні бути засновані нотаріальні архіви. З цього приводу висувалися пропозиції створювати архіви тільки при окружних судах або при мирових

з'їздах, або відкрити їх при мирових з'їздах у кожному повіті. Другу пропозицію включили в проект Положення 1866 р., але при остаточному його обговоренні прийнято за основу першу пропозицію.

Формування нотаріальних архівів у кожному повіті в цілому визнавалося позитивним і перспективним розвитком нотаріальної частини, але передчасним. На думку більшості чиновників, могли виникнути труднощі у забезпеченні в терміни, встановлені для реалізації судової реформи (чотири роки), зазначених архівів старшими нотаріусами, здатними для заняття цієї посади. За підрахунками до цього часу в Російській імперії потрібно було 460 старших нотаріусів. Але утримання нотаріальних архівів і такої кількості старших нотаріусів було визнано обтяжливим для російської скарбниці. До того ж, це не було викликано практичними потребами, тобто населенням повітів і невеликою кількістю актів, що укладалися щорічно як в судових місцях, так і у нотаріусів. За підрахунками чиновників, для цієї справи потрібно було «знайти» в бюджеті країни понад 820 тис. руб. Таким чином, було вирішено, що створення нотаріальних архівів у кожному повіті не є виправданим [492, с. 85–86].

Викладені аргументи у своїй сукупності призвели до того, що ст. 42 Положення в остаточній редакції стала виглядати таким чином: «Нотаріальний архів під завідуванням старшого нотаріуса засновується при кожному окружному суді для зберігання кріпосних, заборонних та дозвільних книг, а також книг, реєстрів, актів, документів, печаток нотаріусів та їх заступників» [266, с. 24; 441, с. 30–31].

Нотаріальні архіви перебували у веденні окружних судів, тобто за їх цілісність і охорону відповідали посадові особи окружного суду, тоді як за оперативну роботу архіву відповідав старший нотаріус (ст.ст. 1, 42) [266, с. 3, 24]. Утримання архіву, у тому числі фінансування, забезпечувалося державою згідно із затвердженим штатом. Його функціонування передбачало витрати на канцелярські принади, утримання писарів, сторожів та інших службовців, які розподіляв міністр юстиції. Держава, наділяючи нотаріат рисами самостійного правового інституту, зберігала за собою повний контроль за веденням і

діяльністю нотаріального архіву, його фінансуванням, оскільки саме він зберігав інформацію, важливу для суспільства і держави [449, с. 79].

На території 9 українських губерній, що входили до складу Російської імперії, було передбачено 19 посад старших нотаріусів, із них – шість на Півдні України. Усього в 1914 р. на території Російської імперії працювало 87 старших нотаріусів [441, с. 35].

Запровадження посади старшого нотаріуса вимагало визначення його правового статусу. У проектах Положення 1863 і 1866 рр. він закріплювався по-різному. У ст. 38 проекту 1863 р. говорилося: «Начальники архівів перебувають на державній службі, отримують платню за штатом і, стосовно службових прав, переваг і порядку підпорядкування, дорівнюють членам окружного суду». У проекті 1866 р. ця стаття була викладена інакше: «Старші нотаріуси перебувають на державній службі і по відношенню до платні і службових прав і переваг дорівнюють секретарям судових палат». У цьому випадку автори проекту відносили нотаріальні архіви до мирових з'їздів. За основу був узятий проект 1863 р., і в результаті ст. 43 Положення сформульована таким чином: «Старший нотаріус, перебуваючи на державній службі, дорівнюється відносно утримання, службових прав і переваг, також в порядку визначення та звільнення, до членів окружних судів» [266, с. 24; 492, с. 88].

Старшими нотаріусами призначалися лише особи, які мали вищу юридичну освіту. Вони були на особливому положенні в суспільстві, отримували грошове утримання і звільнялися від внесення застави. Разом з представником окружного суду і прокурором брали участь у прийманні іспитів у кандидатів в нотаріуси [499, с. 70–71].

Згідно з Положенням, старший нотаріус мав свою печатку (із зображенням губерньського герба і з написом навколо: «Такого то (за назвою міста, в якому архів організований) нотаріального архіву»). Зразок печатки і примірник підпису старшого нотаріуса направлялися у всі нотаріальні архіви Російської імперії, а також у Санкт-Петербурзьку сенатську друкарню [441, с. 32; 492, с. 89].

Нотаріальні архіви на Півдні України утворювалися як структурні підрозділи окружних судів і утримувалися при їх канцеляріях [230, арк. 1]. Відомим є ім'я першого старшого нотаріуса, призначеного в Катеринославський окружний суд у 1875 р., яким був колезький радник М. Мардар'єв [311, с. 18]. Про посади інших старших нотаріусів у регіоні документи нам дають відомості з кінця ХІХ ст. Зокрема, посади старших нотаріусів займали такі особи:

– Одеський окружний суд: М. Сурво (1892) [181, арк. 5], колезький асесор П. Тюнєєв (1894–1896) [278, с. 133; 279, с. 132], колезький секретар М. Мерзляков (1897–1898) [281, с. 119], колезький секретар А. Разградський (1902–1904) [283, с. 191], статський радник О. Волинський (1905–1913) [285, с. 308; 309, с. 118; 316, с. 40], колезький асесор К. Гинкул (1914) [317, с. 241];

– Херсонський окружний суд: статський радник Д. Овденко (1911–1912) [309, с. 20; 315, с. 17], колезький радник О. Моторнов (1913–1914) [316, с. 40];

– Єлисаветградський окружний суд: надвірний радник С. Гадило-Гадлевський (1911) [315, с. 166], надвірний радник Ф. Парневський (1912–1914) [309, с. 165; 316, с. 361–362; 317, с. 331–332];

– Катеринославський окружний суд: титулярний радник О. Єгоров (1889–1895) [313, с. 518; 314, с. 246], статський радник Ю. Соколовський (1899–1900) [300, с. 32], титулярний радник Е. Лензик (1901) [301, с. 31], статський радник О. Чумаков (1910–1914) [269, с. 134; 270, с. 19; 312, с. 58], титулярний радник П. Федоров (1915–1917) [302, с. 191; 303, с. 191; 304, с. 132];

– Сімферопольський окружний суд: колезький асесор Д. Березанський (1913–1914) [271, с. 22].

Аналізуючи Додаток А 1–6 можна констатувати, що всі старші нотаріуси Півдня України та їх помічники мали цивільні чини переважно з ІХ до V класу. Ця посада давала добрий старт до підвищення чину, іноді за два-три роки старший нотаріус міг піднятися на дві-три сходинки вище.

Іноді для того, щоб зайняти посаду старшого нотаріуса, потрібно було декілька років пропрацювати його помічником. Зокрема титулярний радник



О. Волинський з 1902 до 1904 рр. працював помічником старшого нотаріуса Одеського окружного суду А. Разградського [283, с. 191; 284, с. 468]. А в 1905 р. зайняв посаду старшого нотаріуса, на якій пропрацював до кінця 1913 р., поступово підвищивши свій цивільний чин з IX до V класу статського радника [285, с. 308; 309, с. 118; 316, с. 40].

Згідно з документами, останні посади старших нотаріусів на Півдні України були зайняті в 1914–1915 рр. Це пояснювалось спробами уряду скасувати нотаріальні архіви і передати права на зберігання документів у Вотчинну установу. Але цього царським урядом так зроблено і не було.

Старші нотаріуси контролювали діяльність нотаріусів визначеного окружного суду, були наділені правом затверджувати кріпосні акти, пов'язані з відчуженням майна, а також видавали витяги з актових книг і копії з нотаріальних актів, вчинених нотаріусами округу і тих, які поступили в нотаріальний архів при окружному суді [499, с. 71]. Ст. 158 Положення установила наступний відкритий перелік кріпосних актів, який належав затвердженню старшими нотаріусами: купчі, дарчі, угоди з розподілу майна, інші угоди та акти про нерухоме майно, які здійснювалися кріпосним порядком. Вони відповідали за збереження кріпосних і заборонних книг, реєстрів, актів, документів зі зразками печаток і особових підписів усіх нотаріусів підвідомчого округу, а також за правильність заповнення молодшими нотаріусами діловодних книг і своєчасну їх передачу в нотаріальний архів (ст.ст. 35, 46, 154) [266, с. 62–63; 411, с. 33; 449, с. 79–80].

На початку кожного року старший нотаріус на замовлення молодших нотаріусів видавав їм по 6 книг, які вони заповнювали по ходу своєї діяльності. Це були такі книги: 1) актова книга для актів на нерухоме майно; 2) актова книга для актів, що не відносяться до нерухомого майна; 3) реєстр; 4) журнал вхідної документації; 5) журнал вихідної документації; 6) алфавітний покажчик до реєстру. Часто нотаріусам не вистачало на рік цих книг і вони замовляли додаткові. Наприклад, миколаївський нотаріус С. Кузнєцов у 1896 р. замовив чотири частини актової книги на нерухоме майно і дві книги реєстру. Книги

для актів на нерухоме майно користувалися попитом найбільше. Кожна така книга нараховувала по 200 аркушів, які нотаріус в алфавітному порядку заповнював з обох сторін аркуша. Книги друкувалися на замовлення в друкарнях окружних судів [236, арк. 1–2]. Усі молодші нотаріуси зобов'язані були щорічно надсилати свої книги до архіву для перевірки і засвідчення старшим нотаріусом. Описи справ і книг нотаріусів подавалися у двох примірниках, один з яких залишався в нотаріальному архіві [421, с. 7].

До обов'язків старшого нотаріуса входило ведення «заборонних» і «дозвільних» книг з інформацією про маєтки, що знаходилися в судовому окрузі. Крім них нотаріус вів такі книги: реєстри виданих копій та виписок із актових і кріпосних книг, копій актів, що зберігалися в архіві; кріпосні книги, які включали в себе затвержені старшим нотаріусом акти про перехід прав на нерухоме майно; реєстри кріпосних справ; книги стягнених мит; журнал усіх здійснюваних у старшого нотаріуса справ. Усі аркуші реєстрів прошивалися, шнур скріплювався сургучною печаткою і підписом члена суду [441, с. 32].

У реєстрах кріпосних справ вказувались підстави права власності, склад майна, ім'я власника, обмеження права власності та його зняття. До реєстру додавалися три алфавітні покажчики: нерухомого майна; власників майна; осіб з обмеженням права власності. Так, у нотаріальному архіві Херсонського окружного суду зберігалися реєстри кріпосних справ міст Херсона, Миколаєва і Олешки. За цими реєстрами підраховано, що старшими нотаріусами за 1869–1889 рр. вчинено 28 кріпосних справ по м. Миколаїв [231, арк. 1–47] і 30 – по м. Олешки [244, арк. 1–58]. У 1871 р. старший нотаріус цього суду засвідчив 176 кріпосних актів, вчинених нотаріусами м. Миколаїв [95, арк. 1–92], у 1882 р. – 237 актів того ж міста [96, арк. 1–200], у 1896 р. – 42 акти по м. Херсон і Олешки [245, арк. 1–34], у 1913 р. – 108 актів, вчинених нотаріусами Дніпровського повіту Таврійської губернії [242, арк. 1–114]. Усього до 1913 р. до нотаріального архіву Херсонського окружного суду надійшло 11 153 актів, із них затверджено 8753 акти [243, арк. 85].

Якщо старший нотаріус перевіряв і засвідчував наприкінці кожного року книги молодших нотаріусів, то книги самого старшого нотаріуса проходили ревізію в контрольній палаті судового округу [245, арк. 33 зв.]. Зокрема старші нотаріуси Півдня України проходили ревізію книг в Одеській контрольній палаті, яку очолював статський радник Л. Рутковський [315, с. 137]. Після перевірки і засвідчення книги поверталися в нотаріальний архів [233, арк. 1–2].

До обов'язків старшого нотаріуса входила також перевірка обмеження права власності на нерухоме майно. Прикладом цього є справа купівлі-продажу будинку міщанина м. Олешки О. Стриженєва. Підставою права власності у нього була купча, затверджена 27 лютого 1907 р. Але на будинок було накладено обмеження права власності міським суддею від 2 квітня 1908 р. за несплату Херсонському міському громадському банку за векселем 100 руб. Заборону було знято старшим нотаріусом Херсонського окружного суду 4 вересня 1910 р. лише після уплати банку зазначеної суми [244, арк. 53–54].

Крім нерухомого майна старший нотаріус засвідчував також продаж рухомого майна. Наприклад, міщанин м. Олешки В. Китаєв у 1869 р. засвідчував у старшого нотаріуса Херсонського окружного суду акт купівлі-продажу морехідного судна «Святий Михаїл» [244, арк. 1].

Якщо нотаріус звільнявся з посади, то старший нотаріус був зобов'язаний вилучити всі його індивідуальні атрибути – печатки, реєстри, книги [411, с. 33; 449, с. 79–80]. Після смерті нотаріуса всі його справи, у тому числі незакінчені, передавалися до нотаріального архіву. Наприклад, у березні 1914 р. селяни с. Привольне Херсонського повіту М. Марієнкова і Д. Рязанцев звернулися до старшого нотаріуса Херсонського окружного суду О. Моторнова з проханням передати документи для завершення угоди з купівлі-продажу землі миколаївському нотаріусу В. Мілеанту після смерті нотаріуса Е. Будковського, який не встиг завершити цю угоду [243, арк. 324].

Згідно з рішенням Державної Ради від 6 листопада 1890 р. старшим нотаріусам було дозволено мати по одному помічнику, які заміняли їх з правом виконання обов'язків останніх у випадку хвороби або від'їзду [235, арк. 3]. У

1914 р. було дозволено мати двох помічників [317, с. 241–242]. Були виключення, коли через великий обсяг роботи, дозволялося мати і трьох помічників. Зокрема у 1915–1916 рр. старший нотаріус Катеринославського окружного суду П. Федоров мав трьох помічників – Ф. Ізмайлова, К. Видюка і М. Філонова [302, с. 191; 303, с. 191; 304, с. 132]. Помічники нотаріусів у службових правах, обов'язках, порядку призначення на посаду і звільнення з неї прирівнювалися до секретарів окружних судів [441, с. 32].

На помічників старших нотаріусів покладалися такі обов'язки: перевірка книг і реєстрів, які здавалися молодшими нотаріусами до нотаріального архіву; нагляд за утриманням в порядку справ і документів, які зберігалися в архіві; ведення кріпосних книг і реєстрів кріпосних справ; видача витягів, копій і довідок із кріпосних книг та реєстрів, посвідчень судів; доставка відомостей присутнім місцям і посадовим особам; засвідчення справжності підписів і печаток нотаріусів; нагляд за канцелярією нотаріального архіву. Отже, широта повноважень помічників дозволяла дещо розвантажити старших нотаріусів, чії повсякденні обов'язки зростали з ростом цивільного обігу.

Питання про тимчасове виконання обов'язків старшого нотаріуса у випадку його хвороби або відпустки вирішував голова окружного суду. Він мав право покласти їх на секретаря або іншого чиновника суду [499, с. 71–72].

На відміну від молодших нотаріусів, які працювали у своїх приватних конторах, старший нотаріус знаходився на державній службі і отримував плату, встановлену окружним судом, тобто мав твердий оклад (ст. 43 Положення) [266, с. 24]. Так, за архівними відомостями, старший нотаріус Кишинівського окружного суду отримував 2200 руб. на рік (згідно зі ст. 238 судових постанов): жалування – 1200 руб., столових – 500 руб., квартирних – 500 руб. Його заробітна плата прирівнювалася до заробітної плати членів окружного суду та заступників прокурора. Зокрема, голова суду отримував 4500 руб. на рік, його заступник – 3500, секретар – 1200; прокурор – 3500, заступник прокурора – 2 тис., судовий слідчий – 1500, секретар – 1 тис. руб. Тобто, можна сказати, що заробітна плата старшого нотаріуса була пристойною [133, арк. 21].

До штату нотаріального архіву, крім старшого нотаріуса та його помічників, входив допоміжний персонал – писарі, сторожі та інші службовці за потребою (зокрема, розсильні та артільники). Наприклад, у 1898 р. в нотаріальному архіві Херсонського окружного суду на посаді писаря працювало чотири особи – О. Андрущенко з окладом 40 руб. на місяць, Т. Домбровський (40 руб.), С. Катрич (30 руб.), Д. Фельдман (25 руб.). Сторож Д. Сидорчук отримував 15 руб. на місяць [237, арк. 1–4].

Невелика заробітна плата допоміжного персоналу призводила до постійної плінності кадрів. Зокрема за відомостями, складеними в 1913 р. канцелярією нотаріального архіву Херсонського окружного суду, встановлено, що в цьому році в архіві працювало 32 службовці з них: таких, що працювали менше 5 років – 30 осіб (писарі і сторожі змінювалися майже кожні 3-4 місяці); від 5 до 10 років – 2; більше 10 років – 0. Усього разом на їх зарплатню було виділено 9446 руб. 85 коп. і 1354 руб. допомоги. Тобто в середньому ці службовці, отримували 28 руб. на місяць або 337 руб. на рік. Витрати на канцелярські принади становили 1691 руб. 56 коп. Усього за 1913 р. цей нотаріальний архів обійшовся уряду в 12 960 руб. 41 коп. [243, арк. 85–86].

За здійснення нотаріальних послуг стягувалися тарифи згідно з правилами Нотаріального тарифу 1867 р., які залежали від суми вчинення угоди або акту (див. Додаток Е) [305, с. 428–429; 318, с. 5103]. На відміну від здійснення таких у молодшого нотаріуса, прибуток якого йшов йому безпосередньо, після отримання нотаріальної послуги у старшого нотаріуса, клієнти сплачували визначену суму в касу окружного суду. Перш за все клієнт мав заплатити 40 коп. за гербовий папір, на якому укладався акт, далі – сплачував суму за проведену нотаріальну операцію. Наприклад, херсонський міщанин Є. Сидоренко в 1871 р. за видачу посвідчення на майно заплатив в касу суду: за видачу виписки – 20 коп., за печатку – 10 коп.; за гербовий папір – 40 коп.; усього 70 коп. Видача копії документа або дублікат також обходилися в 70 коп. [232, арк. 15, 18]. Це були одні з найдешевших актів.

Крім цього, відповідно до здійсненої нотаріальної дії, старші нотаріуси стягували актові і кріпосні податки, збір за місцем здійснення операції і за друк публікації в Сенатських оголошеннях [232, арк. 1]. Наприклад, за затвердження в 1871 р. заставної на будинок купчихи Є. Герасимової, виданої О. Кучинському (сума акта коштувала 4 тис. руб.) клієнту довелося заплатити 3 руб. актових податків, 20 коп. за видачу виписки, 10 коп. за печатку, 3 руб. за публікацію оголошення і 10 руб. за гербовий папір; усього – 16 руб. 30 коп. [232, арк. 5]. За затвердження купчої кріпості на будинок миколаївської міщанки Н. Медведєвої (сума акта сягала 550 руб.) було стягнуто: актових податків – 3 руб., кріпосних податків – 22 руб., за видачу виписки – 20 коп., за печатку – 10 коп., за оголошення – 3 руб.; за гербовий папір – 2 руб.; усього – 28 руб. 30 коп. [232, арк. 7].

Ціна гербового паперу також залежала від суми угоди. Так, за видачу заставного свідоцтва купець м. Олешки Ф. Шполянський в 1871 р. заплатив 1 руб. за гербовий папір і 3 руб. за публікацію про угоду в Сенатських оголошеннях [232, арк. 4]. Якщо сума акта складала, наприклад, 1500 руб., то за гербовий папір треба було заплатити 3 руб. 50 коп., актових податків – 3 руб., кріпосних податків – 60 руб., за видачу виписки – 20 коп., за печатку – 10 коп., за оголошення – 3 руб.; усього – 69 руб. 80 коп. [232, арк. 8].

Найбільші тарифи рахувалися за вчинення нотаріальних операцій на нерухоме майно, яке завжди коштувало дорого, але ціни на нього були різні. Наприклад, в 1911 р. Єврейський молитовний дім у м. Херсон придбав будинок у Д. Короба за 1 тис. руб., а херсонський міщанин М. Сирочинський придбав будинок у Л. Лобік за 48,5 тис. руб. За це їм довелося заплатити в касу суду 56 руб. 60 коп. і 856 руб. 80 коп. відповідно [239, арк. 2, 5].

Від уплати гербового збору звільнялися всі благодійні і богоугодні установи, і, крім того, всі дарчі акти на користь держави, благодійних закладів і церкви [499, с. 103]. Крім них існували й окремі групи громадян-пільговиків, як-то військові, судді, самі ж нотаріуси, які також звільнялися від сплати цього збору. Прикладом є справа старшого нотаріуса Херсонського окружного суду,

який у 1871 р. видав дублікат роздільного акта спадкоємцям майора М. Чернопольського на маєток у Херсонському повіті. За оголошення про зняття заборони з майна поручика А. Чернопольського суд стягнув лише 3 руб. без оплати гербового збору [232, арк. 19, 22].

Незважаючи на нібито правильно організовану роботу нотаріальних архівів на чолі зі старшими нотаріусами, все частіше лунали скарги клієнтів на їх роботу. Як зазначав нотаріус Я. Гурлянд, найбільше було чути скарг на дуже сповільнену діяльність нотаріусів, довгий час перевірки справ на обмеження права власності на майно та зняття його заборони у разі прийняття позитивного рішення суду. Траплялися випадки, коли клієнти намагалися засвідчити у старших нотаріусів право на майно упродовж 2-3 років і в результаті несли великі матеріальні збитки. До того ж, старші нотаріуси, намагаючись точно і буквально виконати правила Положення про нотаріальну частину, часто своєрідно, кожний на власний розсуд тлумачили відповідні його постанови. Діяльність нотаріального архіву одного округу часто була відмінною від діяльності іншого [367, с. 47; 460, с. 1115].

Значним недоліком нотаріальної реформи було те, що посади старших нотаріусів та їх помічників займали переважно особи і чини суддівського відомства, які не були підготовлені до служби в нотаріаті. На Півдні України жодної посади старшого нотаріуса або його помічника не зайняла особа, яка мала досвід і практику в нотаріальній галузі, тобто працювала до того молодшим нотаріусом. Це означало, що право остаточного засвідчення важливих для людини актів з відчуження і закріплення нерухомого майна було віддано особам, які майже не розбиралися у проведенні нотаріальних операцій. До того ж дозволити приймати іспити на зайняття посади молодшого нотаріуса чинами без досвіду нотаріальної практики, на погляд сучасників, було непродуманим рішенням уряду.

Від бажаного зайняти посаду старшого нотаріуса складання іспитів на знання нотаріальної частини не вимагалось, а вважалось достатнім, щоб кандидат до того працював заступником прокурора, судовим слідчим, міським

суддею, секретарем суду тощо. Зрозуміло, що кожен з кандидатів закінчив університет і отримав вищу юридичну освіту, але не мав практики в нотаріальній справі, тому він починав працювати без відповідної підготовки. Не вникаючи, як правило, у зміст справи, старші нотаріуси перебували на цій посаді рівно стільки, скільки їм було потрібно часу для підвищення по службовій драбині [460, с. 1113–1114].

Як писав нотаріус О. Боборикін, «на практиці сталося так, що за п'ятдесят років існування нотаріату була знищена вся єдність системи нотаріальної реформи 1866 р., при цьому архіви зі старшим нотаріусом на чолі перетворились у кріпосні відділення окружного суду». Внесений в законодавчі установи проект заснування вотчинних установ, які мали замінити нотаріальні архіви, залишився до 1917 р. неузгодженим з Нотаріальним положенням. О. Боборикін з цього приводу відмічав, що, залишаючи без будь-яких змін існуючу організацію нотаріусів і тимчасовий тариф, який жодного разу не переглядався упродовж 50 років, Статут вотчинних установ міг створити такий порядок, що із затвердженням посади зберігача вотчинних книг, до якого мало перейти здійснення всіх вотчинних актів і угод, цей статут на долю нотаріусів залишив би тільки явку, засвідчення і протести векселів, тобто ті акти, які за діючим тарифом не змогли б оплатити їх професійної праці. Далі нотаріус зазначав, що в результаті цього може статися, що посада зберігача вотчинних книг стане посадою особливо привілейованого нотаріуса, який, перебуваючи на державній службі, отримуючи зарплату, маючи казенне приміщення і штат службовців, буде у той же час отримувати за здійснення вотчинних актів окрему винагороду за тарифом як нотаріус і, таким чином, об'єднає у своїх руках всю діяльність інших нотаріусів, які залишаться без роботи. У результаті, посади нотаріусів посядуть особи, які не мають професійного досвіду нотаріальної практики [348, с. 3–4].

Ця думка була підтримана сенатором О. Гасманом, який склав проект нотаріальної реформи у 1899 р., що був розглянутий і затверджений особливою нарадою при Міністерстві юстиції 14 травня 1904 р., але подальшого руху не



отримав. Із всієї кількості пропонованих О. Гасманом перетворень, було прийнято всього два закони, які стосувалися нотаріальних архівів. Один з них був прийнятий 24 травня 1911 р. про скасування кріпосних книг в нотаріальних архівах і про розширення компетенції помічників старших нотаріусів із затвердження кріпосних актів і видачі виписок. Другий закон був прийнятий раніше 10 червня 1910 р. і стосувався пересилання виписок затверджених нотаріальних актів поштою. По суті, ці два закони стосувалися лише вдосконалення діловодства в нотаріальних архівах і жодним чином не змінювали всього нотаріального положення і тарифу, який існував незмінним більше п'ятидесяти років [348, с. 4–9]. Як зазначав нотаріус М. Усинський, «у результаті, нотаріальні архіви зі старшими нотаріусами набули характеру відсталих не тільки в судовому середовищі, а навіть з іншими урядовими установами, які зберегли старий лад» [460, с. 1113–1114].

Отже, нотаріальні архіви стали особливими відділеннями окружного суду, а посада старшого нотаріуса – організаційною одиницею, яка забезпечувала оперативну роботу у закріпленому окрузі, і одночасно була базовою одиницею в організаційній, структурній побудові нотаріату в Російській імперії. Штати нотаріальних архівів на Півдні України були приведені у відповідність згідно з визначеним розкладом Положення про нотаріальну частину 1866 р. Положення чітко визначало питання організації, збереження і архівування нотаріальної документації, встановлювало права, обов'язки, відповідальність осіб за формування і ведення архіву. Обов'язкова участь старших нотаріусів у вчиненні кріпосних актів, пов'язаних з переходом прав власності на нерухоме майно, робило їх важливою ланкою механізму цивільного обігу і реєстрації угод, а також розвитку інституту нотаріату в цілому. Але недоліки в організації роботи нотаріальних архівів і підборі кадрового складу, створювали великі незручності та проблеми для клієнтів і всієї держави.

### **3.3. Діяльність установ та осіб, наділених правом учинення нотаріальних дій**

З моменту прийняття Положення про нотаріальну частину 1866 р. попередні установи кріпосних справ, які займалися реєстрацією угод з нерухомістю, скасовувалися. Посадовою особою, спеціально наділеною повноваженням вчиняти і засвідчувати нотаріальні акти, став нотаріус. Посади нотаріусів утворювалися в столицях, губернських і повітових містах, а «у випадку потреби» – і в повітах (ст. 3) [266, с. 3]. Але Положення початково було введено не на всій території країни, і відповідно не всюди були створені посади нотаріусів. Тому нотаріальною діяльністю, у визначеній мірі, як і раніше, займалися й інші установи та особи, що підпорядковувалися окремим адміністративним органам, наділеним повноваженнями здійснювати нотаріальні операції [499, с. 64]. Так, до 1917 р. нотаріальні дії вчинялися: біржовими маклерами і нотаріусами, корабельними маклерами; вузькоспеціалізованими маклерами: судноплавних справ, державного комерційного банку, приватними, слуг і робочих людей, цеховими, ремісничих управ, магістратами, ратушами, думами, митними чиновниками, становими приставами, торговими словесними судами; мировими судьями, повітовими судами, поліцією; консулами [386].

В інтересах торгівлі і для більш швидкого та зручного здійснення комерційних угод, при біржових комітетах і конторах у великих торговельних і портових містах працювали біржові маклери і нотаріуси. У ХІХ – на початку ХХ ст. під «біржею» розуміли місце або будівлю, де збиралися у визначені години торгові люди, посередники, біржові маклери і нотаріуси для укладення угод з цінними паперами або товарами. При тому, що в Російській імперії до кінця ХІХ ст. існувало 24 біржі, із яких – 5 в українських містах (Кременчуці, Одесі, Києві, Харкові, Миколаєві), посади біржових нотаріусів засновано всього при 5 біржах: 1 – при Санк-Петербурзькій, по одній – при Московській, Архангельській і Одеській [347, с. 879–882]. Документи свідчать також про появу в 1912 р. біржового нотаріуса у м. Єлисаветград [441, с. 55–56].

Біржові нотаріуси обиралися безстроково зборами гласних біржових товариств із біржових маклерів та затверджувалися Департаментом торгівлі і мануфактур. Ніякого освітнього цензу від них не вимагалось. Плата біржовим нотаріусам призначалася за згодою або за тарифом, встановленим для маклерів по грошових і вексельних оборотах (1/8 % із суми здійсненої операції) [361; 424, с. 390–392].

Роботою біржових маклерів керував старший біржовий маклер або гофмаклер (при Одеській біржі). До його обов'язків входило: нагляд за діями біржових маклерів і посередниками між продавцями та покупцями; збір довідок про біржові ціни і курси; складання біржових преїскурантів [406, с. 423–426]. Діяльність біржових нотаріусів і маклерів регулювалась ст. 2422–2746 Торгового статуту [261, с. 401–449].

Одеський біржовий комітет початково знаходився в м. Одеса на Миколаївському бульварі, з 1911 р. – на вул. Кондратенка, 15. Головою комітету і біржовим нотаріусом у 1885 р. був призначений грецько-підданий одеський першої гільдії купець І. Вучина (у 1911 р. його замінив П. Котляревський) [276, с. 135–136; 315, с. 136]. Згідно з інструкцією Одеської біржі, біржові нотаріуси, що працювали при ній, після утвердження на посаді, отримували від біржового комітету срібляний знак (за окрему плату в 15 руб.) з відповідним надписом для виконання обов'язків і печатку [441, с. 53–54].

Одеська контора біржових маклерів знаходилася на вул. Поштової, 34, у ній працювала 41 особа [276, с. 283–284]. Відомими є імена гофмаклерів контори. Зокрема, до 1865 р. цю посаду обіймав купець П. Зигман, до 1885 р. – купець, почесний громадянин С. Бернштейн [137, арк. 15], з 1885 р. – З. Чацкин, з 1911 р. – Й. Павані [276, с. 283–284; 315, с. 136].

Херсонський біржовий комітет розміщувався в м. Херсон на розі вулиць Говардовського і Семінарської, в будинку Рабиновича. Головою комітету у 1911 р. був призначений колезький радник М. Рабинович [315, с. 20]. У м. Миколаїв біржовий комітет розташовувався на вул. Великій Морській, 22. Згідно з документами, у перше десятиліття ХХ ст. головою його був колезький

радник Г. Властелиця, старшими біржовими маклерами – П. Стоянов [315, с. 78], з 1912 р. – Б. Кенігсбер. У конторі працювали 16 осіб [309, с. 70].

Обов'язки біржового нотаріуса і маклера у вчиненні нотаріальних дій відрізнялися. Так, до обов'язків біржових нотаріусів відносилися: вчинення і засвідчення актів, що уклалися за участю іноземців; протести векселів і позикових листів; переклад актів, укладених іноземною мовою, на російську і навпаки; реєстрація скарг, що подавалися шкіперами на іноземних купців, які прибували до Російської імперії; збереження ввірених грошей. Акти, засвідчені біржовими нотаріусами, мали силу офіційних документів нарівні з актами, здійсненими звичайними нотаріусами [361; 424, с. 390–392; 462, с. 42].

У своїй діяльності біржові нотаріуси керувались «Правилами про порядок засвідчення явки актів у біржових нотаріусів», згідно з якими: нотаріальний акт міг бути складений удома і підписаний особою, яка його давала або брала участь у ньому; за неграмотну, сліпу або тяжко хвору особу, підпис міг бути поставлений іншою особою за довіреністю і завірений свідками. До того ж підпис цієї особи мав бути завірений поліцією. Біржові нотаріуси, у свою чергу, мали упевнитися в достовірності акту і правоздатності особи, стягнути встановлений збір, записати акт у книгу і, після засвідчення, повернути його пред'явнику. При засвідченні договорів і контрактів про продаж товарів та іншого рухомого майна, стягувався міський збір у розмірі 0,5 % із суми акту, за протести векселів і засвідчення позикових листів та облігацій – від 0,25 до 0,5 %, з іноземних актів – 0,5 % згідно з переведенням іноземної грошової одиниці на російську [257].

Крім книг для запису засвідчень і нотаріальних актів для протестів векселів та посвідчення угод за участю іноземців, біржові нотаріуси отримували особисту печатку, а крім неї ще три печатки на різних мовах (німецькій, французькій і англійській) з гербом, вказівкою назви міста та імені нотаріуса. Печатки на іноземних мовах використовувалися для документів, складених на відповідній мові і призначених для відправлення за кордон [401, с. 208; 441, с. 53–54].

При всьому тому, що кількість біржових нотаріусів була мізерно мала у порівнянні з кількістю діючих на початку ХХ ст. молодших нотаріусів, останні дуже ретельно слідкували за посяганням на свою територію і всіляко намагалися уникнути будь-яких інцидентів. Зокрема, на сторінках журналу «Вісник права і нотаріату» в 1913 р. розгорнулася ціла компанія проти того, що в Єлисаветграді біржовий нотаріус діяв за межами своїх повноважень, засвідчуючи всі види угод (крім тих, що належали до затвердження старшим нотаріусом), оскільки в своїй діяльності був підконтрольним лише біржовому комітету, на пряму зацікавленому у розширенні «до крайніх меж діяльності біржового нотаріуса, який дуже солідну частку своїх заробітків надавав на користь Комітету». Його діяльність була визнана незаконною [441, с. 55–56].

Біржові маклери залишилися посередниками з укладання торгових угод на біржах; операції, що здійснювалися за їх посередництвом, вони ж і оформляли [361]. Біржовим маклером могла стати особа не молодше 30 років, обрана із купецтва, до того ж перевага віддавалася «невинно упавшим» купцям, тобто банкрутам. Обраний на зборах біржових гласних претендент на цю посаду, мав скласти іспити на знання, необхідні для виконання своїх службових обов'язків, і після затвердження на посаді Департаментом торгівлі і мануфактур, складав присягу (до судової реформи 1864 р. біржові маклери перебували у відомстві Департаменту зовнішньої торгівлі [138, арк. 2]) [406, с. 423–426]. Крім цього, біржовий маклер мав бути грамотним і знати декілька іноземних мов, оскільки здійснював операції за участю іноземців. Укладати акти на незнайомій йому мові, заборонялося [140, арк. 1–2].

Біржовим і корабельним маклерам присвоєно посадовий знак – срібна дощечка з відповідним написом. До 1893 р. біржові маклери обиралися довічно і могли бути звільненими лише за постановою суду. Згідно із законом від 8 червня цього року їх могли звільняти за наказом міністра фінансів за поданням біржового комітету. За службові злочини, крім цивільної відповідальності за збитки, вони несли ще й кримінальну відповідальність (ст.ст. 1312–1345 Уложення про покарання) [406, с. 423–426].

Біржовим маклерам заборонялося займатися приватною торгівлею і працювати прикажчиками. Вони були зобов'язані зберігати комерційну таємницю і зміст переговорів з клієнтами.

Книги для запису здійснених угод видавалися кожному маклеру Департаментом торгівлі і мануфактур на кожен рік окремо. До прийняття закону 8 червня 1893 р. ці книги не підлягали ревізії, а зберігалися лише для довідок на випадок суперечок або позовів. Після прийняття цього закону книги перевірялися у Міністерстві фінансів. Виписки зі своїх книг маклер був зобов'язаний видавати лише на вимогу контрагентів або суду.

Плату біржовий маклер отримував у формі куртажу (винагорода за посередництво в біржових угодах) після здійснення угоди і оформлення маклерської записки. За встановленим порядком, куртажні гроші маклери отримували не відразу, а після подання звітів наприкінці року. Розмір куртажу і розподіл його між сторонами встановлювалися, зазвичай, за домовленістю між маклерами і контрагентами. Якщо такої домовленості не було, то закон встановлював, що плата маклерам стягувалася навпіл з покупця і продавця, тобто по  $\frac{1}{2}$  % з кожного, а за грошові і вексельні перекази – по  $\frac{1}{4}$  % [406, с. 423–426].

Крім біржових маклерів закон (ст.ст. 628–650 Статуту торгового і статуту бірж) виділяв корабельних маклерів, маклерів морського страхування і маклерів судноплавних розправ. Останні існували з 1810 до 1872 рр., призначалися на посаду довічно, за вибором міських товариств. До їх обов'язків входило засвідчення у місцях, де існували судноплавні розправи або їх відділення, усіх без винятку договорів з місцевого судноплавства, укладених судопромисловцями.

Посади корабельних маклерів існували в портових містах, зокрема, в Одесі. До кола їх обов'язків входило посередництво у здійсненні угод із зафрахтування і продажу кораблів. Наприкінці XIX ст. в Одесі знаходилися 3 контори корабельних маклерів: А. Грагерова, Л. Дубиніна і Я. Розенблита. Корабельними маклерами в них працювали Й. Повані, Е. Тези і А. Ясиновський

[276, с. 284–285]. Через часте втручання біржових маклерів у справи морських маклерів, Одеський комерційний суд рішенням від 27 квітня 1807 р. відділив їх обов'язки у справах ведення торгівлі і укладанні угод [139, арк. 1, 8].

Із 1785 р. в Одесі існувала також посада маклера ремісничих і цехових управ, до обов'язків якого входило засвідчення контрактів, що укладалися майстрами з підмайстрами і учнями, а також протоколювання зборів управ [406, с. 423–426].

У нотаріальній практиці акти могли здійснюватися не лише в межах своєї країни, але й за кордоном. У відповідності з циркуляром Міністерства іноземних справ від 31 грудня 1899 р., російські піддані, які знаходилися за кордоном, могли звертатися до місцевих властей для вчинення актів за місцевими законами, або в російські консульства для вчинення актів за російськими законами. У першому випадку акт укладався за законами країни перебування і отримував законну силу в Російській імперії, що відповідало Консульському статуту і Статуту цивільного судочинства. В іншому випадку, засвідчувати акти могли лише консули і консульські агенти, які перебували на дійсній службі. У ряді країн (Франції, Німеччині, Італії, Іспанії) у відповідності з консульськими конвенціями російські консули мали право засвідчувати і деякі акти місцевого населення.

Разом із тим, нотаріальна діяльність консульських робітників була далекою від досконалості: вони засвідчували підпис особи, але забували про необхідність свідоцтва його особистості і правоздатності, без чого акт не міг вважатися дійсним. Це було цілком зрозумілим, враховуючи той факт, що консульські робітники не були нотаріусами, не володіли необхідним досвідом і знаннями для вчинення нотаріальних дій. Що ж стосується нотаріальних актів, укладених в Російській імперії і призначених для пред'явлення за кордоном, то вони обов'язково повинні були засвідчуватися Міністерством іноземних справ, без чого вони не вважалися дійсними [499, с. 72–73].

Крім консулів право засвідчувати документи для пред'явлення їх за кордоном було надано градоначальникам, зокрема в м. Одеса. Такий порядок

засвідчення документів був спрощеним і стосувався лише особових документів громадян, як-то свідоцтва про особистість, копій свідоцтва про шлюб, підпису на документі або фотографії. Наприклад, згідно з документами ДАОО одеський градоначальник І. Сосновський в 1912 р. засвідчив підписи на копії свідоцтва про шлюб Санкт-Петербурзького 1-ї гільдії купця С. Тредтечука [135, арк. 14], фотографію редактора газети «Одеські новини» О. Старкова для пред'явлення її в Міністерство Імператорського Двору [134, арк. 6–8], підпис доктора медицини Новоросійського університету К. Коровицького на свідоцтві на право займатися медичною практикою турецько-підданому громадянину П. Христиду для пред'явлення у консульство [135, арк. 18].

Також до обов'язків градоначальника входило засвідчення довіреностей, підписів і печаток нотаріусів, виданих і поставлених ними на документах для пред'явлення особами або товариствами в консульство і за кордоном. Переважно це стосувалося великих торгівельних і судноплавних компаній. Наприклад, у 1895 р. градоначальником м. Одеса П. Зеленовим засвідчено довіреність, вчинену у нотаріуса І. Коррадіні повіреним Торгового Дому «Князь Юрій Гагарін і К<sup>о</sup>» на ім'я дворянина П. Руденка [134, арк. 2], у 1912 р. градоначальником І. Сосновським засвідчено довіреність на управління агентством Російського Дунайського Пароплавства у м. Груе, видану на ім'я Г. Софронова нотаріусом С. Андрєєвим [135, арк. 21], у 1915 р. – довіреність, укладену нотаріусом М. Соловйовим на ім'я одеського міщанина А. Гершковича на право бути представником Торгового Дому «Т. Тоблер і К<sup>о</sup>» за кордоном [136, арк. 2].

Засвідчував градоначальник також підписи нотаріусів на перекладених ними з іноземної мови на російську і, навпаки, документах. Зокрема, П. Зеленовим у 1896 р. засвідчено переклад довіреності почесної громадянки Х. Россолимо з італійської мови на російську [134, арк. 3] і переклад з російської мови на німецьку довіреності почесного громадянина П. Родоканакі [134, арк. 14], здійснені нотаріусом І. Коррадіні. Як бачимо, у встановлених



законом нормах градоначальник міг здійснювати нотаріальні функції як молодших, так і старших нотаріусів як адміністративний орган.

Як вже зазначалося, Положення про нотаріальну частину 1866 р. початково було введено не на всій території країни, і не скрізь були засновані посади нотаріусів, тому нотаріальною діяльністю, як і раніше, займалися мирові судді, повітові суди і поліція.

Коло діяльності мирових суддів і повітових судів обмежувалося лише засвідченням явки актів. Вони вели реєстр і алфавітний покажчик за встановленою для нотаріусів формою, а також книгу для запису зборів. Згідно з циркуляром Міністерства юстиції від 20 червня 1890 р. ці чини мали право здійснювати нотаріальні функції й поза межами своїх судів.

У випадку смерті нотаріуса або його звільнення, якщо в судовому окрузі не було іншого нотаріуса, то місцевий суддя повинен був відразу приступити до виконання його обов'язків. При відібранні книг і реєстрів нотаріуса, він мав зробити в кожній книзі надписи про цілісність шнура і печатки та зазначити кількість писаних сторінок. Надпис засвідчувався мировим суддею із позначенням часу його завершення. У випадку смерті або звільнення зі служби самого мирового судді, всі реєстри і нотаріальні книги, які знаходилися у нього, пересилалися в архів мировим суддею сусідньої ділянки за встановленими правилами. За нотаріальні дії судді отримували винагороду і стягували плату з клієнта згідно з діючим нотаріальним тарифом [461, с. 205–208].

Обмеженою була і нотаріальна діяльність поліції, яка могла займатися засвідченням довіреностей та іншими діями, конкретно вказаними в цивільних законах, а також в Торговому і Вексельному статутах. Зокрема поліції дозволялося засвідчувати: підписи на домашніх актах; підпис, вчинений замість безграмотної особи на її прохання і за бажанням іншою особою на векселі (повноваження діяло до 1902 р.); торгові довіреності (до 1903 р.); довіреності на ведення справ у судах, а також деякі інші акти [499, с. 65; 502, с. 76].

Вказані особи при виконанні нотаріальних обов'язків повинні були здійснювати наступні функції: установити самоособистість сторін, перевірити

право- і дієдатність сторін, впевнитися у справжності договору, встановити відповідність договору діючому законодавству, записати договір у книгу, стягнути установлені мито і збори, поставити на оригіналі договору надпис, в якому засвідчити час і номер по книзі [452, с. 190].

Але сучасники вбачали в нотаріальних діях поліції і волосних правлінь великі порушення. Як зазначав нотаріус К. Бахман, нотаріальні дії поліції і волосних правлінь призводили до відтоку клієнтів у нотаріусів, оскільки тут можна було засвідчити підписи на договорах на великі суми і заплатити гербовий збір маркою всього в 1 руб. 25 коп. Це пояснювалось тим, що в поліції і волосних правліннях не піклувалися про оплату договорів гербовим збором у належному розмірі, тому що згідно з роз'ясненням Другого департаменту сенату від 1895 р., посадові особи громадського селянського управління не підлягали відповідальності за посвідчення підписів осіб, що вчинили акт, не оплачений гербовим збором. Тому особам, що заключали договір, вигідніше було засвідчити свої підписи саме там, де менше доводилося платити. Поліцейські і чини волосних правлінь ні в яких книгах не відмічали про засвідчення документів і не вказували суму гербового збору, тому навіть ревізією не можна було виявити допущені порушення гербового статуту. Вони могли розкритися тільки в суді у разі виникнення спірних питань, але таких було небагато. До того ж, на засвідчених документах ані в поліції, ані у волосних правліннях не вказувалися правоздатність сторін і місце їх проживання. Зрозуміло, що за таких обставин клієнту за посвідченням підпису вигідніше було звернутися до поліції, ніж йти до нотаріуса [344, с. 37–38].

Із розширенням банківської мережі і кредитних товариств у країні постало питання про надання їм дозволу у вчиненні деяких нотаріальних дій. Зокрема, з 1904 р. угоди з переходу землі до селян здійснювалися за посередництвом Селянського поземельного банку. Проекти умов і всі інші документи за цими угодами засвідчувалися у волосних правліннях, а самі купчі кріпості здійснювалися в губернських містах. Але за таких умов з практики

повітових нотаріусів було вилучено більшість актів і документів, що стосувалися відчуження землі [344, с. 39].

Здійснювати нотаріальні операції було дозволено й кредитним товариствам. Наприклад, загальні збори кредитного товариства с. Широке Херсонської губернії від 26 січня 1914 р. уповноважили голову правління цього товариства П. Лобановського і його членів І. Положинського, В. Авраменка і М. Ришетко заключати нотаріальні договори у справах товариства та укладати позики з різними особами, для чого прописало дотримуватися всіх необхідних процедур, діючи від імені Широківського кредитного товариства [197, арк. 55].

У межах нашого дослідження особливу увагу слід звернути на такий вид нотаріальної операції, як військові заповіти. Особливої потреби вони набули в роки Першої світової війни, а також під час інших воєнних конфліктів. Укладання військових заповітів було передбачено ст. 1071 «Указу про духовні заповіти» 1831 р., в якій зазначалося, що під час перебування військ у поході за кордоном, заповіти військових чиновників та інших службовців армії можуть здійснюватися в полкових та інших військово-похідних канцеляріях, де вони мають бути записані і засвідчені, після чого отримують силу нотаріальних. Укладати такі заповіти мали право військові чиновники та інші службовці армії, під якими закон розумів лікарів, інтендантів і завідувачів зброєю [434, с. 236–237].

Похідні заповіти підписувалися заповідачем, а при неможливості – рукоприкладчиком, про що мало бути зазначено в самому заповіті. Потім заповіт віддавався на збереження при двох свідках і підписувався особою, яка брала його на збереження. Як правило, це здійснював завідувач канцелярії або ад'ютант (ст. 1074). Після цього заповіт записували у книги полкових та інших військово-похідних канцелярій.

Також в Указі про духовні заповіти передбачалося здійснення таких на військових кораблях або інших казенних суднах під час походу. Згідно зі ст. 1072 укладені заповіти віддавалися на збереження начальнику корабля або його заступнику. Ці заповіти мали силу нотаріальних [434, с. 238].

Крім військових, існували ще й «шпитальні» духовні заповіти, серед яких закон розрізняв укладання таких у лікарняних закладах у мирний час і під час війни. Перші регламентувалися ст. 281 книги XVI Зводу військових постанов і вимагали обов'язкової присутності чергового офіцера, шпитального священика (сестри милосердя або іншої особи із тих, хто знаходилися в шпиталі) і чергового ординатора. Офіцер затверджував заповіт підписом, представляв його у Шпитальний комітет і записував про це у книгу для чергових.

Для «шпитальних» заповітів, які укладалися під час війни, велася особлива книга. У випадку відсутності доглядача заповіт підписував головний лікар. Заповіт зберігався разом з грошима і цінними речами хворого. Таким же порядком укладалися заповіти у звідно-польових і фортечних шпиталях. Що ж стосується морських шпиталів, в яких не було священика або чергового офіцера, то заповіт мав бути підписаний, крім чергового лікаря, ще двома свідками із службовців шпиталю, або за бажанням хворого іншими особами, які не належали до шпиталю [435, с. 273–274].

Отже, крім заснування посад молодших і старших нотаріусів, Положенням про нотаріальну частину 1866 р. та судовими статутами передбачалася діяльність інших установ та осіб, яких закон наділив правом учинення нотаріальних операцій – біржових нотаріусів і маклерів, корабельних і вузькоспеціалізованих маклерів, мирових і повітових суддів, військових, лікарів, поліцію, консулів, банки, кредитні товариства тощо. Усі вони діяли згідно з законом, але з обмеженим правом вчинення нотаріальних дій, переважно займаючись лише укладанням угод між товариствами і засвідченням актів, які не потребували засвідчення їх старшим нотаріусом. Нотаріальні операції з нерухомим майном заборонялися. Розвиток товарно-грошових відносин і морського судноплавства на Півдні України потребували відкриття бірж, заснування посад біржових нотаріусів, маклерів, гофмаклерів, корабельних маклерів та інших для полегшення укладання нотаріальних операцій. Незважаючи на велику потребу в цих посадах, законодавство не передбачило всіх нюансів ведення ними нотаріальних справ, як-то:

невідповідність освітнього рівня службовців, непродуманість у стягненні грошових мит і гербового збору, нагляд за дотриманням всіх вимог нотаріальної практики, ревізію книг тощо. З одного боку, це призводило до помилок в оформленні нотаріальних документів, а з інших – відбирало роботу у справжніх нотаріусів.

### **Висновки до розділу 3**

Нотаріат Півдня України увійшов до загальної структури інституту нотаріату Російської імперії. Введення Положення про нотаріальну частину 1866 р. у регіоні в повному обсязі, забезпечення кадровим складом і чіткою структурою нотаріальних установ послугувало передумовою успішної реалізації перетворень у нотаріальній галузі. Промисловий, торгівельний, товарно-грошовий розвиток регіону, процеси урбанізації та модернізації, а також найбільша кількість населення м. Одеса серед інших міст України, сприяли появі найбільшої кількості нотаріусів, загальна чисельність яких складала 38,5 % від їх загальної кількості в країні. Строге дотримання нотаріусами принципів і правил здійснення нотаріальних операцій заклали основи для успішного розвитку нотаріату на Півдні України.

Нововведенням нотаріальної реформи стало заснування нотаріальних архівів і посад старших нотаріусів, що дозволило зберігати нотаріальну документацію і закріпило права, обов'язки і відповідальність осіб за ведення архіву. Нотаріальні архіви стали особливими відділеннями окружного суду, а посада старшого нотаріуса – організаційною одиницею, яка забезпечувала оперативну роботу у закріпленому окрузі.

Надане законом право вчиняти нотаріальні операції біржовим нотаріусам і маклерам, корабельним і вузькоспеціалізованим маклерам, мировим і повітовим суддям, військовим, лікарям, поліції, консулам, банкам, кредитним товариствам сприяло появі таких у повному обсязі в південному регіоні України, зокрема в м. Одеса, і полегшило укладання відповідних угод і засвідчення актів, хоча й в обмеженому вигляді.

Водночас штучно створені умови для зайняття посад нотаріусів лише особами заможних станів призвели до того, що потрапити до їх кола сторонній людині було вкрай важко. А недоліки в організації роботи архівів і підборі їх кадрового складу, перш за все, зайняття посад виключно чинами суддівського відомства без належної нотаріальної практики, призводили до затягування нотаріальних операцій на довгий час і невдоволення клієнтів. Незважаючи на всілякі зусилля сучасників виправити проблеми у нотаріальній галузі, до кінця існування інституту нотаріату в Російській імперії, вони так вирішені і не були.

## РОЗДІЛ 4

### ДІЯЛЬНІСТЬ І ПІДГОТОВКА НОТАРІУСІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

#### 4.1. Система організації нотаріальних дій

Значення нотаріуса в соціальному, економічному і юридичному житті країни є великим, а його службова діяльність вельми різнобічною. Будь-який акт або документ, незалежно від угоди і способу його здійснення, віднімає у нотаріуса багато часу, вимагає від нього серйозної юридичної підготовки, теоретичних і практичних знань [319, с. 7]. Положення про нотаріальну частину 1866 р. не лише регулювало порядок призначення на посаду нотаріуса, його компетенцію, повноваження і відповідальність, але й визначало порядок учинення окремих нотаріальних дій [375, с. 100].

Нотаріальні дії, відповідно до законодавства, здійснювалися тільки спеціально уповноваженими на те суб'єктами – нотаріусами, старшими нотаріусами, деякими іншими уповноваженими на те особами: суддями, поліцейськими чинами, консульськими працівниками, біржовими нотаріусами і маклерами тощо. При цьому кожна з цих осіб мала свою чітко визначену правовими нормами компетенцію в нотаріальній сфері. Вчинення нотаріальних дій іншими особами, крім уповноважених законом, заборонялося.

Нотаріальна діяльність носила публічний характер, здійснювалася від імені держави, нотаріально завірені витяги з документів і копії набували сили оригіналу. Важливим моментом стало правове закріплення особистої відповідальності нотаріуса при здійсненні ним нотаріальних дій. У разі порушення вимог законодавства нотаріус зобов'язаний був відповідати за несприятливі наслідки.

Як правило, всі нотаріальні дії вчинялися нотаріусом у своїй конторі, в межах свого нотаріального округу. Акт, здійснений нотаріусом за межами зони його діяльності, вважався недійсним. Також процедура вчинення нотаріальної дії передбачала регламентацію стадій його здійснення, вимоги до пропонованих

документів, правила щодо відмови у вчиненні нотаріальної дії, порядок оплати роботи нотаріуса [498, с. 17–18]. Важливою була практика окружних судів видавати окремі накази, що стосувалися нотаріальної практики. У цих наказах деталізувались правила нотаріального діловодства, визначався порядок звітності нотаріуса, його відносини з посадовими особами суду, публікацій у пресі про його діяльність, внутрішнього розпорядку нотаріальних контор [497, с. 169–170].

Ст. 35 Положення про нотаріальну частину встановлено режим роботи нотаріуса, зокрема його зобов'язано перебувати у своїй конторі не менше 6 годин на день. Графік роботи нотаріус погоджував із окружним судом. Крім того, він не мав права відлучатися з контори «поза конторських годин». Однак в порядку виключення нотаріусу дозволялося здійснювати акти від імені осіб, які не мали можливості через хворобу або інші поважні причини з'явитися в конторі, і вдома, поза годин, визначених для невідлучного перебування в конторі (ст. 114) [499, с. 69–70, 92].

У випадку відпустки чи тривалої хвороби нотаріус був зобов'язаний у своєму проханні на ім'я голови окружного суду вказати особу, якій можна було б доручити виконання обов'язків нотаріуса і яка була б згодна їх прийняти. Особа, яка заміщувала нотаріуса, мала відповідати вимогам, що встановлювались Положенням, однак майнову відповідальність за її дії ніс сам нотаріус [18, арк. 1, 4; 375, с. 101]. Особа, яка заміщала нотаріуса на час його відпустки, у свою чергу, писала на ім'я старшого нотаріуса розписку в тому, що вона погоджується виконувати обов'язки нотаріуса, а також несе майнову і особисту відповідальність за вчинені угоди і майно контори [238, арк. 2]. Про повернення з відпустки нотаріус мав негайно повідомити окружний суд, а у разі затримки він підлягав дисциплінарному покаранню як за службову недбалість [369, с. 26].

Як правило, відпустка у нотаріусів була ненормованою: від декількох днів до декількох місяців [238, арк. 8]. Незважаючи на те, що заміщати нотаріуса мала право особа, яка б відповідала встановленим вимогам



Положення, зокрема мати вищу освіту, на практиці часто ставалося так, що нотаріуса заміщала людина, взагалі не причетна до нотаріальної справи. Наприклад, за даними нотаріального архіву Херсонського окружного суду нотаріусів округу під час їхніх відпусток у 1898–1899 рр. заміщали такі особи: нотаріуса с. Березнегувате В. Мельникова з 15 грудня 1898 р. до 3 січня 1899 р. заміщав старший писар запасу армії, селянин А. Волков [238, арк. 13]; нотаріуса м. Миколаїв І. Бартошинського з 24 січня до 7 лютого 1899 р. – козак області війська Ханського І. Бабков [238, арк. 3]; нотаріуса м. Херсон С. Гаврика з 16 лютого до 1 квітня цього ж року – аптечний фельдшер І. Карельський [238, арк. 7]; нотаріуса м. Херсон О. Подпалова з 12 до 19 березня – селянин С. Одноволов, який згодом сам став нотаріусом [238, арк. 12]; нотаріуса м. Херсон І. Корбуля у серпні 1899 р. – губернський секретар С. Гуторович [238, арк. 31]; нотаріуса м. Берислав М. Давидова з 12 до 22 серпня – агроном К. Бібер [238, арк. 33]. Таких прикладів можна навести багато, але дійсним було те, що нотаріуси самі домовлялися із потрібними їм людьми, які, за можливістю, і в подальші роки заміщали їх під час відпусток або хвороби, отримуючи, таким чином, собі додатковий прибуток.

За законом (ст.ст. 65, 128 Положення) нотаріуси вчиняли такі дії:

- укладали для бажаючих (крім близьких родичів нотаріуса) будь-якого роду акти, крім актів станів, актів службових і межових, за участю не менше двох свідків, що засвідчували дійсне вчинення акту;
- засвідчували в явочному порядку домашні акти, договори найму нерухомого майна, особистого найму, підряду;
- здійснювали протести боргових векселів, заставні і морські протести;
- засвідчували вірність копій документів, справжність підписів, час пред'явлення документів нотаріусу, факт, що особа є живою, мирові і третейські записи, різні прохання;
- здійснювали передачу заяв від однієї сторони до іншої;
- приймали на зберігання від приватних осіб документи і видавали їх;
- видавали виписки із актових книг, копії, довідки;

– укладали проекти розподілу спадщини в зазначених ст. 1412 і 1415 Статутів Цивільного суду (т. XVI ч. 1) випадках [375, с. 102; 400, с. 31; 420, с. 13; 424, с. 390–392; 446, с. 723; 447, с. 235; 448, с. 473–474] (зразки оформлення нотаріальних документів подано у Додатку Ж).

Як бачимо, установлений Положенням про нотаріальну частину 1866 р. список нотаріальних дій повною мірою відповідав потребам свого часу.

Крім визначення основних дій нотаріусів, ст. 75 Положення оговорено й обмеження кола їхньої діяльності. Зокрема встановлено 5 груп осіб, від імені яких та на користь яких нотаріус не міг вчиняти нотаріальні дії, під загрозою визнання їх недійсними. А саме від свого імені та на своє ім'я; на ім'я та від імені дружини; своїх та її родичів по прямій лінії без обмеження споріднення, бокових родичів з перших чотирьох ступенів споріднення, свояків – перших трьох ступенів; підопічного; усиновленого та усиновителя. Отже, законодавцем встановлено широке коло суб'єктів (родичів, свояків та інших осіб), для яких нотаріус не мав права вчиняти нотаріальних дій [497, с. 171].

Нотаріальні дії за бажанням сторін вчинялися у приміщенні нотаріуса або нотаріус для вчинення дій виїжджав додому, за винятком актів про перехід або обмеження права на нерухоме майно, які завжди мали бути посвідчені у приміщенні нотаріуса [471, с. 173]. Нотаріус засвідчував нотаріальні документи печаткою з зображенням губерньського герба (що означало засвідчення не від імені держави в цілому, а тієї губернії, де нотаріус здійснював діяльність) [401, с. 207–208]. Після закінчення кожного року роботи нотаріуси здавали всі документи до місцевого нотаріального архіву [375, с. 103].

За формальною ознакою акти поділялися на кріпосні, нотаріальні, явочні і домашні. Кріпосними актами називались акти про майнові права на нерухоме майно, які вчиняли молодші нотаріуси з подальшим затвердженням старшими; нотаріальними – акти, вчинені молодшими нотаріусами; явочними – акти, вчинені самими учасниками юридичної угоди та подані для посвідчення факту, що мав юридичне значення, нотаріусу; домашні акти вчинялися зацікавленими

особами за участю свідків чи без них і не реєструвалися в актових книгах у нотаріуса [419, с. 4].

Слід наголосити на тому, що Положенням 1866 р. поняття нотаріального акту було вперше введено в нотаріальну практику. Нотаріальний акт вказував на те, що нотаріальну дію було вчинено. При вчиненні акту нотаріус був зобов'язаний упевнитися в самоособистості, правоздатності і дієздатності осіб, які здійснювали акт, та в їх моральних якостях. Визначаючи право- і дієздатність сторін, нотаріус мав право вимагати надання йому метричного свідоцтва для посвідчення віку, паспорт або інші документи, міг взяти письмове посвідчення відомих йому осіб або розписку від особи, яка сама здійснювала акт. При цьому закон не обмежував його дій. Нотаріус повинен був звіритися зі списками неправоздатних осіб, які були у нього, і на підставі всіх наданих йому даних прийти до того або іншого висновку [400, с. 31–32].

Нововведенням реформи було те, що нотаріус повинен був судити про законність акта не тільки за зовнішніми ознаками документа, а й за внутрішнім змістом угоди, мав пересвідчитися, щоб вона укладалася виключно в рамках закону, тобто мав перевірити автентичність договору і встановити його відповідність чинному законодавству. При укладанні акту нотаріус мав обов'язково допитати всіх осіб, які брали участь у договорі, чи дійсно вони з доброї волі бажали його укласти і чи розуміли вони його зміст і значення. Далі проект акту зачитувався сторонам і, після сплати ними відповідних грошових мит і зборів, зокрема збору у прибуток міст (спеціального державного податку для посилення заходів боротьби з пожежами), вносився до актової книги, де його підписували сторони, свідки і нотаріус. На оригіналі договору робився напис, що вказував час засвідчення і номер у книзі. При цьому, кожній стороні видавалася виписка, яка за юридичною силою дорівнювалася до оригіналу. Здійснений таким чином акт отримував назву нотаріального і вважався справжнім [424, с. 390–392; 445, с. 22–23; 490, с. 118; 499, с. 96–97].

Положення про нотаріальну частину закріпило два різні процеси для нотаріального посвідчення угод: двоступеневий для угод з нерухомістю і

простіший – для всіх інших дій. Для укладання актів щодо нерухомого майна було передбачено дві нотаріальні інстанції: нотаріусів і старших нотаріусів [375, с. 103].

Нотаріус про складання кожного акта, в якому його участь була обов'язковою, повинен був повідомляти про це старшому нотаріусу того судового округу, в межах якого знаходилось відповідне нерухоме майно. Отже, виник новий початок набуття власності – за місцем знаходження майна. Під час складання кожного нотаріального акта обов'язковою була присутність двох свідків, що засвідчували дійсне його складання, вони ж могли засвідчувати й особу, яка складала акт, а також підписуватися за неграмотних учасників правочину. Під час складання купчих на нерухоме майно вимагалось три свідки. Свідками під час укладання нотаріальних актів могли бути тільки повнолітні особи, грамотні та відомі нотаріусу особисто або за достовірним про них засвідченням (ст. 84–86). Не могли виступати в якості свідків сліпі, глухі і божевільні, а також особи, що не знали російської мови. Крім того, не допускалися в якості свідків особи, на користь яких в самому акті робилися будь-які розпорядження, а також якщо вони мали родинні зв'язки зі сторонами або самим нотаріусом чи особи, позбавлені всіх прав. Свідками не могли бути й службовці або прислуга самого нотаріуса (п. 4 ст. 87). Нотаріальні акти на нерухоме майно зверталися старшим нотаріусом в акти кріпосні, після чого вони набували юридичної сили [497, с. 172–173].

Виконання нотаріусами ст. 87 Положення, яке передбачало необхідність обов'язкової присутності свідків при вчиненні кожної нотаріальної дії, стало важливою проблемою його діяльності. Обов'язковість свідків у поєднанні з проблемами їх швидкого пошуку у випадку необхідності призвело до того, що нотаріуси легко знайшли вихід із положення. Як відмічали сучасники, майже при кожній нотаріальній конторі перебували постійні свідки, які за визначену винагороду підписувалися під яким завгодно нотаріальним актом, взагалі не знаючи навіть його учасників [499, с. 93–94].

Відповідно до ст. 73 Положення особи, які брали участь у складанні нотаріального акта чи засвідченні, але були невідомі нотаріусу, мали бути посвідчені двома відомими йому особами, які заслуговували довіри, не відсторонюючи від цього і родичів чи службовців невідомої нотаріусу особи. У випадку, якщо було неможливо встановити особу будь-кого з учасників вказаним способом, тоді нотаріус зазначав про це в акті чи засвідченні, з вказівкою на інші докази чи свідчення [375, с. 103–104; 497, с. 175].

У відповідності до вимог законодавства, всі нотаріальні акти укладалися на російській мові, оплачувалися російськими грошима, застосовувалися російські міри ваги або додавався до них переклад. Будь-які числа і суми вказувалися прописом. Поправки, приписки і скорочення допускалися тільки з обмовкою про них наприкінці акту за підписами учасників [499, с. 98–99].

Крім нотаріальних актів, нотаріус міг засвідчувати ще й явочні акти. Останні відрізнялися від нотаріальних тим, що вони укладалися без участі нотаріуса самими особами, що домовлялися, і після написання їх на відповідному актовому папері надавалися обома сторонами (якщо акт був двосторонній) або однією (якщо акт односторонній). Порядок засвідчення явочного акта заключався у перевірці нотаріусом законності акту, самоособистості і правоздатності осіб, що пред'являли акт, та їх опитуванні, чи добровільно вони його здійснили і чи дійсно він підписаний ними особисто або за їх дорученням. При цьому присутність свідків не вимагалась [400, с. 32].

Однією із обов'язкових нотаріальних дій російське законодавство про нотаріат передбачало «факт засвідчення знаходження особи в живих». Відповідно до ст. 139 Положення, для здійснення цього нотаріус був зобов'язаний спочатку переконатися, що той, особу кого потрібно засвідчити дійсно знаходився в живих, а якщо йому самому ця особа невідома, тоді і в її самоособистості. Нотаріус пересвідчувався у факті знаходження особи в живих під час особистої її явки до нотаріальної контори або, у разі необхідності, в місці її перебування. Якщо нотаріус особисто знав цю людину, то особистість її вважалася встановленою. Особистість же невідомої нотаріусу особи

засвідчувалася двома відомими йому свідками або за наданням свідоцтва поліції, паспорта, атестата про службу чи будь-якого іншого документа [339].

Як зазначалося вище, реєстраційна функція нотаріату передбачала наділення його правом засвідчення різних документів і фактів: вірності копій, справжності підписів, часу надання нотаріусу документів, заяви пояснень від однієї сторони іншій, різного роду протестів. Так, при засвідченні вірності копії з документів закон зобов'язував нотаріуса звірити копію з документом і оговорити, хто надав йому цей документ. Засвідчення справжності підписів здійснювалося на оригіналі документа і вимагало, щоб вони були зроблені у присутності нотаріуса або при ньому визнані особами, що підписалися. Засвідчення часу подання документа у нотаріуса також робилося на самому документі з позначенням осіб, які його пред'явили [499, с. 99–100].

Велика увага приділялась при регулюванні питань нотаріальної діяльності кріпосній частині, тобто засвідченню угод із земельною нерухомістю, що було пов'язано з особливою важливістю актів про поземельну власність і визначало відносини не тільки приватних осіб між собою, але й по відношенню до держави. Кріпосні акти складалися і підписувалися сторонами за загальними правилами у молодшого нотаріуса. Але акт, здійснений молодшим нотаріусом, не встановлював юридичної сили між контрагентами. Після складання молодшим нотаріусом кріпосного акта про відчуження нерухомого майна, він надходив до старшого нотаріуса на затвердження. Старший нотаріус не змінював та не перевіряв акт по суті; контроль його обмежувався лише оцінкою акта з точки зору його законності, умов, суттєвих для його вчинення, непорушення прав третіх осіб [375, с. 103].

Угоди, вчинені кріпосним порядком, оголошувалися безспірними. При дотриманні всіх правил про введення у володіння, угода вважалася безповоротною, а її примусове виконання здійснювалося адміністративними органами. При такій угоді сторони були зобов'язані надати довідку поліції про самоособистість, а також довідку органу місцевого самоуправління про належність відчужуваного майна продавцю. Установлювалась наявність

заборон і обтяження на таке майно. Потім складався проект угоди, який переписувався начисто на гербовому папері, підписувався у присутності нотаріуса, в тому числі трьома свідками. Після уплати податків, гербового та інших зборів, акт вносився у кріпосну книгу і видавався сторонам під розписку, яку заносили в особливий журнал. Засвідчений акт оголошувався через Сенатські відомості, і копія оголошення направлялася в цивільну палату і повітовий суд за місцем знаходження майна [499, с. 98].

Як бачимо, процедура укладення актів на нерухоме майно була двоступеневою і довгою. На думку нотаріуса Я. Гурлянда, саме в цьому заключався один із головних недоліків нотаріальної реформи. Утворюючи новий нотаріальний інститут, законодавець мав на увазі за посередництвом цієї установи досягти подвійної мети: по-перше, влаштувати на міцних підставах реєстрацію всіх актів на нерухоме майно і зосередити їх в нотаріальних архівах і, по-друге, розвинути приватний кредит, забезпечений нерухомим майном. Але, в результаті жодної з цих цілей не було досягнуто. Якщо у дореформений період цю процедуру здійснювали за один день, то після реформи, при утворенні двох інстанцій, вона могла продовжуватися цілі тижні, місяці і навіть роки. Крім того, акт, учинений молодшим нотаріусом на перехід нерухомого майна від однієї особи до іншої, або на обмеження права власності, до затвердження його старшим нотаріусом не тільки не мав сили кріпосного акту, а й навіть не гарантував покупцю недоторканності сплаченої ним суми за придбане майно, яке, в більшості випадків, передавалося із рук покупця до рук продавця при самому підписанні акта у молодшого нотаріуса. Таким чином, цей порядок нотаріального діловодства опосередковано давав можливість недобросовісному продавцю безкарно користуватися капіталами свого контрагента [367, с. 12–15].

Крім вказаних дій старшого нотаріуса щодо засвідчення кріпосних угод, на Півдні України місцевими органами самоврядування передбачалися додаткові дії, що були пов'язані з відчуженням і придбанням нерухомого майна. Так, у 1872 р. у зв'язку з контролем Одеської повітової земської управи

за переходом землі і маєтків від однієї особи до іншої, що було обумовлено поточними справами при складанні окладних листів та списків до виборчих з'їздів і присяжних засідателів, вона піклувалася перед херсонським губернатором про покладання на старшого нотаріуса обов'язків повідомляти відомості про перехід земель від одного до іншого власника земській управі, про що, в результаті, було видане розпорядження херсонського губернатора [132, арк. 157, 163]. Згодом подібне питання виникло у повітових предводителів дворянства, які також за недостатністю відомостей про купівлю-продаж землі і майна не могли робити переписи дворянських землеволодінь. Вони просили губернатора піклуватися перед Міністерством юстиції про те, щоб старші нотаріуси відсилали їм відповідні відомості, про що 26 березня 1894 р. був виданий відповідний циркуляр міністерства [5, арк. 2, 5].

Особливої уваги з боку уряду отримали дії нотаріусів щодо укладання і засвідчення актів з нерухомості в роки провадження Столипінської аграрної реформи, яка скасувала обов'язкові форми земельної общини і кожному селянинові надала право вийти з неї й виділити свою землю у приватну власність. Згідно з законом від 14 липня 1910 р. селяни могли відчужувати іншим особам також орну і садибну землю [243, арк. 107]. У зв'язку з цим, утворені згідно з указом від 4 (17) березня 1906 р. землевпорядні комісії вимагали від особи, яка вчинила угоду з нерухомістю, в т. ч. із землею, подавати заяву про це в Губернське присутствіє, яке, у свою чергу, подавало прохання до старшого нотаріуса окружного суду засвідчити справжність підпису молодшого нотаріуса. Після цього угода поверталася до Губернського присутствія [234, арк. 1–16].

Одним із результатів Столипінської аграрної реформи для нотаріусів стало виділення із їхнього кола окремих службовців, які почали займатися переважно вчиненням нотаріальних угод з селянами. Наприклад, такими «селянськими» нотаріусами (як їх прозвали в народі) в Херсонській і Таврійській губерніях були: М. Волков (с. Широке) [196], М. Єфімовський (кол. Добре) [222], С. Красношاپка [227], М. Никитюк (м. Братське) [112]



Херсонської губернії; В. Павлович [191], і К. Прокопович (м. Олешки) [215] Таврійської губернії, Ф. Синельник (м. Нова Одеса) [119]; С. Сулима (порт Хорли) [201], М. Хлібкевич [226] (м. Херсон) і П. Широцький [199],

Аналізуючи Додаток Д можна побачити, що кількість селян, яких обслуговували нотаріуси, різнилася. Якщо, наприклад, у 1914 р. херсонський нотаріус С. Красношапка обслужив 190 селян [228, арк. 1–50], нотаріус того ж міста М. Хлібкевич – 331 селянина [226, арк. 1–90], то нотаріус с. Широке Херсонського повіту М. Волков – всього 29 селян [196, арк. 1–13], нотаріус м. Нова Одеса Ф. Синельников – 18 [119, арк. 1–7], а нотаріус м. Олешки К. Прокопович – 453 селянина [215, арк. 1–68]. Отже, виявлялася нелогічна обставина, коли міські нотаріуси обслуговували більше селян, ніж сільські. Але це пояснювалося тим, що згідно зі Столипінською аграрною реформою селяни користувалися послугами Селянського поземельного банку, який знаходився у місті. Це вимагало у будь-якому разі відвідування селянинами міста для вчинення нотаріальної дії, і тому, щоб не здійснювати подвійну подорож, вони відразу їхали до міських нотаріусів.

У межах нашого дослідження звернемо увагу на такий важливий вид нотаріальної діяльності, як укладання нотаріального заповіту – законного одностороннього волевиявлення спадкодавця про його майно на випадок його смерті. Заповіт набирав сили тільки після смерті заповідача. Для дійсності заповіту закон передбачав наявність двох умов: свідомої волі у момент складання заповіту і дієздатності спадкодавця у момент відкриття спадку. Недійсними були заповіти психічно хворих людей, самогубців, неповнолітніх (до 21 року), осіб, позбавлених судом усіх прав стану, а також монахів [415, с. 122–123].

Усі заповіти в ХІХ ст. згідно зі ст. 1012 Зводу законів Російської імперії та «Положенням про духівниці» від 1 жовтня 1831 р. ділилися на домашні та кріпосні (або нотаріальні), що вчинялися замість кріпосних у місцевостях, в яких було введено в дію Положення про нотаріальну частину. Законодавство

встановлювало як обов'язкову письмову форму заповіту, тому словесні заповіти ніякої сили не мали.

За життя спадкодавця заповіт, складений ним, міг бути або змінений, або навіть знищений. Закон детально розписував умови впорядкування та виконання всіх видів духівниць, а також порядок їх затвердження. Будь-яка духівниця після смерті спадкодавця повинна була подаватися в установлені терміни для затвердження до виконання в окружний суд або за місцем знаходження вказаного майна, або ж за місцем проживання спадкодавця. Термін для представлення на затвердження до виконання заповіту встановлювався: для тих, хто перебував у Російській імперії – 1 рік, для тих, хто знаходився за кордоном – 2 роки від дня смерті заповідача. Після закінчення терміну подання заповіту для затвердження до виконання він не виконувався. Але якщо спадкоємець за заповітом надавав незаперечні докази на підтвердження того, що термін до виконання порушений або через незнання спадкоємця про смерть заповідача, або з іншої законної причини, за ним залишалося право позову до закінчення загального терміну, починаючи від дня смерті заповідача [415, с. 124–125].

Нотаріальний заповіт укладався в конторі нотаріуса за особистою участю самого заповідача і трьох свідків, якими не могли бути, крім осіб, позбавлених права бути свідками на суді, також родичі нотаріуса, службовці його контори або особиста прислуга. Укладений заповіт вносився до актової книги нотаріуса, підписувався свідками і заповідачем, якому видавалася його засвідчена копія, що мала рівну з ним законну силу [423, с. 677].

Зауважимо, що укладання нотаріальних заповітів не було розповсюдженою практикою серед населення пореформеного періоду. Наприклад, за наявними документами підраховано, що херсонські нотаріуси О. Подпалов у 1903 р. уклав 35 заповітів [205, арк. 1–100], Є. Давидов у 1904 р. – 19 [207, арк. 1–78], П. Широцький у 1910 р. – 3 [199, арк. 1–73], М. Хлібкевич у 1913 р. – 26 [226, арк. 1–90], С. Красношарпа у 1914 р. – 71 [228, арк. 1–50]. Сільські нотаріуси укладали їх у меншій кількості, зокрема

нотаріус м. Берислав М. Давидов у 1904 р. уклав 25 заповітів [208, арк. 1–70], нотаріус с. Широке М. Волков у 1912 р. – 14 [196, арк. 1–13], а нотаріус с. Ландау П. Тимофєєв у 1913 р. – всього 2 [175, арк. 1–30] (див. Додаток В). Це пояснювалось тим, що у більшості випадків спадок переходив до нащадків без заповіту, за іншими встановленими законом правилами спадкового права. Крім того, міські нотаріуси через більшу кількість населення у містах відповідно здійснювали таких нотаріальних операцій більше, ніж повітові і сільські нотаріуси.

Ще одним нововведенням нотаріальної реформи стало впровадження, згідно зі ст. 23 Положення, поняття нотаріальної таємниці. Її нотаріус повинен був дотримуватись при здійсненні нотаріальної діяльності. Відповідно до ст. 423 Уложення про покарання кримінальні та виправні, за навмисне розголошення відомостей стороннім особам актів та документів, що зберігалися у нотаріуса, передбачалося кримінальне покарання – від усунення з посади та звільнення зі служби до тюремного ув'язнення [375, с. 101; 497, с. 170].

Як зазначалося у попередніх розділах, за вчинення нотаріальних дій клієнти сплачували відповідну діючому нотаріальному тарифу плату. Крім зборів на свою користь, нотаріусом стягувалися й інші збори із здійснюваних актів. Одні з них йшли на користь казни, інші на користь місця здійснення актів. У казну стягувався гербовий збір, кріпосні і актові мита, збори з отримованого спадку. Крім казенних зборів, зі всіх здійснених нотаріусом актів стягувався ще й збір у дохід того місця, де здійснювалася угода. Цей збір йшов на боротьбу з пожежами і стягувався пропорційно гербовому збору – від 1/10 до 1/2 всіх витрат по здійсненню акта [400, с. 32].

У 1873 р. Тираспольські повітові земські збори піклувалися перед Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором П. Коцебу про стягнення такого збору й на користь земств, але Міністерство внутрішніх справ не задовольнило це прохання [131, арк. 1–5]. Крім того, згідно з указом міністерства «Про порядок зберігання суми, що збирається нотаріусами на

покращення поліцейської і пожежної частин у волостях і селах» від 19 січня 1873 р., цей збір передавався у місцеві повітові земські управи як «запасний капітал для покращення поліцейської і пожежної частин в селищах» і не міг бути перерахований до загальних земських зборів [3, арк. 19–20].

Відомості про отриманий з клієнтів збір і зібрану суму, нотаріус повинен був першого числа кожного місяця відносити в місцеву міську управу. Книги для запису міських зборів щомісяця перевірялися депутатом від міського громадського управління і наприкінці кожного року – Контрольною палатою. Згідно з циркуляром Міністерства внутрішніх справ від 7 липня 1881 р. за нестягнений або неповністю стягнений міський збір, нотаріус відшкодував його за власний рахунок в загальному судовому порядку [2, арк. 159–160].

Звернемо увагу, що на початку ХХ ст. в умовах економічного зростання активізувалися суспільні процеси, що разом з 22 % приростом населення за період з 1903 до 1913 рр. привело до збільшення валового прибутку країни. Зросла кількість суб'єктів оподаткування, які збільшили кількість здійснених нотаріальних угод, забезпечивши тим самим зростання надходження в бюджет. У 1913 р. у всеросійському масштабі мита від «переходу майна» склали 48,4 млн руб. (порівняємо, в 1908 і 1903 рр. – 31,1 і 24,7 млн руб. відповідно). Гербові, судові і канцелярські мита склали 11,8 млн руб., показавши приріст 228 % порівняно з 1903 р. і 134 % порівняно з 1908 р. [441, с. 119].

Нотаріальна діяльність передбачала ведення визначеного діловодства. Так, нотаріус повинен був вести: реєстр для реєстрації складених ним актів; дві актові книги: для реєстрації актів на нерухоме майно та друга – на все інше; книгу для реєстрації стягнутих зборів; загальний алфавіт складених нотаріальних актів та засвідчень; відомості документів, які були на його збереженні; алфавітний покажчик осіб, які оголошені банкрутами чи над якими встановлено опіку чи піклування [324, с. 7]. Після завершення року з часу закінчення актової книги, нотаріус зобов'язаний був передати її з реєстром і з усіма до них додатками до місцевого нотаріального архіву [375, с. 104].

При перевірці актової книги на останньому її аркуші член окружного суду засвідчував кількість сторінок у книзі, ставив дату, свій підпис і печатку. Наприклад, наприкінці реєстрової книги нотаріуса С. Прохна, виданої йому на 1885 рік, стояв такий надпис: «В этой книге пронумеровано, прошнуровано и скреплено 300 листов. В чем Херсонский окружной суд подписью и печатью удостоверяет. 4 декабря 1884 г. Подпись /Член суда Горинов/» [188, арк. 300].

Як і будь-яка публічно-правова сфера, діяльність нотаріусів належала контролю і нагляду з боку держави, оскільки наслідки неналежного виконання нотаріусами своїх професійних обов'язків могли проявитися через достатньо тривалий час. Контроль за діяльністю нотаріусів законодавцем було покладено на окружні суди. Згідно зі ст. 261 закону «Установлення судових установ», нотаріуси підлягали як дисциплінарній, так і кримінальній відповідальності. Незважаючи на те, що нотаріуси на посаду призначалися довічно, вони могли бути звільненими за порушення кодексу честі чи за протиправні дії за межами службових повноважень. У випадку дисциплінарної відповідальності, до нотаріусів застосовували такі види стягнень: попередження, зауваження, догана, арешт на строк до семи діб [497, с. 175]. За невиконання нотаріусом покладених на нього обов'язків через його необачність, на основі судового вироку наступало відсторонення від посади із заборонаю виконання такої в майбутньому, за зловживання наданими повноваженнями – арешт і заключення у в'язницю. Якщо нотаріус здійснював акт, що містив у собі протизаконний зміст, йому загрожувало до двох років в'язниці, у випадках особливої важливості – позбавлення всіх прав стану і заслання до Сибіру [499, с. 80].

Звільнення нотаріуса в позасудовому порядку допускалося лише у випадках прохання нотаріуса, витрати і не поповнення застави, тяжкої і тривалої хвороби (понад один рік). У всіх інших випадках звільнення відбувалося лише згідно з постановою суду [497, с. 176].

Отже, нотаріальна реформа 1866 р. сформувала правові основи діяльності нотаріату як самостійного професійного інституту, який базувався на чітко визначених службових обов'язках нотаріусів. Інститут нотаріату дозволив

надати майновим відносинам стабільний і безконфліктний характер, дозволив державі контролювати виконання громадянами обов'язків з уплати податків, а також мати в особі нотаріуса постійне і гарантоване джерело поповнення скарбниці. Установлений Положенням про нотаріальну частину список нотаріальних дій у повній мірі відповідав потребам свого часу. Найбільш популярними і складними були угоди з нерухомим майном, що говорило про їх важливість як для приватних осіб, так і для держави.

Особливість виконання службових обов'язків нотаріусами Південної України полягала у більшому попиті населення на послуги міських нотаріусів. Столипінська аграрна реформа запровадила нові вимоги для оформлення нотаріальних дій селянами і привела до появи окремої спеціалізації «селянських» нотаріусів. Крім того, правильно виконуючи свої службові обов'язки, нотаріуси сприяли зменшенню кількості цивільних справ, які вимагали судового розгляду.

#### **4.2. Професійна освіта нотаріусів**

До впровадження в Російській імперії судової реформи особовий склад нотаріальних установ був незадовільним. Для заняття посади писаря і наглядача кріпосних справ закон вимагав від них лише знання законного викладу актів у встановлених формах і відповідних моральних якостей. Для нотаріусів і маклерів, крім бездоганної поведінки, російські закони нічого не вимагали. Для того, щоб отримати посаду нотаріуса або маклера, за Зводом законів 1857 р. достатньо було, щоб кандидат був грамотний, але сам закон не давав точного визначення поняття «грамотності» нотаріуса. У результаті, нотаріусами і маклерами призначались такі особи, які не тільки не мали загальної освіти, але й були малограмотними [367, с. 1].

Положення про нотаріальну частину 1866 р. значно підвищило вимоги до освітнього рівня кандидатів на посаду нотаріуса. Згідно зі ст. 15 Положення, посаду нотаріуса могла посісти особа лише після складання іспиту на знання нотаріальних законів, форм діловодства і уміння правильно оформлювати

нотаріальні акти. Іспит приймали голова окружного суду, старший нотаріус і прокурор.

Прийняття іспитів такими компетентними особами мало давати уяву і гарантію про знання кандидата, який складав іспит. Але, як зауважував сучасник реформи Я. Гурлянд, нотаріальна практика довела, що ця міра не в повному обсязі задовольняла потреб і не досягла своєї мети. Порівнюючи ст. 15 Положення з відповідними статтями положень інших держав, відразу ставала зрозумілою величезна різниця між особовим складом нотаріальних інститутів Російської імперії і тих держав, які слугували зразками [367, с. 2–3].

Зокрема, саксонське положення допускало на посаду нотаріусів тільки тих осіб, які не менше 5 років займалися адвокатурою і довели на практиці свої уміння і знання нотаріальної справи. А оскільки бути адвокатом, згідно із законами Саксонського королівства, мала право лише особа, яка отримала вищу юридичну освіту і успішно склала всі іспити, то зрозуміло, що закон вимагав від нотаріуса більше знань, ніж від адвоката. Такі самі вимоги до кандидата на посаду нотаріуса ставило й Ганноверське положення з тією лише різницею, що він мав спочатку попрацювати адвокатом або суддею не менше 3 років.

Австрійське положення про нотаріальну частину висувало більш жорсткі умови до претендента на посаду. Воно вимагало, щоб нотаріус, крім іспиту на знання адвокатської справи, ще склав іспит на знання вітчизняної (німецької) мови і добре володів іншими мовами, які вживалися в країні [367, с. 3].

Можна побачити, що величезною була різниця навіть у вимогах до нотаріусів у самих українських землях. Так, для того, щоб посісти посаду нотаріуса в Галичині, яка перебувала під владою Австро-Угорської імперії, кандидат мав обов'язково здобути юридичну освіту. Випускники юридичних факультетів здавали три державні іспити: правно-історичний, судовий і політичний. Щоб продовжувати юридичну кар'єру, після закінчення університету слід було пройти обов'язкову безкоштовну однорічну судову практику в окружному чи крайовому суді. Отримання ж посади нотаріуса було можливим лише після проходження чотирирічної нотаріальної практики.

Претендент допускався до неї за умови складення ним двох державних іспитів або отримання ступеня доктора прав. Цей ступінь присвоювався після успішного складення трьох ригороз (іспити на отримання ступеня доктора права). Під час першого іспиту здобувачі повинні були виявити свої знання в галузі римського, канонічного і німецького права, під час другого – австрійського цивільного, торгового та вексельного, кримінального права, а також цивільної і кримінальної процедури. Предметами третього іспиту були загальне й австрійське публічне право, право народів та політична економія. При отриманні незадовільної оцінки за один з іспитів дозволялося перескласти його через три місяці. У випадку двох негативних спроб здобувач назавжди втрачав право на докторський ступінь [408, с. 76–77].

Нотаріус, приймаючи в свою канцелярію практиканта, негайно повідомляв про це нотаріальну палату, яка вносила ім'я останнього в список нотаріальних кандидатів. Після завершення стажування претендент отримував видане нотаріусом і засвідчене палатою свідоцтво про пройдену службу. Але і це ще не все. Після двох років практики кандидат мав скласти нотаріальний іспит, що вважався обов'язковою умовою для подальшого продовження кар'єри. Його приймала спеціальна комісія у складі голови, двох членів Вищого крайового суду і одного чинного нотаріуса. Іспит поділявся на письмову та усну частини. Під час першої частини здобувач повинен був скласти декілька нотаріальних документів – контракт, заповіт і вексельний протест, під час другої – виявити ґрунтовні знання необхідних законодавчих актів та приписів про оподаткування. У випадку позитивного результату кандидатів видавалось свідоцтво про присвоєння йому ступеня доктора прав. В результаті, виконання усіх умов дозволяло отримати посаду нотаріуса. Однак часто перед претендентом виникала часова перешкода. У Галичині та й Австрії загалом з 1890-х рр. через відсутність вільних місць іноді нотаріальним кандидатам, щоб отримати посаду нотаріуса, доводилося чекати 18–20 років [408, с. 77–78].

Отже, із цих законів видно, якими вимогливими були нотаріальні положення іноземних держав при виборі нотаріусів і як високо вони оцінювали



цю почесну посаду. Російське ж Положення про нотаріальну частину було занадто поблажливим при виборі нотаріусів і піддавало їх, на думку сучасників, одному дуже легкому іспиту [367, с. 3]. Крім того, навіть приблизної програми такого іспиту розроблено не було. Порядок проведення іспиту, система і зміст запитань, письмових завдань, критерії оцінювання встановлювались на розсуд екзаменаторів [375, с. 100].

Згодом почали з'являтися програми для іспитів на заняття посади нотаріуса, які готували самі ж діючі нотаріуси. Зокрема такі програми були підготовлені і видані Д. Абоїмовим [266] у 1896 р. і О. Плохотенком [320] – у 1917 р.

Програми склалися з двох розділів: перший містив питання з теорії нотаріату, другий – зразки оформлення нотаріальних документів. Так, О. Плохотенко визначив всього 23 питання з теорії нотаріату, які мав знати досконало майбутній нотаріус: 1. Загальне положення про нотаріусів; 2. Організація молодших нотаріусів; 3. Права і обов'язки нотаріуса; 4. Нагляд за діяльністю нотаріусів; 5. Коло дій молодших нотаріусів; 6. Загальний порядок здійснення актів; 7. Порядок здійснення нотаріальних актів; 8. Знищення актів, що не відбулися; 9. Видача виписок і копій актів; 10. Здійснення засвідчення і явка актів; 11. Прийняття документів на збереження; 12. Нотаріальні книги; 13. Коло нотаріальних дій мирових і міських суддів; 14. Старші нотаріуси і коло їх дій; 15. Затвердження актів; 16. Про видачу заставних свідоцтв; 17. Біржові нотаріуси і маклери; 18. Нотаріальні витрати; 19. Гербовий збір; 20. Кріпосні мита; 21. Збір за місцем вчинення актів; 22. Винагорода нотаріусів; 23. Особливості нотаріальної частини у Варшавському судовому окрузі і Прибалтійському краї [320, с. 11–21].

Програма Д. Абоїмова містила 152 більш вузьких питання, які стосувалися не тільки нотаріального права, але й цивільного, майнового і спадкового, з чим міг стикатися у своїй діяльності нотаріус. Зокрема, питання стосувалися прав подружжя, дітей, родичів при вирішенні майнових питань, опіки і піклування, різного роду майна, права власності, дарування, духовних

заповітів, спадку і його розподілу, купівлі і продажу, договорів, застав, оренди, вексельного права тощо [266, с. 180–187].

Отже, з першого погляду, програма іспитів не була важкою, вивчити всього 377 статей Положення для нотаріуса і знати правила оформлення основних документів не було проблемою. Набагато важливішим було вміння вирішувати різні спірні питання, які могли виникнути під час здійснення нотаріальних операцій і стосуватися окремо норм цивільного, спадкового, майнового, кримінального права, а задля цього потрібні були загальні юридичні знання, а також досвід, який здобувався упродовж всієї діяльності. Відтак на думку сучасників, отримання вищої юридичної освіти і проходження дво- або трирічної нотаріальної практики під керівництвом досвідченого нотаріуса, було важливим для набуття професійного фаху.

Але з урахуванням того, що потрапити в коло нотаріусів сторонній людині було вкрай важко, оскільки ці посади посідали колишні судові службовці, були наявними факти хабарництва при зайнятті посади тощо (про що зазначалося в попередніх розділах), навіть такий легкий іспит могли скласти не всі. Прикладом є справа присяжного повіреного Одеського комерційного суду Б. Пелікана, який просив у 1892 р. у голови Одеського окружного суду дозволу скласти іспит на посаду нотаріуса для зайняття ним вакансії в м. Курисово-Покровське Одеського повіту в окрузі цього суду. Кандидатом були надані всі належні документи: нотаріальні копії метричної книги, посвідчення Одеського комерційного суду про його звання, а також зазначено, що він «російський підданий, не опорочений судами, не займає посад ані в державній, ані в громадській службі». Іспит приймали 13 липня 1892 р. голова Одеського окружного суду П. Крижанівський, старший нотаріус М. Сурво і прокурор суду М. Левченко. У результаті іспиту, комісія зробила висновок, що знання Б. Пеліканом нотаріального діловодства і законів виявилися незадовільними. Складати повторний іспит він мав право тільки через рік [181, арк. 1–5].

Ще одна із важливих причин до підвищення освітнього рівня нотаріуса була закладена в ст. 71 Положення, яка доручала йому засвідчувати переклад акту, укладеного на іноземній мові. Тобто ця стаття передбачала знання нотаріусами іноземних мов, в іншому випадку закон би не уповноважив їх засвідчувати такі переклади. Для цього, перш за все, нотаріуси мали б складати відповідний іспит, але це законом передбачено не було. Законодавець у цьому випадку підстрахувався ст.ст. 261 і 540 Статуту цивільного суду, які доручали переклад або перевірку акту, укладеного на іноземній мові штатному перекладачу окружного суду або могли відсилати переклад разом з оригіналом у місцеву гімназію, до найближчого університету або навіть у Міністерство іноземних справ. Але при жодному з окружних судів ані присяжних, ані штатних перекладачів не було, а пересилання документів до навчальних закладів або в міністерство супроводжувалося великою втратою часу і уповільнювало завершення справи. Тому, зрозуміло, що наведені статті залишалися тільки на папері і не могли бути виконані на практиці. Довірити переклад документа приватній особі також було недопустимо, оскільки вона не відповідала перед законом за правильність перекладу і могла допустити помилки, від чого могла постраждати вся справа [367, с. 8–9].

У зв'язку з цим, Я. Гурлянд пропонував доповнити ст. 15 Положення вимогою знати нотаріусу обов'язково німецьку і французьку мови, оскільки вони частіше за все вживалися в Російській імперії. А нотаріуси у портових місцях, зокрема в Одесі, ще мали знати обов'язково додаткові англійську та італійську мови [367, с. 11].

Отже, введення нових судових інститутів, в т. ч. нотаріату, практика і саме життя вимагали великої кількості освічених юристів, необхідних в роботі цих установ. На момент здійснення судової реформи в Російській імперії не було в достатній кількості підготовлених фахівців-правознавців. Із 1821 до 1861 рр. юридичні факультети разом з ліцеями і училищами правознавства випустили всього 9 тис. осіб. Звісно, що такої кількості спеціалістів для потреб суду і нотаріату було недостатньо [377, с. 291–294].

У XIX ст. отримати вищу юридичну освіту можна було у Московському, Санкт-Петербурзькому, Казанському, Харківському, Київському і Новоросійському університетах. На юридичних факультетах розширено навчальну програму, створювалися нові кафедри, формувалася викладацький склад [504, с. 19]. Про інтерес молоді до юридичної професії свідчить та обставина, що кількість студентів юридичних факультетів у 1880 р. складала 22,3 % від загальної кількості студентів університетів, до 1885 р. – 33 %, а на початку 1900-х рр. – 40 % (тобто майже кожний другий студент в Російській імперії вивчав право) [397, с. 9].

Але молодші нотаріуси, які посіли свої посади наприкінці 1860-х – на початку 1870-х рр. і працювали на них вже майже 20 років, у переважній кількості вищої юридичної освіти не мали. Свідоцтво про таку освіту мали лише старші нотаріуси та їх помічники. Ситуація змінилася на початку 1900-х рр. Складність здійснюваних за участю нотаріуса угод визначила необхідність підвищення вимог до їх освітнього рівня, що дозволило поставити питання перед урядом про обов'язкове отримання ними вищої юридичної освіти. У ході активної дискусії з приводу раціональної організаційної побудови системи нотаріату і його діяльності, до проекту нового Положення про нотаріальну частину 1904 р. було включено як основну вимогу приймати на посаду нотаріуса тільки юристів з вищою освітою та з відповідною теоретичною і практичною підготовкою [258, с. 5–6].

У результаті цього на Півдні України з 1905 до 1917 рр. вищу юридичну освіту отримали вісім молодших нотаріусів: С. Гоф, В. Вицієвський [285, с. 309], С. Андреев, І. Потьомківський [315, с. 122] (м. Одеса); І. Бартошинський [273, с. 111] (м. Миколаїв); М. Нікольський (м. Генічеськ Дніпровського повіту Таврійської губернії); М. Вахтин (м. Ялта), Є. Вознесенський (м. Алушта) Ялтинського повіту Таврійської губернії [271, с. 25].

Незважаючи на зростання у другій половині XIX ст. потреби у кваліфікованих фахівцях-юристах, а також бурхливий розвиток юридичної освіти, здобути її могли на той час лише чоловіки, що закінчили юридичні

факультети університетів. Хоча розвиток капіталістичних відносин й зумовив залучення жінок до суспільного виробництва, довгий час вони не могли отримати будь-якої вищої освіти, в тому числі юридичної.

Більш широкі можливості для вищої жіночої освіти надала революція 1905–1907 рр. Так, у 1906 р. у Санкт-Петербурзі відкрився юридичний факультет на Вищих жіночих курсах, що називалися бестужевськими. Крім того, вказані факультети при вищих жіночих курсах було відкрито в усіх університетських містах. Усього юридичних відділень, де навчалися жінки, було 13, з них 6 відкрито на громадських жіночих курсах, 4 – у приватних, а на 3 приватних курсах разом навчалися і чоловіки, і жінки. Громадські жіночі курси з юридичними відділеннями відкрилися також у Києві, Харкові, Одесі. Але курси, що вважалися приватними, не давали тим, хто їх закінчив, права отримати посаду на державній службі [422, с. 129].

Слід зазначити, що за 1906–1908 навчальні роки кількість жінок-слухачок на юридичних факультетах університетів зросла удвічі. Так, із 1906 до 1908 рр. їх кількість збільшилася у Московському університеті з 78 до 117 осіб, у Санкт-Петербурзькому – з 64 до 73, у Харківському – з 53 до 99, у Казанському – з 24 до 74, у Київському – з 0 до 24. Це свідчить про те, що кількість жінок-слухачок саме на юридичних факультетах зросла за ці роки з 239 до 406 осіб [422, с. 129–130].

У 1908 р. відкрито юридичний факультет Одеських вищих жіночих курсів. Факультет відразу став популярним та затребуваним. Перші 73 дівчини розпочали заняття восени 1908 р. У наступний навчальний рік діяло вже 2 курси, на яких навчалось 102 особи. Станом на 1 січня 1912 р. вже на 4 курсах факультету нараховувалося 95, 1913 р. – 70, 1914 р. – 85 дівчат. Перші вихованки цього факультету вже навесні 1914 р. склали іспити в Новоросійському університеті. Однак випускне свідоцтво Одеських вищих жіночих курсів не давало прав займатися професійною діяльністю [410, с. 117].

Лише у грудні 1911 р. Законом «Про іспити осіб жіночої статі у знанні курсу вищих навчальних закладів і про порядок отримання ними учених

ступенів і звання вчительки середніх навчальних закладів» вищі жіночі курси, програми яких визнавалися рівними університетським, одержували офіційний статус вищих навчальних закладів, їхні випускниці допускалися до остаточних екзаменів у державних іспитових комісіях для «осіб чоловічої статі» при університетах, одержували диплом і відповідне йому звання магістра і доктора. Отже, згідно з цим законом жінки-юристи отримували дипломи нарівні з юристами-чоловіками, але при цьому міністр юстиції І. Щегловитов не бажав допускати їх до юридичної практики [422, с. 130]. Здобута вища юридична освіта не давала жінкам жодних гарантій практичного застосування спеціальних юридичних знань. Вони не мали права бути адвокатами, нотаріусами, суддями, а відшукати іншу гідну роботу за спеціальністю було досить складно [409, с. 82].

Борючись за свої права, випускниці юридичних факультетів утворили Спілку юристок і увійшли самостійним відділом до Російської Ліги Рівноправності Жінок Санкт-Петербургу і Москви. Крім того, з 1908 р. почав виходити новий журнал «Вісник Вищих жіночих юридичних курсів у Москві», на сторінках якого обговорювалися актуальні питання згаданої проблеми.

Незважаючи на негативне ставлення влади, жінки своєю боротьбою домоглися певних успіхів. Як свідчать дані, оприлюднені на Всеросійському з'їзді з освіти жінок у 1912 р., у Російській імперії на той час було 269 жінок-юристів, у тому числі таких, що мали університетські дипломи – 146. Вони працювали у присяжних повірених, секретарями у адвокатів, у різних юрисконсультствах, у тому числі у нотаріальних конторах тощо [422, с. 131].

Питання про заняття жінками посад нотаріусів особливо гостро постало в період Першої світової війни. За свідченнями нотаріуса І. Вольмана, багатьох нотаріусів-чоловіків було призвано до лав діючої армії, у результаті чого багато нотаріальних контор закрилися. Але з урахуванням того, що у деяких конторах помічниками нотаріуса працювали жінки і на них покладалися відповідальні функції, він ставив питання перед урядом про дозвіл займати ними хоча б тимчасово на роки війни посади нотаріусів. До того ж, як вказував І. Вольман,

війна привела до збільшення прав жінок, які вже могли за законом займати штатні посади у державній службі до IX класу цивільного чину у цілому ряді відомств [360, с. 1217–1218]. Але це, як і безліч інших питань, вирішені урядом в той період не були.

Констатуємо, що згідно з документами, на Півдні України до 1917 р. не було жодної жінки, яка б працювала нотаріусом, його помічником або навіть секретаркою. Тож боротьба жінок за свої права у юридичній, в тому числі нотаріальній галузі не дала бажаних результатів.

Отже, розширення списку службових обов'язків нотаріусів, збільшення і вдосконалення нотаріальних операцій за Положенням 1866 р., практика і саме життя зумовили до підвищення освітнього рівня нотаріусів і здобуття ними вищої юридичної освіти. Незважаючи на це, вимоги до теоретичної і практичної підготовки до кандидата на посаду нотаріуса, порівняно з відповідними вимогами провідних іноземних держав, були вкрай низькими, а іспит – легким. Майже 40 років знадобилося діючим нотаріусам, щоб довести уряду вимогу про підвищення освітнього рівня службовців нотаріату, в результаті чого у проекті нового Положення 1904 р. вона все ж таки була прийнята. Освітній рівень нотаріусів Півдня України не був низьким з огляду на те, що ці посади переважно займали колишні члени суддівського відомства, з яких всі старші нотаріуси та їх помічники мали вищу юридичну освіту. Стосовно молодших нотаріусів, то здобувати її вони почали лише з 1905 р., і до 1917 р. вже 8 нотаріусів (встановлених за документами) її отримали.

Інше важливе питання стосувалося прав жінок у здобутті вищої юридичної освіти і заняття ними посад нотаріусів. Незважаючи на успіхи, досягнуті ними у навчанні, уряд був не готовий надати жінкам офіційний дозвіл займатися юридичною практикою. Ситуація не змінилася навіть і в роки Першої світової війни, коли відчувалася гостра нестача нотаріусів. В результаті, на Півдні України всі посади нотаріусів та їх помічників були зайняті виключно чоловіками, а права жінок у цьому питанні порушені.

### 4.3. Повсякденна діяльність нотаріусів

Діяльність нотаріуса за своєю природою різностороння і міцно пов'язана з життям. У його конторі постійно перехрещувалися майнові інтереси різних осіб і суспільних класів, відбувалася наполеглива і моральна боротьба між членами однієї родини. Як писав з цього приводу нотаріус К. Бахман: «У конторі нотаріуса перебувають і сільський павук, що огортає своєю мережею все сільське населення, і кулак-спекулянт, який намагається за дешевою ціною закупати у селян землю для перепродажу або здачі її в оренду тим же селянам за більш високими цінами. Нотаріальним порядком намагається обробити свої справи і міський лихвар, який майже напам'ять вивчив закон про лихварство і знає, як його спритно обійти. Усілякі темні ділки намагаються за посередництвом спритної угоди обплутати темну людину і використати її духовну сліпоту у своїх інтересах. Зо всіма цими лихварями і ділками нотаріусу доводиться вести наполегливу моральну боротьбу, щоб не дати образити людину темну і незаможну. Ця боротьба отруює життя і підриває здоров'я» [344, с. 4–5].

Не легшими за моральні обов'язки нотаріуса були його юридичні завдання в інтересах населення повітових міст і селищ. Їх мешканці за юридичною консультацією могли звернутися лише до нього. Тому повітовий нотаріус служив населенню безкоштовним радником і керівником у майнових і особистих справах. Суддя, якщо і жив у повітовому місті, був зайнятий своєю справою, тому мешканці часто просто соромилися йти до нього за порадою. Приватні повірені брали за це плату, тому до них людям ходити було не вигідно. Тобто, залишався один вихід – йти до нотаріуса, який під час ділової бесіди давав безкоштовну консультацію.

Особливо важкими для нотаріуса були базарні дні, під час яких сільські мешканці іноді до третьої години дня консультувалися з ним з приводу важливих для них питань: вчинення у волосних правліннях угод при купівлі землі за сприяння Селянського поземельного банку; здійснення сімейних розділів і переділів землі; про невидачу паспортів, опікунських приговорів та з



різних інших питань. Нотаріус мав усіх вислухати і кожного проконсультувати. І лише після трьох годин дня до нього в контору міг зайти «справжній клієнт», з яким доводилося працювати іноді декілька годин за невелику плату [344, с. 5].

Набагато гірше йшли справи у сільських нотаріусів, контори яких, згідно з розкладом 1869 р., відкривалися у незначній кількості, як правило – одна на декілька сіл. Це породжувало для сільських мешканців значні незручності, пов'язані з їх віддаленістю. Із цього питання в 1904 р. у всіх губерніях Російської імперії відбулися губернські наради. Із наведених звітів і пропозицій цих нарад чиновниками І. Страковським і В. Толмачовим був підготовлений аналітичний звіт, в якому головними зазначалися такі проблеми: по-перше, визнано недосконалість роботи нотаріальних контор в селах; по-друге, виявлено повну необізнаність чиновників волосних правлінь, яким довірено здійснення нотаріальних актів, з нотаріальною діяльністю; по-третє, були наявними факти зловживання, хабарництва і здирництва волосних писарів при вчиненні актів. Усе це призводило до того, що сільське населення не отримувало відповідних нотаріальних послуг. Також віддаленість нотаріальних контор і архівів від села вимагало великої витрати часу і грошей при зверненні до них, виключало можливість широкого використання цими установами і обмежувало сферу свого впливу на вчинення великих і складних актів. В результаті, населення при найменшій нагоді намагалося уникати нотаріат, воліло за краще звертатися до більш простого, хоча й ризикованого шляху безактових угод, фіктивних боргових зобов'язань, дроблення сум, обходів та інших прийомів, які призводили згодом до спорів і стягнень у судах. У зв'язку з наведеними фактами, автори звіту підняли перед урядом питання про відкриття нових нотаріальних контор в селах, піклуючись, щоб така контора була у кожному селі [443, с. 4]. Уряд підтримав цю пропозицію, і з наступного року дав дозвіл на відкриття нових контор. Зокрема, якщо до 1905 р. в селах і невеликих містечках Півдня України, згідно з документами, існувало всього 10 нотаріальних контор, то до 1917 р. їх вже було відкрито 55 (див. Додаток А 1–6).

Як у міських, так і в сільських конторах нотаріус був зобов'язаний працювати не менше шести годин на день, крім вихідних і святкових днів, про що оголошувалося окружним судом. Працювати більше встановленого часу, як у самій конторі, так і поза нею, не заборонялося [319, с. 10]. Наприклад, контора миколаївського нотаріуса В. Штулькерца була відкрита щоденно, крім недільних і святкових днів, з 9 год. ранку до 18 год. вечора. Контора С. Кузнєцова працювала з 9 до 17 год. Нотаріус Л. Ісаченко в будні дні працював з 9 до 17 год., а в недільні і святкові – з 12 до 13 год. здійснював прийом платежів по термінових векселях. А нотаріус І. Бартошинський працював навіть у вихідні і святкові дні – з 8 до 18 год. або з 9 до 17 год. [273, с. 111].

Зазначимо, що до ненормованого робочого дня або тижня нотаріусів змушувала конкуренція, яка почала проявлятися відразу після впровадження нотаріальної реформи. Особливо гостро вона відчувалася у губернських і великих містах. На законодавчому рівні була закріплена пряма заборона на об'єднання декількох контор в одну, оскільки це могло привести до монополізації ринку нотаріальних послуг і зловживань [441, с. 41].

Оскільки серед нотаріусів не було солідарності між собою, то конкуренція створювалася на ґрунті придбання клієнтури. Задля приваблення клієнтів нотаріуси схилилися до різних хитрощів і йшли їм на поступки в оплаті послуг. В результаті, нотаріальні контори набули характеру торгових закладів з падаючими в очі вивісками, привабливою рекламою на перехрестях доріг, у газетах і журналах [352, с. 213–214].

Право вибору місця для своєї контори було залишено на розсуд нотаріуса. Вони завжди намагалися облаштувати своє робоче місце на центральних вулицях, поблизу банків і страхових контор – там, де кипіло ділове життя. Наприклад, в Одесі більшість контор було відкрито на вулицях Рішельєвській, Поштової, Соборній площі, Преображенській, Дерибасівській, Єкатерининській, Жуковського, у Херсоні – на Суворівській і Воронцовській, у Миколаєві – на Глазенапівській, Таврійській, Потьомкінській, Рождественській,

у Катеринославі – на Новодворянській, Двірцевій і Проспекті (див. Додаток А 1–6). Навіть на одній вулиці поруч могли працювати контори різних нотаріусів. Зокрема, у 1885 р. контора одеського нотаріуса З. Гуровича знаходилася за адресою – вул. Преображенська, 33, М. Марковича – вул. Преображенська, 34, а П. Шмита – на розі Преображенської і Херсонської, 58 [276, с. 116]. Крім того, нотаріуси знімали для своїх контор магазинні приміщення, кімнати у готелях та інших відомих установах. Так, нотаріуси м. Кишинів В. Стражеско і М. Ботезат облаштували свої контори у Будинку міського управління «Пассаж», М. Болотін – в «Лондонському готелі», К. Швамберг – в готелі «Франція» [268, с. 98; 287; 306, с. 107].

В умовах конкуренції, аби не втрачати клієнтів, нотаріуси часто змушені були зменшувати плату нижче встановленого тарифу за свої послуги. При цьому в книги записувалася сума за тарифом, а в результаті – нотаріус втрачав частку своїх прибутків. У провінційних містах і селах це було частим явищем, оскільки клієнти, переважно селяни, через нестачу грошей, ходили по конторах і відшукували більш дешевого нотаріуса [482, с. 5–6]. Бували й випадки, коли одну нотаріальну угоду здійснювали відразу декілька осіб, переважно бідних селян, у результаті чого нотаріус витрачав на це багато часу, а грошей отримував як за один вчинений акт. Прикладом є витяг із купчої кріпості, виданий поселянам власникам нотаріусом с. Ландау П. Тимофєєвим 21 лютого 1904 р. – І. Готрауфу, Г. Дейбеле, І. Дейбеле, Й. Дейбеле, , К. Дейбеле, С. Дейбеле, В. Емі, І. Мартину, А. Шоддінгер, К. Юнд. Таким чином, цей нотаріальний акт вчинили разом 10 осіб, переважно родичів [175, арк. 10]. Крім цього акту цей же нотаріус упродовж 1904 р. вчинив ще чотири подібних акти на 10 осіб [175, арк. 1–30]. Зрозуміло, що у великих містах нотаріуси, більш забезпечені роботою, не мали потреби йти на подібні компроміси.

Крім конкуренції на зниження плати, нотаріус Ф. Штраніх виділив ще конкуренцію за часом занять і за місцем здійснення актів. Конкуренція за часом занять також була однією із розповсюджених. Нотаріус, який облаштував контору у власній квартирі або будинку, мав можливість тримати її відкритою у

будь-який час дня і ночі. Ставалися випадки, що до нотаріусів приходили в контору для вчинення актів пізно ввечері після закінчення спектаклів у театрі.

Конкуренція за місцем здійснення актів прижилася виключно у маленьких містах. Оскільки деякі нотаріуси знаходилися постійно в роз'їздах по губернії для здійснення актів, то в конторах їх застати було дуже важко. Інші нотаріуси, маючи контору в повітовому місті, часто знаходилися в губернському, піклуючись в нотаріальному архіві про затвердження актів, і заодно здійснювали акти в тому ж губернському місті на дому клієнтам, які до них звернулися. Мешканці ж повіту іноді навіть приїжджали в це місто і розшукували свого нотаріуса або іншого, який би погодився їхати з ними в повіт для вчинення необхідного їм акту [482, с. 5–6].

Такою була нотаріальна конкуренція, яка, за словами О. Бутовського, призвела до того, що «звання нотаріуса стало синонімом маклера, ділка, посередника, комісонера, фактора, – словом, кого завгодно, але тільки не судового діяча» [352, с. 213–214]. А за словами нотаріуса М. Поповича, «роз'єднаний, з одного боку, самим законом, що забороняє будь-яку товариську діяльність, з невдалим розподілом вакантних місць, горезвісною добровільною угодою у винагороді за працю і штучно підтримуваною конкуренцією, наш нотаріат, так недавно створений з осіб «різних племен» і мало не «наріч», наданий розбиратися самому собі у всіх нагальних потребах, ще дуже далекий від виконання тих правил етики, які притаманні всім іншим корпораціям так званої благородної професії» [437, с. 7].

Суперечливий правовий статус нотаріусів позначився і на їх повсякденній діяльності. Як зазначалося в попередніх розділах, нотаріуси вважалися державними службовцями, але не користувалися правами і привілеями останніх, включаючи пенсії і платню. У той же час, їх не можна було зарахувати і до осіб вільної професії нарівні з адвокатами. Влучно охарактеризував таке становище нотаріусів дослідник Л. Ерман, назвавши їх «інтелігентами вільних професій» [379, с. 168].

Діючі нотаріуси нерідко висловлювали нарікання з приводу подвійності свого становища, оскільки воно негативно позначалося не тільки на їх роботі, але й на ставленні до них клієнтів. Вони називали себе «пасинками Феміди», тому що Положення про нотаріальну частину як би виділяло їх із загальної градації чинів Міністерства юстиції, але позбавило їх тих прав і пільг, якими користувалися інші чини судового відомства. Зокрема, під час перебування на посаді нотаріуси повинні були носити встановлену для чинів судового відомства форму – мундирний фрак з сукняним коміром [389, с. 13]. Згідно з Височайшим повелінням 1895 р., їм надано право носити кашкети, а на кінцях оксамитового коміра двобортного сюртука – визолочений знак із зображенням герба судового відомства [439, с. 5]. Із наступного року нотаріуси носили погони. Згідно з законом, вони могли отримувати ордени, але за умови, якщо нотаріус належав до привілейованого стану або мав особливий чин [343, с. 7].

Не дивно, що такий рід служби здавався мало привабливим для багатьох судових діячів і нотаріальна діяльність стала надбанням переважно людей спритних, які вміли швидко зав'язувати солідні знайомства і володіли, за словами О. Бутовського, «етичною еластичністю» [352, с. 213–214]. Від цього у певній мірі залежали й заробітки нотаріуса.

Зазначимо, що встановлена законом система оплати праці нотаріусів призводила до суттєвої різниці в прибутках, які вони отримували в губернських містах і в провінції. В результаті, нерідко були відсутні бажані ставати нотаріусами у віддалених районах, де складно було прожити на низькі доходи [498, с. 16–17]. Загальноприйнятим показником успішності контори вважався «номер реєстру» – кількості дій, здійснюваних упродовж року. Так, нотаріуси великих міст Півдня України опрацьовували до 8 тис. номерів реєстру на рік, а в маленьких містах – 300–500, тобто у 12–15 разів менше, що безпосередньо впливало на розмір оплати їх праці. Найвищий високий показник на Півдні України вдалося встановити в м. Миколаїв. Там упродовж 1911 р. нотаріус П. Містюк вчинив 8617 тис. дій [76, арк. 1–300]. У м. Одеса в 1914 р. нотаріусом П. Цветком було здійснено 6584 операцій [177, арк. 1–152]. Але порівняно з

містами Санкт-Петербург і Москва, де нотаріуси здійснювали до 15 тис. номерів реєстрів за рік, нотаріуси Півдня України вчиняли вдвічі менше дій [441, с. 119]. До того ж значною була і різниця в розмірі оплати угод, що реєструвалися. Якщо нотаріуси великих міст здійснювали купчі на великі суми, то нотаріуси маленьких міст, містечок і сіл, як правило, здійснювали акти на малі суми. В результаті склалася ситуація, що десятки нотаріусів отримували плату практично на рівні міністрів, а тисячі нотаріусів отримували плату, якої ледве вистачало лише для задоволення нагальних життєвих потреб [499, с. 82].

Для того, щоб отримати уяву про різницю в кількості здійснених губернськими і провінційними нотаріусами Півдня України угод, наведемо дані із їх актових книг (див. Додаток Б 1–3). Так, у 1869 р. нотаріус м. Одеса В. Юматов вчинив 2081 номерів за реєстром [149, арк. 1–52], нотаріус м. Єлисаветград Д. Чернявський – 3954 [28, арк. 1–54], нотаріус м. Херсон І. Корбуль – 602 [211, арк. 1–98], нотаріус м. Миколаїв І. Поржицький – 4736 [101, арк. 1–356; 102, арк. 1–95], нотаріус м. Берислав С. Гаврик – 191 [213, арк. 1–47], а нотаріус невеликого м. Ананьїв А. Лемберг – всього 78 номерів за реєстром [148, арк. 1–30]. У 1896 р. нотаріус м. Одеса Д. Гладун здійснив 2132 нотаріальних операції [144, арк. 1–51], нотаріус м. Миколаїв С. Кузнецов – 273 [236, арк. 2–11], нотаріус м. Херсон М. Тимчинський – 422 [236, арк. 12–18], нотаріус м. Олешки В. Балков – 55 [236, арк. 30–31], нотаріус с. Березнегувате В. Мельник – 79 [236, арк. 95–98], а нотаріус м. Вознесенськ Д. Клечковський – 1412 [116, арк. 1–38]. Та й один нотаріус в різні роки міг також вчиняти зовсім різну кількість нотаріальних актів. Наприклад, нотаріус м. Миколаїв С. Кузнецов у 1880 р. здійснив 103 нотаріальних акти [99, арк. 1–40], у 1896 р. – 273 [236, арк. 2–11], у 1907 р. – 255 [100, арк. 1–70]. Нотаріус м. Херсон М. Хлібкевич здійснив у 1904 р. – 175 актів [225, арк. 1–100], у 1913 – 542, у 1914 – 332 [226, арк. 1–90]. Нотаріус м. Братське М. Никитюк у 1904 р. уклав 782 нотаріальні операції, у 1914 р. – 161 [112, арк. 1–61]. Нотаріус м. Миколаїв П. Містюк у 1911 р. вчинив 8617 номерів за реєстром [76, арк. 1–

300], а в 1917 р. – всього 374 [77, арк. 1–80; 78, арк. 1–30]. Таких відомостей із збережених в архівах Півдня України актових книг можна навести багато.

Але зауважимо, що така різниця в кількості здійснюваних нотаріусами операцій не була пов'язана лише з кількістю населення у містах і селах або умовами економічного життя, адже навіть при нормальних його умовах неможливо штучно збільшити кількість угод. На їх зростання, насамперед, впливали потреби життя людини, активність ділового обігу, як-то кількість землі і попит на працю в даній місцевості, а також особисті якості нотаріуса і привабливе місце для контори. Але водночас, це означало, що при збільшенні кількості справ у одного нотаріуса, в іншого – вони пропорційно зменшувалися [344, с. 32].

Усі ці причини сприяли збільшенню клієнтури у одного й того ж нотаріуса. Наприклад, одеський купець І. Попов здійснив у нотаріуса П. Цветкова в 1914 р. 130 актів, а правління Товариства мануфактури «Еміль» звернулося у цьому ж році до нього за послугами 29 разів [177, арк. 122]. Ділові якості нотаріусів приводили й до вчинення ними дій для окремих станів населення, тобто формували певну станову спеціалізацію. Зокрема, нотаріуси м. Херсон С. Красношарпа [227–228], В. Павлович [191–192], П. Широцький [199], м. Нова Одеса Ф. Синельник [119–120], порта Хорли С. Сулима [201], кол. Добре М. Єфімовський [222], м. Олешки К. Прокопович [215], м. Братське М. Никитюк [112], м. Голта О. Гусіков [122], с. Привільне Л. Пясецький [93] – обслуговували переважно сільське населення. Нотаріуси м. Миколаїв М. Белін-Белінович [98], С. Кузнецов [99–100], І. Бартошинський [82–84], Л. Ісаченко [62–65], м. Херсон С. Гаврик [214] і Є. Давидов [206], м. Берислав Л. Піотровський [193], м. Новогерогіївськ М. Гіржев [24], м. Бобринець В. Шевченко [35] і А. Корнієнко [37] обслуговували у своїй більшості міщан. До нотаріуса м. Вознесенськ Я. Епштейна зверталися переважно купці [108–110] (див. Додаток Д 1–2).

Серед нотаріусів Півдня України сформувалася також спеціалізація і на здійсненні окремих актів. Зокрема, до нотаріуса м. Миколаїв Г. Кирийчука

люди зверталися переважно за укладанням духовних заповітів. Так, у 1902 р. за вчиненням цієї дії до нього звернулося 68 осіб, із них: міщани – 22 особи, купці – 1, селяни – 33, дворяни – 2, поселяни власники – 9, священник – 1 [103, арк. 1–26].

Зверталися за послугами до нотаріусів і відомі в містах особи. Наприклад, нотаріус м. Миколаїв М. Белін-Белінович у 1871 р. вчинив акт на нерухоме майно барону О. Рено [97, арк. 12], херсонський нотаріус Є. Давидов у 1899 р. укладав нотаріальні акти для почесного громадянина В. Павловського [206, арк. 16]. Нотаріус м. Херсон М. Тимчинський у 1900 р. вчиняв кріпосні акти графу Л. Грохольському, почесним громадянам Г. Ржовському та Г. Никонову [204, арк. 17–18]. Нотаріуси м. Миколаїв С. Кузнецов і Л. Ісаченко обслуговували родину М. Аркаса [469, с. 40].

Вчиняли нотаріуси і важливі для благоустрою міст угоди. Так, коли у 1870 р. в Одесі виникла потреба в трамвайних маршрутах, то почалися переговори з Бельгійським акціонерним товариством кінно-залізних доріг щодо створення в Одесі мережі таких доріг. У 1875 р. відбулася перша спроба підписання контракту, але остаточно його було підписано в 1880 р. Міський голова Одеси Г. Маразлі уклав договір з представником Бельгійського акціонерного товариства кінно-залізних доріг П. Бонні. 11 квітня 1880 р. нотаріус Л. Ринцький зробив у нотаріальній книзі запис про те, що П. Бонні передає право на концесію Е. Отле. А 8 червня 1880 р. в Одесі вперше на території України було запущено першу лінію кінно-залізної дороги [469, с. 38].

Взагалі, взаємодія органів місцевого самоврядування з нотаріусами того часу була неминучою та активною. Це було пов'язано з тим, що нотаріуси знаходилися на державній службі і були активними учасниками засідань, на яких вирішувалася доля міста, його бюджет, земельні питання тощо. Прикладом може бути активна взаємодія нотаріусів м. Одеса із керівними особами міста, зокрема з Г. Маразлі, який 17 років обіймав посаду одеського міського голови. У 1892 р. він подарував місту палац на вул. Софіївській



(нині – Одеський художній музей), завірив цей акт дарування нотаріус Б. Гурович [469, с. 38–39].

Одним із найвідоміших нотаріусів та громадських діячів м. Херсон був І. Корбуль. Він цікавився не лише справами нотаріату, а й громадським життям Херсонської губернії. До кола його інтересів відносились справи місцевого самоврядування, розвиток книговидавництва та бібліотек, збереження навколишнього середовища, зокрема водойм. Важливим був його внесок у заснування Товариства взаємного кредиту у 1873 р., діяльність якого ґрунтувалася на принципі взаємодопомоги місцевих підприємців. Доступний банківський кредит сприяв розвитку промисловості і торгівлі в місті. Товариство надавало всі банківські операції, а також видавало перекази та акредитиви в усі міста Російської імперії та за кордон [470, с. 28–29].

Як активний громадський діяч та людина, якій не байдужими були справи Херсонської губернії, Іларіон Іванович був гласним учасником Міської Думи. Зокрема, він брав участь у Земельній комісії, Комісії для остаточного вироблення проекту міського розпису прибутків і витрат на 1895 р., Комісії для вирішення питання про заснування в м. Херсон похоронного товариства, Комісії з перегляду обов'язкових постанов, Комісії зі складання проекту пенсійного статуту для службовців у міському управлінні, Комісії з перегляду ступеня благонадійності недоїмників за змістом міських оброчних статей.

Важливим аспектом у діяльності І. Корбуля була його активна позиція щодо розвитку бібліотек та книгодрукування. Зокрема, ним було здійснено перший відчутний внесок для будівництва приміщення бібліотеки. Впродовж багатьох років він був почесним членом бібліотеки, а у 1888 р. його обрано її директором. Розвиток нотаріальної справи, активна громадська, наукова та меценатська позиція І. Корбуля свідчать про нього як про людину, якій небайдужою була доля м. Херсон та розвиток всієї Херсонської губернії [470, с. 29–30]. Отже, як бачимо, нотаріуси відігравали значну роль у житті міст.

Різниця між матеріальним становищем і діяльністю нотаріусів губернських та повітових міст, містечок і сіл була великою. За зібраними

нотаріусом К. Бахманом даними, ситуація була такою, що у звичайному повітовому місті нотаріус ніколи не заробляв більше 1200 руб. на рік, порівняно з губернськими містами, де прибуток нотаріуса міг бути від 3600 до 6 тис. руб. на рік. Зрозуміло, що такий заробіток міг бути тільки в тих містах, де були розвинуті промисловість і торгівля. В результаті, деякі члени судів і судових палат, які отримували більше 4 тис. руб. на рік, змінювали крісло голови на скромну посаду нотаріуса, яка ставала для них бажаним кінцевим пунктом їхньої кар'єри. У більшості випадків прибуток нотаріуса на початок ХХ ст. у повітових містах за встановленим тарифом не досягав навіть норми 1866 р., тобто був меншим ніж 1200 руб. на рік, не говорячи вже про чистий прибуток, якого у них взагалі не залишалося [344, с. 30; 352, с. 212–213].

У нелегкому становищі знаходилися не тільки самі нотаріуси, але й службовці нотаріальних контор – писарі, конторники, посильні, – які отримували зарплату в залежності від заробітку самого нотаріуса. Наприклад, писарі в нотаріальних конторах після декількох років роботи отримували на місяць 30–35 руб., і це була, як вони самі стверджували, «вершина їх благополуччя». Для ілюстрації купівельної спроможності такого жалування наведемо приклади деяких цін того часу. Так, корова коштувала близько 5 руб., за фунт (400 гр) пшеничного хліба платили від 4 до 7 коп., фунт житнього хліба коштував від 2,5 до 3,5 коп., фунт яловичини – 12–23 коп., свинини – 18–2 коп. [499, с. 83].

Питання матеріальної забезпеченості нотаріуса та його родини були прописані в ст. 210 Положення про нотаріальну частину, в якій говорилося: «Коли річний прибуток нотаріуса столичного або губернського міста перевищить 2400 руб., а повітового – 1200 руб., то із суми, яка вираховується для нього згідно з тарифом поверх зазначеної плати, одна третина повертається на збільшення застави, поки вона не складе у столицях 25 тис. руб., у губернських містах – 15 тис. руб., а в повітових містах і повітах – 10 тис. руб.». Збільшеною таким чином заставою міг згодом скористатися сам нотаріус після виходу у відставку, або після його смерті – його нащадки. Тобто сам закон

змушував нотаріуса накопичити капітал і забезпечити таким чином свою старість і сім'ю. Але це здійснити могли тільки нотаріуси великих міст, які отримували значні прибутки. Крім того, нотаріуси не мали жодних пільг на освіту дітей, на допомогу дружині в разі його смерті або у випадку інвалідності. Отже, закон не давав змоги нотаріусу користуватися хоча б частиною тих прав, які він заслуговував за своїм станом як посадова особа і громадський діяч [362, с. 388; 436, с. 3–4].

Крім внесення застави у нотаріуса були ще значні витрати на облаштування своєї контори. Так, у першу чергу він мав орендувати під неї відповідне приміщення, плата за яке сягала у середньому 30 руб. на місяць. Варто зазначити, що населення, особливо в губернських містах, звикло дивитись на контору нотаріуса як на приміщення, яке знаходилося в безкоштовному громадському користуванні. Більш капризні клієнти навіть були незадоволені тим, коли контора знаходилася на верхньому поверсі будинку. За обстановкою контори, розкішною або бідною, незнайомі клієнти нерідко визначали ступінь довіри до нотаріуса. Тому йому волею-неволею доводилося рахуватися зі смаками і поглядами суспільства [344, с. 35].

Обов'язковим атрибутом робочого місця нотаріуса був металевий сейф для збереження печатки, документів і цінностей. Його ціна складала 50–70 руб. Із канцелярської техніки на початку ХХ ст. обов'язковим атрибутом стала друкарська машинка. Ціна престижного імпортного зразка становила від 275 до 360 руб. Контора мусила мати також касу і копіювальний прес. За власний рахунок нотаріус повинен був придбати передбачені для ведення книги і реєстри, бланки – заготівки форм найбільш потрібних документів, печатку, штампи, конверти, поштові картки, візитівки, рекламні буклети, усі можливі канцелярські приналежності [441, с. 40]. Також необхідно було зберігати в конторі комплекти фахових видань на зразок «Вісника права і нотаріату», «Права», «Зібрання узаконень і розпоряджень уряду», «Сенатських оголошень», а також повну збірку законів і наказів окружного суду [319, с. 9].

Послуги по виготовленню канцелярських книг надавали як місцеві невеликі друкарні, так і великі фірми, які постачали ними всі міста імперії. Примітним був той факт, що кожний реєстр виготовлявся спеціально під визначеного нотаріуса. Назва його нотаріальної дільниці, а також прізвище, ім'я і по батькові друкувалися на обкладинці і на кожній сторінці в заголовку друкарським способом.

Ціна нотаріальних конторських книг у великих виробників практично не відрізнялася і була такою: книги і реєстри у коленкорівій палітурці з відтиском, назва книги, року та імені і по батькові нотаріуса, актова для актів на нерухоме майно і актова для актів, що не відносилися до нерухомого майна – по 6 руб. 50 коп. кожна; реєстр, книга зборів і алфавіт – по 5 руб. 50 коп. Бланки нотаріальних актів, надруковані друкарським способом, продавалися по 100 штук за такими цінами: проект закладної нерухомості – 3 руб. 50 коп. (тут і далі вказано ціну за 100 штук), прохання старшому нотаріусу про затвердження акту і передачу виписки – 1 руб. 75 коп., донесення старшому нотаріусу про здійснення кріпосного акту – 1 руб. 75 коп., відношення в Міську управу про повідомлення оцінки майна – 1 руб. 75 коп., акт про протест векселя – 2 руб. 50 коп.; довіреності судові, для мирових установ, на отримання і відправлення вантажу, на право закласти-перезакласти майно в банку – по 2 руб. 50 коп., довіреності торгіві і загальні на управління і ведення справ – по 3 руб. 50 коп. [441, с. 40]. Крім цього, нотаріуси платили податок в Одеське казначейство за ведення книг: за актові книги на нерухоме майно до 15 аркушів – 3 руб. [166, арк. 10]; більше 15 аркушів – 4 руб. [152, арк. 16] (до 1917 р. податок за ці книги збільшився до 6 руб. [171, арк. 30]); за актові книги, в яких велися записи, що не належали до нерухомого майна, зокрема духовні заповіти – 2 руб. 40 коп. [147, арк. 12].

В середньому, за підрахунками нотаріуса К. Бахмана, для роботи своєї контори нотаріус мав витратити: на оренду квартири під контору – 30 руб. на місяць (360 руб. на рік); на опалення і дрова – 60 руб. на рік; на освітлення – 50 руб. на рік; на оплату писарю – 25 руб. на місяць (300 руб. на рік); на

нотаріальні книги, бланки і мита – 25 руб. на рік; на газети і зібрання законів – 30 руб. на рік; на оплату прислуги – 180 руб. на рік; на поштові витрати і поїздки – 3 руб. на місяць (36 руб. на рік); на одяг і взуття для нотаріуса – 100 руб. на рік; на їжу – 25 руб. на місяць (300 руб. на рік); на поїздки раз на рік у губернське місто у справах – 15 руб. на рік; членський внесок у будь-яке товариство – 10 руб. на рік. Разом – 1466 руб. Це ті витрати, без яких контора не могла існувати [344, с. 35–36].

Зазначимо, що нотаріус, як особа, яка займала відоме суспільне становище, змушений був робити й інші витрати: він неодмінно мав відвідувати благодійні спектаклі і базари, офіційні проводи і обіди, приймати хоча б раз на рік гостей, вносити збори на користь бідних, на різні передплати і листи, що присилалися із губернських міст. Наприклад, нотаріуси Одеського і Херсонського окружних судів із 1914 р. були членами благодійного судового товариства Одеського окружного правління і платити 5 руб. членського внеску щорічно [243, арк. 52]. І це не рахуючи й особистих витрат, які виникали у кожної культурної людини. На всі ці примусові і добровільні витрати вимагалось ще додатково 300–500 руб. на рік, зважаючи на умови і звичаї місцевого життя.

Але якщо нотаріус маленького містечка або села отримував у середньому 1200 руб. на рік, то його прибутки навіть не перекривали витрати на облаштування контори. Ця обставина призводила до того, що нотаріусу доводилося займатися сторонніми справами у пошуках додаткових джерел прибутку. Так, значний відсоток нотаріусів працювали в якості агентів страхових товариств і банкірських контор зі страхування майна і білетів, приймали на інкасо векселя, деякі навіть управляли маєтками і будинками [344, с. 36–37]. До того ж їм не заборонялося вести комерційну діяльність, бути засновником і учасником різних організацій [505, с. 48].

Незважаючи на значні недоліки в організації нотаріату, але зважаючи на вільну професію і в більшості випадків достатній прибуток нотаріусів, часто їх праця перетворювалася на родинну справу. Цьому є підтвердження серед

нотаріусів Півдня України. Так, справу батька після його смерті часто продовжував син. Зокрема, такими були: херсонські нотаріуси Григорій Йосипович (1873–1881) [187] і Сисой Григорович (1882–1890) [188] Прохно; миколаївські нотаріуси Лаврентій Лаврентійович (1884–1914) [62] і Микола Лаврентійович (1915–1920) [73] Ісаченки; нотаріуси с. Чаплинка Савелій Григорович (1912–1916) [182] і Олександр Савелійович (1917–1920) [441, с. 132] Одноволови; нотаріуси м. Вознесенськ Іван Петрович (1870–1892) [114] і Леонід Іванович (1907–1914) [118] Добровольські; катеринославські нотаріуси Микола Фердинандович (1889–1898) [313, с. 538] і Олександр Миколайович (1899–1911) [295, с. 31; 313, с. 563] Ольшевські; нотаріуси м. Нікополь Іван Іванович (1899–1912) [269, с. 139] і Геннадій Іванович (1915–1917) [441, с. 128] Мазанкови. Бували випадки, коли батько і син працювали нотаріусами разом в одному місці, наприклад, у с. Курисово-Покровському працювали Яків Данилович (1903–1909) [157] і Данило Якович (1907–1909) [286, с. 148] Скрипники.

Часто нотаріусами одночасно працювали й брати. Зокрема, в один рік одеськими нотаріусами стали брати Берман Самойлович (1885–1914) і Зигмунд Самойлович (1885–1917) Гуровичи [180; 276, с. 116], а їх третій брат Гершон Самойлович з 1911 до 1914 рр. працював нотаріусом у м. Олександрія [315, с. 167]. Із 1911 до 1917 рр. нотаріальні посади займали брати Іван Єфимович (м. Новомиргород) та Ісаак Єфимович (м. Бобринець) [315, с. 166] Калужські, у ці ж самі роки нотаріусами були три брати Валерій Григорович (с. Гуляйполе) [303, с. 287], Валентин Григорович (м. Олександрівськ) [270, с. 74] і Віктор Григорович (м. Бердянськ) [271, с. 25] Ольшанські, одночасно нотаріусами м. Нікополь працювали брати Олександр Павлович і Павло Павлович [269, с. 139] Мордовські. Нотаріусом у м. Берислав був Михайло Миколайович Давидов (1894–1917) [208], а його брат Євген Миколайович (1899–1919) [206] працював нотаріусом у м. Херсон. Також одночасно упродовж 1913–1920 рр. були нотаріусами Федір Георгійович (м. Мелітополь) [271, с. 27] і Володимир Георгійович (м. Миколаїв) [74] Мілеанти.

Родинна справа нотаріусів говорила, з одного боку, про вигідність такої діяльності, достатні прибутки, взаємну допомогу між братами або батьком і сином, а з іншого – про домовленість у судах, можливе хабарництво і кругову поруку при зайнятті цих посад. Зрештою, потрапити у коло нотаріусів сторонній людині було вкрай важко.

Незважаючи на недосконалість законодавства і значні проблеми, які виникали в повсякденній роботі нотаріусів, їх діяльність, у цілому, оцінювалася достатньо високо як громадськістю, так і урядом. За свідченням сучасників, «практика і життя визначили звання нотаріуса як вельми поважне, всіма шановане, таке, що користується загальною довірою, нарівні зі званням судді» [499, с. 87]. Саме життя зробило те, чого не зробив закон. Нотаріуси були вже не ті дореформені тільки грамотні і тверезі люди. Це були люди, до яких населення ставилося з великою довірою. Їм довіряли не лише таємниці, а й великі суми грошей. Нотаріуси стали кращими посередниками між особами, які укладали юридичні угоди [362, с. 388].

Положення нотаріусів сильно похитнулося в роки Першої світової війни. Як писав нотаріус Ф. Штраніх, «у цей важкий період будь-яка культурна продуктивність завмерла, будь-яка активна діяльність припинилася. У такий період людям було не до юридичних угод. Відсутність впевненості у завтрашньому дні скасовувала будь-яку мету придбати що-небудь з оплатою грошей за те, що не сьогодні-завтра може бути зруйноване і знищене» [484, с. 265–266]. Хоча Південь України територіально не був втягнений у війну, цей час все одно важко відобразився на діяльності місцевих нотаріусів. Угоди про нерухомість у маленьких містах і селах практично припинились. Більшість нотаріусів скоротили штати своїх контор до мінімуму: зі складу 5–7 службовців залишилося 2–3, а де було 2–3, там або один, або нікого, крім самого нотаріуса. Продажу було багато, але купувати нікому. Кожен вирішував, що з грошима сховатися можна всюди, а майно не сховаєш, та й стерегти і оберігати його в необхідних випадках було вкрай ризиковано. Загалом війна справила на нотаріат негативний вплив, зменшила купівлю-продаж нерухомого майна,

загальмувала вчинення юридичних угод і залишила, таким чином, багатьох нотаріусів без засобів до існування [454, с. 40].

Новий етап в історії нотаріату розпочався після більшовицького перевороту 1917 р. 23 березня 1918 р. Рада народних комісарів прийняла постанову, якою скасувала діюче Положення про нотаріальну частину 1866 р. та ввела нове Положення муніципалізації нотаріальних контор [369, с. 26].

Отже, різностороння за своєю природою діяльність нотаріусів Півдня України була міцно пов'язана як з їхнім життям, так і з життям різних станів і класів суспільства, які вони обслуговували. Суперечливий подвійний статус нотаріусів, відсутність корпоративного зв'язку і солідарності між собою зумовлювали появу конкуренції, яка посилювалась недосконалою дією Положення про нотаріальну частину 1866 р. і нотаріального тарифу. Конкуренція, у результаті, призводила до погіршення умов діяльності нотаріуса, що проявлялося у ненормованому робочому дні і тижні, а також у зменшенні плати для клієнтів нижче встановленого тарифу і частковій втраті власних прибутків. Різниця в умовах праці і матеріальних прибутках міських і сільських нотаріусів у регіоні призводила останніх до межі зубожіння. Водночас на кількість здійснюваних нотаріусами угод великий вплив чинили кількість населення визначеної місцевості, умови економічного життя, активність ділового обігу, потреби людей і особисті моральні і ділові якості самого нотаріуса. В результаті, вільна професія нотаріуса, основні і додаткові прибутки, можливість займатися громадськими справами і комерційною діяльністю перетворювали нотаріальну працю на вигідну родинну справу.

#### **Висновки до розділу 4**

Нотаріальна реформа 1866 р. сформувала правові основи діяльності нотаріату як самостійного професійного інституту, який базувався на чітко визначених службових обов'язках нотаріусів. Положення про нотаріальну частину не лише регулювало порядок призначення на посаду нотаріуса, його компетенцію, повноваження і відповідальність, але й визначало порядок



ведення діловодства, учинення окремих нотаріальних дій і передбачало їх визначений набір, який достатньо повно задовольняв потребам суспільства того часу. Інститут нотаріату надав майновим відносинам стабілізуючого та безконфліктного характеру, дозволив державі контролювати виконання громадянами обов'язків щодо сплати податків, а також передбачав функції нотаріуса як постійного і гарантованого джерела поповнення скарбниці.

Згідно з Положенням нотаріуси були уповноважені державною владою здійснювати різного роду юридичні акти, які за їх сприяння отримували силу і значення актів публічних. Процедури вчинення нотаріальних дій були детально регламентовані. Водночас, процедура укладення актів на нерухоме майно була двоступеневою і довгою.

Особливість виконання службових обов'язків нотаріусами Південної України полягала у більшому попиті населення на послуги міських нотаріусів. Столипінська аграрна реформа запровадила нові вимоги до оформлення нотаріальних дій селянами і привела до появи серед міських нотаріусів окремої спеціалізації, яка базувалася на обслуговуванні ними виключно сільського населення. Ця обставина породжувала зменшення кількості вчинених нотаріальних актів і угод нотаріусами сіл і, відповідно, зменшення їх матеріальних прибутків.

Загалом позитивно оцінюючи роботу і умови праці нотаріусів на Півдні України, констатуємо, що існували доволі значні недоліки: низькі освітні вимоги до претендента на зайняття посади нотаріуса, великі застави, нерівномірність заробітної плати у губернських, провінційних містах і селах, невизначеність правового статусу, двоступенева система закріплення прав на нерухоме майно тощо, які, однак, урядом Російської імперії за 50 років існування інституту нотаріату, вирішені не були. До того ж несприятливі умови роботи у період Першої світової війни призвели до фактичного завмирання діяльності нотаріусів у державі.

## ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. Історіографія проблеми формування та розвитку інституту нотаріату на Півдні України впродовж 1866–1917 рр. пройшла кілька етапів у своєму розвитку, що відрізняються якісними та кількісними показниками. Дослідники попереднього часу зробили суттєвий внесок у її вивчення, збільшили обсяг документального матеріалу, яким може оперувати історична наука.

Критеріями періодизації історіографічного процесу стали зміни в методології, концепції і стратегії розвитку нотаріальної діяльності та проблематики досліджень зі вказаної теми з урахуванням історико-хронологічного підходу. В імперський період, коли відбувалися процеси формування інституту нотаріату на Півдні України, історіографія створювалася істориками, правознавцями та фахівцями-нотаріусами. В їхніх працях відображалися загальні питання розвитку нотаріальних органів в імперії, вказувалися проблеми, які спіткали нотаріат у післяреформену добу, натомість вивчення відповідних процесів в окремих губерніях держави, в тому числі й на Півдні України, не відбулося. Це зумовило однобічне вивчення проблеми, у відриві від економічного, культурного і політичного життя суспільства.

Радянські дослідники присвятили свої праці становленню і розвитку нотаріату в Радянському Союзі. Окремого дослідження з історії нотаріату на Півдні України в імперський період ними здійснено не було.

У сучасній українській та зарубіжній історіографії проблема формування та розвитку інституту нотаріату достатньо поширена. Але незважаючи на те, що історіографія історії нотаріату в Україні налічує значну кількість робіт, практично всі вони стосуються окремих аспектів проблеми і носять виключно історико-правовий характер. Поза увагою науковців залишилося широке коло питань, пов'язаних із загальним аналізом головних аспектів функціонування нотаріальних органів на Півдні України упродовж другої половини XIX – початку XX ст.: діяльність нотаріальних архівів та нотаріальних контор, їх

структура та особовий склад; освітній рівень, умови праці, матеріальний стан та повсякденна діяльність нотаріусів; місце і роль нотаріату в економічній, соціальній і культурній історії. Зрештою, це й обумовило майже повну відсутність історичних розвідок з теми за останні роки.

Джерельна база дослідження являє собою цілісну і складну систему джерел, які відзначаються індивідуальністю змісту, оригінальністю інформації, цілісністю відтворення історичних фактів або його визначальних рис. Серед них питома вага належить пам'яткам письмового типу, які поділяються на документальний і наративний роди. Враховувалося, що за службовим призначенням ці джерела поділяються на: нормативні (від державних нормативних актів до організаційно-розпорядчої документації відомств, міністерств, департаментів, установ) та виконавчі (від підсумкових та звітних документів до службового листування); на документи колективного й особового походження. Частина з них уже було опубліковано, решта зберігається в архівних закладах України і була запроваджена до наукового обігу. Виявлений комплекс джерел із теми був до цього часу опрацьований недостатньо, хоча містить значний обсяг інформації, що дозволяє здійснити комплексне дослідження особливостей формування, становлення і розвитку нотаріату на Півдні України в 1866–1917 р. Отже, наявний обсяг джерел із цієї теми є достатньо репрезентативним та достовірним і дозволяє всебічно розв'язати досліджувані питання.

Базуючись на загальновідомих принципах історичної науки, таких як історизм, об'єктивність, конкретність, системність і комплексність, багатофакторність, діалектичний принцип, із застосуванням історичного, антропоцентристського, модернізаційного, регіонального, комплексного, системного та структурно-функціонального підходів, а також загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих, міждисциплінарних методів, авторка здійснила спробу провести комплексний аналіз процесу формування і становлення та виявити особливості розвитку інституту нотаріату на території Південної України

упродовж другої половини XIX – на початку XX ст. Застосовані теоретико-методологічні підходи, принципи та методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на Півдні України в досліджуваний період.

2. Потреби суспільства в забезпеченні захисту приватної власності і безспірності майнових прав зумовили виникнення нотаріату в світі. Нотаріальна практика Стародавнього Риму започаткувала і окреслила основні контури західноєвропейської моделі вільного нотаріату. Структура і компетенція органів, що здійснювали нотаріальні дії на території України упродовж X – початку XIX ст., зазнали певної еволюції. Нотаріальна справа розвивалась, ґрунтуючись на українських правових традиціях, звичаях, нормах права, а також на неї вплинули правові норми тих держав, до складу яких у різні історичні періоди входили українські землі – Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії. Новий етап в історії нотаріату України розпочався з указу від 25 червня 1840 р., яким було відмінено дію Литовських статутів та всіх пов'язаних з ними актів, що остаточно затвердило обов'язковість імперських законів, у тому числі й щодо нотаріальної діяльності в Україні. З цього часу нотаріальна справа в українських губерніях Російської імперії була остаточно поєднана із загальноросійськими правовими традиціями.

У Російській імперії в дореформений період не було єдиної системи органів нотаріату. Крім відділів кріпосних справ, які перебували у підпорядкуванні судових органів, існувала ще низка інших установ, наділених повноваженнями вчиняти нотаріальну діяльність, що призводило до неможливості її контролювати державними органами. Водночас, недосконалість системи судової влади, що гальмувала модернізаційні перетворення в державі, розпочаті Олександром II, ліквідація кріпосного права і пов'язане з цим розширення майнових прав і прав власності окремих категорій населення, зростання цивільного обігу і потреби суспільства у співдії

суб'єктам права у вчиненні угод та юридичному закріпленні набутих прав, стали головними передумовами для реформування нотаріату в Російській імперії. Зі свого боку, Південь України мав свої потреби в удосконаленні нотаріальної діяльності, що були пов'язані зі зростанням чисельності населення регіону, урбанізаційними процесами, розвитком торгівлі і комерційної діяльності, кількістю торговельних і майнових угод, обігом цивільних і грошових відносин.

Отже, реформування нотаріальної справи в Російській імперії було викликано вимогами часу і вимагало негайного перетворення.

3. Нотаріат в Російській імперії був утворений на основі запозичення іноземного досвіду і частково – російських правових традицій. Його утворення стало логічним продовженням судової реформи і важливим заходом для суспільства. За Положенням про нотаріальну частину 1866 р. нотаріат був виокремлений у самостійний правовий інститут з широким колом діяльності із визначеною компетенцією. Його поява була викликана розвитком і розширенням економічної діяльності, активним зростанням цивільно-правових відносин у державі, потребою у професійному складанні правових актів і наданні юридичної допомоги населенню. Положення вперше на законодавчому рівні закріпило і сформулювало основні засади існування і діяльності інституту нотаріату, визначивши коло діяльності старших і молодших нотаріусів, яких держава наділила законним правом здійснювати від її імені нотаріальні дії, а також установивши чіткі форми всіх нотаріальних актів і правила їх укладання, що сприяло заповненню багатьох лакун, існуючих у нотаріальній практиці дореформеного періоду. Отже, Положення про нотаріальну частину 1866 р. було прогресивним актом, оскільки запровадило єдиний універсальний інститут нотаріату як форму публічної діяльності незалежних нотаріусів, уповноважених державою на вчинення нотаріальних дій.

Водночас правовий статус нотаріуса характеризувався подвійним становищем: з одного боку, нотаріуси перебували на державній службі, однак без права присвоєння чинів і отримання пенсій, а з іншого – їх діяльності було

надано статус приватної юридичної практики. Таким чином, нотаріус був одночасно і посадовою особою, що дозволяло піддавати його дисциплінарним стягненням за порушення посадових обов'язків, і представником вільної юридичної професії.

4. Інститут нотаріату за порівняно невеликий час став невід'ємною частиною правової системи Російської імперії, але на практиці виявив ряд суттєвих недоліків, які вимагали негайного вирішення. Проект реформування законодавства про нотаріат 1904 р. не був актом, здатним принципово змінити стан справ у цій галузі. Фактично діяльність нотаріату піддавалася в проекті лише деякому вдосконаленню, без серйозних принципових змін її основ. Багато наболілих проблем інституту нотаріату укладачі проекту залишили без змін. Так, не змінювався невизначений, подвійний характер правового статусу нотаріусів, не вирішувалися принципово питання оплати їх праці, був відсутнім корпоративний початок в організації нотаріату. Зміни зачепили хоч і важливі, але другорядні питання: підвищення вікового, освітнього цензів, введення дворічного нотаріального стажу, зменшення суми початкової застави, обмеження дисциплінарної відповідальності, запровадження посад помічника нотаріуса і розсильного, розширення кола нотаріальних дій за рахунок введення нових видів засвідчень, усунення із нотаріальної практики свідків. Більшість теоретичних розробок і концепцій розвитку нотаріату, опрацьовані за 50 років його функціонування вченими, юристами і нотаріусами-практиками, не отримали в російському законодавстві свого подальшого розвитку. Відсутність консенсусу з принципових питань реформування нотаріату зумовила той факт, що реформа так і не була проведена.

5. Інститут нотаріату на Півдні України розвивався згідно з постановами судової реформи 1864 р. у межах Одеського, Херсонського, Єлисаветградського, Катеринославського і Сімферопольського окружних судів Одеської судової палати. Відкриття нотаріальних контор і запровадження посад молодших нотаріусів позитивно позначилися на розвитку нотаріальної справи в регіоні, який перебував у другій половині XIX ст. у стані модернізації,

урбанізації, розвитку економіки, промисловості і торгівлі. Структура і штати нотаріальних установ були приведені у відповідність до чинних норм Судових статутів і Положення про нотаріальну частину 1866 р. Дослідження кількості нотаріусів і нотаріальних контор на Півдні України дозволяє зробити висновок, що штат нотаріальних контор був заповнений повністю. Чисельність нотаріусів регіону складала 38,5 % від загальної кількості нотаріусів в інших українських губерніях. Найбільша кількість нотаріусів перебувала в м. Одеса. В середньому, згідно з кількістю населення, в південному регіоні один нотаріус міг обслуговувати 40 тис. потенційних клієнтів. Але ці дані є умовними, оскільки робота нотаріуса не залежала у повній мірі від кількості населення, оскільки не всі особи за наявності власних причин зверталися за послугами до нотаріуса.

Великі застави при зарахуванні на посаду нотаріуса привели до зайняття таких особами заможних станів – дворян, міщан, колишніх військових. Присвоєння нотаріусам цивільних чинів говорило про переважно довгий період перебування їх на посаді. Водночас намагання підняти вимоги до кадрового складу нотаріальних установ, боротьба за вигідне місце для нотаріальної контори призводили до виникнення негативних явищ, хабарництва серед голів судових палат, окружних судів і самих нотаріусів, що підривало престиж нотаріальної справи у цілому.

6. Нововведенням нотаріальної реформи було заснування нотаріальних архівів, які стали особливими відділеннями окружного суду, а посада старшого нотаріуса – організаційною одиницею, яка забезпечувала оперативну роботу у закріпленому окрузі, і одночасно була базовою одиницею в організаційній, структурній побудові нотаріату в Російській імперії. Штати нотаріальних архівів на Півдні України були приведені у відповідність згідно з визначеним розкладом Положення про нотаріальну частину 1866 р. Положення чітко визначало питання організації, збереження і архівування нотаріальної документації, встановлювало права, обов'язки, відповідальність осіб за формування і ведення архіву. Обов'язкова участь старших нотаріусів у вчиненні кріпосних актів, пов'язаних з переходом прав власності на нерухоме

майно, робило їх важливою ланкою механізму цивільного обігу і реєстрації угод, а також розвитку інституту нотаріату в цілому.

Водночас, недоліки в організації роботи архівів і підборі їх кадрового складу, перш за все, зайняття посад виключно чинами суддівського відомства без належної нотаріальної практики, призводили до затягування нотаріальних операцій на довгий час і невдоволення клієнтів. Незважаючи на всілякі зусилля сучасників виправити проблеми, що існували в нотаріальних архівах, до кінця існування інституту нотаріату в Російській імперії, вони так вирішені і не були.

7. Крім заснування посад молодших і старших нотаріусів, Положенням про нотаріальну частину 1866 р. та Судовими статутами передбачалася діяльність інших установ та осіб, яких закон наділив правом учинення нотаріальних операцій – біржових нотаріусів і маклерів, корабельних і вузькоспеціалізованих маклерів, мирових і повітових суддів, військових, лікарів, поліцію, консулів, банки, кредитні товариства. Усі вони діяли згідно з законом, але з обмеженим правом вчинення нотаріальних дій, переважно займаючись лише укладанням угод між товариствами і здійсненням актів, які не потребували засвідчення їх старших нотаріусом. Нотаріальні операції з нерухомим майном заборонялися. Розвиток товарно-грошових відносин і морського судноплавства на Півдні України, зокрема в м. Одеса, зумовили відкриття бірж, заснування посад біржових нотаріусів, маклерів, гофмаклерів, корабельних маклерів у повному обсязі для полегшення укладання нотаріальних операцій. Незважаючи на велику потребу в цих посадах, законодавство не передбачило всіх нюансів ведення ними нотаріальних справ, як-то: невідповідність освітнього рівня службовців, непродуманість у стягненні грошових мит і гербового збору, нагляд за дотриманням всіх вимог нотаріальної практики, ревізію книг тощо. З одного боку, це призводило до помилок в оформленні нотаріальних документів, а з іншого – відбирало роботу у справжніх нотаріусів.

8. Нотаріальна реформа 1866 р. сформувала правові основи діяльності нотаріату як самостійного професійного інституту, який базувався на чітко



визначених службових обов'язках нотаріусів. Установлений Положенням про нотаріальну частину список нотаріальних дій у повній мірі відповідав потребам свого часу. Найбільш популярними і складними були угоди з нерухомим майном, що говорило про їх важливість як для приватних осіб, так і для держави.

Інститут нотаріату надав майновим відносинам стабільний і безконфліктний характер, дозволив державі контролювати виконання громадянами обов'язків щодо уплати податків, а також мати в особі нотаріуса постійне і гарантоване джерело поповнення скарбниці. Відтак у 1913 р. у загальноросійському масштабі гербові, судові, канцелярські мита і мита від «переходу майна» склали 48,4 млн руб., показавши приріст 228 % порівняно з 1903 р.

Особливість виконання службових обов'язків нотаріусами Південної України полягала у більшому попиті населення на послуги міських нотаріусів. Столипінська аграрна реформа запровадила нові вимоги до оформлення нотаріальних дій селянами і привела до появи окремої спеціалізації «селянських» нотаріусів у містах регіону. Крім того, правильно виконуючи свої службові обов'язки, нотаріуси сприяли зменшенню кількості цивільних справ, які вимагали судового розгляду.

9. Розширення списку службових обов'язків нотаріусів, збільшення і вдосконалення нотаріальних операцій, практика і саме життя зумовили до підвищення освітнього рівня нотаріусів і здобуття ними вищої юридичної освіти. Незважаючи на це, вимоги до теоретичної і практичної підготовки до кандидата на посаду нотаріуса, порівняно з відповідними вимогами провідних іноземних держав, були вкрай низькими, а іспит – легким. Майже 40 років знадобилося діючим нотаріусам, щоб довести уряду вимогу про підвищення освітнього рівня службовців нотаріату, в результаті чого у проекті нового Положення 1904 р. вона все ж таки була прийнята. Освітній рівень нотаріусів Півдня України не був низьким з огляду на те, що ці посади переважно займали колишні члени суддівського відомства, з яких всі старші нотаріуси та їх

помічники мали вищу юридичну освіту. Стосовно молодших нотаріусів, то здобувати її вони почали лише з 1905 р., і до 1917 р. вже вісім нотаріусів її отримали.

Інше важливе питання стосувалося прав жінок у здобутті вищої юридичної освіти і заняття ними посад нотаріусів. Незважаючи на успіхи, досягнуті ними у навчанні, уряд був не готовий надати жінкам офіційний дозвіл займатися юридичною практикою. Ситуація не змінилася навіть і в роки Першої світової війни, коли відчувалася гостра нестача службовців нотаріату. У результаті, на Півдні України всі посади нотаріусів та їх помічників були зайняті виключно чоловіками, а права жінок у цьому питанні порушені.

10. Різностороння за своєю природою діяльність нотаріусів Півдня України була міцно пов'язана як з їхнім життям, так і з життям різних станів і класів суспільства, які вони обслуговували. Суперечливий подвійний статус нотаріусів, відсутність корпоративного зв'язку і солідарності між собою зумовлювали появу конкуренції, яка посилювалась недосконалою дією Положення про нотаріальну частину 1866 р. і нотаріального тарифу. Конкуренція, у результаті, призводила до погіршення умов діяльності нотаріуса, що проявлялося у ненормованому робочому дні і тижні, а також у зменшенні плати для клієнтів нижче встановленого тарифу і частковій втраті власних прибутків. Різниця в умовах праці і матеріальних прибутках міських і сільських нотаріусів у регіоні призводила останніх до межі зубожіння. Якщо міський нотаріус міг заробляти від 3 тис. до 6 тис. руб. на рік, то плата сільського нотаріуса не перевищувала 1200 руб. на рік, що не покривало навіть витрат на облаштування контори. В результаті, це змушувало їх займатися сторонніми справами у пошуках додаткових джерел прибутку: працювати в якості агентів у страхових товариствах і банкірських конторах, приймати на інкасо векселя, управляти маєтками і будинками тощо. Значно мала порівняно з містами кількість нотаріальних контор у селах Півдня України, що породжувало для сільських мешканців незручності у користуванні

нотаріальними послугами, привела до відкриття нових контор, що збільшило їх кількість на початку ХХ ст. у п'ять разів порівняно з попереднім часом.

На кількість здійснюваних нотаріусами угод великий вплив чинили кількість населення визначеної місцевості, умови економічного життя, активність ділового обігу, потреби людей та особисті моральні і ділові якості самого нотаріуса. Водночас, зазначені якості нотаріусів Півдня України формували серед них певну станову спеціалізацію, що проявлялося в обслуговуванні ними окремих станів суспільства – селян, міщан або купців, а також спеціалізацію за здійсненням окремих актів – угод з нерухомістю, укладання духовних заповітів, обслуговування членів переважно однієї родини.

В результаті, вільна професія нотаріуса, основні і додаткові прибутки, можливість займатися громадськими справами і комерційною діяльністю перетворювали нотаріальну працю на вигідну родинну справу. Незважаючи на недосконалість законодавства і значні проблеми, які виникали в повсякденній роботі нотаріусів, їх діяльність на Півдні України, загалом, оцінювалася достатньо високо як громадськістю, так і урядом.

Перша світова війна справила на нотаріат Російської імперії, в тому числі Півдня України негативний вплив, зменшила купівлю-продаж нерухомого майна, загальмувала вчинення юридичних угод і залишила багатьох нотаріусів без засобів до існування. Остаточне скасування Положення про нотаріальну частину 1866 р. відбулося після більшовицького перевороту 1917 р. одночасно зі зламом імперських судових органів і всього бюрократичного апарату.

**Отже,** за часів Російської імперії було прийняте Положення про нотаріальну частину, яке створило в державі окремий універсальний інститут нотаріату та визначило його місце як органу публічної діяльності в системі судового відомства. Нотаріальна справа на Півдні України була нерозривно поєднана із загальноросійськими правовими традиціями. Поступовий розвиток нотаріальної діяльності в регіоні зумовлювався зростанням економічного потенціалу, а відтак і цивільного обігу, розширенням кола об'єктів та суб'єктів приватної власності.

Сучасний нотаріат є одним з правозахисних інститутів державної гарантії дотримання законності прав та інтересів кожної людини. Історичний досвід функціонування нотаріату в Європі загалом, і в Україні зокрема, зумовлюють побудову вітчизняного нотаріату на єдиній організаційній основі – у формі незалежного нотаріату латинського типу, який є інститутом демократичного суспільства та органом правоохоронної діяльності. Враховуючи історичний досвід реформ Російської імперії у нотаріальній сфері, авторка вважає за потрібне надати практичні рекомендації щодо модернізації сучасного інституту нотаріату в державі.

По-перше, остаточно ліквідувати існуючий поділ нотаріату на державний та приватний і законодавчо закріпити єдиний правовий статус нотаріуса.

По-друге, зважаючи на чисельність населення, практичний досвід нотаріусів, характер нотаріальних дій, наявність черг тощо, Міністерство юстиції спільно з Нотаріальною палатою України має щорічно визначати необхідну кількість нотаріусів у кожному з нотаріальних округів.

По-третє, для забезпечення належного розміру відшкодування за наслідки завданої внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса шкоди та підвищення рівня відповідальності кожного нотаріуса, запровадити принцип колективної відповідальності нотаріальної спільноти за рахунок утвореного ними фонду відшкодування з одночасним збереженням майнової відповідальності самого нотаріуса за наслідки своєї діяльності.

По-четверте, для забезпечення належної оцінки професійного рівня осіб, які будуть займатися нотаріальною діяльністю, посилити вимоги щодо допуску до професії нотаріуса, зокрема, шляхом збільшення терміну проходження професійного стажування, складання кваліфікаційних іспитів, запровадження конкурсного відбору на право реєстрації нотаріальної діяльності тощо.

На нашу думку, такі заходи сприятимуть не лише покращенню стану нотаріату, але й зроблять його більш доступним і зручним для населення.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

### Джерела

#### 1. Архівні джерела

##### Центральний державний історичний архів України, м. Київ

##### Ф. 347. Одесский военно-окружной суд. Оп. 1.

1. Спр. 3486. Прошения и личные документы бывшего нотариуса Виташевского Н. А. с просьбой о выдаче документов о восстановлении его в правах, 1917 р. 9 арк.

##### Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського та

##### Волинського генерал-губернатора. Оп. 57.

2. Спр. 208. Циркуляр Министерства внутренних дел от 7 июля 1881 г. о возмещении в судебном порядке нотариусами городских сборов неправильно ими взысканных, 1881 р. 184 арк.

##### Оп. 106.

3. Спр. 123. С копиями циркуляров и других узаконений для руководства за 1873 год, 1873 р. 82 арк.

##### Оп. 517.

4. Спр. 330. По отношению Министерства Юстиции о сообщении соображений части нотариусов, которое должно быть установлено, сообразно личностным обстоятельствам, в городах и посадах Юго-Западного края и о размерах залога упомянутых должностных лиц, 1879–1886 рр. 92 арк.

##### Оп. 693.

5. Спр. 122. Дело по вопросу о доставлении старшими нотариусами Уездными предводительных Дворянства кратких сведений о перечислении их через покупку или продажу переписи дворянских землевладений, 1894 р. 8 арк.

**Оп. 816.**

6. Спр. 93. Постановление Министерства юстиции от 9 декабря 1868 г. о преобразовании судебных учреждений, 1868 р. 155 арк.

**Ф. 485. Киевская палата уголовного суда. Оп. 1.**

7. Спр. 15473. Указы и отношения для сведений и руководства, 1863–1869 рр. 167 арк.

**Ф. 707. Управление попечителя Киевского учебного округа. Оп. 35.**

8. Спр. 7. Указ Сената от 14 марта 1869 г. об открытии нотариальных контор и обязанностях их служащих, 1869 р. 174 арк.

**Ф. 1191. Канцелярия Временного Харьковского генерал-губернатора.****Оп. 1**

9. Спр. 300. С указами Правительствующего Сената, 1881–1882 рр. 155 арк.

**Ф. 2063 Архив А. Л. Шиманова. Оп. 1**

10. Спр. 31. Подольський / Грайворонський. Записка об умовах роботи нотаріусів, 1875 р. 13 арк.

**Державний архів Дніпропетровської області****Ф. 501. Криворізький нотаріус Джалалов Василь Лазарович,****м. Кривий Ріг. 1911–1914 рр. Оп. 1.**

11. Спр. 1. Актовая книга записей (актов) на недвижимые имущества (часть I), 1912 р., 37 арк.
12. Спр. 2. Актовая книга записей на недвижимые имущества (часть II), 1912 р. 74 арк.

**Ф. 523. Криворізький нотаріус Зубенко Пантелеймон Данилович,  
м. Кривий Ріг. 1899–1911 рр. Оп. 1.**

13. Спр. 1. Актовая книга на недвижимое имущество, 1899–1900 рр., 20 арк.
14. Спр. 2. Циркуляр Министерства юстиции о запрещении служащим судебных органов и нотариусам вступать в политические партии, общества и союзы, копия определения Херсонского Окружного суда о результатах ревизии Криворожской нотариальной конторы, удостоверения и заявления просителей о нарушении договоров между предпринимателями, 1900–1910 рр., 44 арк.

**Ф. 553. Криворізький нотаріус Грязнов Євген Іванович,  
м. Кривий Ріг Херсонської губернії. 1884–1887 рр. Оп. 1.**

15. Спр. 1. Актовая книга криворожского нотариуса Евгения Ивановича Грязнова для актов на недвижимое имущество, 1884–1886 рр., 12 арк.
16. Спр. 4. Книга записи актов, не относящихся к недвижимому имуществу, 1885 р., 3 арк.

**Ф. 560. Криворізький нотаріус Федоров Микола Миколайович,  
м. Кривий Ріг. 1914–1916 рр. Оп. 1.**

17. Спр. 1. Актовая книга регистрации недвижимого имущества, часть II за 1914 г., 1914 р., 10 арк.
18. Спр. 2. Наряды для циркуляров и других распоряжений за 1916 год, 1916 р., 8 арк.

**Державний архів Кіровоградської області**

**Ф. 205. Вишневський Л. Б. – нотаріус, м. Олександрія  
Олександрійського повіту Херсонської губернії. 1888–1898 рр. Оп. 1.**

19. Спр. 2. Алфавитный указатель конторы Александрийского нотариуса Л. Б. Вишневского, 1889 р., 147 арк.

**Ф. 208. Соловійов С. – нотаріус, м. Олександрія Олександрійського повіту Херсонської губернії. 1870–1871 рр. Оп. 1.**

20. Спр. 1. Алфавитный указатель Александрийского нотариуса С. Соловьёва, 1870 р., 100 арк.

**Ф. 209. Лутковський Г. В. – нотаріус, м. Олександрія Олександрійського повіту Херсонської губернії. 1876 р. Оп. 1.**

21. Спр. 1. Реєстр Александрийского нотариуса Г. Лутковского, 1876 р., 265 арк.

**Ф. 211. Главацький М. І. – нотаріус, м. Олександрія Олександрійського повіту Херсонської губернії. 1898–1904 рр. Оп. 1.**

22. Спр. 1. Алфавит нотариуса Главацкого, 1898 р., 82 арк.  
23. Спр. 17. Реєстр нотариуса Главацкого, 1902 р., 254 арк.

**Ф. 212. Гіржев М. І. – нотаріус, м. Новогеоргіївськ Олександрійського повіту Херсонської губернії. 1872–1881, 1884–1900, 1902 рр. Оп. 1.**

24. Спр. 4. Актовая книга новогеоргиевского нотариуса Николая Гиржева для актов на недвижимое имущество, 1872–1877 р., 56 арк.  
25. Спр. 15. Актовая книга, 1902 р., 20 арк.

**Ф. 214. Сільвестрович М. О. – нотаріус, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1875–1880 рр. Оп. 1.**

26. Спр. 1. Алфавіт нотаріуса Сільвестровича, 1875 р., 105 арк.  
27. Спр. 3. Алфавіт нотаріуса Сільвестровича, 1878 р., 101 арк.

**Ф. 217. Чернявський Д. І. – нотаріус, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1869–1871, 1884, 1887–1890 рр. Оп. 1.**

28. Спр. 1. Алфавітний перелік до книг актів Єлисаветградського нотаріуса Чернявського, 1869 р., 54 арк.



**Ф. 218. Лемберг А. Я. – нотаріус, м. Єлисаветград****Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1877–1887 рр. Оп. 1.**

29. Спр. 1. Алфавітний перелік, 1881 р., 198 арк.

**Ф. 221. Башняк В. К. – нотаріус, м. Єлисаветград****Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1872–1877 рр. Оп. 1.**

30. Спр. 1. Алфавітний перелік, 1875 р., 224 арк.

31. Спр. 3. Алфавітний перелік, 1877 р., 111 арк.

**Ф. 223. Завадовський І. І. – нотаріус, м. Єлисаветград****Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1892–1909 рр. Оп. 1.**

32. Спр. 1. Алфавітний перелік, 1893 р., 144 арк.

33. Спр. 22. Книга обліку зібраних коштів, 1895 р., 148 арк.

**Ф. 226. Гангеблов О. – нотаріус, м. Єлисаветград****Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1871, 1874–1877, 1879,  
1881–1887, 1890–1893 рр. Оп. 1.**

34. Спр. 3. Алфавітний перелік нотаріуса Гангеблова, 1882 р., 139 арк.

**Ф. 231. Шевченко В. Г. – нотаріус, м. Бобринець Єлисаветградського  
повіту Херсонської губернії. 1879, 1881–1883, 1885–1890 рр. Оп. 1.**35. Спр. 13. Актовая книга нотариуса Владимира Григорьевича Шевченко в  
г. Бобринец для актов на недвижимые имущества, 1881–1885 рр., 30 арк.

36. Спр. 17. Книга актів нотаріуса Шевченка, 1889 р., 6 арк.

**Ф. 232. Корнієнко А. П. – нотаріус, м. Бобринець Єлисаветградського  
повіту Херсонської губернії. 1869, 1871–1874, 1876, 1878, 1880, 1884–1886,  
1888–1891 рр. Оп. 1.**

37. Спр. 19. Книга актів на нерухоме майно, 1869 р., 50 арк.

38. Спр. 24. Книга актів на нерухоме майно, 1888 р., 43 арк.

**Ф. 233. Ляховецький Д. А. – нотаріус, м. Новомиргород  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1872, 1874–1876,  
1878–1879, 1882, 1886, 1888–1889, 1891–1892, 1895–1898 рр. Оп. 1.**

39. Спр. 1. Алфавітний перелік, 1882 р., 50 арк.  
40. Спр. 14. Реєстр нотаріуса Ляховецького, 1898 р., 208 арк.

**Ф. 234. Александровський О. С. – нотаріус, м. Новомиргород  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1887–1891 рр. Оп. 1.**

41. Спр. 1. Алфавітний перелік, 1889 р., 90 арк.

**Ф. 237. Поповський А. О. – нотаріус, м. Новоукраїнка  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1876–1904 рр. Оп. 1.**

42. Спр. 1. Алфавітний перелік, 1884 р., 147 арк.  
43. Спр. 35. Реєстр нотаріуса Поповського, 1904 р., 306 арк.

**Ф. 240. Калужський І. С. – нотаріус, м. Новоукраїнка  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1893 р. Оп. 1.**

44. Спр. 1. Реєстр нотаріуса Калужського, 1893 р., 77 арк.

**Ф. 241. Онкель М. Л. – нотаріус, м. Новомиргород  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1906–1907 рр. Оп. 1.**

45. Спр. 1. Алфавітна книга, 1906 р., 28 арк.

**Ф. 242. Главацький М. І. – нотаріус, м. Новомиргород  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1904–1906 рр. Оп. 1.**

46. Спр. 3. Алфавітний перелік до реєстра, 1905 р., 95 арк.

**Ф. 243. Павлов Ф. І. – нотаріус, м. Новомиргород  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1901–1904 рр. Оп. 1.**

47. Спр. 1. Алфавіт, 1902 р., 95 арк.

**Ф. 244. Тітов Т. М. – нотаріус, м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1893–1897, 1899–1901 рр. Оп. 1.**

48. Спр. 1. Алфавитный указатель нотариуса Т. М. Титова в г. Новомиргород на 1893 г., 1893 р., 135 арк.

**Ф. 247. Жуковський В. П. – нотаріус, м. Новогеоргіївськ Олександрійського повіту Херсонської губернії. 1906–1910 рр. Оп. 1.**

49. Спр. 1. Алфавіт нотаріуса Жуковського, 1907 р., 32 арк.

**Ф. 250. Чернов Ф. Г. – нотаріус, м. Нова Прага Олександрійського повіту Херсонської губернії. 1887–1898 рр. Оп. 1.**

50. Спр. 1. Алфавитный указатель, 1891 р., 55 арк.

**Ф. 251. Щигельський А. П. – нотаріус, м. Новогеоргіївськ Олександрійського повіту Херсонської губернії. 1913 р. Оп. 1.**

51. Спр. 2. Реєстр нотаріуса Щигельського. Частина 1, 1913 р., 199 арк.

**Ф. 252. Карбан'єр Г. Л. – нотаріус, с. Новоархангельськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1907–1909 рр. Оп. 1.**

52. Спр. 1. Алфавітний перелік, 1907 р., 50 арк.

**Ф. 253. Калужський І. Є. – нотаріус, с. Новоархангельськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1899–1907 рр. Оп. 1.**

53. Спр. 1. Алфавит нотариуса Калужского, 1899 р., 74 арк.  
54. Спр. 5. Алфавит нотариуса Калужского, 1907 р., 67 арк.

**Ф. 256. Слицький Г. С. – нотаріус, м. Новогеоргіївськ Олександрійського повіту Херсонської губернії. 1870–1871 рр. Оп. 1.**

55. Спр. 1. Алфавіт до книги актів, 1870–1871 рр., 54 арк.

**Ф. 257. Главацький М. І. – нотаріус, м. Рівне Єлисаветградського повіту  
Херсонської губернії. 1893, 1895–1898 рр. Оп. 1.**

56. Спр. 1. Алфавітний перелік, 1893 р., 109 арк.

57. Спр. 4. Алфавіт, 1897 р., 101 арк.

**Ф. 258. Павлов Ф. І. – нотаріус, м. Рівне Єлисаветградського повіту  
Херсонської губернії. 1898–1900 рр. Оп. 1.**

58. Спр. 1. Алфавіт нотаріуса Павлова, 1898–1899 рр., 109 арк.

**Ф. 383. Александровський О. С. – нотаріус, м. Бобринець  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1892–1895 рр. Оп. 1.**

59. Спр. 1. Алфавітний перелік, 1892 р., 252 арк.

**Ф. 384. Главацький М. І. – нотаріус, м. Єлисаветград  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1894–1896 рр. Оп. 1.**

60. Спр. 2. Алфавітний перелік, 1896 р., 97 арк.

**Ф. 388. Якубовський А. Ф. – нотаріус, м. Олександрія Олександрійського  
повіту Херсонської губернії. 1877–1879, 1882–1883, 1887–1888 рр. Оп. 1.**

61. Спр. 1. Алфавітний перелік нотаріуса Якубовського, 1878 р., 143 арк.

**Державний архів Миколаївської області**

**Ф. 143. Контора миколаївського нотаріуса Ісаченка Лаврентія  
Лаврентійовича, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії.  
1884–1920 рр. Оп. 1.**

62. Спр. 59. Актова книга запису вчинених нотаріальних дій з нерухомим майном (парні номери). Частина I, 1904 р. 100 арк.

63. Спр. 60. Актова книга запису вчинених нотаріальних дій з нерухомим майном (парні номери). Частина II, 1904 р. 28 арк.

- 64.Спр. 61. Актова книга запису вчинених нотаріальних дій з нерухомим майном (непарні номери). Частина I, 1904 р. 100 арк.
- 65.Спр. 62. Актова книга запису вчинених нотаріальних дій з нерухомим майном (непарні номери). Частина II, 1904 р. 33 арк.
- 66.Спр. 63. Актова книга вчинення нотаріальних дій з майном, яке не відноситься до нерухомого. Частина I, 1904 р. 6 арк.
- 67.Спр. 64. Актова книга вчинення нотаріальних дій з майном, яке не відноситься до нерухомого. Частина II, 1904 р. 8 арк.
- 68.Спр. 126. Актова книга запису вчинених нотаріальних дій з нерухомим майном (парні номери). Частина I, 1913 р. 200 арк.
- 69.Спр. 127. Актова книга запису вчинених нотаріальних дій з нерухомим майном (парні номери). Частина II, 1913 р. 176 арк.
- 70.Спр. 128. Актова книга запису вчинених нотаріальних дій з нерухомим майном (непарні номери). Частина I, 1913 р. 200 арк.
- 71.Спр. 129. Актова книга запису вчинених нотаріальних дій з нерухомим майном (непарні номери). Частина II, 1913 р. 200 арк.
- 72.Спр. 130. Актова книга вчинення нотаріальних дій з майном, яке не відноситься до нерухомого, 1913 р. 11 арк.
- 73.Спр. 155. Алфавітна книга до реєстру актів нотаріальних дій, 1917 р. 116 арк.

**Ф. 144. Контора миколаївського нотаріуса Мілеанта Володимира  
Георгійовича, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії.  
1914–1920 рр. Оп. 1.**

- 74.Спр. 4. Довіреність про надання Кабакі Н. Ю. повноважень на ведення і керування справами Товариства Цукрових Заводів, 1915 р. 1 арк.
- 75.Спр. 7. Договір повного товарищества для помола зерна. Заклучено Авруцом Высоким, Гецелем Леоновым и Занвелем Оксенгендлером, 1917 р. 3 арк.

**Ф. 146. Контора миколаївського нотаріуса Херсонського окружного суду  
Містюка Петра Лукича, м. Миколаїв Херсонського повіту  
Херсонської губернії. 1908–1920 рр. Оп. 1.**

76.Спр. 4. Книга запису грошових зборів за нотаріальні дії, 1911 р. 300 арк.

77.Спр. 171. Актова книга для запису нотаріальних дій з нерухомим майном,  
1917 р. 80 арк.

78.Спр. 173. Актова книга для запису нотаріальних дій з нерухомим майном,  
1917 р. 30 арк.

**Ф. 148. Контора новобузького нотаріуса Биковського Івана  
Станіславовича, м. Новий Буг Херсонського повіту Херсонської губернії.  
1907–1914 рр. Оп. 1.**

79.Спр. 1. Запродажная запись на землю между Калачевым Терентием  
Гордеевичем и Поповым Анатолием Петровичем, 1907 р. 2 арк.

**Ф. 149. Контора миколаївського нотаріуса Каверіна Миколи Петровича,  
м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії.  
1873–1892 рр. Оп. 1.**

80.Спр. 8. Алфавит, 1876 р. 58 арк.

81.Спр. 50. Алфавит, 1891 р. 44 арк.

**Ф. 150. Контора миколаївського нотаріуса Херсонського окружного суду  
Бартошинського Івана Францовича, м. Миколаїв Херсонського повіту  
Херсонської губернії. 1893, 1896, 1903–1908 рр. Оп. 3.**

82.Спр. 24. Актовая книга для актов на недвижимые имущества (часть 1),  
1903 р. 76 арк.

83.Спр. 25. Актовая книга для актов на недвижимые имущества (часть 2),  
1903 р. 80 арк.

84.Спр. 26. Книга для актов, не относящихся до недвижимых имуществ, 1903 р.  
11 арк.

**Ф. 151. Контора миколаївського нотаріуса Херсонського окружного суду  
Будковського Еразма Львовича, м. Миколаїв Херсонського повіту  
Херсонської губернії. 1908–1914 рр. Оп. 3.**

85.Спр. 10. Реєстр, 1913 р. 200 арк.

86.Спр. 11. Реєстр, 1913 р. 200 арк.

**Ф. 152. Контора миколаївського нотаріуса Херсонського окружного суду  
Штулькерца Володимира Ісааковича, м. Миколаїв Херсонського повіту  
Херсонської губернії. 1900–1915 рр. Оп. 1.**

87.Спр. 2. Дополнительный реестр Николаевского нотариуса В. И. Штулькерца на 1901 год, 1901 р. 100 арк.

**Ф. 230. Канцелярия Николаевского военного губернатора. Оп. 1, т. III,  
1861–1870 рр.**

88.Спр. 4277. Циркуляр Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора и предписание Николаевского военного губернатора о порядке представления уездными маклерами и нотариусами выписок из своих книг в казенную палату, 1862 р. 6 арк.

89.Спр. 4374. Предписание Николаевского военного губернатора городской думе о порядке назначения маклера и нотариуса для еврейского общества в г. Николаеве, 1863 р. 3 арк.

90.Спр. 7662. Переписка с председателем Херсонского окружного суда о предоставлении мещанину Гольду Завелю должности нотариуса в г. Николаеве, 1869 р. 4 арк.

91.Спр. 10600. Переписка с Одесским генерал-губернатором о назначении контр-адмирала Загорянского-Киселя комендантом города. Переписка с председателем Херсонского окружного суда об открытии нотариальной конторы Кузнецовым С. К. в г. Николаеве, 1880 р. 172 арк.

92.Спр. 14411. Переписка с Министром юстиции о разрешении Николаевской городской управе открыть в г. Николаеве 4-ой нотариальной конторы, 1899–1900 pp. 3 арк.

**Ф. 235. Контора нотаріуса Людвіга Адольфовича Пясецького, с. Привільне Херсонського повіту Херсонської губернії. 1915–1917 pp. Оп. 1.**

93.Спр. 3. Книга для записи актов о протесте векселей, 1916–1917 pp. 22 арк.

**Ф. 248. Контора нотаріуса Василя Івановича Мельникова, с. Березнегувате Херсонського повіту Херсонської губернії. 1897–1899 pp. Оп. 1.**

94.Спр. 1. Актовая книга Березнеговатского нотариуса В. И. Мельникова для актов на недвижимое имущество, 1897 p. 28 арк.

**Ф. 378. Миколаївський нотаріальний архів Одеської контрольної палати, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. 1870–1918 pp. Оп. 1.**

95.Спр. 2. Крепостная книга (запись актов о разделе, покупке и продаже имущества) по г. Николаеву, 1871 p. 92 арк.

96.Спр. 22. Реестр крепостных дел, 1882 p. 200 арк.

**Ф. 379. Контора миколаївського нотаріуса Белін-Беліновича Михайла Даниловича, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. 1871–1878 pp. Оп. 1.**

97.Спр. 1. Актовая книга для актов на недвижимое имущество, 1872 p. 25 арк.

98.Спр. 11. Актовая книга для актов на недвижимое имущество, 1878 p. 30 арк.

**Ф. 382. Миколаївський нотаріус Семен Кирилович Кузнецов, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. 1880–1907 pp. Оп. 1.**

99.Спр. 1. Актовая книга для актов на недвижимое имущество, 1880 p. 40 арк.

100. Спр. 25. Актовая книга для актов на недвижимое имущество, 1907 p. 70 арк.



**Ф. 383. Миколаївський нотаріус Іван Антонович Поржицький,**

**м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. 1869–1882 рр. Оп. 1.**

101. Спр. 1. Реєстр, 1869 р. 356 арк.

102. Спр. 2. Реєстр, 1869 р. 95 арк.

**Ф. 406. Контора нотаріуса Герасима Григоровича Кирийчука,**

**с. Березнегувате Херсонського повіту Херсонської губернії.**

**1899–1913 рр. Оп. 1.**

103. Спр. 2. Книга записи духовных завещаний, 1902 р. 26 арк.

104. Спр. 3. Актовая книга на недвижимое имущество за 1903 год, 1902–1903 рр.  
29 арк.

**Ф. 424. Контора нотаріуса Семена Михайловича Шмакова, м. Вознесенськ**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1870–1877 рр. Оп. 1.**

105. Спр. 1. Алфавитный указатель конторы Вознесенского нотариуса Семена Шмакова, 1870 р. 26 арк.

**Ф. 425. Контора нотаріуса А. Н. Томачинського, м. Вознесенськ**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1893 р. Оп. 1.**

106. Спр. 1. Алфавитный указатель нотариуса А. Н. Томачинского, 1893 р. 41 арк.

107. Спр. 2. Реєстр нотаріуса А. Н. Томачинского, 1893 р. 118 арк.

**Ф. 426. Контора нотаріуса Я. Б. Епштейна, м. Вознесенськ**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1891–1897 рр. Оп. 1.**

108. Спр. 1. Актовая книга для актов на недвижимое имущество нотариуса Я. Б. Эпштейна, 1891–1892 рр. 23 арк.

109. Спр. 2. Актовая книга для актов на недвижимое имущество нотариуса Я. Б. Эпштейна, 1896–1897 рр. 19 арк.

110. Спр. 4. Реєстр нотаріуса Эпштейна, 1893 р. 80 арк.

**Ф. 427. Контора нотаріуса Михайла Михайловича Никитюка, м. Братське  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1904–1918 рр. Оп. 1.**

111. Спр. 1 а. Алфавитный указатель нотариуса м. Братского М. М. Никитюка,  
1904 р. 31 арк.

112. Спр. 38. Актовая книга на недвижимое имущество, 1914 р. 61 арк.

**Ф. 432. Контора нотаріуса Миколи Васильовича Гаусмана, с. Казанка  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1910–1914 рр. Оп. 1.**

113. Спр. 4. Алфавит нотариуса Николая Васильевича Гаусмана, м. Казанка  
Херсонского уезда Херсонской губернии, 1914 р. 49 арк.

**Ф. 433. Контора нотаріуса Івана Петровича Добровольського,  
м. Вознесенськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії.  
1870–1892 рр. Оп. 1.**

114. Спр. 1. Алфавитный указатель к реестру актов, 1870–1871 рр. 68 арк.

**Ф. 434. Контора нотаріуса Федора Йосиповича Кривицького,  
м. Вознесенськ Херсонського повіту Херсонської губернії.  
1898–1912 р. Оп. 1.**

115. Спр. 12. Алфавит вознесенского нотариуса Ф. О. Кривицкого, 1912 р. 67 арк.

**Ф. 435. Контора нотаріуса Діонісія Матвійовича Клечковського,  
м. Вознесенськ Херсонського повіту Херсонської губернії.  
1892–1913 р. Оп. 1.**

116. Спр. 3. Алфавитный указатель актов, 1896 р. 38 арк.

117. Спр. 12. Алфавит актов, 1904 р. 58 арк.

**Ф. 437. Контора нотаріуса Леоніда Івановича Добровольського,  
м. Вознесенськ Херсонського повіту Херсонської губернії.  
1907–1913 р. Оп. 1.**

118. Спр. 7. Алфавитный указатель актов и засвидетельствований, 1913 р. 52 арк.

**Ф. 438. Контора нотаріуса Синельника Феодора Акімовича, с. Нова Одеса  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1911–1918 р. Оп. 1.**

119. Спр. 2. Актовая книга учета недвижимого имущества, 1914 р. 7 арк.

120. Спр. 45. Актовая книга на недвижимое имущество, 1917 р. 10 арк.

**Ф. 456. Контора нотаріуса Вітольда Іосафатовича Павловича, м. Очаків  
Одеського повіту Херсонської губернії. 1907–1920 рр. Оп. 1.**

121. Спр. 8. Алфавит на 1909 г., 1909 р. 50 арк.

**Ф. 457. Контора нотаріуса Гусікова Олександра Михайловича, м. Голта  
Ананьївського повіту Херсонської губернії. 1914 р. Оп. 1.**

122. Спр. 1. Актова книга для реєстрації нотаріальних дій, що відносяться до нерухомого майна, 1914 р. 20 арк.

**Ф. 458. Контора нотаріуса Соломона Яковича Фірера, м. Очаків  
Одеського повіту Херсонської губернії. 1877–1906 рр. Оп. 1.**

123. Спр. 3. Алфавитный указатель на 1878 г., 1878 р. 52 арк.

**Ф. 460. Контора нотаріуса Хотинського Івана Петровича, м. Ольвіополь  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1883 р. Оп. 1.**

124. Спр. 1. Алфавитна книга обліку осіб, для яких вчинені нотаріальні дії у 1883 році, 1883 р. 46 арк.

**Ф. 461. Контора нотаріуса Вергілесова Сергія Агафоновича, м. Ольвіополь  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1871–1889 рр. Оп. 1.**

125. Спр. 1. Актова книга нотаріуса Вергілесова Агафона Васильовича для реєстрації нотаріальних дій, що не відносяться до нерухомого майна, 1871–1874 рр. 54 арк.

**Ф. 462. Контора нотаріуса Вишневського Леонтія Балтазаровича,  
м. Ольвіополь Єлисаветградського повіту Херсонської губернії.  
1885–1888 рр. Оп. 1.**

126. Спр. 1. Актова книга для реєстрації нотаріальних дій, що не відносяться до нерухомого майна, 1885–1888 рр. 8 арк.
127. Спр. 2. Актова книга для реєстрації нотаріальних дій, що відносяться до нерухомого майна, 1885–1888 рр. 11 арк.

**Ф. 463. Контора нотаріуса Василя Іоновича Томашевського,  
м. Ольвіополь Єлисаветградського повіту Херсонської губернії.  
1907–1913 рр. Оп. 1.**

128. Спр. 50. Реєстр совершенных актов, 1913 р. 402 арк.

**Ф. 464. Контора нотаріуса І. А. Левицького, м. Ольвіополь  
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1902–1906 рр. Оп. 2.**

129. Спр. 11. Алфавит лиц, для которых совершены акты или засвидетельствования, 1904 р. 322 арк.

**Державний архів Одеської області**

**Ф. 1. Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора.  
Оп. 44 (1870 р.).**

130. Спр. 47. По вопросу: распространяется ли Положение о Нотариальной части на данные, выдаваемые Одесскою Думою частным лицам под застройку городских мест, или документы эти совершать крепостным порядком, 1870 р. 18 арк.

**Оп. 63 (1873 р.).**

131. Спр. 95. По представлению Херсонского Губернатора, о включении в число предметов обложения на уездные земские повинности дохода, получаемого городами с совершаемых и свидетельствуемых у нотариусов актов, 1873–1874 рр. 6 арк.

**Оп. 140 (1868 р.).**

132. Спр. 90 (ч. I). О введении судебных уставов 20 ноября 1864 года в округ Одесской Судебной Палаты, 1868 р. 223 арк.

**Оп. 140 (1869 р.).**

133. Спр. 134. О введении в действие судебных уставов 20 ноября 1864 г. в Бессарабской области, 1869 р. 44 арк.

**Ф. 2. Канцелярия Одесского градоначальника. Оп. 1 (1896 р.).**

134. Спр. 2193. О засвидетельствовании подписи нотариуса и других лиц, 1896 р. 22 арк.

**Оп. 1 (1912 р.).**

135. Спр. 3514. О засвидетельствовании подписей нотариусов и других лиц, 1912 р. 55 арк.

**Оп. 1 (1915 р.).**

136. Спр. 3689 в. Засвидетельствование подписей нотариусов и других должностных лиц, 1915 р. 5 арк.

**Ф. 18. Одеський комерційний суд. 1801–1920 рр. Оп. 1.**

137. Спр. 911. О службе одесского биржевого маклера Симона Бернштейна, 1854 р. 90 арк.

138. Спр. 1007. Дело по журналу одесского коммерческого суда о учинении заключения и представления министру юстиции, в коем находится должны маклера таможни или коммерческого суда, 1815 р. 8 арк.

139. Спр. 1008. Дело о том, что биржевые маклера вмешиваются в чужие дела морских маклеров, 1815 р. 7 арк.

140. Спр. 1030. Об избрании и неопределении безграмотных в маклера, 1829 р. 6 арк.

**Ф. 370. Нотариус Андреев Сергей Степанович, м. Одеса.****1897–1915 рр. Оп. 1.**

141. Спр. 53. Актовая книга одесского нотариуса С. С. Андреева для актов на недвижимые имущества. 1914, 1914 р. 85 арк.
142. Спр. 54. Актовая книга одесского нотариуса С. С. Андреева для актов до недвижимых имуществ не относящихся. 1914, 1914 р. 14 арк.

**Ф. 371. Нотариус Гладун Дмитро Трохимович, м. Одеса.****1871–1897 рр. Оп. 1.**

143. Спр. 7. Алфавитная книга одесского нотариуса Дмитрия Трофимовича Гладуна на 1872 год, 1872–1873 рр. 106 арк.
144. Спр. 104. Алфавитный указатель конторы нотариуса Дмитрия Трофимовича Гладуна на 1896 год, 1896 р. 51 арк.

**Ф. 372. Нотариус Гоф Степан Исидорович, м. Одеса.****1883–1909 рр. Оп. 1.**

145. Спр. 82. Актовая книга одесского нотариуса Степана Исидоровича Гоф для актов на недвижимые имущества на 1904 г., 1904 р. 60 арк.
146. Спр. 83. Актовая книга одесского нотариуса Степана Исидоровича Гоф для актов, не относящихся до недвижимых имуществ на 1904 г., 1904 р. 37 арк.

**Ф. 382. Нотариус Торчинський Іоаким Павлович, м. Березівка****Ананьївського повіту Херсонської губернії. 1890–1892 рр. Оп. 1.**

147. Спр. 1. Актовая книга нотариуса м. Березовки Ананьевского уезда И. П. Торчинского для актов, не относящихся до недвижимых имуществ, 1890–1892 рр. 12 арк.

**Ф. 383. Нотаріус Лемберг Амшей Якович, м. Ананьїв Херсонської губернії.  
1869 р. Оп. 1.**

148. Спр. 1. Актовая книга нотариуса Амшея Яковлевича Лемберга, в уездном городе Ананьеве. Для актов на недвижимые имущества, 1869 р. 30 арк.

**Ф. 388. Нотаріус Юматов Василь, м. Одеса. 1869 р. Оп. 1.**

149. Спр. 1. Алфавитный указатель конторы Одесского нотариуса Василия Юматова на 1869 год, 1869 р. 52 арк.

**Ф. 390. Нотаріус Веселовський Костянтин Сергійович, м. Одеса.  
1900–1911 рр. Оп. 1.**

150. Спр. 11. Актовая книга одесского нотариуса К. С. Веселовского для актов на недвижимые имущества на 1905, 1906, 1907 гг. Часть II, 1905–1907 рр. 100 арк.

**Ф. 393. Нотаріус Домбровський Адам Іорданович, м. Одеса.  
1904–1907 рр. Оп. 1.**

151. Спр. 8. Алфавит одесского нотариуса А. И. Домбровского на 1904 г., 1904 р. 124 арк.

**Ф. 394. Нотаріус Рапопорт Іван Григорович, с. Ландау Одеського повіту  
Херсонської губернії. 1883–1917 рр. Оп. 1.**

152. Спр. 1. Актовая книга нотариуса с. Ландау Одесского уезда Иона Геселева Рапопорта для актов не относящихся до недвижимых имуществ на 1883–1884, 1885, 1886 и 1887 гг., 1883–1887 рр. 16 арк.

153. Спр. 14. Актовая книга дубоссарского нотариуса Ивана Григорьевича Рапопорта для актов на недвижимые имущества на 1914 г. Часть вторая №№ четные, 1914 р. 40 арк.

154. Спр. 16. Актовая книга дубоссарского нотариуса Ивана Григорьевича Рапопорта для актов на недвижимые имущества на 1915 г. Часть вторая №№ четные, 1915–1917 pp. 40 арк.

**Ф. 395. Нотаріус Александров Микола Петрович, с. Курисове-Покровське  
Одеського повіту Херсонської губернії. 1906–1916 pp. Оп. 1.**

155. Спр. 9. Алфавит нотариуса м. Курисово-Покровского Одесского уезда Николая Петровича Александрова на 1912 г., 1912 p. 31 арк.

**Ф. 396. Нотаріус Пасто Микола Іванович, м. Одеса. 1917–1920 pp. Оп. 1.**

156. Спр. 1. Актовая книга одесского нотариуса Н. И. Пасто для актов до недвижимых имуществ не относящихся на 1917 и 1918 гг., 1917–1918 pp. 10 арк.

**Ф. 397. Нотаріус Скрипник Яків Данилович, с. Курисове-Покровське  
Одеського повіту Херсонської губернії. 1903–1909 pp. Оп. 1.**

157. Спр. 1. Алфавит Курисово-Покровского нотариуса Якова Даниловича Скрипника на 1903 год, 1903 p. 29 арк.

**Ф. 399. Нотаріус Потешковський Ієронім Петрович, м. Одеса.  
1899–1920 pp. Оп. 1.**

158. Спр. 1. Актовая книга одесского нотариуса И. П. Потешковского для актов на недвижимые имущества на 1899 г. 1899 p. 100 арк.

**Ф. 400. Нотаріус Россолімо Леонід Іванович, м. Одеса.  
1907–1912 pp. Оп. 1.**

159. Спр. 1. Алфавит одесского нотариуса Л. И. Россолимо на 1907 год, 1907 p. 76 арк.



**Ф. 402. Нотаріус Ринцький Лука Олексійович, м. Одеса.****1869–1883 рр. Оп. 1.**

160. Спр. 24. Алфавитный указатель конторы одесского нотариуса Л. А. Рынцкого на 1877 год, 1877 р. 43 арк.

**Ф. 403. Нотаріус Іванов Іван Петрович, м. Овідіополь Одеського повіту****Херсонської губернії. 1913–1916 рр. Оп. 1.**

161. Спр. 2. Алфавит нотариуса Одесского окружного суда г. Овидиополя Ивана Петровича Иванова на 1914 год, 1914 р. 36 арк.

**Ф. 406. Нотаріус Сатінський Микола Олексійович, м. Одеса.****1917–1919 рр. Оп. 1.**

162. Спр. 1. Алфавит к реестру одесского нотариуса Н. А. Сатинского на 1917 год, 1917 р. 124 арк.

**Ф. 407. Нотаріус Берченко Василь Федорович, м. Одеса.****1915–1919 рр. Оп. 1.**

163. Спр. 4. Алфавит одесского нотариуса В. Ф. Берченко на 1916 год, 1916 р. 80 арк.

**Ф. 408. Нотаріус Галкі Арон Якович, м. Одеса. 1871–1876 рр. Оп. 1.**

164. Спр. 1. Вторая добавочная актовая книга нотариуса А. Я. Галки в Одессе, для актов на недвижимые имущества на 1871 год, 1871 р. 20 арк.

**Ф. 409. Нотаріус Сильвестрович Михайло Онуфрійович, м. Одеса.****1881–1899 рр. Оп. 1.**

165. Спр. 28. Алфавитный указатель всех совершенных актов и засвидетельствований тираспольского нотариуса Михаила Онуфриевича Сильвестровича на 1896 год, 1896 р. 89 арк.

**Ф. 410. Нотаріус Мімі Олексій Миколайович, с. Маяки Одеського повіту  
Херсонської губернії. 1887–1897 рр. Оп. 1.**

166. Спр. 2. Актовая книга маякского нотариуса Мими на недвижимые имущества на 1897 год, 1897 р. 10 арк.

**Ф. 411. Нотаріус Половинський Василь Андрійович, м. Одеса.  
1872–1875 рр. Оп. 1.**

167. Спр. 1. Актовая книга одесского нотариуса В. А. Половинского для актов на недвижимые имущества, 1872 р. 62 арк.

**Ф. 412. Нотаріус Данутінський Сергій Михайлович, с. Маяки  
Одеського повіту Херсонської губернії. 1900–1905 рр. Оп. 1.**

168. Спр. 5. Актовая книга для актов на недвижимые имущества маякского нотариуса Сергея Михайловича Данутинского на 1905 год, 1905 р. 1 арк.

**Ф. 413. Нотаріус Зайдлер Ізраїль Ісаакович, м. Одеса. 1870–1883 рр. Оп. 1.**

169. Спр. 1. Алфавитный указатель конторы одесского нотариуса Израиля Зайдлера на 1870 год, 1870 р. 32 арк.

**Ф. 417. Нотаріус Соловйов Михайло Олексійович, м. Одеса.  
1914–1918 рр. Оп. 1.**

170. Спр. 1. Актовая книга одесского нотариуса М. А. Соловьева для актов на недвижимые имущества на 1914 год, 1914 р. 26 арк.

171. Спр. 7. Актовая книга одесского нотариуса М. А. Соловьева для актов на недвижимые имущества на 1917 год, 1917 р. 30 арк.

**Ф. 418. Нотаріус Константинов Сергій Осипович, м. Одеса.  
1901–1918 рр. Оп. 1.**

172. Спр. 3. Актовая книга для актов на недвижимые имущества одесского нотариуса Сергея Осиповича Константинова на 1903 год, 1903 р. 100 арк.

**Ф. 419. Нотаріус Хайновський Онуфрій Йосипович, м. Одеса.****1883–1899 рр. Оп. 1.**

173. Спр. 14. Алфавитный указатель конторы одесского нотариуса Онуфрия Осиповича Хойновского на 1898 год, 1898 р. 49 арк.

**Ф. 421. Нотаріус Тарасевич Дмитро Августович, м. Одеса.****1893–1919 рр. Оп. 1.**

174. Спр. 5. Актовая книга одесского нотариуса Д. А. Тарасевича на 1919 г., 1919 р. 88 арк.

**Ф. 422. Нотаріус Тимофєєв Павло Михайлович, с. Ландау Одеського повіту Херсонської губернії. 1904–1913 рр. Оп. 1.**

175. Спр. 2. Актовая книга для актов на недвижимые имущества нотариуса селения Ландау Павла Михайловича Тимофеева на 1904 год, 1904 р. 30 арк.

176. Спр. 11. Актовая книга нотариуса с. Ландау Одесского уезда для актов на недвижимые имущества на 1913 год, 1913 р. 16 арк.

**Ф. 425. Нотаріус Цветков Павло Васильович, м. Одеса. 1911–1914 рр. Оп. 1.**

177. Спр. 2. Алфавит лиц, для которых совершены акты или засвидетельствования на 1914 год, 1914 р. 152 арк.

**Ф. 426. Нотаріус Шимановський Микита Васильович, м. Одеса.****1871–1876 рр. Оп. 1.**

178. Спр. 1. Алфавит одесского нотариуса Никиты Васильевича Шимановского на 1871 год, 1874 р. 61 арк.

**Ф. 427. Нотаріус Персицький Марк Борисович, м. Одеса.****1906–1912 рр. Оп. 1.**

179. Спр. 1. Алфавит одесского нотариуса М. Б. Персицкого на 1906 год, 1906 р. 117 арк.

**Ф. 611. Нотаріус Гурович Берман Самойлович, м. Одеса.**

**1895–1912 рр. Оп. 1.**

180. Спр. 2. Реестр исходящих бумаг одесского нотариуса Бермана Самойловича Гуровича на 1912 год, 1912 р. 48 арк.

**Ф. 635. Одеський окружний суд. 1870–1919 рр. Оп. 1.**

181. Спр. 25. Об испытании дворянина Бориса Александровича Пеликана на должность нотариуса, 1892 р. 6 арк.

**Державний архів Херсонської області**

**Ф. 26. Нотаріус Одноволов С. Г., с. Чаплинка Дніпровського повіту**

**Таврійської губернії. 1912–1913 рр. Оп. 1.**

182. Спр. 203. Реестр чаплинського нотариуса Савелия Григорьевича Одноволова на 1913 год, 1913 р., 78 арк.

**Ф. 28. Нотаріус Попель Володимир Петрович, м. Каховка**

**Дніпровського повіту Таврійської губернії. 1900–1918 рр. Оп. 1.**

183. Спр. 4. Актовая книга каховского нотариуса Владимира Петровича Попеля для актов на недвижимые имущества на 1904 год, 1904 р., 19 арк.

184. Спр. 91. Актовая книга каховского нотариуса Владимира Петровича Попеля для актов на недвижимые имущества на 1913 год. Часть 1, 1913 р., 39 арк.

185. Спр. 94. Актовая книга каховского нотариуса Владимира Петровича Попеля для актов на недвижимые имущества на 1914 год. Часть 1, 1914 р., 36 арк.

**Ф. 31. Нотаріус Прохно Григорій Йосипович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1873–1890 рр. Оп. 1.**

186. Предисловие к описи, арк. 1.

187. Спр. 33. Актовая книга херсонского нотариуса Сисоя Осиповича Прохно для актов на недвижимые имущества на 1884 год, 1884 р., 138 арк.

188. Спр. 38. Реестр херсонского нотариуса Сисоя Осиповича Прохно на 1885 год. Часть 1, 1885 р., 300 арк.

**Ф. 32. Нотаріус Фан-Юнг Липа В., м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії. 1870–1874, 1876–1879, 1881–1885, 1887 рр. Оп. 1.**

189. Спр. 1. Актовая книга нотариуса Липы Фан-Юнга для актов, не относящихся до недвижимых имуществ, г. Херсон, 1870 год, 1870 р., 20 арк.

**Ф. 34. Нотаріус Крижановський Федір Васильович, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії. 1869–1870, 1872–1875, 1877–1881 рр. Оп. 1.**

190. Спр. 2. Актовая книга нотариуса Федора Крыжановского для актов, не относящихся до недвижимых имуществ, г. Херсон, 1870 год, 1870 р., 13 арк.

**Ф. 35. Нотаріус Павлович Вітольд Іосафатович, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії. 1911–1916 рр. Оп. 1.**

191. Спр. 66. Актовая книга херсонского нотариуса Витольда Иосафатовича Павловича для актов на недвижимые имущества на 1913 год. Часть 1, 1913 р., 160 арк.

192. Спр. 72. Актовая книга херсонского нотариуса Витольда Иосафатовича Павловича для актов на недвижимые имущества на 1915 год. Часть 1, 1915 р., 56 арк.

**Ф. 36. Нотаріус Піотровський Лев Йосипович, м. Берислав Херсонського повіту Херсонської губернії. 1888–1890, 1892–1894 рр. Оп. 1.**

193. Спр. 1. Актовая книга бериславского нотариуса Льва Осиповича Пиотровского для актов на недвижимые имущества на 1888 год, 1888 р., 8 арк.

194. Спр. 8. Актовая книга бериславского нотариуса Льва Осиповича Пиотровского для актов, не относящихся до недвижимых имуществ на 1894 год, 1894 р., 4 арк.

**Ф. 38. Нотаріус Волков Михайло Васильович, с. Широке**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1912–1914 рр. Оп. 1.**

195. Спр. 531. Актовая книга ширококовского нотариуса Михаила Васильевича Волкова для актов, не относящихся до недвижимых имений на 1913 год, 1913 р., 5 арк.
196. Спр. 554. Актовая книга нотариуса м. Широкого Херсонського уезда Михаила Васильевича Волкова для актов на недвижимые имущества на 1914 год. Часть II, 1914 р., 13 арк.

**Ф. 40. Нотаріус Козак Володимир Онуфрійович, с. Широке**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1914–1916 рр. Оп. 1.**

197. Спр. 17. Наряд ширококовского нотариуса Владимира Онуфриевича Козака документам и бумагам, принятым к руководству при совершении разного рода актов и засвидетельствований, 1914 р., 256 арк.
198. Спр. 198. Актовая книга для актов на недвижимые имущества ширококовского нотариуса Херсонского уезда Владимира Онуфриевича Козака на 1915 год, 1915 р., 70 арк.

**Ф. 41. Нотаріус Широцький Петро Васильович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1906–1910 рр. Оп. 1.**

199. Спр. 1310. Актовая книга херсонского нотариуса Петра Васильевича Широцкого для актов на недвижимые имущества на 1910 год. Часть I, 1910 р., 73 арк.

**Ф. 42. Нотаріус Балков Василь Євтихійович, м. Олешки**

**Дніпровського повіту Таврійської губернії. 1882–1909 рр. Оп. 1.**

200. Спр. 240. Актовая книга алешковского нотариуса Василия Евтихьевича Балкова для актов на недвижимые имущества на 1905 год, 1905 р., 20 арк.

**Ф. 44. Нотаріус Сулима Семен Григорович, порт Хорли**

**Дніпровського повіту Таврійської губернії. 1909–1914 рр. Оп. 1.**

201. Спр. 431. Актовая книга нотариуса порта Хорлы Днепроовского уезда Семена Григорьевича Сулимы для актов на недвижимые имущества на 1910 год. Часть I, 1910 р., 71 арк.

**Ф. 48. Нотаріус Куликовський Юліан Петрович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1901–1913 рр. Оп. 1.**

202. Спр. 387. Актовая книга херсонского нотариуса Юлиана Петровича Куликовского для актов, не относящихся до недвижимых имущества на 1905 год, 1905 р., 21 арк.

203. Спр. 1824. Актовая книга херсонского нотариуса Юлиана Петровича Куликовского для актов на недвижимые имущества на 1913 год. Часть I, 1913 р., 37 арк.

**Ф. 49. Нотаріус Тимчинський Микола Феофанович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1887–1890, 1896–1901 рр. Оп. 1.**

204. Спр. 27. Актовая книга херсонского нотариуса Николая Феофановича Тимчинского для актов на недвижимые имущества на 1900 год, 1900 р., 118 арк.

**Ф. 51. Нотаріус Подпалов Олександр Павлович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1894–1898, 1902–1903 рр. Оп. 1.**

205. Спр. 3. Актовая книга херсонского нотариуса А. П. Подпалова для актов на недвижимые имущества на 1897 год, 1897 р., 100 арк.

**Ф. 52. Нотаріус Давидов Євген Миколайович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1899–1919 рр. Оп. 1.**

206. Спр. 1. Актовая книга херсонского нотариуса Евгения Николаевича Давыдова для актов на недвижимые имущества на 1899 год, 1899 р., 56 арк.
207. Спр. 424. Актовая книга херсонского нотариуса Евгения Николаевича Давыдова для актов на недвижимые имущества на 1913 год, 1913 р., 78 арк.

**Ф. 53. Нотаріус Давидов Михайло Миколайович, м. Берислав**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1894–1900, 1903–1913 рр. Оп. 1.**

208. Спр. 10. Актовая книга нотариуса Михаила Николаевича Давыдова в г. Берислав, для актов на недвижимые имущества на 1899 год, 1899 р., 70 арк.

**Ф. 54. Нотаріус Чарнецький Степан Антонович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1898–1918 рр. Оп. 1.**

209. Спр. 1388. Актовая книга для актов на недвижимые имущества херсонского нотариуса Степана Антоновича Чарнецкого на 1913 год. I часть нечетная, 1913 р., 100 арк.

**Ф. 58. Нотаріус Скрипник Яків Данилович, м–ко Нововоронцовка**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1909–1916 рр. Оп. 1.**

210. Спр. 2207. Реестр нотариуса м. Ново-Воронцовки Херсонского уезда Якова Даниловича Скрышника, 1916 р., 126 арк.

**Ф. 59. Нотаріус Корбуль Іларіон Іванович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1869–1899 рр. Оп. 1.**

211. Спр. 1. Реестр нотариуса Иллариона Корбуля. Город Херсон. На 1869 год, 1869 р., 98 арк.



212. Спр. 58. Актовая книга херсонского нотариуса Иллариона Ивановича Корбуля для актов на недвижимые имущества. Часть 2 на 1899 год, 1899 р., 32 арк.

**Ф. 61. Нотаріус Гаврик Стефан Максимович, м. Херсон  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1869–1876, 1878–1883, 1885–1892,  
1897–1899 рр. Оп. 1.**

213. Спр. 2. Реестр нотариуса Стефана Гаврика. Город Берислав. На 1869 год, 1869 р., 47 арк.
214. Спр. 48. Актовая книга херсонского нотариуса Стефана Максимовича Гаврик для актов на недвижимые имущества на 1899 год, 1899 р., 84 арк.

**Ф. 63. Нотаріус Прокопович Кирило Орестович, м. Олешки  
Дніпровського повіту Таврійської губернії. 1909–1916 рр. Оп. 1.**

215. Спр. 343. Актовая книга для актов на недвижимые имущества алешковского нотариуса Кирилла Орестовича Прокоповича на 1914 год. Часть II, 1914 р., 68 арк.

**Ф. 64. Нотаріус Ніколаєв Володимир Йосипович, м. Херсон  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1914, 1918–1920 рр. Оп. 1.**

216. Спр. 27. Актовая книга херсонского нотариуса Владимира Осиповича Николаева для актов о протесте векселей на 1914 год. Часть II, 1914 р., 262 арк.

**Ф. 66. Нотаріус Жулаєвський Степан Андрійович, м. Скадовськ  
Дніпровського повіту Таврійської губернії. 1903, 1908 рр. Оп. 1.**

217. Спр. 1. Актовая книга скадовского нотариуса Степана Андреевича Жулаевского на недвижимые имущества на 1903–1904 гг. Часть первая, 1903 р., 16 арк.

**Ф. 69. Нотаріус Ненайденко Василь Федорович, м. Берислав  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1882–1883 рр. Оп. 1.**

218. Спр. 2. Актовая книга бериславского нотариуса Василия Федоровича Ненайденко для актов на недвижимые имущества. 1883 г., 1883 р., 15 арк.

**Ф. 70. Нотаріус Калінічук Микола Федорович, м. Херсон  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1917 р. Оп. 1.**

219. Спр. 2. Актовая книга херсонского нотариуса Николая Федоровича Калиничука для актов на недвижимые имущества. Часть 2-я четная на 1917 г., 1917 р., 15 арк.

**Ф. 71. Нотаріус Корнієнко Петро Антонович, кол. Добре  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1916–1917 рр. Оп. 1.**

220. Спр. 3. Книга нотариуса кол. Доброе Херсонского уезда Петра Антоновича Корнеенко для актов о протесте векселей на 1916 г., 1916 р., 37 арк.

**Ф. 72. Нотаріус Гроза Людовік Олександрович, м. Херсон  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1902 р. Оп. 1.**

221. Спр. 1. Актовая книга херсонского нотариуса Людовика Олександровича Гроза для актов на недвижимые имущества на 1902 г., 1902 р., 34 арк.

**Ф. 73. Нотаріус Єфімовський Микола Іванович, кол. Добре  
Херсонського повіту Херсонської губернії. 1913 р. Оп. 1.**

222. Спр. 1. Актовая книга добренского нотариуса Николая Ивановича Ефимовского для актов на недвижимые имущества на 1913 г., 1913 р., 93 арк.

**Ф. 74. Нотаріус Афанасьєв Федір Матвійович, м. Олешки**

**Дніпровського повіту Таврійської губернії. 1875–1876, 1878 рр. Оп. 1.**

223. Спр. 1. Актовая книга нотариуса Федора Матвеевича Афанасьева, город Алешки, для актов на недвижимые имущества на 1875 г., 1875 р., 10 арк.
224. Спр. 4. Реестр нотариуса Федора Матвеевича Афанасьева, город Алешки, на 1876 г., 1876 р., 100 арк.

**Ф. 77. Нотаріус Хлібкевич Михайло Миколайович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1904–1919 рр. Оп. 1.**

225. Спр. 1. Актовая книга херсонского нотариуса М. Н. Хлибкевича для актов на недвижимые имущества на 1904 г., 1904 р., 100 арк.
226. Спр. 3213. Актовая книга для актов на недвижимые имущества херсонского нотариуса Михаила Николаевича Хлибкевича на 1914 год. Часть II, 1914 р., 90 арк.

**Ф. 78. Нотаріус Красношапка Степан Якович, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1904–1919 рр. Оп. 1.**

227. Спр. 2905. Актовая книга херсонского нотариуса Степана Яковлевича Красношапки для актов на недвижимые имущества на 1903 год. Часть I нечетная, 1913 р., 54 арк.
228. Спр. 3181. Актовая книга херсонского нотариуса Степана Яковлевича Красношапки для актов на недвижимые имущества на 1914 год. Часть I нечетная, 1913 р., 50 арк.
229. Спр. 3401. Актовая книга херсонского нотариуса Степана Яковлевича Красношапки для актов на недвижимые имущества на 1917 год. Часть II четная, 1917 р., 99 арк.

**Ф. 79. Нотаріальний архів Херсонського окружного суду, м. Херсон**

**Херсонського повіту Херсонської губернії. 1869–1919 р. Оп. 1.**

230. Предисловие к описи, арк. 1.

231. Спр. 1. Реестр крепостных дел г. Николаева, 1869–1889 pp., 47 арк.
232. Спр. 6. Дело Херсонского нотариального архива. Ордера старшего нотариуса за 1871 год, 1871 p., 23 арк.
233. Спр. 18. Дело Херсонского нотариального архива об отправлении в Одесскую контрольную палату денежной и крепостных книг за 1882 год для обревизования, 1883 p., 2 арк.
234. Спр. 141. Дело Херсонского нотариального архива о засвидетельствовании подписей и печатей нотариусов на данных о выкупе крестьянами наделов земли, 1883 p., 16 арк.
235. Спр. 169. Дело Херсонского нотариального архива с разными бумагами. Образцы подписей и печатей районных нотариальных Архивов. Том II, 1897–1898 pp., 52 арк.
236. Спр. 171. Дело Херсонского нотариального архива с описями дел нотариусов за 1896 год, 1897–1898 pp., 98 арк.
237. Спр. 193. Ведомость на выдачу заработной платы писцам и сторожам Херсонского нотариального архива, 1898 p., 24 арк.
238. Спр. 197. Дело Херсонского нотариального архива об увольнении нотариусов в отпуск, 1899 p., 56 арк.
239. Спр. 203. Реестр крепостных дел Херсонского нотариального архива по г. Херсону на 1901–1918 гг., 1901–1918 pp., 285 арк.
240. Спр. 278. Актовая книга нотариального архива Херсонского окружного суда по Днепровскому уезду Таврической губернии на 1910 г., 1910 p., 70 арк.
241. Спр. 279. Реестр крепостных дел Херсонского нотариального архива по г. Херсону на 1910–1917 гг., 1910–1917 pp., 250 арк.
242. Спр. 378. Реестр крепостных дел Херсонского нотариального архива по Днепровскому уезду на 1913 год, 1913 p., 114 арк.
243. Спр. 380. Сведения за 1913 г. о деятельности и расходах канцелярии нотариального архива Херсонского окружного суда. Опись делам и книгам Херсонского нотариального архива на 1913 и 1914 гг., 1914–1915 pp., 441 арк.

**Ф. 80. Нотаріальний архів Херсонського окружного суду, м. Олешки  
Дніпровського повіту Таврійської губернії. 1869, 1872–1873, 1880–1881,  
1883, 1887, 1890, 1895–1896, 1906, 1908–1911, 1917 рр. Оп. 1.**

244. Спр. 1. Реєстр крепостных дел Херсонского нотариального архива, г. Алешки на 1869 год, 1869 р., 58 арк.
245. Спр. 10. Крепостная книга Херсонского нотариального архива по г. Алешки на 1896 год, 1896 р., 34 арк.
246. Спр. 11. Крепостная книга Херсонского нотариального архива по г. Алешки на 1906 год, 1906 р., 30 арк.
247. Спр. 16. Крепостная книга на 1917 год, 1917 р., 106 арк.

**Ф. 191. Херсонська губернська палата цивільного суду, м. Херсон  
Херсонського повіту і губернії. 1799–1868 рр. Оп. 1.**

248. Предисловие к описи, арк. 7–8.
249. Спр. 2. Указатель актов зарегистрированных в крепостных книгах палаты гражданского суда, 1802–1850 рр., 387 арк.
250. Спр. 121. Купчие крепости на покупку и продажу крепостных крестьян, движимого, недвижимого имущества и завещания, 1847 р., 277 арк.
251. Спр. 205. Купчие крепости на выкуп земли крестьянскими обществами у помещиков после реформы 1861 г., 1868 р., 334 арк.

## **2. Друковані джерела**

### **А. Нормативно-правові акти**

252. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383.
253. Положение о нотариальной части. 14 апреля 1866 года. Санкт–Петербург : Б. и., 1866. 25 с.
254. Положение о нотариальной части. Издание 1892 г. // Свод законов Российской Империи [в 5 кн., 16 т.] / Под редакцией и с примечаниями

- И. Д. Мордухай-Болтовского. Том 16, часть первая. Санкт–Петербург, 1912. С. 325–366.
255. Положение о нотариальной части, разъясненное и дополненное законодательными мотивами, позднейшими узаконениями, циркулярами, решением Правительственного Сената и образцами актов и засвидетельствований. Издание второе, существенно переработанное и дополненное Н. Мартыновым. Санкт–Петербург : Склад в юридическом книжном магазине Н. К. Мартынова, 1895. 464 с.
256. Положение о нотариальной части, разъясненное мотивами, кассационными решениями и циркулярами и дополненное временными правилами и новыми узаконениями по 1 октября 1889 года / Составил Санкт–петербургский нотариус А. Анисимов. Санкт–Петербург : Издание юридического книжного магазина Н. К. Мартынова, 1889. 278 с.
257. Правила о порядке засвидетельствования явки актов у биржевых нотариусов // Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. Составил И. М. Тютрюмов. [Книга пятая]. [Репринтное издание 1911 г.]. Москва : Статут, 2004. 444 с. URL: [http://civil.consultant.ru/elib/books/37/page\\_22.html#50](http://civil.consultant.ru/elib/books/37/page_22.html#50) (дата звернения: 25.11.2018).
258. Проект новой редакции Положения о нотариальной части. Санкт–Петербург : Сенатская тип–фия, 1904. 122 с.
259. Проект нотариального положения: пересмотренного по поручению г. министра юстиции С.–Петербургскими нотариусами. Санкт–Петербург : Тип. Скарятин, 1876. 224 с.; [6], II прилож.
260. Табель о рангах всех чинов, воинских, статских и придворных, которые в котором классе чины. 24 января 1722 г. URL : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/tabel.htm> (дата звернения: 23.02.2019).
261. Устав Торговый // Свод законов Российской империи. Т. XI. Ч. II. Уставы кредитный, торговый, о промышленности фабричной и заводской, и устав

ремесленный. Санкт–Петербург : Тип–фия Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1857. С. 401–449.

262. *Яроцкий Н.* Замечания на проект новой редакции Положения о нотариальной части (составленный в 1904 году Особым Совещанием Редакционной Комиссии). Из «Журнала Министерства Юстиции» (октябрь и ноябрь 1910 г.). Санкт–Петербург : Сенатская тип–фия, 1910. 78 с.

### **Б. Статистичні матеріали**

263. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Наличное население в губерниях, уездах, городах Российской империи (без Финляндии). URL: [http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus\\_gub\\_97.php?reg=3](http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_gub_97.php?reg=3) (дата звернення: 23.02.2019).
264. Россия 1913 год. Статистико-документальный справочник. Санкт–Петербург : Блиц, 1995. 416 с.
265. Статистический ежегодник России. 1914 год. Год одиннадцатый. Петроград : Тип–фия Штаба Петроградского военного округа, 1915. Отд. V. 617 с.

### **В. Довідкові видання**

266. *Абоимов Д. В.* Настольная книга для нотариусов. Составил Д. Абоимов. Самара : Паровая тип–фия Н. А. Жданова, 1896. 304 с.; VIII с. прилож.
267. *Абоимов Д. В.* Настольная книга для нотариусов и их канцелярий. Образцы ежедневно необходимых явок и засвидетельствований в разных видах, с приложением образцов и форм по нотариальному делу. Составил Д. В. Абоимов. Пенза : Тип–фия И. Н. Гродковского, 1888. 74 с.
268. Адрес–календарь Бессарабской губернии на 1916 год. Издание Бессарабского Губернского Статистического Комитета под редакцией Н. Н. Бобровского. Год 34–й. Кишинев : Тип–фия Бессарабского Губернского Правления, 1916. 228 с.

269. Адрес–календарь Екатеринославской губернии на 1910 год. Издание Екатеринославского Губернского Статистического Комитета / Под ред. Г. Д. Рогдакова. Екатеринослав : Типо–Литография Губернского Правления, 1910. 355 с.
270. Адрес–календарь и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год. Екатеринослав : Тип–фия Губернского Правления, 1912. 146 с.; 22 с.; 113 с.; 49 с.
271. Адрес–календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год. Издание Таврического Губернского Правления. Симферополь : Таврическая губернская тип–фия, 1913. 297 с.; 93 с. прилож.
272. Адрес–календарь и справочная книжка Гор. Николаева (Херс. губ.) на 1900 год. Издание П. А. Ковалева. Николаев : Тип. сод. Л. П. Белолипским, 1899. 253 с.
273. Адрес–календарь и справочная книжка Николаевского Градоначальства на 1902 год. Издание Канцелярии Николаевского Градоначальника. Николаев : Русская типо–литография, 1901. 228 с.; 102 с.; 57 с. прилож.
274. Адрес–календарь и справочная книжка Николаевского Градоначальства на 1904 год. Издание Канцелярии Николаевского Градоначальника. Николаев : Русская типо–литография, 1903. 294 с.; 187 с.; 228 с. прилож.
275. Адрес–календарь Николаевского Градоначальства на 1915 год. Издание Канцелярии Николаевского Градоначальника. Николаев : Электрич. типо–литография бр. Л. и И. Белолипских, 1914. 151 с.; 148 с. прилож.
276. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1885 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского военного округа, 1885. 402 с.; XIV с. прилож.
277. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1887 год. Одесса : Тип–фия штаба войск Одесского военного округа, 1886. 413 с.; IV с. прилож.
278. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1894 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского военного округа, 1894. 588 с.; LXXXX с. прилож.
279. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1895 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского военного округа, 1895. 378 с.; 212 с. прилож.



280. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1897 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского военного округа, 1897. 412 с.; 215 с. прилож.
281. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1898 год. Одесса : Тип–фия штаба округа, 1897. 338 с.; 323 с. прилож.
282. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1900 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского округа, 1899. 305 с.; 88 с. прилож.
283. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1902 год. Одесса : Издание «Ведомостей Одесского Градоначальства», 1902. 438 с.; 296 с. прилож.
284. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1903 год. Одесса : Издание «Ведомостей Одесского Градоначальства», 1903. 793 с.; X с. прилож.
285. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1905 год. Одесса : Издание «Ведомостей Одесского Градоначальства», 1905. 736 с.; 112 с. прилож.
286. Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1909 год. Одесса : Издание «Ведомостей Одесского Градоначальства», 1909. 362 с.; 80 с. прилож.
287. Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник / Под ред. П. П. Крушевана. Москва : Издание газеты «Бессарабец», 1903. 520 с. URL : <http://oldchisinau.com/lib/bessarabia/bessarabia11.html> (дата звернення: 09.06.2018).
288. *Волосов М., Додонов В., Капинус Н., Капинус О., Крутских В., Панов В., Сюкияйнен Л., Щерба С.* Большой юридический словарь. Москва : Инфра–М, 2009. 864 с. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-book-104.html> (дата звернення: 16.12.2018).
289. Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1908 год. Издание и редакция Л. П. Лисянского. Год издания седьмой. Одесса : Тип–фия Л. А. Лисянского, 1907. 682 с.; прилож.
290. Вся Россия. 1899. Том 2. Юридический отдел. Санкт–Петербург : Издание А. С. Суворина, 1899. 779 с.

291. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес–календарь Российской империи. 1900. Санкт–Петербург : Издание А. С. Суворина, 1900. VIII; 226 с.; прилож.
292. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес–календарь Российской империи. 1900. Том 2. Санкт–Петербург : Издание А. С. Суворина, 1900. 2821 с.; прилож.
293. Вся Россия. Русская адресная и справочная книга фабрик, заводов, торгово–промышленности и администрации на 1912 год. Адрес–календарь. Год издания восьмой. Москва : Тип–фия В. Карякина, 1912. 719 с.; прилож.
294. Державний архів в Автономній Республіці Крим: Анотований реєстр описів. Т. 1. Фонди дорадянського періоду. Сімферополь : АнтикВА, 2007. 388 с.
295. Державний архів Дніпропетровської області : путівник : у 2 т. Т. 1. Дніпро : ЛПРА, 2016. 610 с.
296. Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Т. 1. Фонди до 1917 року / Упорядники: Т. В. Базишена, О. К. Жук, Л. В. Равська, Т. В. Чвань, Ю. В. Чорна. Кіровоград : Державний комітет архівів України, Державний архів Кіровоградської області, 2005. 292 с.
297. Державний архів Миколаївської області : Анотований реєстр. Т. 1. Фонди дорадянського періоду. Миколаїв, 2006. 160 с.
298. Державний архів Одеської області : Анотований реєстр описів : Фонди дорадянського періоду : спеціальний довідник / Автор-упоряд. В. Ю. Алексєєва; наук. ред. Л. Г. Білоусова, Л. П. Дузь; ред. кол.: І. І. Ніточко (голова) та ін. Одеса : Астропринт, 2008. 296 с.
299. Державний архів Херсонської області. Анотований реєстр описів: Фонди до 1917 року. До 85-річчя Державного архіву Херсонської області / Авт.–упорядн. Ю. Коник, А. Карпова (кер. проекту); Ред. кол.: А. Карпова (голова), Л. Виноградова, О. Марущак, О. Шинкаренко. Державний комітет архівів України, Державний архів Херсонської області. Херсон, 2006. 137 с.
300. Екатеринославская губерния. Выпуск первый. Памятная книжка и Адрес–календарь на 1900 г. Издание Екатеринославского Губернского

Статистического Комитета, под ред. секретаря Комитета Я. Г. Гололобова. Екатеринослав : Типо–Литография Губернского Правления, 1899. 242 с.; прилож.

301. Екатеринославская губерния. Выпуск второй. Памятная книжка и Адрес–календарь на 1901 г. Издание Екатеринославского Губернского Статистического Комитета, под ред. секретаря Комитета Я. Г. Гололобова. Екатеринослав : Типо–Литография Губернского Правления, 1900. 326 с.; 32 с.; 74 с.
302. Екатеринославский адрес–календарь. 1915 год. Издание губернской типографии. Екатеринослав : Губернская тип–фия, 1915. 541 с.; 51 с. прилож.
303. Екатеринославский адрес–календарь. 1916 год. Издание губернской типографии. Екатеринослав : Губернская тип–фия, 1916. 505 с.
304. Екатеринославский адрес–календарь. 1917 год. Издание губернской типографии. Екатеринослав : Губернская тип–фия, 1917. 430 с.; прилож.
305. Знание мирового судопроизводства и нотариальной части. Настольный руководитель для мировых судей, нотариусов, надсмотрщиков крепостных дел, адвокатов и других лиц, желающих успешно и безошибочно вести свои дела без чужой помощи. Составил И. Зенович. Санкт–Петербург : Тип–фия В. С. Балашева, 1873. 482 с.; прилож.
306. Иллюстрированный адрес–календарь Бессарабской губернии на 1913 год. Издание Бессарабского губернского статистического комитета под редакцией Б. А. Топиро. Год 31–й. Кишинев : Тип–фия Бессарабского Губернского Правления, 1912. 220 с.; 78 с. прилож.
307. Николаев. Адресная и справочная книга всего Николаева на 1912 год. Год издания 3–й. Издательство Д. А. Белого. Николаев : Тип–фия «Трудовой Газеты», 1911. 94 с.; 40 с. прилож.
308. Одесса, ее окрестности и курорты. Иллюстрированный путеводитель Г. Каранта. Издание год III–й. 1901. Одесса : Книгоиздательство Г. Н. Каранта, 1901. 228 с.; 72 с. прилож.

309. Памятная книжка (Адрес–Календарь) Херсонской губернии на 1912 год. Издана Херсонским Губернским Правлением. Херсон : Тип–фия Херсонского Губернского Правления, 1912. 220 с.; 52 с. прилож.
310. Памятная книжка для Херсонской губернии, изданная Херсонским губернским статистическим комитетом на 1864 год. Херсон : Тип–фия Херсонского Губернского Правления, 1864. 258 с.; 271 с.; 17 с. прилож.
311. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1875 год. Составлена Екатеринославским Губернским Статистическим Комитетом. Екатеринослав : В тип–фии Губернского Правления, 1875. 165 с.; 88 с. прилож.
312. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1911 г. Издание Губернского Статистического Комитета. Екатеринослав : Типо–литография Губернского Правления, 1911. 424 с.
313. Памятная книжка и адрес–календарь Екатеринославской губернии на 1889 год. Составил Николай Серапионович Быстрицкий, секретарь Екатеринославского Губернского Статистического Комитета. Екатеринослав : Тип–фия Губернского Правления, 1889. 600 с.
314. Памятная книжка и адрес–календарь Екатеринославской губернии на 1895 год. Издание Екатеринославского Губернского Статистического Комитета, под редакцией Я. Г. Гололобова. Екатеринослав : Типо–литография Губернского Правления, 1894. 274 с.
315. Памятная книжка Херсонской губернии на 1911 год. Составлена Херсонским Губернским Правлением. Под редакцией Советника Губ. Прав. А. А. Золотарева. Первая часть. Херсон : Тип–фия Херсонского Губернского Правления, 1911. 220 с.
316. Памятная книжка Херсонской губернии на 1913 год. Издание Херсонского Губернского Статистического Комитета. Херсон : Губернская Тип–фия, 1913. 478 с.; 55 с. прилож.

317. Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 год. Издание Херсонского Губернского Статистического Комитета. Херсон : Губернская Тип-фия, 1914. 448 с.; 31 с. прилож.
318. Плата нотариусам, такса вознаграждения // Вся Россия. Русская адресная и справочная книга фабрик, заводов, торгово-промышленности и администрации на 1912 год. Адрес-календарь. Год издания восьмой. Москва : Тип-фия В. Карякина, 1912. С. 5103.
319. *Плохотенко А. К.* Организация нотариальных контор. Пособие для нотариусов и лиц, подготовляющихся к испытанию на должность нотариуса. Санкт-Петербург : Тип-фия М. Меркушева, 1913. 451 с.
320. *Плохотенко А. К.* Полная программа испытаний на должность нотариуса. Москва : Издание юридического книжного магазина «Правоведение» И. К. Голубева, 1917. 21 с.
321. *Плохотенко А. К.* Разрешитель вопросов по нотариальному, материальному и процессуальному праву. Пособие для нотариусов, присяжных и частных поверенных и лиц, подготовляющихся к испытанию на должность нотариуса и частного поверенного. Санкт-Петербург : Издание юридического книжного магазина Н. К. Мартынова, 1914. 901 с.
322. Путеводитель и адрес-календарь города Николаева на 1869 год. Николаев : Тип-фия Управления Николаевского Порта (Е. С. Павловского), 1869. 114 с.
323. Разрешитель вопросов по нотариальному и материальному праву. Составил К. Асосков. Издание второе. Санкт-Петербург : Типо-литография М. Я. Минкова, 1898. 193 с.
324. Сборник узаконений по нотариальной части со всеми позднейшими изменениями и дополнениями, заключающий в себе тексты всех законов, на которые сделаны ссылки, с разъяснением по решениям Правительствующего сената с приложениями: извлечений узаконений из уставов о состоянии, торгового и гербового, установленных законом и проектов образцов и форм договоров и актов. Настольная книга для гг. мировых судей, нотариусов и всех лиц, совершающих акты. Составил по официальным источникам

В. И. Выдрин, нотариус Киевского (б. Воронежского) окружного суда в Киеве. Киев : Издание книгопродавца Н. Я. Оглоблина, 1887. 561 с.; IX с. прилож.

### 3. Наративні джерела

325. *Витте С. Ю.* Воспоминания. В 3-х т. Т. 1 (1849–1894). Детство. Царствования Александра II и Александра III. Москва : Изд-во соц.-эконом. лит-ры, 1960. 555 с.
326. Дневник П. А. Валугева министра внутренних дел. В 2-х т. Т. 2 (1865–1876 гг.). Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1961. 587 с.

### Періодика

327. Вестник права. – [1904; 1915–1916].
328. Журнал Министерства юстиции. – [1863].
329. Нотариус. – [1908].
330. Юридическая газета. – [1896].

### Література

331. *А. Б.* К пятидесятилетию Российского нотариата. Вестник права. 1916. № 19 (8 мая). С. 446–448.
332. *Авдеенко Н. И., Кабанова М. А.* Нотариат в СССР. Москва : Вост. лит-ра, 1984. 160 с.
333. *Авдюков М. Г., Аверин Д. Д., Ковалева Е. Н., Смышляев Л. П.* Нотариат в СССР. Учебное пособие для ВУЗов / Под ред. М. Г. Авдюкова. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1974. 167 с.
334. *Авдюков М. Г., Газиянц Л. И.* Роль нотариата в охране прав граждан. Москва : Юридич. лит-ра, 1963. 44 с.
335. *Алякритский.* О советах и съездах нотариусов. Вестник права. 1915. № 7 (15 февраля). С. 208–210.

336. *Алякритский*. О советах и съездах нотариусов. Вестник права. 1915. № 8 (22 февраля). С. 244–245.
337. *Алякритский*. О советах и съездах нотариусов. Вестник права. 1915. № 9 (1 марта). С. 280–281.
338. *Алякритский*. О советах и съездах нотариусов. Вестник права. 1915. № 10 (8 марта). С. 314–315.
339. *Аргунов В. Н.* Нотариальное удостоверение фактов (историко-правовой очерк). URL : [http://www.elib.org.ua/russianlaw/ua\\_readme.php?subaction=showfull&id=1129468647&archive=&start\\_from=&ucat=65](http://www.elib.org.ua/russianlaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1129468647&archive=&start_from=&ucat=65) (дата звернення: 10.06.2018).
340. *Афанасьева Е. А.* Концептуальные основы реформирования нотариата в России во второй половине XIX века // История государства и права. 2014. № 21. С. 9–15.
341. *Афанасьева Е. А.* Социально-правовые причины реформирования нотариальной деятельности во второй половине XIX века // Историко-правовые проблемы: Новый ракурс. 2014. № 10. С. 5–25.
342. *Ахмедов Ч. Н.* Положение о нотариальной части 1866 года как нормативное основание функционирования нотариата во второй половине XIX – начале XX века // История государства и права. 2007. № 8. С. 20–22.
343. *Барановский С.* Пасынки Фемиды // Нотариальный вестник. 1904. № 4. С. 7–8.
344. *Бахман К. О.* Служебное и материальное положение нотариусов. (По поводу проекта новой редакции Положения о нотариальной части). Издание группы нотариусов. Либава : Тип-фия М. Укстинга, 1911. 50 с.
345. *Безклубий І. А., Єфіменко Л. В.* Методологія дослідження нотаріальної діяльності // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 6 (104). С. 48–59.
346. *Берендтс Э. Н.* Связь судебной реформы с другими реформами императора Александра II и влияние ее на государственный и общественный быт России. Петроград : Сенатская тип-фия, 1915. 202 с.

347. Биржа // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт–Петербург]. Т. III а (6). Санкт–Петербург : Семеновская Типо–Литография И. А. Ефрона, 1892. С. 879–882.
348. *Боборыкин А.* Опыт реформы нотариата как сословия. (Нотариальные Советы и новая такса вознаграждения). Киев : Книгоиздательство И. И. Самоненко, 1917. 71 с.
349. *Брун М.* Домашние акты // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт–Петербург]. Т. X а (20). Санкт–Петербург : Семеновская Типо–Литография И. А. Ефрона, 1893. С. 940–941.
350. *Брун М.* Крепостные акты // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт–Петербург]. Т. XVI а. Санкт–Петербург : Семеновская Типо–Литография И. А. Ефрона, 1892. С. 894.
351. *Бутовский А. Н.* Еще к вопросу об ответственности нотариусов за нарушение гербового устава. Вестник права. 1915. № 2 (11 января). С. 44–45.
352. *Бутовский А. Н.* О проекте новой нотариальной таксы // Вестник права. 1904. № 6. С. 210–231.
353. *Бутовский А. Н.* Ответственность нотариусов за нарушения гербового устава. Вестник права. 1915. № 1 (4 января). С. 13–16.
354. *Вербловский Г.* Данная крепость // Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт–Петербург]. Т. X. Санкт–Петербург : Семеновская Типо–Литография И. А. Ефрона, 1893. С. 110–111.
355. *Вергасова Р. И.* Нотариат в России: Учебное пособие. Москва : Юрист, 2005. 363 с.



356. *Виноградов Л.* Историческое развитие русского нотариата. Вестник права. 1916. № 15–16 (17 апреля). С. 389–393.
357. *Власов Ю. Н., Калинин В. В.* Нотариат. Курс лекций. Москва : Юрайт–М, 2001. 296 с.
358. *Водотика Т. С.* Міграційні й модернізаційні процеси в містах Наддніпрянської України за даними першого загального перепису Російської імперії 1897 р. // Український історичний журнал. 2013. № 5. С. 124–142.
359. *Водотика Т. С.* Модернізаційні та урбанізаційні процеси на півдні України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Регіональна історія України. Збірник наукових праць. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. Вип. 10: До 80-річчя Інституту історії України НАН України. С. 201–220.
360. *Вольман И. С.* Могут ли женщины временно замещать нотариусов. Вестник права. 1916. № 50 (11 декабря). С. 1217–1218.
361. *Вольман И. С.* Нотариат // Новый энциклопедический словарь. URL : <https://ru.wikisource.org/wiki/НЭС/Нотариат> (дата звернення: 02.03.2019).
362. *Вольман И. С.* Юбилей русского нотариата. Вестник права. 1916. № 15–16 (17 апреля). С. 384–388.
363. *Галикеева И. Г.* Из истории возникновения нотариата в России // Правовое государство: теория и практика. 2016. № 1 (43). С. 160–165.
364. *Гасман А.* Изменения Положения о нотариальной части за полвека. Вестник права. 1916. № 15–16 (17 апреля). С. 377–384.
365. *Гасман А. Г.* Объяснительная записка к проекту новой редакции Положения о нотариальной части. Санкт–Петербург : Сенатская Тип–фия, 1904. 812 с.; LVIII с. прилож.
366. *Гулевська Г. Ю.* Генезис інституту нотаріату в сфері адміністративно-правового регулювання в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2002. № 8. С. 65–68.
367. *Гурлянд Я.* Юридический разбор нотариальных вопросов и разные заметки из практики Якова Гурлянда, харьковского нотариуса. Харьков : Типо–Литография А. П. Вейцель, 1875. 248 с.

368. *Давид Р., Жоффре-Спинози К.* Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В. А. Туманова. Москва : Междунар. отношения, 2009. 456 с.
369. *Давиденко А. О.* Історія виникнення нотаріату в Україні // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2010. № 4. С. 23–30.
370. *Демина Н. В.* Развитие правового регулирования нотариальной деятельности на современном этапе // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2009. № 119. С. 263–266.
371. *Денисяк Н. М.* Короткий аналіз історії виникнення, розвитку та реформування інституту нотаріату в Україні // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 4. С. 97–100.
372. *Долгов М. А.* Краткая история нотариата // В мире права. 2001. № 3. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1146696> (дата звернення: 25.11.2018).
373. *Долинська М. С.* До питання історіографії та методології дослідження інституту українського нотаріату та нотаріального законодавства // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 136–145.
374. *Долинська М. С.* Особливості правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії (1783–1917 рр.) // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 12–15.
375. *Долинська М. С.* Правовий статус нотаріуса на українських землях за часів Російської імперії на підставі Положення про нотаріальну частину від 14 квітня 1866 р. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. № 4. С. 98–106.
376. *Долинська М. С.* «Руська Правда» як джерело зародження нотаріату в Україні // Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 1. С. 17–20.

377. Достаточное ли у нас число образованных людей для осуществления судебной реформы? // Журнал Министерства юстиции. 1863. № 4. С. 291–294.
378. Економічна історія України: Навчальний посібник. Видання друге / М. О. Уперенко, Е. А. Кузнєцов, Г. К. Парієнко та ін. Харків : ТОВ «Одіссей», 2005. 496 с.
379. Ерман Л. К. Состав интеллигенции в России в конце XIX и начале XX в. // История СССР. 1963. № 1. С. 161–177.
380. Єфіменко Л. В. Передумови зародження нотаріату в українському праві // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 4–5 (102–103). С. 12–20.
381. Єфіменко Л. В. Розвиток нотаріату України: стан та проблеми // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 8. С. 8–15.
382. Желіховська Ю. В. Історико-правові аспекти становлення, розвитку та модернізації нотаріату України. Мала енциклопедія нотаріуса. 2017. № 1 (91). С. 165–173.
383. Желіховська Ю. В. Історія виникнення та розвитку нотаріату в Україні // Молодий вчений. 2014. № 11 (14). С. 155–160.
384. Заломов В. А. Временное положение о нотариальной части 1866 г. в системе источников права Российской империи // Евразийский юридический журнал. 2012. № 1 (44). С. 51–52.
385. Заломов В. А. Методологические основы изучения истории нотариата // Правовое поле современной экономики. 2012. № 2. С. 78–82.
386. Звягинцев М. Г. История возникновения и становления нотариата в России. URL : <http://www.nalogi.ru/faq/detail.php?ID=1566840> (дата звернення: 22.11.2018).
387. Из истории российского нотариата // Нотариус. 1997. № 1. С. 79–84.
388. Исторический очерк г. Елисаветграда. Составил и издал А. Н. Пашутин. Елисаветград : Лито–Типография Бр. Шполянских, 1897. 311 с.
389. Какого рода форменную одежду имеют право носить нотариусы? (Ответы редакции) // Нотариальный вестник. 1903. № 3. С. 13.

390. *Кальницький М.* Нариси історії нотаріату України. Київ : Гопак, 2008. 144 с.
391. *Кинаш У.* Институт государственного нотариата Украины: историко-правовой аспект // LEGEA SI VIATA. 2014. Martie. С. 68–72.
392. *Коваленко Л. М.* Нестаріюча професія нотаря. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 8. С. 163–173.
393. *Ковальченко И. Д.* Методы исторического исследования Москва : Наука, 2003. 486 с.
394. *Кодинцев А. Я.* История и природа советского нотариата в трудах советских и российских ученых. URL : <http://npkchr.ru/notariat/istoriya-notariata/223-2013-03-14-07-11-49> (дата звернення: 22.11.2018).
395. *Комаров В. В., Баранкова В. В.* Нотаріат в Україні : підручник. Харків : Право, 2011. 384 с.
396. *Король О. М., Баишта М. О.* Чорнила нотаріуса віками не вицвітають. Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2009. 144 с.
397. *Краковский К.* Предисловие / Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Ростов–на–Дону : Феникс, 1995. С. 3–29.
398. Крепостные пошлины // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт–Петербург]. Т. XVI а. Санкт–Петербург : Семеновская Типо–Литография И. А. Ефрона, 1895. С. 894–895.
399. *Кузьменко О. В.* Современный взгляд на необходимость изучения исторического наследия российской судебной реформы 1864 года // Рубикон. 2001. № 13. С. 76–81.
400. *Куклина Н.* История российского нотариата // Российская юстиция. 1997. № 12. С. 31–32.
401. *Кулишова Р. Т.* Нотариат в России: эволюция организационно-правового регулирования // Matters of Russian and International Law. 2016. Vol 6, Is 10A. P. 202–215.

402. Купчая крепость // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт–Петербург]. Т. XVII (33). Санкт–Петербург : Семеновская Типо–Литография И. А. Ефрона, 1896. С. 43.
403. *Литвин В.* Історія України: підручник / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2013. 991 с.
404. *Ляпидевский Н. П.* История нотариата. Т. 1. Москва : Унив. тип. (Катков и К°), 1875. 321 с.
405. *Мазур Л. Н.* Методы исторического исследования. Екатеринбург : Изд–во Уральского университета, 2010. 607 с.
406. Маклер // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт–Петербург]. Т. XVII (35). Санкт–Петербург : Семеновская Типо–Литография И. А. Ефрона, 1896. С. 423–426.
407. *Мацкевич А.* Настоящее, прошедшее и будущее русского нотариата : (К предстоящей реформе). Москва : Журн. «Нотариус», 1908. 147 с.; 23 прилож.
408. *Мисак Н. Ф.* Українські нотаріуси в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: соціально-професійна характеристика // Інтелігенція і влада. Серія: Історія. 2015. № 32. С. 71–87.
409. *Міхневич Л.* Витоки вищої жіночої освіти в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Юридична Україна. 2015. № 7–8. С. 78–85.
410. *Міхневич Л.* Юридичний факультет Одеських вищих жіночих курсів (1908–1920 рр.): історія створення та діяльності // Юридична Україна. 2016. № 1–2. С. 114–119.
411. *Мхитарян Л. Ю.* Влияние судебной реформы 1864 года на становление органов нотариата в Пермской губернии // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2012. Вып. 2 (16). С. 30–40.

412. *Н. И-ко (Иващенко Н. И.)*. Гербовый сбор // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. Т. VIII (15). Санкт-Петербург : Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1892. С. 457–459.
413. *Настюк М. И.* Создание и деятельность советских органов юстиции в западных областях УССР (1939–1941 гг.). Львов : Высш. школа, 1977. 145 с.
414. *Нейман М.* По поводу новой нотариальной таксы // Нотариальный вестник. 1903. № 3. С. 7–8.
415. *Нелін О. І.* До питання спадкування за заповітом за Зводом законів Російської імперії // Підприємництво, господарство і право. 2008. № 11 (155). С. 122–125.
416. *Нелін О. І.* Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 130 с.
417. *Нелін О. І.* Інститут нотаріату в Україні (IX–XVIII ст.ст.): проблеми становлення // Часопис Київського університету права. 2013. № 1. С. 15–18.
418. *Нелін О. І.* Інститут нотаріату в Україні та Росії (IX–XIX ст.): порівняльний аналіз // Держава і право. 2013. № 60. С. 64–69.
419. *Нелін О. І.* Правова природа нотаріального акта в новітній парадигмі українського права // Юридична Україна. 2013. № 11. С. 4–9.
420. *Нелін О. І.* Становлення і розвиток інституту нотаріату в Україні (історично-правовий аспект) // Юридична Україна. 2012. № 7. С. 11–15.
421. *Нелін О. І.* Становлення і розвиток контролю і нагляду у сфері нотаріату України і Росії у дореволюційний період: історико-правовий аналіз // Юридична Україна : Щомісячний правовий часопис. 2014. № 11. С. 4–9.
422. *Нестерцова-Собакар О.* Розвиток державно-правового стану юридичної освіти жінок та юридичної практики в Україні // Право України. 2003. № 6. С. 129–131.

423. Нотариальное завещание // Вся Россия. 1899. Том 2. Юридический отдел. Санкт–Петербург : Издание А. С. Суворина, 1899. С. 677.
424. Нотариат // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт–Петербург]. Т. XXI. Санкт–Петербург : Семеновская Типо–Литография И. А. Ефрона, 1897. С. 390–392.
425. Нотариат в СССР : учебник / Под ред. Л. Ф. Лесницкой. Москва : Юрид. лит., 1985. 160 с.
426. Нотариат в СССР : учебное пособие для юридических институтов и факультетов / М. Г. Авдюков, А. Ф. Клейнман, Е. Н. Ковалева, Л. П. Смышляев, А. Л. Яковлева; отв. ред. А. Ф. Клейнман. Москва : Изд–во Моск. ун-та, 1960. 238 с.
427. Нотариусы и судебные пристава // Юридическая газета. 1896. № 82. С. 1.
428. *Обрусна С. Ю.* Адміністративно-правові засади судової реформи 1864 року // Наше право. 2010. № 2. Ч. 1. С. 81–87.
429. *Орзіх Ю. Г.* Нотаріат у країнах Європи // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 66. С. 208–216.
430. *Павелко В. О.* Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / Редкол. : С. В. Ківалов (гол. ред.), Л. І. Кормич, Ю. П. Аленін [та ін.]. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 46. С. 439–446.
431. *Панфьорова М. А.* Адміністративно-територіальний устрій Південно-Східної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 1999. Вип. VIII. С. 272–291.
432. *Пашенцев Д. А.* Нотариат в правовой традиции России // Юридическая наука. 2015. № 4. С. 17–21.

433. *Петрова С. М.* Историко-правовая характеристика нотариату в Україні та його взаємозв'язок із судовими органами // Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 4. С. 228–231.
434. *Позняков А. В.* Testamentum militare (Воинское завещание и необходимость его реформирования) // Вестник права. 1915. № 8 (22 февраля). С. 236–239.
435. *Позняков А. В.* Testamentum militare (Воинское завещание и необходимость его реформирования) // Вестник права. 1915. № 9 (1 марта). С. 273–276.
436. *Попович М.* Служебные права и материальная обеспеченность нотариуса в России // Нотариальный вестник. 1903. № 4. С. 3–4.
437. *Попович М.* Этика среди нашего нотариата // Нотариальный вестник. 1904. № 12. С. 6–7.
438. *Рихтер Д.* Сервитуты // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. Т. XXIX а (58). Санкт-Петербург : Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1900. С. 629–641.
439. *Романов.* О форме нотариусов // Нотариальный вестник. 1904. № 8. С. 4–5.
440. *Рубанов А. А.* Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем : Монография / Под ред. В. П. Мозолина. Москва : Наука, 1984. 159 с.
441. *Рукавицын И. А.* Нотариат конца XIX – начала XX века. Киев : Книга-плюс, 2013. 136 с.
442. *Світленко С. І.* Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. Дніпропетровськ : Вид-во «Навчальна книга», 1999. 240 с.
443. Сельский нотариат (Заметки по крестьянскому вопросу) // Нотариальный вестник. 1904. № 44. С. 3–5.
444. *Скрипилев Е.* Слово «нотариус» – латинского происхождения // Российская юстиция. 2003. № 5. С. 12–14.



445. *Сміян Л. С., Нікітін Ю. В., Хоменко П. Г.* Нотаріат в Україні : Навчальний посібник / За ред. Ю. В. Шкітіна. Київ : КНТ, 2008. 680 с.
446. Старшие нотариусы // Вся Россия. 1899. Том 2. Юридический отдел. Санкт–Петербург : Издание А. С. Суворина, 1899. С. 723.
447. Старшие нотариусы // Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес–календарь Российской империи. 1900. Санкт–Петербург : Издание А. С. Суворина, 1900. С. 235.
448. Старшие нотариусы // Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес–календарь Российской империи. 1900. Том 2. Санкт–Петербург : Издание А. С. Суворина, 1900. С. 473–474.
449. *Степанов А. В.* Нотариальный архив: сравнительно-правовой анализ законодательства Российской империи второй половины XIX в. и Российской Федерации настоящего времени // Право. 2013. № 1. С. 78–82.
450. *Сухий О.* Сучасна історична наука в Україні: візії та напрями // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 10. С. 24–34.
451. *Терованесов А. М.* Історичний розвиток інституту нотаріату в Україні і сучасність. URL : <http://intkonf.org/terovanesov-am-istorichniy-rozvitok-institutu-notariatu-v-ukrayini-i-suchasnist/> (дата звернення: 22.11.2018).
452. *Тишкова О. Г.* Зарождение нотариальной деятельности в России с X в. до 1917 г. // Гуманитарные и социальные науки. 2011. № 4. С. 183–191.
453. *Тишкова О. Г.* Положение о нотариальной части 1866 г.: историко-правовой источник // Гуманитарные и социальные науки. 2011. № 5. С. 173–185.
454. *Трамбицкий Н.* К нотариусам–беженцам. Вестник права. 1916. № 2 (10 января). С. 40.
455. *Трамбицкий Н.* К 50-летнему юбилею Положения о нотариальной части. Вестник права. 1916. № 15–16 (17 апреля). С. 393–394.

456. *Трамбицкий Н.* Об ответственности нотариусов. Вестник права. 1916. № 33 (14 августа). С. 786–788.
457. *Турченко Ф. Г.* Південь України напередодні Першої світової війни // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2004. Вип. XVII. С. 7–47.
458. *Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф.* Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): [історичні нариси]. Київ : Генеза, 2003. 304 с.
459. *Уортман Р. С.* Властители и судии: Развитие правового сознания в императорской России. Москва : Новое литературное образование, 2004. 520 с.
460. *У–синский Н. К.* К пятидесятилетию нотариального положения // Вестник права. 1915. № 40. С. 1112–1115.
461. *Фемелиди А. М.* Русский нотариат. История нотариата и действующее нотариальное положение 14 апреля 1866 г.: Пособие к изучению русского нотариального права. Санкт–Петербург : Издание Я. А. Канторовича, 1902. 258 с.
462. *Филиппова О. В.* Становление нотариата в России, история и современность // Нотариальный Вестник. 2012. № 9. С. 35–45.
463. *Черниш В.* Незалежний нотаріат – необхідна умова становлення громадянського суспільства в Україні // Право України. 2000. № 9. С. 4–8.
464. *Черниш В.* Нотаріат України на шляху до європейських та міжнародних стандартів // Юридична Україна. 2013. № 2. С. 21–25.
465. *Черниш В., Степаненко В.* До питання про історіографію вітчизняного нотаріату: історико-правовий аспект // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2009. № 12 (98). С. 39–47.
466. *Шандра В. С.* Окружний суд // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі–О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид–во «Наукова думка», 2010. 728 с.: іл.

URL : [http://www.history.org.ua/?termin=Okruzhnyj\\_sud](http://www.history.org.ua/?termin=Okruzhnyj_sud) (дата звернення: 12.12.2018).

467. *Шандра В. С.* Судові палати // Енциклопедія історії України: Т. 9: Прил–С / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид–во «Наукова думка», 2012. 944 с.: іл. URL : [http://www.history.org.ua/?termin=Sudova\\_palata](http://www.history.org.ua/?termin=Sudova_palata) (дата звернення: 12.12.2018).
468. *Шевченко В. М.* Реформи 1860–1890-х рр. у Російській імперії: сучасне трактування // Український історичний журнал. 2013. № 5. С. 117–123.
469. *Шевченко Н. В.* Вплив урбанізації на розвиток нотаріату Херсонської губернії в другій половині XIX ст. // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 262. Т. 274. Історія. Миколаїв : Вид–во ЧДУ ім. П. Могили, 2016. С. 37–42.
470. *Шевченко Н. В.* Громадська діяльність нотаріуса І. І. Корбуля в Херсонській губернії // «Могилянські читання – 2015 : досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти» : тези. Миколаїв : Вид–во ЧДУ ім. П. Могили, 2015. С. 28–30.
471. *Шевченко Н. В.* До історії нотаріату в контексті державотворчих процесів в Україні // Історичний архів. Наукові студії : Зб. наук. праць. Миколаїв : Вид–во ЧНУ ім. П. Могили, 2016. Вип. 16 (90). С. 132–137.
472. *Шевченко Н. В.* Документи з історії нотаріату в Державному архіві Миколаївської області // «Могилянські читання – 2016». Всеукраїнська науково–практична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти» : тези. Миколаїв : Вид–во ЧНУ ім. П. Могили, 2016. С. 32–34.
473. *Шевченко Н. В.* Етапи зародження нотаріату в Україні: історичний аспект // International Scientific and Practical Conference «Achievements and problems in the field of social sciences in the modern world». Baku. The Republic of Azerbaijan, December 14–15, 2018. Baku: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 116–118.

474. *Шевченко Н. В.* Нотаріат на Півдні України в модернізаційних процесах Російської імперії другої половини XIX ст. // Наукові праці : науково-методичний журнал. Вип. 270. Т. 282. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2016. С. 94–98.
475. *Шевченко Н. В.* Нотаріат України в другій половині XIX – на початку XX ст.: історіографія проблеми // Гілея: науковий вісник. Київ : Вид-во «Гілея», 2018. Вип. 139 (12). Ч. 1. Історичні науки. С. 7–12.
476. *Шевченко Н. В.* Реформування нотаріату в Російській імперії у 1866 році // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 292. Т. 304. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. С. 39–42.
477. *Шевченко Н. В.* Становлення та розвиток нотаріальних установ в Україні у другій половині XIX на початку XX століття // European philosophical and historical discourse. 2018. Vol. 4, Issue 2. P. 11–17.
478. *Шевчук Л.* Нотаріальна реформа 1864–1866 рр. в оцінках сучасників // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2014. Вип. 59. С. 156–162.
479. *Шевчук Л.* Нотаріат в Україні в складі Російської імперії // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Вип. 57. С. 154–162.
480. *Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. Київ : Знання, 2008. 310 с.
481. *Шишкіна И. А.* Роль М. С. Воронцова в развитии Юга Бессарабии (пер. пол. XIX века) // Краеведческий вестник. Вып. 2. Измаил : Измаильский историко-краеведческий музей Придунавья, 2008. С. 57–72.
482. *Штраних Ф.* Нотариальная конкуренция // Нотариальный вестник. 1904. № 10. С. 5–7.
483. *Штраних Ф.* Параллель порядков совершения крепостных актов до и после введения Положения 14 апреля 1866 года // Вестник права. 1915. № 5 (31 января). С. 144–146.
484. *Штраних Ф.* Эхо войны на нотариальной деятельности. Вестник права. 1916. № 10 (6 марта). С. 265–266.

485. *Штраних Ф.* Юбилей нотариата. Вестник права. 1916. № 19 (8 мая). С. 448–449.
486. *Юдельсон К. С., Ширвинский В. И.* Советский нотариат. Москва : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1959. 375 с.
487. *Южанин А. Н.* Обмен контор // Вестник права. 1915. № 44 (1 ноября). С. 1226–1227.
488. Явочные акты // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; Изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. Т. XLI (81). Санкт-Петербург : Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1904. С. 484.
489. *Ясінська Л. Е.* Європейська правова традиція та розвиток інституту нотаріату в Україні // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 8. С. 153–162.
490. *Ясінська Л. Е.* Організація і діяльність нотаріальних органів за судовою реформою 1864 р. в Росії // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2000. Вип. 35. С. 117–119.
491. *Ясінська Л. Е.* Становлення інституту нотаріату в контексті європейської історії держави і права // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2004. Вип. 39. С. 93–101.

#### **Дисертації й автореферати**

492. *Афанасьева Е. А.* Нотариат Российской империи периода модернизации страны (конец XIX – начало XX века): историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина. Москва, 2014. 223 с.
493. *Бирченко Л. Л.* Правовые основы формирования нотариата в России и Украине : Сравнительно-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11; 12.00.15. Москва, 2003. 28 с.

494. *Демина Н. В.* Формирование и развитие нотариата в контексте эволюции государственности России (историко-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Санкт–Петербург, 2010. 19 с.
495. *Долгов М. А.* Институт нотариата в Российском государстве: историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2005. 149 с.
496. *Долинська М. С.* Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: автореф. дис. ... д–ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 43 с.
497. *Долинська М. С.* Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д–ра юрид. наук : 12.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 447 с.
498. *Заломов В. А.* Правовое регулирование создания и развития нотариата в Российской империи (1866–1917): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2012. 23 с.
499. *Заломов В. А.* Правовое регулирование создания и развития нотариата в Российской империи (1866–1917): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2012. 169 с.
500. *Кінаш У. Я.* Правові та організаційні засади діяльності державних нотаріальних контор та архівів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2016. 195 с.
501. *Комаров Н. И.* Нотариат в Российской империи во второй половине XIX – начале XX века (Историко-правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2004. 24 с.
502. *Комаров Н. И.* Нотариат в Российской империи во второй половине XIX – начале XX века (Историко-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2004. 159 с.
503. *Костин С. П.* Развитие гражданского процессуального законодательства Российской империи во второй половине XIX века (историко-правовое

исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2009. 22 с.

504. *Мойсинович А. М.* Судебная реформа 1864 г. в оценках современников и исследователей второй половины XIX – начала XX вв.: автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02; 07.00.09. Ярославль, 2006. 26 с.
505. *Олейнова А. Г.* История становления законодательства о нотариате в России: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; 12.00.11 / Российская академия государственной службы при президенте РФ. Москва, 2004. 179 с.
506. *Черниш В. М.* Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2003. 23 с.
507. *Ясінська Л. Е.* Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львівський Національний університет ім. І. Франка. Львів, 2005. 18 с.

## ДОДАТКИ

ДОДАТОК А  
НОТАРІАТ ПІВДНЯ УКРАЇНИДОДАТОК А 1  
НОТАРІАТ ОДЕСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Стан або чин нотаріуса	Роки діяльності на посаді	Місце знаходження контори
-------	-----------------------------	------------------------	---------------------------	---------------------------

## СТАРШІ НОТАРІУСИ ТА ЇХ ПОМІЧНИКИ

1.	<b>Сурво Микола Іванович</b>		1892–1893	м. Одеса, вул. Єкатерининська, 14
2.	<b>Тюнєєв Павло Герасимович</b> – старший нотаріус	колезький асесор	1894–1895	м. Одеса, вул. Єкатерининська, 14
3.	<b>Будкевич Костянтин Костянтинович</b> – помічник П. Тюнєєва	колезький секретар	1894–1895	м. Одеса, вул. Успенська, 8
4.	<b>Мерзляков Миколайович</b> – старший нотаріус	колезький секретар	1897–1898	м. Одеса, вул. Ямська, 68; з 1898 р. – вул. Канатна, 47
5.	<b>Будкевич Костянтин Костянтинович</b> – помічник М. Мерзлякова	колезький секретар	1897	м. Одеса, вул. Канатна, 57
6.	<b>Волинський Миколайович</b> – помічник М. Мерзлякова	титулярний радник	1898	м. Одеса, вул. Мала Арнаутська, 21



## Продовження додатка А 1

- |     |   |  |           |  |
|-----|---|--|-----------|--|
| 7.  | <b>Разградський Андрій Григорович</b> – старший нотаріус            |  | 1902–1903 | м. Одеса,<br>вул. Торгова, 10;<br>з 1903 р. –<br>вул. Преображенська, 2<br>(у будинку Судових установ)       |
| 8.  | <b>Волинський Олександр Миколайович</b> – помічник А. Разградського | титулярний радник  | 1902–1904 | м. Одеса,<br>вул. Чорноморська, 4;<br>з 1903 р. –<br>пров. Ланжеронівський,<br>3 (у будинку Судових установ) |
| 9.  | <b>Волинський Олександр Миколайович</b> – старший нотаріус          | надвірний радник;<br>з 1911 р. –<br>колезький радник;<br>з 1912 р. –<br>статський радник | 1905–1913 | м. Одеса,<br>вул. Чорноморська, 3<br>(у будинку Судових установ)   |
| 10. | <b>Кузанов Петрович</b> – помічник О. Волинського                   | титулярний радник  | 1905      | м. Одеса,<br>вул. Пушкінська, 48<br>(у будинку Судових установ)  |
| 11. | <b>Молчанов Федорович</b> – помічник О. Волинського                 | колезький секретар;<br>з 1912 р. –<br>колезький асесор                                   | 1907–1912 | м. Одеса,<br>вул. Карангозова, 26;<br>з 1912 р. –<br>вул. Карангозова, 28                                    |

## Продовження додатка А 1

- |     |                               |                  |                         |      |   |
|-----|-------------------------------|------------------|-------------------------|------|---|
| 12. | <b>Клевцов<br/>Йосипович</b>  | <b>Олексій</b>   | титулярний<br>радник    | 1913 | м. Одеса,<br>пров. Єлисаветградський,<br>9                                  |
|     | –                             | помічник         | радник                  |      |   |
|     | О. Волинського                |                  |                         |      |   |
| 13. | <b>Гусиков<br/>Михайлович</b> | <b>Олександр</b> | губернський<br>секретар | 1913 | м. Одеса,<br>пров. Софіївський, 9   |
|     | –                             | виконуючий       | обов'язки               |      |   |
|     | помічника                     | старшого         |                         |      |   |
|     | нотаріуса О. Волинського      |                  |                         |      |   |
| 14. | <b>Гинкул<br/>Григорович</b>  | <b>Кирило</b>    | колезький<br>асесор     | 1914 | м. Одеса  |
|     | –                             | старший          | асесор                  |      |   |
|     | нотаріус                      |                  |                         |      |   |
| 15. | <b>Клевцов<br/>Йосипович</b>  | <b>Олексій</b>   | титулярний<br>радник    | 1914 | м. Одеса,<br>пров. Єлисаветградський,<br>9                                  |
|     | –                             | помічник         | радник                  |      |   |
|     | К. Гинкула                    |                  |                         |      |   |
| 16. | <b>Гусиков<br/>Михайлович</b> | <b>Олександр</b> | губернський<br>секретар | 1914 | м. Одеса,<br>пров. Софіївський, 9;<br>з 1914 р. –<br>вул. Маразліївська, 54 |
|     | –                             | помічник         | секретар                |      |   |
|     | старшого                      | нотаріуса        |                         |      |   |
|     | К. Гинкула                    |                  |                         |      |   |

## МОЛОДШІ НОТАРІУСИ МІСТА ОДЕСА

- |    |                            |                     |  |
|----|----------------------------|---------------------|--|
| 1. | Юматов Василь              | 1869                | м. Одеса   |
| 2. | Ринцький Лука Олексійович  | 1869–1883           | м. Одеса   |
| 3. | Зайдлер Ізраїль Ісаакович  | 1870–1887           | м. Одеса,<br>вул. Рішельєвська,<br>буд. Діалегмено, 22 |
| 4. | Галка Арон Якович          | 1871–1887           | м. Одеса, вул. Поштова,<br>буд. Залужного, 25          |
| 5. | Шимановський<br>Васильович | Микита<br>1871–1876 | м. Одеса   |
| 6. | Гладун Дмитро Трохимович   | 1871–1898           | м. Одеса, Соборна<br>площа, буд. Базилі, 6             |

## Продовження додатка А 1

- |     |                              |                                   |           |   |
|-----|------------------------------|-----------------------------------|-----------|---|
| 7.  | Половинський<br>Андрійович   | Василь                            | 1872–1875 | м. Одеса,<br>вул. Преображенська,<br>буд. Синіцина, 33  |
| 8.  | Сильвестрович<br>Онуфрійович | Михайло                           | 1881–1899 | м. Одеса,<br>вул. Преображенська,<br>буд. Родоканакі, 47;<br>з 1886 р. –<br>вул. Преображенська,<br>буд. Родоканакі, 32;<br>з 1894 р. –<br>вул. Преображенська,<br>буд. Родоканакі, 47  |
| 9.  | Хайновський<br>Йосипович     | Онуфрій                           | 1883–1899 | м. Одеса,<br>вул. Дерibasівська,<br>буд. Раллі, 9   |
| 10. | Гоф Степан Сидорович         | з 1905 р. –<br>дійсний<br>студент | 1883–1909 | м. Одеса,<br>вул. Поштова, 32;<br>з 1885 р. – кут<br>вул. Поштової і<br>пров. Покровського,<br>буд. Вургафта, 33;<br>з 1886 р. – вул. Поштова,<br>буд. Вургафта, 31;<br>з 1894 р. –<br>вул. Поштова, 30;<br>з 1905 р. –<br>вул. Жуковського, 30;<br>з 1907 р. –<br>вул. Жуковського, 32 |

## Продовження додатка А 1

11.	Баржанський Сзикалович	Абрам	1885–1887	м. Одеса, вул. Рішельєвська, буд. Баржанського, 15–18; з 1886 р. – кут вул. Троїцької і Рішельєвської, власний будинок
12.	Гольденвейзер Якович	Симон купець	1885–1905	м. Одеса, кут вул. Поштової і Рішельєвської, буд. Карузо, 20; з 1886 р. – кут вул. Поштової і Рішельєвської, буд. Бродського, 20; з 1894 р. – вул. Рішельєвська, 12
13.	Гурович Самойлович	Берман купець	1885–1914	м. Одеса, вул. Грецька, буд. Маврокордато, 23; з 1901 р. – вул. Рішельєвська, 12; з 1907 р. – вул. Рішельєвська, 11
14.	Гурович Самойлович	Зигмунд купець	1885–1917	м. Одеса, вул. Преображенська, буд. Синіциної, 33; з 1894 р. – вул. Гаванна, 6; з 1911 р. – вул. Базарна, 6; з 1917 р. – вул. Гаванна, 6
15.	Коррадіні Францович	Ісидор	1885–1903	м. Одеса, вул. Гаванна, буд. Ассарета, 9; з 1894 р. – вул. Єкатерининська, 8

## Продовження додатка А 1

- |     |                          |          |                       |           |  |
|-----|--------------------------|----------|-----------------------|-----------|--|
| 16. | Маркович<br>Модестович   | Микола   |                       | 1885–1897 | м. Одеса,<br>вул. Преображенська,<br>буд. Родоканакі, 34;<br>з 1894 р. –<br>вул. Преображенська, 23  |
| 17. | Навроцький<br>Григорович | Порфирій | колезький<br>секретар | 1885–1911 | м. Одеса, Поліцейська<br>площа,<br>буд. Скліфасовського, 1;<br>з 1902 р. –<br>вул. Преображенська, 23;<br>з 1905 р. –<br>вул. Преображенська, 27;<br>з 1909 р. –<br>вул. Преображенська, 23;<br>з 1911 р. –<br>вул. Преображенська, 27 |
| 18. | Шмит Петро Павлович      |          |                       | 1885–1895 | м. Одеса, кут<br>вул. Преображенської і<br>Херсонської,<br>буд. Реформаторської<br>церкви, 58;<br>з 1894 р. –<br>вул. Ланжеронівська, 15   |
| 19. | Шаміє Антон Мойсейович   |          | титулярний<br>радник  | 1885–1905 | м. Одеса, вул. Гаванна,<br>буд. Склаво, 23;<br>з 1886 р. –<br>вул. Ланжеронівська, 32;<br>з 1905 р. –<br>вул. Ланжеронівська, 19   |
| 20. | Тарасевич<br>Августович  | Дмитро   | колезький<br>асесор   | 1893–1919 | м. Одеса,<br>вул. Кондратенка, 19;<br>з 1894 р. –<br>вул. Поліцейська, 24;<br>з 1902 р. –<br>вул. Поліцейська, 19  |

## Продовження додатка А 1

- |  |           |  |
|--|-----------|--|
| 21. Вейнберг Яків Ісайович                                       | 1894–1898 | м. Одеса,<br>вул. Рішельєвська, 27;<br>з 1897 р. –<br>вул. Рішельєвська, 2;<br>з 1898 р. –<br>вул. Єкатерининська, 28  |
| 22. Комаров Михайло колезький Федорович секретар                 | 1894–1913 | м. Одеса, вул. Поштова, 25;<br>з 1905 р. –<br>вул. Єкатерининська, 17;<br>з 1907 р. –<br>вул. Жуковського, 27;<br>з 1909 р. –<br>вул. Жуковського, 25  |
| 23. Андрєєв Сергій кандидат Степанович прав                      | 1897–1917 | м. Одеса, Соборна площа, 6;<br>з 1898 р. – вул. Садова, 25;<br>з 1900 р. – Соборна площа, 6  |
| 24. Вицієвський Володимир з 1905 р. – Гаврилович дійсний студент | 1897–1917 | м. Одеса,<br>вул. Преображенська, 28;<br>з 1898 р. –<br>вул. Преображенська, 26;<br>з 1905 р. –<br>вул. Дерибасівська, 32;<br>з 1907 р. –<br>вул. Преображенська, 32;<br>з 1909 р. – кут<br>вул. Дерибасівської і<br>Преображенської, 28;<br>з 1911 р. –<br>вул. Дерибасівська, 32;<br>з 1917 р. – кут<br>Дерибасівської і<br>Преображенської вул., 32 |

## Продовження додатка А 1

- |  |           |   |
|--|-----------|---|
| 25. Спояло Дмитро Іванович   | 1897–1901 | м. Одеса,<br>вул. Поліцейська, 29;<br>з 1898 р. –<br>вул. Преображенська, 23  |
| 26. Потьомківський Ієронім кандидат<br>Петрович<br>законо-<br>знавства | 1899–1920 | м. Одеса,<br>вул. Єкатерининська, 91;<br>з 1902 р. – Поліцейська<br>площа, 1;<br>з 1905 р. –<br>вул. Преображенська,<br>буд. Маха;<br>з 1907 р. – Поліцейська<br>площа, 1;<br>з 1911 р. –<br>вул. Кондратенка, 1          |
| 27. Веселовський Костянтин селянин<br>Сергійович                       | 1900–1912 | м. Одеса, Бульварна<br>діяльність, кут<br>вул. Преображенської і<br>Соборної площі,<br>буд. Панудової, 25/1;<br>з 1902 р. –<br>Соборна площа, 19;<br>з 1905 р. –<br>Соборна площа, 25;<br>з 1907 р. –<br>Соборна площа, 1 |
| 28. Домбровський Адам генерал-<br>Іорданович лейтенант                 | 1900–1914 | м. Одеса, вул. Гаванна, 9;<br>з 1903 р. –<br>Поліцейська площа, 24;<br>з 1905 р. –<br>Поліцейська площа, 27;<br>з 1907 р. –<br>вул. Кондратенка, 24;<br>з 1911 р. –<br>вул. Єкатерининська,<br>буд. Вагнера               |

## Продовження додатка А 1

- |     |                           |                 |                                    |           |  |
|-----|---------------------------|-----------------|------------------------------------|-----------|--|
| 29. | Константинов<br>Йосипович | Сергій          | колезький<br>асесор                | 1901–1918 | м. Одеса,<br>вул. Поштова, 24;<br>з 1905 р. –<br>вул. Жуковського,<br>буд. Кроне;<br>з 1907 р. –<br>вул. Рішельєвська, 12;<br>з 1909 р. –<br>вул. Жуковського, 25;<br>з 1917 р. –<br>вул. Рішельєвська, 12 |
| 30. | Персицький<br>Борисович   | Марк            | особовий<br>почесний<br>громадянин | 1905–1917 | м. Одеса,<br>вул. Єкатерининська, 1;<br>з 1917 р. –<br>вул. Єкатерининська, 27   |
| 31. | Россолімо                 | Леонід Іванович |                                    | 1907–1917 | м. Одеса,<br>вул. Ланжеронівська, 17   |
| 32. | Навроцький<br>Григорович  | Олександр       |                                    | 1907–1917 | м. Одеса,<br>вул. Жуковського, 27;<br>з 1909 р. –<br>вул. Жуковського, 24;<br>з 1911 р. –<br>вул. Жуковського, 27  |
| 33. | Цвєтков<br>Васильович     | Павло           |                                    | 1911–1917 | м. Одеса,<br>вул. Жуковського, 41;<br>з 1915 р. –<br>вул. Жуковського, 4   |
| 34. | Пасто                     | Микола Іванович |                                    | 1913–1920 | м. Одеса,<br>Соборна площа, 1<br>з 1914 р. –<br>вул. Преображенська, 25/1;<br>з 1917 р. –<br>вул. Преображенська, 5  |
| 35. | Сатинський<br>Олексійович | Микола          |                                    | 1913–1919 | м. Одеса,<br>вул. Рішельєвська, 5  |



**Продовження додатка А 1**

- |     |                          |          |           |                                   |
|-----|--------------------------|----------|-----------|-----------------------------------|
| 36. | Соловійов<br>Олексійович | Михайло  | 1914–1918 | м. Одеса,<br>вул. Жуковського, 27 |
| 37. | Берченко<br>Федорович    | Василь   | 1915–1919 | м. Одеса                          |
| 38. | Патушинський<br>Гнатович | Григорій | 1917      | м. Одеса                          |

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ОДЕСЬКОГО ПОВІТУ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ****М. ОВДІОПОЛЬ**

- |     |                      |  |           |               |
|-----|----------------------|--|-----------|---------------|
| 39. | Іванов Іван Петрович |  | 1907–1917 | м. Овідіополь |
|-----|----------------------|--|-----------|---------------|

**М. МАЯКИ**

- |     |                            |                 |           |  |
|-----|----------------------------|-----------------|-----------|--|
| 40. | Мімі<br>Миколайович        | Олексій         | 1887–1897 | м. Маяки,<br>вул. Леснична,<br>буд. Морозова         |
| 41. | Данутинський<br>Михайлович | Сергій дворянин | 1900–1905 | м. Маяки,<br>вул. Преображенська,<br>буд. Цисибалова |
| 42. | Гончаров<br>Михайлович     | Іван            | 1907–1913 | м. Маяки   |

**М. ОЧАКІВ**

- |     |                            |                              |           |           |
|-----|----------------------------|------------------------------|-----------|-----------|
| 43. | Фірер Соломон Якович       | міщанин                      | 1877–1906 | м. Очаків |
| 44. | Віташевський<br>Васильович | Олексій титулярний<br>радник | 1882      | м. Очаків |
| 45. | Павлович<br>Іосафатович    | Вітольд                      | 1907–1920 | м. Очаків |
| 46. | Федоров<br>Федорович       | Андрій                       | 1917      | м. Очаків |

## Продовження додатка А 1

**М. СЕВЕРИНІВКА**

- |     |                             |          |                      |           |                |
|-----|-----------------------------|----------|----------------------|-----------|----------------|
| 47. | Матвеев<br>Матвійович       | Георгій  | особа<br>без<br>чину | 1905      | м. Северинівка |
| 48. | Гадимський<br>Єпіфанович    | Валеріан |                      | 1907–1914 | м. Северинівка |
| 49. | Богословський<br>Григорович | Леонід   |                      | 1917      | м. Северинівка |

**С. КУРИСОВО-ПОКРОВСЬКЕ**

- |     |                         |         |  |           |                        |
|-----|-------------------------|---------|--|-----------|------------------------|
| 50. | Скрипник Яків Данилович | селянин |  | 1903–1909 | с. Курисово-Покровське |
| 51. | Скрипник Данило Якович  | селянин |  | 1907–1909 | с. Курисово-Покровське |
| 52. | Александров<br>Петрович | Микола  |  | 1909–1917 | с. Курисово-Покровське |

**С. ЛАНДАУ**

- |     |                        |       |                         |           |                               |
|-----|------------------------|-------|-------------------------|-----------|-------------------------------|
| 53. | Тимофеев<br>Михайлович | Павло | колезький<br>реєстратор | 1904–1917 | с. Ландау,<br>власний будинок |
|-----|------------------------|-------|-------------------------|-----------|-------------------------------|

**С. ЗЕЛЬЦІ**

- |     |                             |        |  |      |           |
|-----|-----------------------------|--------|--|------|-----------|
| 54. | Челебїдакі<br>Олександрович | Микола |  | 1917 | с. Зельці |
|-----|-----------------------------|--------|--|------|-----------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ТИРАСПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ  
ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ТИРАСПОЛЬ**

- |     |                            |           |                       |           |              |
|-----|----------------------------|-----------|-----------------------|-----------|--------------|
| 55. | Вігашевський<br>Васильович | Олексій   | титулярний<br>радник  | 1869–1882 | м. Тирасполь |
| 56. | Брайкевич<br>Олександрович | Олександр | колезький<br>секретар | 1905–1914 | м. Тирасполь |

**Продовження додатка А 1**

- |     |                             |           |  |           |              |
|-----|-----------------------------|-----------|--|-----------|--------------|
| 57. | Звалинський<br>Августович   | Лаврентій |  | 1907–1908 | м. Тирасполь |
| 58. | Марковський<br>Ксаверінович | Раймунд   |  | 1911–1914 | м. Тирасполь |

**М. ДУБОССАРИ**

- |     |                         |      |         |           |  |
|-----|-------------------------|------|---------|-----------|--|
| 59. | Раппопорт<br>Григорович | Іван | міщанин | 1883–1917 | м. Дубоссари,<br>вул. Руська,<br>буд. Піонтковського |
|-----|-------------------------|------|---------|-----------|--|

**М. ГРИГОРІОПОЛЬ**

- |     |                          |           |                     |           |                 |
|-----|--------------------------|-----------|---------------------|-----------|-----------------|
| 60. | Пейхель<br>Олександрович | Володимир | колезький<br>асесор | 1905–1914 | м. Григоріополь |
|-----|--------------------------|-----------|---------------------|-----------|-----------------|

**М. ПЕТРОВЕРІВКА**

- |     |                               |         |                      |           |                 |
|-----|-------------------------------|---------|----------------------|-----------|-----------------|
| 61. | Тананакі<br>Христофорович     | Степан  | поселянин<br>власник | 1905–1914 | м. Петроверівка |
| 62. | Потьомківський<br>Ієронімович | Ієронім |                      | 1917      | м. Петроверівка |

**М. ГРОСУЛОВЕ**

- |     |                        |          |  |           |              |
|-----|------------------------|----------|--|-----------|--------------|
| 63. | Унтилов<br>Іосафатович | Валентин |  | 1911–1917 | м. Гросулове |
|-----|------------------------|----------|--|-----------|--------------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ АНАНІВСЬКОГО ПОВІТУ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ****М. АНАНЬЇВ**

- |     |                           |        |                         |           |  |
|-----|---------------------------|--------|-------------------------|-----------|--|
| 64. | Лемберг Амшей Якович      |        |                         | 1869      | м. Ананьїв,<br>вул. Соборна,<br>буд. купця Максимова |
| 65. | Недзведський<br>Антонович | Василь | колезький<br>реєстратор | 1905–1913 | м. Ананьїв   |

**Продовження додатка А 1**

66. Янишевський Мечислав поручик 1905–1914 м. Ананьїв  
 Антонович запасу  
 стрілкових  
 частин

67. Клевцов Олексій 1917 м. Ананьїв  
 Йосипович

**М. БЕРЕЗІВКА**

68. Торчинський Іоаким губернський 1890-1917 м. Березівка, Церковна  
 Павлович секретар площа, буд. Любашович

**М. ГРОСУЛОВЕ**

69. Унтилов Валентин 1913 м. Гросулове  
 Йосифович

**М. ГОЛТА**

70. Гусіков Олександр 1914 м. Голта, буд. Пінчука  
 Михайлович

**М. ДОМАНІВКА**

71. Сушнов Борис 1917 м. Доманівка  
 Олександрович

**С. ПОКРОВСЬКЕ**

72. Миславський Сергій 1917 с. Покровське  
 Володимирович

*Складено автором за: ЦДІАУ м. Київ, ф. 347, оп. 1, спр. 3486, арк. 3 зв.; ДАМО, ф. 456, оп. 1, спр. 8, арк. 1–50; ф. 457, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 458, оп. 1, спр. 3, арк. 1–52; ДАОО, ф. 370, оп. 1, спр. 54, арк. 2; ф. 371, оп. 1, спр. 7, арк. 1; ф. 372, оп. 1, спр. 82, арк. 1; ф. 382, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 383, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 390, оп. 1, спр. 11, арк. 1; ф. 393, оп. 1, спр. 8, арк. 1; ф. 394, оп. 1, спр. 16, арк. 1; ф. 395, оп. 1, спр. 9, арк. 1; ф. 396, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 397, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 399, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 400, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 402, оп. 1, спр. 24, арк. 1; ф. 403, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 406, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 407, оп. 1, спр. 4, арк. 1; ф. 408, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 409, оп. 1, спр. 28, арк. 1; ф. 410, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 411, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 412, оп. 1, спр. 5, арк. 1; ф. 413, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 417, оп. 1, спр. 7, арк. 1; ф. 418, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. 419, оп. 1, спр. 14, арк. 1; ф. 421, оп. 1, спр. 5, арк. 1; ф. 422, оп. 1, спр. 2, арк. 1;*

спр. 11, арк. 1; ф. 425, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 426, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 427, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 611, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 635, оп. 1, спр. 25, арк. 5; ДАХО, ф. 80, оп. 1, спр. 16, арк. 49; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1885 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского военного округа, 1885. С. 116; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1887 год. Одесса : Тип–фия штаба войск Одесского военного округа, 1886. С. 115; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1894 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского военного округа, 1894. С. 133–134; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1895 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского военного округа, 1895. С. 132; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1897 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского военного округа, 1897. С. 131; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1898 год. Одесса : Тип–фия штаба округа, 1897. С. 119–120; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1900 год. Одесса : Тип–фия штаба Одесского округа, 1899. С. 99; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1902 год. Одесса : Издание «Ведомостей Одесского Градоначальства», 1902. С. 191; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1903 год. Одесса : Издание «Ведомостей Одесского Градоначальства», 1903. С. 468–469; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1905 год. Одесса : Издание «Ведомостей Одесского Градоначальства», 1905. С. 308–310; Адрес–календарь Одесского градоначальства на 1909 год. Одесса : Издание «Ведомостей Одесского Градоначальства», 1909. С. 147–148; Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1908 год. Издание и редакция Л. П. Лисянского. Год издания седьмой. Одесса : Тип–фия Л. А. Лисянского, 1907. С. 321–322; Одесса, ее окрестности и курорты. Иллюстрированный путеводитель Г. Каранта. Издание год III–й. 1901. Одесса : Книгоиздательство Г. Н. Каранта, 1901. С. 13; Памятная книжка (Адрес–Календарь) Херсонской губернии на 1912 год. Издана Херсонским Губернским Правлением. Херсон : Тип–фия Херсонского Губернского Правления, 1912. С. 118; Памятная книжка Херсонской губернии на 1911 год. Составлена Херсонским Губернским Правлением. Под редакцией Советника Губ. Прав. А. А. Золотарева. Первая часть. Херсон : Тип–фия Херсонского Губернского Правления, 1911. С. 122; Памятная книжка Херсонской губернии на 1913 год. Издание Херсонского Губернского Статистического Комитета. Херсон : Губернская Тип–фия, 1913. С. 40, 44–45, 62–63; Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 год. Издание Херсонского Губернского Статистического Комитета. Херсон : Губернская Тип–фия, 1914. С. 241–242; *Рукавицын И. А.* Нотариат конца XIX – начала XX века. Киев : Книга–плюс, 2013. С. 123–127, 129–130.

**ДОДАТОК А 2**  
**НОТАРІАТ ХЕРСОНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ**

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Стан або чин нотаріуса	Роки діяльності на посаді	Місце знаходження контори
----------	--------------------------------	---------------------------	---------------------------------	------------------------------

**СТАРШІ НОТАРІУСИ ТА ЇХ ПОМІЧНИКИ**

1.	<b>Овденко Дмитро Кондратович</b> старший нотаріус	надвірний радник; – з 1912 р. – статський радник	1911–1912	м. Херсон, вул. Грецька, буд. Гнилосонова; з 1912 р. – вул. Ганибалівська, буд. Барановського
2.	<b>Височанський Іван Іванович</b> – помічник Д. Овденка	колезький реєстратор	1911	м. Херсон, вул. Преображенська, буд. Сварика
3.	<b>Юркевич Владислав Васильович</b> помічник Д. Овденка	старший кандидат – на судові посади	1912	м. Херсон, вул. Грецька, буд. Тахчогло
4.	<b>Моторнов Олександр Андрійович</b> старший нотаріус	колезький радник –	1913–1914	м. Херсон, вул. Ганибалівська, буд. Барановського
5.	<b>Юркевич Володимир Васильович</b> помічник	колезький – секретар, старший кандидат на судові посади	1913–1914	м. Херсон, вул. Єврейська, 3
6.	<b>Вакансія</b>		1914	

## Продовження додатка А 2

## МОЛОДШІ НОТАРІУСИ МІСТА ХЕРСОН

- |     |   |           |   |
|-----|---|-----------|---|
| 1.  | Крижановський<br>Федір Васильович               | 1869–1881 | м. Херсон   |
| 2.  | Корбуль Іларіон<br>Іванович                     | 1869–1899 | м. Херсон, 1-а частина,<br>вул. Суворівська, власний<br>будинок, 63   |
| 3.  | Гаврик Стефан<br>Максимович                     | 1869–1899 | м. Херсон, на розі<br>вул. Рішельєвської і Соборної,<br>буд. 24   |
| 4.  | Фан-Юнг Липа                                    | 1870–1887 | м. Херсон   |
| 5.  | Прохно Григорій<br>Йосипович                    | 1873–1881 | м. Херсон, 1-а частина,<br>вул. Суворівська, 140  |
| 6.  | Прохно Сисой<br>Григорович                      | 1882–1890 | м. Херсон, 1-а частина,<br>вул. Суворівська, 140  |
| 7.  | Тимчинський<br>Микола<br>Феофанович             | 1887–1901 | м. Херсон, 2-а частина,<br>вул. Воронцовська,<br>буд. Рубченка  |
| 8.  | Подпалов<br>Олександр<br>Павлович               | 1894–1903 | м. Херсон, вул. Суворівська,<br>211 (власний будинок)   |
| 9.  | Чарнецький дворянин<br>Степан Антонович         | 1898–1918 | м. Херсон, вул. Воронцовська,<br>буд. Рубченка;<br>з 1910 р. – 2-а частина,<br>вул. Воронцовська,<br>буд. Тропіна |
| 10. | Давидов Євген колезький секретар<br>Миколайович | 1899–1919 | м. Херсон, вул. Суворівська,<br>буд. Хамалая;<br>з 1910 р. – вул. Суворівська,<br>буд. Гондельберга               |
| 11. | Куликовський дворянин<br>Юліан Петрович         | 1901–1913 | м. Херсон, вул. Суворівська,<br>буд. Гольденберга, 7;<br>з 1911 р. – вул. Суворівська,<br>власний будинок         |

## Продовження додатка А 2

- |     |                                  |                               |           |   |
|-----|----------------------------------|-------------------------------|-----------|---|
| 12. | Гроза Людовік<br>Олександрович   |                               | 1902      | м. Херсон, вул. Суворівська,<br>буд. Заранкіних   |
| 13. | Хлібкевич Михайло<br>Миколайович | колезький асесор              | 1904–1919 | м. Херсон, вул. Суворівська,<br>211;<br>з 1911 р. – вул. Суворівська,<br>власний будинок  |
| 14. | Красношапка Степан Якович        | спадковий почесний громадянин | 1904–1919 | м. Херсон,<br>вул. Рішельєвська;<br>з 1910 р. – на розі<br>вул. Суворівської і<br>Воронцовської,<br>буд. Бальзама;<br>з 1913 р. – на розі<br>вул. Суворівської і<br>Воронцовської,<br>буд. Вітензона;<br>з 1917 р. – буд. Оречкіних |
| 15. | Широцький Петро<br>Васильович    |                               | 1906–1910 | м. Херсон, на розі<br>вул. Суворівської і<br>Воронцовської, буд. Бальзам  |
| 16. | Павлович Вітольд<br>Іосафатович  |                               | 1910–1917 | м. Херсон,<br>вул. Воронцовська,<br>буд. Рубченка   |
| 17. | Одноволов Савелій<br>Григорович  |                               | 1914–1920 | м. Херсон,<br>вул. Сумаринська, 211<br>(власний будинок)  |
| 18. | Ніколаєв Володимир<br>Йосипович  |                               | 1914–1920 | м. Херсон   |
| 19. | Калінічук Микола<br>Федорович    |                               | 1917      | м. Херсон,<br>вул. Воронцовська,<br>буд. Рубченка   |



## МОЛОДШІ НОТАРІУСИ МІСТА МИКОЛАЇВ

- |     |   |   |           |   |
|-----|---|---|-----------|---|
| 20. | Белін-Белінович<br>Михайло<br>Данилович |   | 1869–1878 | м. Миколаїв,<br>вул. Бульварна, 11;<br>з 1871 р., Одеська частина,<br>вул. Купецька, 42   |
| 21. | Поржицький Іван<br>Антонович            | титулярний радник                                     | 1869–1882 | м. Миколаїв,<br>вул. Таврійська, 40   |
| 22. | Каверін Микола<br>Петрович              |   | 1873–1892 | м. Миколаїв   |
| 23. | Кузнєцов Семен<br>Кирилович             | спадковий почесний<br>громадянин                      | 1880–1907 | м. Миколаїв,<br>Одеська частина,<br>вул. Глазенапівська, 16;<br>з 1899 р. –<br>вул. Глазенапівська, 14;<br>з 1901 р. –<br>вул. Глазенапівська, 16 |
| 24. | Ісаченко<br>Лаврентій<br>Лаврентійович  | титулярний радник;<br>з 1912 р. – колезький<br>асесор | 1884–1914 | м. Миколаїв,<br>Одеська частина,<br>вул. Рождественська, 12   |
| 25. | Бартошинський<br>Іван Францович         | кандидат прав   | 1893–1908 | м. Миколаїв,<br>Одеська частина,<br>вул. Потьомкінська, 51  |
| 26. | Штулькерц<br>Володимир<br>Ісаакович     | особа без чину  | 1900–1915 | м. Миколаїв,<br>вул. Глазенапівська,<br>буд. Желдакової, 13;<br>з 1912 р. –<br>вул. Глазенапівська,<br>буд. Дауенгауера, 11                       |
| 27. | Будковський<br>Еразм Львович            | колезький асесор                                      | 1908–1914 | м. Миколаїв,<br>вул. Глазенапівська, 16   |
| 28. | Містюк Петро<br>Лукич                   | статський радник                                      | 1908–1920 | м. Миколаїв, Одеська частина,<br>вул. Потьомкінська, 51   |

**Продовження додатка А 2**

- |     |                                     |           |   |
|-----|-------------------------------------|-----------|---|
| 29. | Мілеант<br>Володимир<br>Георгійович | 1914–1920 | м. Миколаїв,<br>вул. Глазенапівська, 16 |
| 30. | Ісаченко Микола<br>Лаврентійович    | 1915–1920 | м. Миколаїв,<br>вул. Рождественська, 12 |
| 31. | Міхаель<br>Володимир<br>Миколайович | 1917      | м. Миколаїв                             |

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ХЕРСОНСЬКОГО ПОВІТУ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ****М. БЕРИСЛАВ**

- |     |                                |                             |  |
|-----|--------------------------------|-----------------------------|--|
| 32. | Ненайденко<br>Василь Федорович | 1882–1883                   | м. Берислав,<br>вул. Успенська, 48   |
| 33. | Піотровський Лев<br>Йосипович  | 1888–1894                   | м. Берислав,<br>вул. Катеринославська, 629;<br>з 1892 р. –<br>вул. Катеринославська, 524<br>(крамниця Потака)  |
| 34. | Давидов Михайло<br>Миколайович | особа без чину<br>1894–1917 | м. Берислав,<br>вул. Каховська, 354;<br>з 1911 р. – буд. Живодара;<br>з 1912 р. –<br>вул. Каховська, 354;<br>з 1914 р. – на розі<br>вул. Катеринославської і<br>Дворянської, 686 |

**М. НОВО-ВОРОНЦОВКА**

- |     |                            |                             |   |
|-----|----------------------------|-----------------------------|---|
| 35. | Скрипник Яків<br>Данилович | особа без чину<br>1909–1917 | м. Ново-Воронцовка,<br>буд. Симкіна;<br>з 1912 р. – власний будинок |
|-----|----------------------------|-----------------------------|---|

**Продовження додатка А 2****М. НОВИЙ БУГ**

- |     |                                  |           |   |
|-----|----------------------------------|-----------|---|
| 36. | Биковський Іван<br>Станіславович | 1907–1914 | м. Новий Буг, вул. Красна,<br>власний будинок |
| 37. | Протопопов<br>Анатолій Іванович  | 1917      | м. Новий Буг                                  |

**М. КРИВИЙ РІГ**

- |     |  |           |  |
|-----|--|-----------|--|
| 38. | Грязнов Євген<br>Іванович                            | 1884–1887 | м. Кривий Ріг, буд. Заранкіна                            |
| 39. | Добровольський<br>Володимир<br>Миколайович           | 1890–1910 | м. Кривий Ріг  |
| 40. | Зубенко надвірний радник<br>Пантелеймон<br>Данилович | 1899–1911 | м. Кривий Ріг,<br>вул. Миколаївська,<br>буд. Полонського |
| 41. | Джалалов Василь<br>Лазарович                         | 1911–1917 | м. Кривий Ріг,<br>вул. Миколаївська, 7                   |
| 42. | Федоров Микола<br>Миколайович                        | 1914–1916 | м. Кривий Ріг, вул. Поштова                              |

**С. БЕРЕЗНЕГУВАТЕ**

- |     |  |           |  |
|-----|--|-----------|--|
| 43. | Мельников Василь<br>Іванович           | 1897–1899 | с. Березнегувате,<br>вул. Потьомкінська,<br>буд. Козія     |
| 44. | Кирийчук Герасим селянин<br>Григорович | 1899–1917 | с. Березнегувате,<br>вул. Воскресенська,<br>буд. Зосименка |

**С. ШИРОКЕ**

- |     |                                |           |  |
|-----|--------------------------------|-----------|--|
| 45. | Волков Михайло<br>Васильович   | 1912–1914 | с. Широке,<br>буд. Петра Шишки;<br>з 1913 р. – буд. Кравця;<br>з 1914 р. –<br>буд. Петра Шишки |
| 46. | Козак Володимир<br>Онуфрайович | 1914–1917 | с. Широке, буд. Петра<br>Шишки   |

**Продовження додатка А 2****КОЛ. ДОБРЕ**

- |     |                                |           |                                    |
|-----|--------------------------------|-----------|------------------------------------|
| 47. | Єфімовський<br>Микола Іванович | 1913–1914 | кол. Добре,<br>буд. Богуславського |
| 48. | Корнієнко Петро<br>Антонович   | 1916–1917 | кол. Добре                         |

**С. ПРИВІЛЬНЕ**

- |     |                                |           |              |
|-----|--------------------------------|-----------|--------------|
| 49. | Пясецький Людвіг<br>Адольфович | 1915–1917 | с. Привільне |
|-----|--------------------------------|-----------|--------------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ДНІПРОВСЬКОГО ПОВІТУ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ****М. ОЛЕШКИ**

- |     |                                |                                  |   |
|-----|--------------------------------|----------------------------------|---|
| 50. | Афанасьєв Федір<br>Матвійович  | 1875–1878                        | м. Олешки, власний будинок  |
| 51. | Балков Василь<br>Євтихійович   | 1882–1909                        | м. Олешки, власний будинок  |
| 52. | Прокопович<br>Кирило Орестович | присяжний повірений<br>1909–1917 | м. Олешки, буд. Романенка;<br>з 1910 р. – на розі<br>вул. Телеграфної і<br>Міщанської,<br>буд. Кустинського;<br>з 1917 р. – в буд. Павлової |

**М. КАХОВКА**

- |     |                                 |                                 |  |
|-----|---------------------------------|---------------------------------|--|
| 53. | Попель<br>Володимир<br>Петрович | колезький секретар<br>1900–1918 | м. Каховка, вул. Каплична,<br>буд. Піскунової;<br>з 1911 р. – вул. Матвіївська,<br>власний будинок |
|-----|---------------------------------|---------------------------------|--|

**Продовження додатка А 2****М. ГЕНІЧЕСЬК**

54. Нікольський закінчив курс 1910–1913 м. Генічеськ,  
Микола юридичних наук вул. Калакуйська,  
Миколайович буд. Мелітопольського  
повітового земства

**ПОРТ СКАДОВСЬК**

55. Жулаєвський особа без чину 1903–1917 Порт Скадовськ,  
Степан вул. Міщанська,  
Андрійович буд. Бурназа;  
з 1911 р. – вул. Маріїнська,  
буд. Царинникова

**ПОРТ ХОРЛИ**

56. Сулима Семен особа без чину 1909–1917 Порт Хорли,  
Григорович вул. Софіївська,  
буд. Фальц-Фейна

**С. ЧАПЛИНКА**

57. Одноволов селянин 1912–1913 с. Чаплинка, буд. Гришка  
Савелій  
Григорович
58. Одноволов 1914–1917 с. Чаплинка  
Олександр  
Савелійович

*Складено автором за: ДАДнО, ф. 501, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 1; 523, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 2; ф. 553, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 4, арк. 1; ф. 560, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ДАМО, ф. 143, оп. 1, спр. 59, арк. 1; спр. 60, арк. 1; спр. 61, арк. 1; спр. 62, арк. 1; спр. 63, арк. 1; спр. 126, арк. 1; спр. 127, арк. 1; спр. 128, арк. 1; спр. 129, арк. 1; спр. 130, арк. 1; спр. 155, арк. 1; ф. 144, оп. 1, спр. 4, арк. 1–1 зв.; спр. 7, арк. 3; ф. 146, оп. 1, спр. 4, арк. 1; спр. 171, арк. 1; спр. 173, арк. 1; ф. 148, оп. 1, спр. 1, арк. 1 зв.; ф. 149, оп. 1, спр. 8, арк. 1; спр. 50, арк. 1; ф. 150, оп. 3, спр. 24, арк. 1; спр. 25, арк. 1; спр. 26, арк. 1; ф. 151, оп. 3, спр. 10, арк. 1; спр. 11, арк. 1; ф. 152, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 230, оп. 1, спр. 10600, арк. 33; ф. 235, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. 248, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 379, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 11, арк. 1; ф. 382, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 25, арк. 1; ф. 383, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 1;*

ф. 406, оп. 1, спр. 2, арк. 1; спр. 3, арк. 1; ДАХО, ф. 26, оп. 1, спр. 203, арк. 1; ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 1; спр. 91, арк. 1; спр. 94, арк. 1; ф. 31, оп. 1, Предисловие к описи, арк. 1; спр. 33, арк. 1; спр. 38, арк. 1; ф. 32, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 34, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 35, оп. 1, спр. 66, арк. 1; спр. 72, арк. 1; ф. 36, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 8, арк. 1; спр. 531, арк. 1; спр. 554, арк. 1; ф. 40, оп. 1, спр. 198, арк. 1; ф. 41, оп. 1, спр. 1310, арк. 1; ф. 42, оп. 1, спр. 240, арк. 1; ф. 44, оп. 1, спр. 431, арк. 1; ф. 48, оп. 1, спр. 387, арк. 1; спр. 1824, арк. 1; ф. 49, оп. 1, спр. 27, арк. 1; ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. 52, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 424, арк. 1; ф. 53, оп. 1, спр. 10, арк. 1; ф. 54, оп. 1, спр. 1388, арк. 1; ф. 58, оп. 1, спр. 2207, арк. 1; ф. 59, оп. 1, спр. 58, арк. 1; ф. 61, оп. 1, спр. 48, арк. 1; ф. 63, оп. 1, спр. 343, арк. 1; ф. 64, оп. 1, спр. 27, арк. 1; ф. 66, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 69, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 70, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 71, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. 72, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 73, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 74, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 4, арк. 1; ф. 77, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 3213, арк. 1; ф. 78, оп. 1, спр. 2905, арк. 1; спр. 3181, арк. 1; спр. 3401, арк. 1; ф. 79, оп. 1, спр. 278, арк. 2, 12, 20, 31, 40, 50, 69; ф. 80, оп. 1, спр. 10, арк. 1–2, 4–6 зв.; спр. 11, арк. 2, 5, 8–9, 16, 22; спр. 16, арк. 1, 3, 7, 9, 13; Адрес–календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год. Издание Таврического Губернского Правления. Симферополь : Таврическая губернская тип–фия, 1913. С. 25–27; Адрес–календарь и справочная книжка Гор. Николаева (Херс. губ.) на 1900 год. Издание П. А. Ковалева. Николаев : Тип. сод. Л. П. Белолипским, 1899. С. 253; Адрес–календарь и справочная книжка Николаевского Градоначальства на 1902 год. Издание Канцелярии Николаевского Градоначальника. Николаев : Русская типо-литография, 1901. С. 111; Адрес–календарь и справочная книжка Николаевского Градоначальства на 1904 год. Издание Канцелярии Николаевского Градоначальника. Николаев : Русская типо–литография, 1903. С. 172–173; Адрес–календарь Николаевского Градоначальства на 1915 год. Издание Канцелярии Николаевского Градоначальника. Николаев : Электрич. типо-литография бр. Л. и И. Белолипских, 1914. С. 112; Державний архів Дніпропетровської області : путівник : у 2 т. Т. 1. Дніпро : ЛПРА, 2016. С. 31; Николаев. Адресная и справочная книга всего Николаева на 1912 год. Год издания 3–й. Изд–во Д. А. Белого. Николаев : Тип–фия «Трудовой Газеты», 1911. С. 58; Памятная книжка (Адрес–Календарь) Херсонской губернии на 1912 год. Издана Херсонским Губернским Правлением. Херсон : Тип–фия Херсонского Губернского Правления, 1912. С. 20; Памятная книжка Херсонской губернии на 1911 год. Составлена Херсонским Губернским Правлением. Под редакцией Советника Губ. Прав. А. А. Золотарева. Первая часть. Херсон : Тип–фия Херсонского Губернского Правления, 1911. С. 17; Памятная книжка Херсонской губернии на 1913 год. Издание Херсонского Губернского Статистического Комитета. Херсон : Губернская Тип–фия, 1913. С. 40, 44–45, 62–63; Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 год. Издание Херсонского Губернского Статистического Комитета. Херсон : Губернская Тип–фия, 1914. С. 42–43; Путеводитель и адрес–календарь города Николаева на 1869 год. Николаев : Тип–фия Управления Николаевского Порто (Е. С. Павловского), 1869. С. 97; *Рукавицын И. А.* Нотариат конца XIX – начала XX века. Киев : Книга-плюс, 2013. С. 123–124, 126–132.

**ДОДАТОК А 3**  
**НОТАРІАТ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ**

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Стан або чин нотаріуса	Роки діяльності на посаді	Місце знаходження контори
-------	-----------------------------	------------------------	---------------------------	---------------------------

**СТАРШІ НОТАРІУСИ ТА ЇХ ПОМІЧНИКИ**

1.	<b>Гадило-Гадлевський Сергій Іоакимович</b> – старший нотаріус	надвірний радник	1911	м. Єлисаветград, на розі вул. Петровської і Архангельської, буд. Мерзлякових
2.	<b>Парневський Феліціан Феліціанович</b> – старший нотаріус	надвірний радник	1912–1914	м. Єлисаветград, вул. Київська, буд. Броджі
3.	<b>Морсков Василь Васильович</b> – помічник Ф. Парневського	колезький радник	1912–1914	м. Єлисаветград, вул. Нижньо-Биковська, буд. ХорOVERA

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ МІСТА ЄЛИСАВЕТГРАД**

1.	Чернявський Дмитро Іванович		1869–1890	м. Єлисаветград
2.	Гангеблов Олександр		1871–1893	м. Єлисаветград
3.	Башняк Володимир Кирилович		1872–1877	м. Єлисаветград
4.	Сільвестрович Михайло Олександрович		1875–1880	м. Єлисаветград
5.	Лемберг Арон Якович		1877–1887	м. Єлисаветград
6.	Лукашевич Олександр Антонович	дворянин	1882–1913	м. Єлисаветград, вул. Миргородська, буд. Соловійова
7.	Якубовський Антон Федорович	титулярний радник	1889–1918	м. Єлисаветград, вул. Нижньо-Донська, власний будинок

**Продовження додатка А 3**

8.	Шевченко Володимир Григорович	дворянин	1891–1914	м. Єлисаветград, вул. Гоголя, власний будинок
9.	Завадовський Йосип Іванович		1892–1909	м. Єлисаветград
10.	Главацький Микола Іванович		1893–1896	м. Єлисаветград
11.	Селевін Олександр Іванович	дворянин	1894–1911	м. Єлисаветград, вул. Велика Перспективна, буд. Барського
12.	Кулицький Петро Йосипович	надвірний радник	1904–1918	м. Єлисаветград, вул. Московська, буд. Соловійова
13.	Нікітін Василь Олександрович	колезький секретар	1911–1919	м. Єлисаветград, вул. Велика Перспективна, буд. Олинської
14.	Ерістов Олександр Костянтинович	князь	1913–1919	м. Єлисаветград, вул. Миргородська, буд. Соловійова
15.	Волков Михайло Васильович		1914–1919	м. Єлисаветград

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТУ  
ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ВОЗНЕСЕНСЬК**

16.	Шмаков Семен Михайлович		1870–1877	м. Вознесенськ
17.	Добровольський Іван Петрович	міщанин	1870–1892	м. Вознесенськ
18.	Епштейн Яків Борисович		1891–1897	м. Вознесенськ, вул. Олександрівська, буд. князя Кантакузіна
19.	Клечковський Діонісій Матвійович		1892–1913	м. Вознесенськ



**Продовження додатка А 3**

- |     |                                   |                      |           |                |
|-----|-----------------------------------|----------------------|-----------|----------------|
| 20. | Томачинський Антон<br>Натанович   |                      | 1893–1897 | м. Вознесенськ |
| 21. | Кривицький Федір<br>Йосипович     | титулярний<br>радник | 1898–1917 | м. Вознесенськ |
| 22. | Добровольський Леонід<br>Іванович | міщанин              | 1907–1914 | м. Вознесенськ |
| 23. | Пейхель Володимир<br>Олексійович  |                      | 1917      | м. Вознесенськ |

**М. НОВА ОДЕСА**

- |     |                          |  |           |  |
|-----|--------------------------|--|-----------|--|
| 24. | Синельник Федор Акімович |  | 1911–1918 | м. Нова Одеса,<br>буд. Рябкової і<br>Синякової;<br>з 1917 р. –<br>буд. Степанова |
|-----|--------------------------|--|-----------|--|

**М. НОВОМИРГОРОД**

- |     |  |         |           |                 |
|-----|--|---------|-----------|-----------------|
| 25. | Ляховецький Давид<br>Аврамович         |         | 1872–1898 | м. Новомиргород |
| 26. | Александровський Олексій<br>Степанович |         | 1887–1891 | м. Новомиргород |
| 27. | Тітов Тимофій Миколайович              |         | 1893–1901 | м. Новомиргород |
| 28. | Павлов Федір Іванович                  |         | 1901–1904 | м. Новомиргород |
| 29. | Главацький Микола Іванович             |         | 1904–1906 | м. Новомиргород |
| 30. | Онкель Мориц Людвігович                |         | 1906–1907 | м. Новомиргород |
| 31. | Калужький Іван Єфимович                | міщанин | 1907–1917 | м. Новомиргород |

**М. БОБРИНЕЦЬ**

- |     |                                  |  |           |   |
|-----|----------------------------------|--|-----------|---|
| 32. | Корнієнко Антон Петрович         |  | 1869–1891 | м. Бобринець,<br>вул. Базарна,<br>буд. Корнієнкової |
| 33. | Шевченко Володимир<br>Григорович |  | 1879–1890 | м. Бобринець,<br>вул. Поштова, 35                   |

**Продовження додатка А 3**

- |     |                                     |                         |           |              |
|-----|-------------------------------------|-------------------------|-----------|--------------|
| 34. | Селевін Олександр Іванович          |                         | 1892–1894 | м. Бобринець |
| 35. | Александровський Олексій Степанович |                         | 1892–1895 | м. Бобринець |
| 36. | Калузський Ісаак Єфимович           | міщанин                 | 1894–1917 | м. Бобринець |
| 37. | Барібін Іван Венедиктович           | колезький<br>реєстратор | 1896–1911 | м. Бобринець |
| 38. | Катруца Василь Петрович             | таємний<br>радник       | 1911–1917 | м. Бобринець |

**М. ОЛЬВІОПОЛЬ**

- |     |                                  |                                     |           |                                    |
|-----|----------------------------------|-------------------------------------|-----------|------------------------------------|
| 39. | Вергілесов Агафон Васильович     |                                     | 1871–1889 | м. Ольвіополь,<br>буд. Іщенка      |
| 40. | Хотинський Іван Петрович         |                                     | 1883      | м. Ольвіополь                      |
| 41. | Вишневський Леонтій Балтазарович |                                     | 1885–1888 | м. Ольвіополь,<br>буд. Лихтанської |
| 42. | Левицький Іван Антонович         |                                     | 1902–1906 | м. Ольвіополь                      |
| 43. | Томашевський Василь Іонович      | спадковий<br>почесний<br>громадянин | 1907–1917 | м. Ольвіополь                      |

**М. РІВНЕ**

- |     |                                  |  |           |          |
|-----|----------------------------------|--|-----------|----------|
| 44. | Главацький Микола Іванович       |  | 1897–1898 | м. Рівне |
| 45. | Павлов Федір Іванович            |  | 1898–1900 | м. Рівне |
| 46. | Сененко Вавржинець Володимирович |  | 1901–1917 | м. Рівне |

**М. БРАТСЬКЕ**

- |     |                            |         |           |                             |
|-----|----------------------------|---------|-----------|-----------------------------|
| 47. | Никитюк Михайло Михайлович | міщанин | 1904–1918 | м. Братське,<br>буд. Олешка |
|-----|----------------------------|---------|-----------|-----------------------------|

**М. КАЗАНКА**

- |     |                           |                       |           |            |
|-----|---------------------------|-----------------------|-----------|------------|
| 48. | Гаусман Микола Васильович | відставний<br>капітан | 1910–1917 | м. Казанка |
|-----|---------------------------|-----------------------|-----------|------------|

## Продовження додатка А 3

**М. НОВОУКРАЇНКА**

- |     |                                   |                      |           |                 |
|-----|-----------------------------------|----------------------|-----------|-----------------|
| 49. | Поповський Авдій<br>Олександрович |                      | 1876–1904 | м. Новоукраїнка |
| 50. | Калузький Ісаак Єфимович          |                      | 1893–1898 | м. Новоукраїнка |
| 51. | Ніколаєв Володимир<br>Йосипович   | титулярний<br>радник | 1905–1914 | м. Новоукраїнка |
| 52. | Єфімовський Микола<br>Іванович    |                      | 1914–1919 | м. Новоукраїнка |

**С. НОВОАРХАНГЕЛЬСЬК**

- |     |                                     |                         |           |                     |
|-----|-------------------------------------|-------------------------|-----------|---------------------|
| 53. | Калузький Іван Євгенович            |                         | 1899–1907 | с. Новоархангельськ |
| 54. | Карбан'єр Георгій Львович           |                         | 1907–1909 | с. Новоархангельськ |
| 55. | Жуковський Володимир<br>Петрович    | державний<br>службовець | 1908–1912 | с. Новоархангельськ |
| 56. | Лавдовський Олександр<br>Сергійович | дворянин                | 1913–1915 | с. Новоархангельськ |
| 57. | Воробйов Михайло<br>Кирилович       |                         | 1917      | с. Новоархангельськ |

**С. ДОБРОВЕЛИЧКІВКА**

- |     |                         |                         |           |                    |
|-----|-------------------------|-------------------------|-----------|--------------------|
| 58. | Воробйов Іван Кирилович | колезький<br>реєстратор | 1909–1917 | с. Добровеличківка |
|-----|-------------------------|-------------------------|-----------|--------------------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО ПОВІТУ  
ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ОЛЕКСАНДРІЯ**

- |     |                                       |  |           |  |
|-----|---------------------------------------|--|-----------|--|
| 59. | Соловйов Сергій                       |  | 1870–1871 | м. Олександрія                                     |
| 60. | Гурович Гершон Самойлович             |  | 1871–1916 | м. Олександрія,<br>вул. Поштова,<br>буд. Стаховича |
| 61. | Лутковський Григорій<br>Володимирович |  | 1872–1877 | м. Олександрія                                     |

**Продовження додатка А 3**

62.	Якубовський Антон Федорович		1877–1888	м. Олександрія
63.	Вишневецький Леонід Борисович		1888–1898	м. Олександрія
64.	Главацький Микола Іванович		1898–1904	м. Олександрія
65.	Павлов Федір Іванович	міщанин	1904–1917	м. Олександрія, вул. Миколаївська, власний будинок
66.	Дембський Костянтин Ксаверович		1917	м. Олександрія

**М. НОВОГЕОРГІЇВСЬК**

67.	Слицький Григорій Семенович		1870–1871	м. Новогеоргіївськ
68.	Гіржев Микола Іванович		1872–1904	м. Новогеоргіївськ, вул. Дворянська, власний будинок
69.	Жуковський Володимир Петрович		1906–1910	м. Новогеоргіївськ
70.	Лавдовський Олександр Сергійович	дворянин	1910–1914	м. Новогеоргіївськ
71.	Щигельський Антон Павлович		1913	м. Новогеоргіївськ

**М. НОВА-ПРАГА**

72.	Чернов Федір Григорович		1887–1898	м. Нова-Прага
73.	Фліт Пинхос Беров	особовий почесний громадянин	1897–1917	м. Нова-Прага

**М–КО НОВГОРОДКА**

74.	Петринський Михайлович	Георгій державний службовець	1911–1917	м–ко Новгородка
-----	------------------------	------------------------------	-----------	-----------------

## С. ДМИТРІВКА

75. Сільвестров Дмитро                      колезький                      1911–1917                      с. Дмитрівка  
 Платонович                                      радник

*Складено автором за:* ДАКО, ф. 205, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 208, оп. 1, спр. 1; ф. 209, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 211, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 17, арк. 1; ф. 212, оп. 1, спр. 4, арк. 1; спр. 15, арк. 1; ф. 214, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 3, арк. 1; ф. 217, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 218, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 221, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 3, арк. 1; ф. 223, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 22, арк. 1; ф. 226, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. 231, оп. 1, спр. 13, арк. 1; спр. 17, арк. 1; ф. 232, оп. 1, спр. 19, арк. 1; спр. 24, арк. 1; ф. 233, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 14, арк. 1; ф. 234, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 237, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 35, арк. 1; ф. 240, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 241, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 242, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. 243, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 244, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 247, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 250, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 251, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 252, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 253, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 5, арк. 1; ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 257, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 4, арк. 1; ф. 258, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 383, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 384, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ДАМО, ф. 424, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 425, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 1; ф. 426, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 1; спр. 4, арк. 1; ф. 427, оп. 1, спр. 1 а, арк. 1; спр. 38, арк. 1; 432, оп. 1, спр. 4, арк. 1; ф. 433, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 434, оп. 1, спр. 12, арк. 1; ф. 435, оп. 1, спр. 3, арк. 1; спр. 12, арк. 1; ф. 437, оп. 1, спр. 7, арк. 1; ф. 438, оп. 1, спр. 2, арк. 1; спр. 45, арк. 1; ф. 460, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 461, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 462, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 1; ф. 463, оп. 1, спр. 50, арк. 1; ф. 464, оп. 2, спр. 11, арк. 1; Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів. Т. 1. Фонди до 1917 року / Упорядники: Т. В. Базишена, О. К. Жук, Л. В. Равська, Т. В. Чвань, Ю. В. Чорна. Кіровоград : Державний комітет архівів України, Державний архів Кіровоградської області, 2005. С. 92–102, 117–118; Памятная книжка (Адрес–Календарь) Херсонской губернии на 1912 год. Издана Херсонским Губернским Правлением. Херсон : Тип–фія Херсонского Губернского Правления, 1912. С. 165; Памятная книжка Херсонской губернии на 1911 год. Составлена Херсонским Губернским Правлением. Под редакцией Советника Губ. Прав. А. А. Золотарева. Первая часть. Херсон : Тип–фія Херсонского Губернского Правления, 1911. С. 166–167; Памятная книжка Херсонской губернии на 1913 год. Издание Херсонского Губернского Статистического Комитета. Херсон : Губернская Тип–фія, 1913. С. 361–362; Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 год. Издание Херсонского Губернского Статистического Комитета. Херсон : Губернская Тип–фія, 1914. С. 331–332; *Рукавицын И. А.* Нотариат конца XIX – начала XX века. Киев : Книга–плюс, 2013. С. 122, 124–126, 128–130.

**ДОДАТОК А 4**  
**НОТАРІАТ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ**

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Стан або чин нотаріуса	Роки діяльності на посаді	Місце знаходження контори
----------	--------------------------------	------------------------------	------------------------------	------------------------------

**СТАРШІ НОТАРІУСИ ТА ЇХ ПОМІЧНИКИ**

1.	<b>Мардарьєв Михайло Семенович</b> – старший нотаріус	колезький радник	1875	м. Катеринослав
2.	<b>Єгоров Олександр Іванович</b> – старший нотаріус	титулярний радник	1889–1895	м. Катеринослав
3.	<b>Соколовський Юліан Адамович</b> – старший нотаріус	статський радник	1899–1900	м. Катеринослав
4.	<b>Кондренко Дмитро Єгорович</b> – помічник Ю. Соколовського		1899–1900	м. Катеринослав
5.	<b>Лензик Едуард Петрович</b> – старший нотаріус	титулярний радник	1901	м. Катеринослав
6.	<b>Кондренко Дмитро Єгорович</b> – помічник Е. Лензика	колезький секретар	1901	м. Катеринослав
7.	<b>Чумаков Олександр Назарович</b> – старший нотаріус	колезький радник; з 1914 р. – статський радник	1910–1914	м. Катеринослав
8.	<b>Узунов Емілій Іванович</b> – помічник О. Чумакова	особа без чину	1910–1912	м. Катеринослав

## Продовження додатка А 4

9.	<b>Войтович Павло Антонович</b> – помічник О. Чумакова	титулярний радник	1912	м. Катеринослав
10.	<b>Федоров Петро Васильович</b> – старший нотаріус	титулярний радник	1915–1917	м. Катеринослав, Двірцева площа, 7
11.	<b>Ізмайлов Федір Федорович</b> – помічник П. Федорова	губернський секретар	1915–1916	м. Катеринослав, Соборна площа, 6
12.	<b>Видюк Кирило Йосипович</b> – помічник П. Федорова		1915–1917	м. Катеринослав, вул. Гоголівська, 15
13.	<b>Філонов Митрофан Іванович</b> – помічник П. Федорова	губернський секретар; з 1917 р. – колезький реєстратор	1915–1917	м. Катеринослав, вул. Колодязна, 8; з 1917 р. – вул. Наносна, 6
14.	<b>Саввон Аркадій Наумович</b> – помічник П. Федорова	губернський секретар	1917	м. Катеринослав, вул. Новодворянська, 25

## МОЛОДШІ НОТАРІУСИ МІСТА КАТЕРИНОСЛАВ

1.	Мардарьев Михайло Семенович	статський радник	1889	м. Катеринослав
2.	Ольшевський Микола Фердинандович	титулярний радник	1889–1898	м. Катеринослав
3.	Валенкамп Фрідріх Єгорович	міщанин	1889	м. Катеринослав
4.	Мордовський Павло Ігнатович	колезький секретар	1899–1900	м. Катеринослав
5.	Маньковський Олексій Іванович	статський радник	1899–1911	м. Катеринослав

## Продовження додатка А 4

6.	Штейн Ізраїль Волькович	купецький син	1889–1911	м. Катеринослав
7.	Ольшевський Олександр Миколайович	колезький реєстратор	1899–1911	м. Катеринослав
8.	Михайлов Михайло Андріанович	відставний штабс- капітан; з 1917 р. – призначений на військову службу	1899–1917	м. Катеринослав, вул. Тиха, власний будинок; з 1917 р. – Проспект, буд. Вебера
9.	Сперанський Федір Іванович	колезький секретар	1899–1917	м. Катеринослав, Проспект, 13
10.	Тумановський Анатолій Лукич	дійсний статський радник	1910–1917	м. Катеринослав, вул. Новодворянська, власний буд., 13; з 1917 р. – Проспект, буд. Тарнопольського
11.	Кучинський Іван Іванович	статський радник	1915–1917	м. Катеринослав, Проспект; з 1917 р. – вул. Семінарська, 14
12.	Бичихін Сергій Сергійович	статський радник	1915–1917	м. Катеринослав, вул. Двірцева, власний будинок; з 1917 р. – вул. Потьомкінська, 19
13.	Карпов Микола Порфирійович	статський радник	1915–1917	м. Катеринослав, вул. Жуковського, буд. Петровецького



**Продовження додатка А 4**

14.	Снігір'єв Сергій Михайлович	колезький радник	1915–1917	м. Катеринослав, вул. Нагорна, 3
15.	Чумаков Олександр Назарович		1917	м. Катеринослав, Прспект, буд. Розенберга, 2
16.	Войтович Павло Антонович		1917	м. Катеринослав, вул. Новодворянська, 35

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬКОГО ПОВІТУ  
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬК**

17.	Козьма Яків Гаврилович	губернський секретар	1889	м. Верхньодніпровськ
18.	Губін Антон Давидович	особа без чину	1899–1900	м. Верхньодніпровськ
19.	Децко Вікентій Станіславович	відставний капітан	1910–1917	м. Верхньодніпровськ
20.	Дербушев Микола Костянтинович		1911–1912	м. Верхньодніпровськ
21.	Трублаєвич Митрофан Антонович	колезький радник	1915–1917	м. Верхньодніпровськ

**С. СОФІЇВКА**

22.	Цемнолонський Ричард Людвігович	колезький секретар	1915	с. Софіївка
23.	Кармазин Петро Іванович	губернський секретар	1916–1917	с. Софіївка

**С. ЛИХІВКА**

24.	Пигулевський Олександр	дворянин	1916–1917	с. Лихівка
-----	---------------------------	----------	-----------	------------

**С. САКСАГАН**

- |     |                          |      |  |      |             |
|-----|--------------------------|------|--|------|-------------|
| 25. | Альфавецький<br>Іванович | Яків |  | 1917 | с. Саксаган |
|-----|--------------------------|------|--|------|-------------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ НОВОМОСКОВСЬКОГО ПОВІТУ  
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. НОВОМОСКОВСЬК**

- |     |                                   |           |                     |           |                  |
|-----|-----------------------------------|-----------|---------------------|-----------|------------------|
| 26. | Мошкевич<br>Маркович              | Володимир | купецький<br>син    | 1889–1917 | м. Новомосковськ |
| 27. | Мордовський<br>Олександр Павлович |           | дворянин            | 1910–1912 | м. Новомосковськ |
| 28. | Писаревський<br>Степанович        | Микола    | колезький<br>асесор | 1915–1917 | м. Новомосковськ |

**М. ПЕТРОВЕРІВКА**

- |     |                        |          |  |           |                 |
|-----|------------------------|----------|--|-----------|-----------------|
| 29. | Пелипенко<br>Авдійович | Григорій |  | 1915–1917 | м. Петроверівка |
|-----|------------------------|----------|--|-----------|-----------------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ПАВЛОГРАДСЬКОГО ПОВІТУ  
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ПАВЛОГРАД**

- |     |                          |          |                                     |           |              |
|-----|--------------------------|----------|-------------------------------------|-----------|--------------|
| 30. | Волянський<br>Вікторович | Іван     | губернський<br>секретар             | 1889      | м. Павлоград |
| 31. | Спиридонов<br>Петрович   | Іван     | міщанин                             | 1889–1901 | м. Павлоград |
| 32. | Щабельський<br>Львович   | Григорій | особа без<br>чину                   | 1899–1901 | м. Павлоград |
| 33. | Чентуков<br>Трифонович   | Аким     | спадковий<br>почесний<br>громадянин | 1910–1917 | м. Павлоград |

**Продовження додатка А 4**

- |     |                        |        |  |           |              |
|-----|------------------------|--------|--|-----------|--------------|
| 34. | Гєбда<br>Олександрович | Микола |  | 1910–1911 | м. Павлоград |
| 35. | Гєбда<br>Степанович    | Карл   |  | 1912–1917 | м. Павлоград |

**ПОС. СИНЕЛЬНИКОВЕ**

- |     |                     |        |          |           |                   |
|-----|---------------------|--------|----------|-----------|-------------------|
| 36. | Шваб<br>Миколайович | Микола | дворянин | 1910–1917 | пос. Синельникове |
|-----|---------------------|--------|----------|-----------|-------------------|

**ПОС. ЛОЗОВА**

- |     |                      |         |          |           |             |
|-----|----------------------|---------|----------|-----------|-------------|
| 37. | Карбоньєр<br>Львович | Георгій | дворянин | 1910–1917 | пос. Лозова |
|-----|----------------------|---------|----------|-----------|-------------|

**М. ПЕТРОПАВЛІВКА**

- |     |  |  |  |           |                  |
|-----|--|--|--|-----------|------------------|
| 38. | Борисовський<br>Володимир<br>Владиславович |  |  | 1915–1917 | м. Петропавлівка |
|-----|--|--|--|-----------|------------------|

**С. СЛАВГОРОД**

- |     |                         |        |                       |           |              |
|-----|-------------------------|--------|-----------------------|-----------|--------------|
| 39. | Абрамович<br>Степанович | Іван   | колезький<br>секретар | 1915      | с. Славгород |
| 40. | Стоянов<br>Михайлович   | Дмитро | колезький<br>секретар | 1916–1917 | с. Славгород |

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО ПОВІТУ  
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ****М. ОЛЕКСАНДРІВСЬК**

- |     |   |  |                         |           |                   |
|-----|---|--|-------------------------|-----------|-------------------|
| 41. | Ольшевський<br>Олександр<br>Миколайович |  | колезький<br>реєстратор | 1889–1898 | м. Олександрівськ |
| 42. | Плакса Петро<br>Павлович                |  | дворянин                | 1889–1901 | м. Олександрівськ |

**Продовження додатка А 4**

43.	Ланшин Олексій Аполлонович	колезький секретар; з 1910 р. – колезький радник	1899–1917	м. Олександрівськ
44.	Орнатський Віталій Васильович	статський радник	1910–1912	м. Олександрівськ
45.	Белоцетов Сергій Олександрович	колезький секретар	1910–1917	м. Олександрівськ
46.	Ольшанський Валентин Григорович		1912	м. Олександрівськ
47.	Чижевський Іван Олександрович		1915–1917	м. Олександрівськ

**С. ГУЛЯЙПОЛЕ**

48.	Марченко Макар Ігнатович	міщанин	1899–1901	с. Гуляйполе
49.	Ольшанський Валерій Григорович	колезький секретар	1910–1917	с. Гуляйполе

**С. ПОЛОГИ**

50.	Пересветов Микола Миколайович	губернський секретар	1915–1917	с. Пологи
-----	----------------------------------	-------------------------	-----------	-----------

**С. ПОКРОВСЬКЕ**

51.	Фон-Отто Борис Вітольдович	колезький секретар	1915–1917	с. Покровське
-----	-------------------------------	-----------------------	-----------	---------------

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ПОВІТУ  
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. НІКОПОЛЬ**

52.	Мазанков Іван Іванович	губернський секретар	1889–1912	м. Нікополь
-----	---------------------------	-------------------------	-----------	-------------

**Продовження додатка А 4**

53.	Мордовський Павло Павлович	дворянин, губернський секретар	1910–1912	м. Нікополь
54.	Войтович Павло Антонович	титулярний радник	1915–1917	м. Нікополь
55.	Мазанков Геннадій Іванович		1915–1917	м. Нікополь
56.	Абрамович Іван Степанович		1916–1917	м. Нікополь

**С. КАМ'ЯНСЬКЕ**

57.	Крюков Михайло Васильович	губернський секретар; з 1915 р. – колезький секретар	1910–1917	с. Кам'янське
-----	---------------------------	--	-----------	---------------

**С. ТОМАКІВКА**

58.	Соколик Костянтин Олександрович		1911–1917	с. Томаківка
59.	Абрамович Іван Степанович		1916	с. Томаківка

*Складено автором за:* Адрес–календарь Екатеринославской губернии на 1910 год. Издание Екатеринославского Губернского Статистического Комитета / Под ред. Г. Д. Рогдакова. Екатеринослав : Типо–Литография Губернского Правления, 1910. С. 134, 138–139; Адрес–календарь и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год. Екатеринослав : Тип–фия Губернского Правления, 1912. С. 19, 65, 74, 101, 121, 129; Державний архів Дніпропетровської області : путівник : у 2 т. Т. 1. Дніпро : ЛІРА, 2016. С. 31; Екатеринославская губерния. Выпуск первый. Памятная книжка и Адрес–календарь на 1900 г. Издание Екатеринославского Губернского Статистического Комитета, под ред. секретаря Комитета Я. Г. Гололобова. Отд. III. Екатеринослав : Типо–Литография Губернского Правления, 1899. С. 32; Екатеринославская губерния. Выпуск второй. Памятная книжка и Адрес–календарь на 1901 г. Издание Екатеринославского Губернского Статистического Комитета, под ред. секретаря Комитета Я. Г. Гололобова. Отд. III. Екатеринослав : Типо–Литография Губернского Правления, 1900. С. 31; Екатеринославский адрес–календарь. 1915 год. Издание губернской типографии. Екатеринослав : Губернская тип–фия, 1915. С. 191, 260, 289, 352, 406, 430; Екатеринославский адрес–календарь. 1916 год.

Екатеринослав : Губернская тип-фия, 1916. С. 191, 264, 287, 339, 384, 403; Екатеринославский адрес-календарь. 1917 год. Екатеринослав : Губернская тип-фия, 1917. С. 132, 219, 241, 293, 333, 349; Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1875 год. Составлена Екатеринославским Губернским Статистическим Комитетом. Екатеринослав : В тип-фии Губернского Правления, 1875. С. 18; Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1911 г. Издание Губернского Статистического Комитета. Екатеринослав : Типо-литография Губернского Правления, 1911. С. 58, 60, 99, 112, 142, 168, 178; Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год. Составил Николай Серапионович Быстрицкий, секретарь Екатеринославского Губернского Статистического Комитета. Екатеринослав : Тип-фия Губернского Правления, 1889. С. 518, 538, 556, 563, 583, 590; Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1895 год. Издание Екатеринославского Губернского Статистического Комитета, под редакцией Я. Г. Гололобова. Екатеринослав : Типо-литография Губернского Правления, 1894. С. 246; *Рукавицын И. А.* Нотариат конца XIX – начала XX века. Киев : Книга-плюс, 2013. С. 122, 124–131.

**ДОДАТОК А 5**  
**НОТАРІАТ СІМФЕРОПОЛЬСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ**

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Стан або чин нотаріуса	Роки діяльності на посаді	Місце знаходження контори
----------	--------------------------------	---------------------------	---------------------------------	------------------------------

**СТАРШІ НОТАРІУСИ ТА ЇХ ПОМІЧНИКИ**

1.	<b>Березанський Павлович</b> – нотаріус	<b>Дмитро</b> старший радник; з 1914 р. – колезький асесор	1913–1914	м. Сімферополь
2.	<b>Налбандов Микитович</b> – помічник Д. Березанського	<b>Сергій</b> колезький асесор	1913	м. Сімферополь
3.	<b>Шалованов Михайлович</b> – помічник Д. Березанського	<b>Георгій</b> губернський секретар	1913	м. Сімферополь

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ СІМФЕРОПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ  
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. СІМФЕРОПОЛЬ**

1.	<b>Перовський Львович</b>	<b>Микола</b> колезький секретар	1910–1913	м. Сімферополь, вул. Пушкінська
2.	<b>Голенищев-Кутузов Микола Ілліч</b>	<b>полковник</b>	1913–1917	м. Сімферополь
3.	<b>Зайцев Мартин Григорович</b>	<b>спадковий почесний громадянин</b>	1913–1917	м. Сімферополь
4.	<b>Мурзаєв Аведикович</b>	<b>Мануїл</b> статський радник	1913–1917	м. Сімферополь
5.	<b>Березанський Павлович</b>	<b>Дмитро</b> колезький асесор	1917	м. Сімферополь
6.	<b>Виноградський Андрійович</b>	<b>Борис</b> дворянин	1917	м. Сімферополь

**Продовження додатка А 5****М. БАХЧИСАРАЙ**

- |    |                            |         |           |               |
|----|----------------------------|---------|-----------|---------------|
| 7. | Марков Арон<br>Соломонович | міщанин | 1913–1917 | м. Бахчисарай |
|----|----------------------------|---------|-----------|---------------|

**М. КАРАСУБАЗАР**

- |    |                             |               |      |                |
|----|-----------------------------|---------------|------|----------------|
| 8. | Бенклієв Лук'ян<br>Карпович | купецький син | 1913 | м. Карасубазар |
|----|-----------------------------|---------------|------|----------------|

**С. НОВО-ВАСИЛІВКА**

- |    |                        |          |      |                   |
|----|------------------------|----------|------|-------------------|
| 9. | Рабинович<br>Абрамович | Григорій | 1913 | с. Ново-Василівка |
|----|------------------------|----------|------|-------------------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ СЕВАСТОПОЛЬСЬКОГО ГРАДОНАЧАЛЬСТВА****М. СЕВАСТОПОЛЬ**

- |     |                          |                              |           |                |
|-----|--------------------------|------------------------------|-----------|----------------|
| 10. | Каракаш Олексій Іванович | особа без чину               | 1913      | м. Севастополь |
| 11. | Більченко Сергій Якович  | відставний<br>штабс-ротмістр | 1913–1917 | м. Севастополь |
| 12. | Налбандов<br>Микитович   | Сергій                       | 1917      | м. Севастополь |

**М. БАЛАКЛАВА**

- |     |                       |          |      |              |
|-----|-----------------------|----------|------|--------------|
| 13. | Стенков<br>Мойсейович | Афанасій | 1917 | м. Балаклава |
|-----|-----------------------|----------|------|--------------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ЯЛТИНСЬКОГО ПОВІТУ  
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ****М. ЯЛТА**

- |     |                             |                                      |                   |         |
|-----|-----------------------------|--------------------------------------|-------------------|---------|
| 14. | Панфілов І. Н.              |                                      | 1873              | м. Ялта |
| 15. | Фролов-Багрєєв<br>Федорович | Олексій<br>колезький<br>асесор       | 1890–1920         | м. Ялта |
| 16. | Вахтін<br>Миколайович       | Микола<br>закінчив<br>юридичних наук | курс<br>1907–1919 | м. Ялта |



## Продовження додатка А 5

**М. АЛУПКА**

- |     |                              |      |  |           |           |
|-----|------------------------------|------|--|-----------|-----------|
| 17. | Радлинський<br>Костянтинович | Адам |  | 1913      | м. Алупка |
| 18. | Бобрикін М. М.               |      |  | 1916–1918 | м. Алупка |

**М. АЛУШТА**

- |     |                              |         |                                |           |           |
|-----|------------------------------|---------|--------------------------------|-----------|-----------|
| 19. | Вознесенський<br>Євтихійович | Євтихій | з 1913 р. –<br>дійсний студент | 1911–1919 | м. Алушта |
|-----|------------------------------|---------|--------------------------------|-----------|-----------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ФЕОДОСІЙСЬКОГО ПОВІТУ  
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ФЕОДОСІЯ**

- |     |                         |          |                                     |           |             |
|-----|-------------------------|----------|-------------------------------------|-----------|-------------|
| 20. | Пампулов<br>Самойлович  | Веніамін |                                     | 1913–1917 | м. Феодосія |
| 21. | Богданіан<br>Богданович | Микола   | відставний<br>статський<br>секретар | 1913–1917 | м. Феодосія |
| 22. | Демерджи<br>Іванович    | Аристид  |                                     | 1913–1917 | м. Феодосія |

**М. СТАРИЙ КРИМ**

- |     |                     |         |                |           |                |
|-----|---------------------|---------|----------------|-----------|----------------|
| 23. | Попович<br>Маркович | Михайло | особа без чину | 1913–1917 | м. Старий Крим |
|-----|---------------------|---------|----------------|-----------|----------------|

**М. СУДАК**

- |     |                        |  |  |      |          |
|-----|------------------------|--|--|------|----------|
| 24. | Вакансія               |  |  | 1913 | м. Судак |
| 25. | Вейс Роберт Михайлович |  |  | 1917 | м. Судак |

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ПЕРЕКОПСЬКОГО ПОВІТУ  
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ПЕРЕКОП**

- |     |                       |         |                         |      |            |
|-----|-----------------------|---------|-------------------------|------|------------|
| 26. | Булгаков<br>Федорович | Зиновій | губернський<br>секретар | 1913 | м. Перекоп |
|-----|-----------------------|---------|-------------------------|------|------------|

**М. АРМЯНСЬКИЙ БАЗАР**

- |     |                          |         |  |      |                        |
|-----|--------------------------|---------|--|------|------------------------|
| 27. | Котелев<br>Олександрович | Віталій |  | 1917 | м. Армянський<br>Базар |
|-----|--------------------------|---------|--|------|------------------------|

**СЕЛ. ДЖАНКОЙ**

- |     |                            |        |                     |           |              |
|-----|----------------------------|--------|---------------------|-----------|--------------|
| 28. | Главінський<br>Миколайович | Василь | надвірний<br>радник | 1913–1917 | сел. Джанкой |
|-----|----------------------------|--------|---------------------|-----------|--------------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ЄВПАТОРІЙСЬКОГО ПОВІТУ  
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ЄВПАТОРІЯ**

- |     |                         |        |                             |           |              |
|-----|-------------------------|--------|-----------------------------|-----------|--------------|
| 29. | Коптев Іван Олексійович |        | дворянин                    | 1913–1917 | м. Євпаторія |
| 30. | Касторський<br>Іванович | Микола | канцелярський<br>службовець | 1913–1920 | м. Євпаторія |

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ  
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. МЕЛІТОПОЛЬ**

- |     |                          |           |                     |           |               |
|-----|--------------------------|-----------|---------------------|-----------|---------------|
| 31. | Мілеант<br>Георгійович   | Федір     | особа без чину      | 1913–1917 | м. Мелітополь |
| 32. | Стеблянський<br>Іванович | Костянтин |                     | 1913–1917 | м. Мелітополь |
| 33. | Краянський<br>Едуардович | Олександр | колезький<br>асесор | 1913–1917 | м. Мелітополь |

## Продовження додатка А 5

**М. ОРЕХІВ**

- |     |                             |        |                         |      |           |
|-----|-----------------------------|--------|-------------------------|------|-----------|
| 34. | Францкевич<br>Олександрович | Едмунд | колезький<br>реєстратор | 1913 | м. Орехів |
| 35. | Герцов<br>Олександрович     | Сергій | колезький<br>реєстратор | 1913 | м. Орехів |
| 36. | Крижанівський<br>Дмитрович  | Борис  |                         | 1917 | м. Орехів |
| 37. | Петрунькин<br>Георгійович   | Микола |                         | 1917 | м. Орехів |

**М. ГЕНІЧЕСЬК**

- |     |                            |        |  |      |              |
|-----|----------------------------|--------|--|------|--------------|
| 38. | Говоров<br>Миколайович     | Микола |  | 1917 | м. Генічеськ |
| 39. | Нікольський<br>Миколайович | Микола |  | 1917 | м. Генічеськ |

**С. МИХАЙЛІВКА**

- |     |                                |        |  |           |               |
|-----|--------------------------------|--------|--|-----------|---------------|
| 40. | Лаврентіївський<br>Філософович | Сергій |  | 1913–1917 | с. Михайлівка |
|-----|--------------------------------|--------|--|-----------|---------------|

**С. ВЕЛИКА ЛЕПЕТИХА**

- |     |                           |        |                |       |           |                       |
|-----|---------------------------|--------|----------------|-------|-----------|-----------------------|
| 41. | Терлецький<br>Георгійович | Микола | син<br>офіцера | обер- | 1913–1917 | с. Велика<br>Лепетиха |
|-----|---------------------------|--------|----------------|-------|-----------|-----------------------|

**С. КАМ'ЯНКА**

- |     |                            |      |                      |  |           |             |
|-----|----------------------------|------|----------------------|--|-----------|-------------|
| 42. | Колоколов<br>Костянтинівич | Іван | титулярний<br>радник |  | 1913–1917 | с. Кам'янка |
|-----|----------------------------|------|----------------------|--|-----------|-------------|

**С. ВЕЛИКИЙ ТОКМАК**

- |     |                        |        |  |  |           |                      |
|-----|------------------------|--------|--|--|-----------|----------------------|
| 43. | Міхєєнко<br>Кир'янович | Микита |  |  | 1913–1917 | с. Великий<br>Токмак |
|-----|------------------------|--------|--|--|-----------|----------------------|

**С. ПРИШИБ**

- |     |                        |         |  |      |           |
|-----|------------------------|---------|--|------|-----------|
| 44. | Драгайцев<br>Дмитрович | Никифор |  | 1917 | с. Пришиб |
|-----|------------------------|---------|--|------|-----------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ БЕРДЯНСЬКОГО ПОВІТУ  
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. БЕРДЯНСЬК**

- |     |                           |        |                       |      |              |
|-----|---------------------------|--------|-----------------------|------|--------------|
| 45. | Унковський<br>Іванович    | Віктор | колезький<br>секретар | 1913 | м. Бердянськ |
| 46. | Ольшанський<br>Григорович | Віктор | особа без чину        | 1913 | м. Бердянськ |

**М. НОГАЙСЬК**

- |     |                        |        |  |      |             |
|-----|------------------------|--------|--|------|-------------|
| 47. | Ларіонов<br>Петрович   | Василь |  | 1913 | м. Ногайськ |
| 48. | Шостак Євген Ігнатович |        |  | 1917 | м. Ногайськ |

**С. АНДРІЇВКА**

- |     |                       |       |  |      |              |
|-----|-----------------------|-------|--|------|--------------|
| 49. | Халаджев<br>Мінайович | Семен |  | 1913 | с. Андріївка |
| 50. | Давидов Г. М.         |       |  | 1917 | с. Андріївка |

**С. НОВО-ВАСИЛІВКА**

- |     |                        |          |  |      |                   |
|-----|------------------------|----------|--|------|-------------------|
| 51. | Рабинович<br>Абрамович | Григорій |  | 1917 | с. Ново-Василівка |
|-----|------------------------|----------|--|------|-------------------|

**С. ЧЕРНІГІВКА**

- |     |                          |        |  |      |               |
|-----|--------------------------|--------|--|------|---------------|
| 52. | Кругченський<br>Іванович | Леонід |  | 1917 | с. Чернігівка |
|-----|--------------------------|--------|--|------|---------------|

## МОЛОДШІ НОТАРІУСИ КЕРЧ–СІКАЛЬСЬКОГО ГРАДОНАЧАЛЬСТВА

## М. КЕРЧ

53.	Виноградський Андрійович	Борис	особа без чину	1911–1913	м. Керч
54.	Фельдштейн Вікторович	Фадей	спадковий почесний громадянин	1913–1917	м. Керч
55.	Багенський Францович	Михайло	відставний поручик	1913–1917	м. Керч
56.	Перепьолкін Іванович	Григорій		1917	м. Керч

*Складено автором за:* ДАХО, ф. 79, оп. 1, спр. 278, арк. 50; Адрес–календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год. Издание Таврического Губернского Правления. Симферополь : Таврическая губернская тип–фія, 1913. С. 22, 25–27; Державний архів в Автономній Республіці Крим: Анотований реєстр описів. Т. 1. Фонди дорадянського періоду. Сімферополь : АнтикВА, 2007. С. 250, 253–254, 259, 265, 267, 269, 285; *Рукавицын И. А.* Нотариат конца XIX – начала XX века. Киев : Книга–плюс, 2013. С. 123–132.

**ДОДАТОК А 6**  
**НОТАРІАТ КИШИНІВСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ**

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Стан або чин нотаріуса	Роки діяльності на посаді	Місце знаходження контори
<b>СТАРШІ НОТАРІУСИ ТА ЇХ ПОМІЧНИКИ</b>				
1.	<b>Молчанов Євген Федорович</b> – старший нотаріус	колезький асесор	1912–1916	м. Кишинів, готель «Національ»; з 1916 р. – вул. Пирогова, 40
2.	<b>Соколов Георгій Миколайович</b> – помічник Є. Молчанова	колезький секретар	1912–1916	м. Кишинів, вул. Килійська, 19
3.	<b>Федоров Іванович</b> – помічник Є. Молчанова	титулярний радник; з 1916 р. – колезький асесор	1912–1916	м. Кишинів, вул. Подольська, 13; з 1916 р. – вул. Федорівська, 13

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ МІСТА КИШИНІВ**

1.	Горе Г. С.		1903	м. Кишинів, вул. Михайлівська, буд. Шліюмовича
2.	Кобієв Миколайович	Ілля відставний штабс-ротмістр	1903–1916	м. Кишинів, вул. Пушкінська, буд. Шварцмана; з 1916 р. – Фонтанний пров., 2 (власна квартира)
3.	Писаржевський В. Д.		1903	м. Кишинів, на розі Гостинної і Пушкінської вул.
4.	Залевський Петрович	Петро	1903	м. Кишинів, вул. Пушкінська, буд. Дончева
5.	Александров М. М.		1903	м. Кишинів, вул. Гостинна, 127

**Продовження додатка А 6**

- |     |                           |              |                              |           |  |
|-----|---------------------------|--------------|------------------------------|-----------|--|
| 6.  | Стражеско<br>Єгорович     | Василь       | дворянин                     | 1903–1916 | м. Кишинів,<br>вул. Синодинівська, Пасаж<br>(будинок міського<br>управління) |
| 7.  | Болотін<br>Євсійович      | Михайло      | колезький<br>радник          | 1912–1916 | м. Кишинів, вул. Шмідта,<br>буд. Лондонського готелю                         |
| 8.  | Ботезат                   | Микола Ілліч | колезький<br>радник          | 1912–1916 | м. Кишинів,<br>вул. Синодинівська, поруч з<br>Пассажем                       |
| 9.  | Швамберг<br>Вільгельмович | Карл         | син<br>надвірного<br>радника | 1912–1916 | м. Кишинів,<br>вул. Михайлівська,<br>буд. готелю «Франція»                   |
| 10. | Бартлеманов<br>Федорович  | Іван         | надвірний<br>радник          | 1912–1916 | м. Кишинів,<br>вул. Синодинівська,<br>буд. Поляка                            |

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ КИШИНІВСЬКОГО ПОВІТУ  
БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ГАНЧЕШТИ**

- |     |  |           |          |           |             |
|-----|--|-----------|----------|-----------|-------------|
| 11. | Залевський<br>Петрович-<br>Сигизмундович | Станіслав | дворянин | 1912–1916 | м. Ганчешти |
|-----|--|-----------|----------|-----------|-------------|

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ АККЕРМАНСЬКОГО ПОВІТУ  
БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. АККЕРМАН**

- |     |                                     |        |                             |           |             |
|-----|-------------------------------------|--------|-----------------------------|-----------|-------------|
| 12. | Ковалевський<br>Олексій Олексійович |        | відставний<br>поручик       | 1912–1917 | м. Аккерман |
| 13. | Велизарій<br>Федорович              | Дмитро | штабс-<br>капітан<br>запасу | 1912–1917 | м. Аккерман |

## Продовження додатка А 6

**С. ТАРУТИНЕ**

14. Кауфман Владислав-колезький секретар 1912–1916 с. Тарутине  
Артур Францович

**М. БАЙРАМЧА**

15. Румич Іван відставний 1916 м. Байрамча  
Андрійович канцелярський  
службовець

**СЕЛ. ШАБО**

16. Скальський Микола дворянин 1912–1917 с. Шабо  
Миколайович
17. Вакансія 1916 с. Шабо

**С. ВОЛОНТИРІВКА**

18. Теут Костянтин статський радник 1912–1913 с. Волонтирівка  
Феодосійович
19. Любимов Анатолій відставний ротмістр 1916 с. Волонтирівка  
Григорович

**С. ТАТАРБУНАРИ**

20. Дьяченко Йосиф титулярний радник 1912–1916 с. Татарбунари  
Андрійович

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ БЕНДЕРСЬКОГО ПОВІТУ  
БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. БЕНДЕРИ**

21. Матвеев Георгій міщанин 1912–1917 м. Бендери  
Гаврилович
22. Кононенко Олексій дворянин 1912–1917 м. Бендери  
Михайлович



## Продовження додатка А 6

**С. КОМРАТ**

23. Джіонат Володимир Іванович    губернський секретар    1912–1916    с. Комрат

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ БЕЛЬЦЬКОГО ПОВІТУ  
БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. БЕЛЬЦІ**

24. Миколаївський Олександр Васильович    губернський секретар    1912–1916    м. Бельці
25. Сорочан Костянтин Єгорович    відставний штабс-капітан запасу    1912–1916    м. Бельці

**М. ФАЛЕШТИ**

26. Дорошевський Євген Петрович    статський радник; з 1916 р. – відставний капітан    1912–1916    м. Фалешти

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ІЗМАЇЛЬСЬКОГО ПОВІТУ  
БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. ІЗМАЇЛ**

27. Аршавський Яків Леопольдович    1912–1917    м. Ізмаїл
28. Гафенко Олександр Миколайович    губернський секретар    1916–1917    м. Ізмаїл

**М. РЕНІ**

29. Марков Петро Трифонович    поселянин    1912–1917    м. Рені
30. Пангалос Михайло Єгорович    міщанин    1912–1917    м. Рені

## Продовження додатка А 6

## М. БОЛГРАД

- |     |                         |         |                      |           |            |
|-----|-------------------------|---------|----------------------|-----------|------------|
| 31. | Геєр<br>Готлибович      | Едуард  | відставний полковник | 1912–1913 | м. Болград |
| 32. | Шоманський<br>Йосипович | Іван    | дворянин             | 1912–1916 | м. Болград |
| 33. | Соколов<br>Миколайович  | Георгій | титулярний радник    | 1916      | м. Болград |

## М. КІЛІЯ

- |     |  |         |          |           |          |
|-----|--|---------|----------|-----------|----------|
| 34. | Шевченко<br>Ілліч                      | Михайло |          | 1912–1917 | м. Кілія |
| 35. | Снитовський<br>Костянтин<br>Іоакимович |         | дворянин | 1912–1917 | м. Кілія |

## М. КАГУЛ

- |     |   |  |                          |           |          |
|-----|---|--|--------------------------|-----------|----------|
| 36. | Климашевський<br>Олександр<br>Володимирович |  | відставний штабс-капітан | 1912–1916 | м. Кагул |
|-----|---|--|--------------------------|-----------|----------|

## М. ЛЕОВО

- |     |                                     |  |                    |           |          |
|-----|-------------------------------------|--|--------------------|-----------|----------|
| 37. | Александрович<br>Володимир Іванович |  | колезький секретар | 1912–1916 | м. Леово |
|-----|-------------------------------------|--|--------------------|-----------|----------|

## С. ТУЗЛИ

- |     |                     |      |  |           |          |
|-----|---------------------|------|--|-----------|----------|
| 38. | Русич<br>Андрійович | Іван |  | 1912–1913 | с. Тузли |
|-----|---------------------|------|--|-----------|----------|

МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ОРГІВСЬКОГО ПОВІТУ  
БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

## М. ОРГІВ

- |     |                       |       |          |           |           |
|-----|-----------------------|-------|----------|-----------|-----------|
| 39. | Хинкулов<br>Федорович | Федір | дворянин | 1912–1916 | м. Оргіїв |
|-----|-----------------------|-------|----------|-----------|-----------|

**Продовження додатка А 6**

40. Румич Наталій міщанин 1912–1916 м. Оргіїв  
 Андрійович

**М. ТУЗОР**

41. Сінкевич Леонід син надвірного 1912–1916 м. Тузор  
 Володимирович радника

**М. КРІУЛЯНИ**

42. Любимов Анатолій відставний штабс- 1912–1913 м. Кріуляни  
 Григорович ротмістр
43. Порай-Кузевський відставний ротмістр 1916 м. Кріуляни  
 Станіслав  
 Станіславович

**М. РЕЗИНИ**

44. Ширяєв Костянтин 1912–1916 м. Резини  
 Георгійович

**М. ТЕЛЕНЕШТИ**

45. Єгоров Єгор міщанин 1912–1916 м. Теленешти  
 Васильович

**МОЛОДШІ НОТАРІУСИ СОРОЦЬКОГО ПОВІТУ  
 БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**М. СОРОКИ**

46. Герценштейн колезький радник 1912–1913 м. Сороки  
 Олександр  
 Григорович
47. Чарнецький Вітольд штабс-капітан запасу 1912–1916 м. Сороки  
 Степанович
48. Герасимов колезький радник 1916 м. Сороки  
 Олександр  
 Григорович

## Продовження додатка А 6

## М. АТАКИ

49. Дойнов-Димитров мешканець м. Болград 1912–1916 м. Атаки  
 Михайло  
 Миколайович

МОЛОДШІ НОТАРІУСИ ХОТИНСЬКОГО ПОВІТУ  
 БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

## М. ХОТИН

50. Гайдай Іван селянин 1912–1916 м. Хотин  
 Трофимович
51. Генсіоровський селянин 1912–1916 м. Хотин  
 Микола Тарасович

## М. НОВОСЕЛИЦІ

52. Пузанов Павло дворянин 1912–1916 м. Новоселиці  
 Дмитрович

## М. БРИЧАНИ

53. Бакал Михайло купецький син 1912–1917 м. Бричани  
 Єгорович

*Складено автором за:* Адрес–календарь Бессарабской губернии на 1916 год. Издание Бессарабского Губернского Статистического Комитета под редакцией Н. Н. Бобровского. Год 34–й. Кишинев : Тип–фія Бессарабского Губернского Правления, 1916. С. 54, 98, 132–133, 149, 160, 175, 192, 202, 213, 226; Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник / Под ред. П. П. Крушевана. Москва : Издание газеты «Бессарабец», 1903. 520 с. URL: <http://oldchisinau.com/lib/bessarabia/bessarabia11.html> (дата звернення: 09.06.2018); Иллюстрированный адрес–календарь Бессарабской губернии на 1913 год. Издание Бессарабского губернского статистического комитета под редакцией Б. А. Топиро. Год 31–й. Кишинев : Тип–фія Бессарабского Губернского Правления, 1912. С. 67, 107, 150, 160, 171, 181, 193, 209–210; *Рукавицын И. А.* Нотариат конца XIX – начала XX века. Киев : Книга–плюс, 2013. С. 122, 124–127, 130, 132.

**ДОДАТОК Б**  
**КІЛЬКІСТЬ ВЧИНЕНИХ НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ**  
**НОТАРІУСАМИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ**

**ДОДАТОК Б 1**  
**КІЛЬКІСТЬ ВЧИНЕНИХ НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ НОТАРІУСАМИ**  
**ГУБЕРНСЬКИХ, ПОВІТОВИХ МІСТ, МІСТЕЧОК ТА СІЛ**  
**ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1869–1890 рр.**

Губернські та повітові міста				
№ з/п	Нотаріус	Губернське або повітове місто	Рік вчинення нотаріальних дій	Загальна кількість нотаріальних актів
1.	Юматов Василь	м. Одеса	1869	2081
2.	Гаврик Стефан Максимович	м. Херсон	1869	191
3.	Корбуль Іларіон Іванович	м. Херсон	1869	602
4.	Поржицький Іван Антонович	м. Миколаїв	1869	4736
5.	Чернявський Дмитро Іванович	м. Єлисаветград	1869	3954
6.	Зайдлер Ізраїль Ісаакович	м. Одеса	1870	776
7.	Фан-Юнг Липа	м. Херсон	1870	38
8.	Крижановський Федір Васильович	м. Херсон	1870	27
9.	Шимановський Микита Васильович	м. Одеса	1871	3114
10.	Галка Арон Якович	м. Одеса	1871	33
11.	Белін-Белінович Михайло Данилович	м. Миколаїв	1871	53
12.	Гладун Дмитро Трохимович	м. Одеса	1872	4916
13.	Половинський Василь Андрійович	м. Одеса	1872	93
14.	Сільвестрович Михайло Олександрович	м. Єлисаветград	1875	865
15.	Башняк Володимир Кирилович	м. Єлисаветград	1875	2927

## Продовження додатка Б 1

16.	Каверін Микола Петрович	м. Миколаїв	1876	2843
17.	Лутковський Григорій Володимирович	м. Олександрія	1876	2503
18.	Ринцький Лука Олексійович	м. Одеса	1877	1788
19.	Кузнецов Семен Кирилович	м. Миколаїв	1880	103
20.	Лемберг Арон Якович	м. Єлисаветград	1881	1763
21.	Прохно Сисой Йосипович	м. Херсон	1885	2105
<b>Містечки, селища та села</b>				
<b>№ з/п</b>	<b>Нотаріус</b>	<b>Містечко, селище або село</b>	<b>Рік вчинення нотаріальних дій</b>	<b>Загальна кількість нотаріальних актів</b>
22.	Лемберг Амшей Якович	м. Ананьїв Херсонської губернії	1869	78
23.	Корнієнко Антон Петрович	м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1869	105
24.	Шмаков Семен Михайлович	м. Вознесенськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1870	760
25.	Добровольський Іван Петрович	м. Вознесенськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1870	1574
26.	Слицький Григорій Семенович	м. Новогеоргіївськ Олександрійського повіту Херсонської губернії	1871	674
27.	Афанасьєв Федір Матвійович	м. Олешки Дніпровського повіту Таврійської губернії	1875	14
28.	Афанасьєв Федір Матвійович	м. Олешки Дніпровського повіту Таврійської губернії	1877	83
29.	Гіржев Микола Іванович	м. Новогеоргіївськ Олександрійського повіту Херсонської губернії	1877	124
30.	Ляховецький Давид Аврамович	м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1882	2191
31.	Ненайденко Василь Федорович	м. Берислав Херсонського повіту Херсонської губернії	1883	49

## Продовження додатка Б 1

32.	Хотинський Іван Петрович	м. Ольвіополь Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1883	894
33.	Поповський Авдій Олександрович	м. Новоукраїнка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1884	966
34.	Шевченко Володимир Григорович	м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1885	85
35.	Грязнов Євген Іванович	м. Кривий Ріг Херсонської губернії	1886	41
36.	Піотровський Лев Йосипович	м. Берислав Херсонського повіту Херсонської губернії	1888	18
37.	Вишневський Леонтій Балтазарович	м. Ольвіополь Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1888	33

*Складено та підраховано автором за: ДАДНО, ф. 553, оп. 1, спр. 1, арк. 1–12; ДАКО, ф. 209, оп. 1, спр. 1, арк. 1–265; ф. 212, оп. 1, спр. 4, арк. 1–56; ф. 214, оп. 1, спр. 1, арк. 1–105; ф. 217, оп. 1, спр. 1, арк. 1–54; ф. 218, оп. 1, спр. 1, арк. 1–198; ф. 221, оп. 1, спр. 1, арк. 1–224; ф. 223, оп. 1, спр. 1, арк. 1–50; ф. 231, оп. 1, спр. 13, арк. 1–30; ф. 232, оп. 1, спр. 19, арк. 1–50; ф. 237, оп. 1, спр. 1, арк. 1–147; ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 1–54; ДАМО, ф. 149, оп. 1, спр. 8, арк. 1–58; ф. 379, оп. 1, спр. 1, арк. 1–25; ф. 382, оп. 1, спр. 1, арк. 1–40; ф. 383, оп. 1, спр. 1, арк. 1–356; спр. 2, арк. 1–95; ф. 424, оп. 1, спр. 1, арк. 1–26; ф. 433, оп. 1, спр. 1, арк. 1–68; ф. 460, оп. 1, спр. 1, арк. 1–46; ф. 462, оп. 1, спр. 1, арк. 1–8; спр. 2, арк. 1–11; ДАОО, ф. 371, оп. 1, спр. 7, арк. 1–106; ф. 383, оп. 1, спр. 1, арк. 29; ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 1–52; ф. 402, оп. 1, спр. 24, арк. 1–43; ф. 408, оп. 1, спр. 1, арк. 18; ф. 411, оп. 1, спр. 1, арк. 62; ф. 413, оп. 1, спр. 1, арк. 1–32; ф. 426, оп. 1, спр. 1, арк. 1–61 зв.; ДАХО, ф. 31, оп. 1, спр. 38, арк. 1–300; ф. 32, оп. 1, спр. 1, арк. 1–19; ф. 34, оп. 1, спр. 2, арк. 1–13; ф. 36, оп. 1, спр. 1, арк. 1–18; ф. 59, оп. 1, спр. 1, арк. 1–98; ф. 61, оп. 1, спр. 2, арк. 1–47; ф. 69, оп. 1, спр. 2, арк. 1–15; ф. 74, оп. 1, спр. 1, арк. 1–10; спр. 4, арк. 1–100.*

**ДОДАТОК Б 2**  
**КІЛЬКІСТЬ ВЧИНЕНИХ НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ НОТАРІУСАМИ**  
**ГУБЕРНСЬКИХ, ПОВІТОВИХ МІСТ, МІСТЕЧОК ТА СІЛ**  
**ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1891–1903 рр.**

Губернські та повітові міста				
№ з/п	Нотаріус	Губернське або повітове місто	Рік вчинення нотаріальних дій	Загальна кількість нотаріальних актів
1.	Каверін Микола Петрович	м. Миколаїв	1891	2133
2.	Главацький Микола Іванович	м. Рівне	1893	1549
3.	Завадовський Йосип Іванович	м. Єлисаветград	1895	2314
4.	Гладун Дмитро Трохимович	м. Одеса	1896	2132
5.	Кузнецов Семен Кирилович	м. Миколаїв	1896	273
6.	Тимчинський Микола Феофанович	м. Херсон	1896	422
7.	Сильвестрович Михайло Онуфрійович	м. Одеса	1896	923
8.	Гаврик Стефан Максимович	м. Херсон	1896	381
9.	Подпалов Олександр Павлович	м. Херсон	1896	402
10.	Бартошинський Іван Францович	м. Миколаїв	1896	338
11.	Хайновський Онуфрій Йосипович	м. Одеса	1898	2481
12.	Главацький Микола Іванович	м. Олександрія	1898	528
13.	Корбуль Іларіон Іванович	м. Херсон	1899	142
14.	Давидов Євген Миколайович	м. Херсон	1899	138
15.	Тимчинський Микола Феофанович	м. Херсон	1900	229
16.	Штулькерц Володимир Ісаакович	м. Миколаїв	1901	776
17.	Гроза Людовік Олександрович	м. Херсон	1902	65
18.	Константинов Сергій Йосипович	м. Одеса	1903	46
19.	Бартошинський Іван Францович	м. Миколаїв	1903	263



## Продовження додатка Б 2

Містечки, селища та села				
№ з/п	Нотаріус	Містечко, селище або село	Рік вчинення нотаріальних дій	Загальна кількість нотаріальних актів
20.	Епштейн Яків Борисович	м. Вознесенськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1893	1004
21.	Томачинський Антон Натанович	м. Вознесенськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1893	956
22.	Калузький Ісаак Єфимович	м. Новоукраїнка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1893	514
23.	Тітов Тимофій Миколайович	м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1893	324
24.	Балков Василь Євтихійович	м. Олешки Дніпровського повіту Таврійської губернії	1896	55
25.	Мельник Василь Іванович	с. Березнегувате Херсонського повіту Херсонської губернії	1896	79
26.	Клечковський Діонісій Матвійович	м. Вознесенськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1896	1412
27.	Мімі Олексій Миколайович	с. Маяки Одеського повіту Херсонської губернії	1897	17
28.	Давидов Михайло Миколайович	м. Берислав Херсонського повіту Херсонської губернії	1899	132
29.	Калузький Іван Євгенович	с. Новоархангельськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1899	482
30.	Зубенко Пантелеймон Данилович	м. Кривий Ріг Херсонської губернії	1900	19
31.	Павлов Федір Іванович	м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1902	908
32.	Скрипник Яків Данилович	с. Курисове-Покровське Одеського повіту Херсонської губернії	1903	176
33.	Кирийчук Герасим Григорович	с. Березнегувате Херсонського повіту Херсонської губернії	1903	71
34.	Никитюк Михайло Михайлович	м. Братське Херсонського повіту Херсонської губернії	1904	782

*Складено та підраховано автором за:* ДАДНО, ф. 523, оп. 1, спр. 1, арк. 1–20; ДАКО, ф. 211, оп. 1, спр. 1, арк. 1–82; ф. 223, оп. 1, спр. 22, арк. 1–148; ф. 240, оп. 1, спр. 1, арк. 1–77; ф. 243, оп. 1, спр. 1, арк. 1–95; ф. 244, оп. 1, спр. 1, арк. 1–135; ф. 253, оп. 1, спр. 1, арк. 1–74; ф. 257, оп. 1, спр. 1, арк. 1–109; ДАМО, ф. 149, оп. 1, спр. 50, арк. 1–44; ф. 150, оп. 3, спр. 24, арк. 1–76; спр. 25, арк. 1–80; спр. 26, арк. 1–11; ф. 152, оп. 1, спр. 2, арк. 1–100; ф. 406, оп. 1, спр. 3, арк. 1–29; ф. 425, оп. 1, спр. 1, арк. 1–41; спр. 2, арк. 1–118; ф. 426, оп. 1, спр. 4, арк. 1–80; ф. 427, оп. 1, спр. 1 а, арк. 1–31; ф. 435, оп. 1, спр. 3, арк. 1–38; ДАОО, ф. 371, оп. 1, спр. 104, арк. 1–51; ф. 397, оп. 1, спр. 1, арк. 1–29; ф. 409, оп. 1, спр. 28, арк. 1–89; ф. 410, оп. 1, спр. 2, арк. 9; ф. 418, оп. 1, спр. 3, арк. 99; ф. 419, оп. 1, спр. 14, арк. 1–49; ДАХО, ф. 49, оп. 1, спр. 27, арк. 1–118; ф. 52, оп. 1, спр. 1, арк. 1–56 зв.; ф. 53, оп. 1, спр. 10, арк. 1–70; ф. 59, оп. 1, спр. 58, арк. 1–32; ф. 72, оп. 1, спр. 1, арк. 1–34; ф. 79, оп. 1, спр. 171, арк. 2 зв.–61 зв., 95–98 зв.

**ДОДАТОК Б 3**  
**КІЛЬКІСТЬ ВЧИНЕНИХ НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ НОТАРІУСАМИ**  
**ГУБЕРНСЬКИХ, ПОВІТОВИХ МІСТ, МІСТЕЧОК ТА СІЛ**  
**ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1904–1917 рр.**

Губернські та повітові міста				
№ з/п	Нотаріус	Губернське або повітове місто	Рік вчинення нотаріальних дій	Загальна кількість нотаріальних актів
1.	Домбровський Адам Іорданович	м. Одеса	1904	1458
2.	Гоф Степан Ісидорович	м. Одеса	1904	134
3.	Константинов Сергій Йосипович	м. Одеса	1904	96
4.	Ісаченко Лаврентій Лаврентійович	м. Миколаїв	1904	477
5.	Персицький Марк Борисович	м. Одеса	1906	2386
6.	Веселовський Костянтин Сергійович	м. Одеса	1907	73
7.	Россолімо Леонід Іванович	м. Одеса	1907	2006
8.	Кузнецов Семен Кирилович	м. Миколаїв	1907	255
9.	Широцький Петро Васильович	м. Херсон	1908	602
10.	Містюк Петро Лукич	м. Миколаїв	1911	8617
11.	Гурович Берман Самойлович	м. Одеса	1912	390
12.	Ісаченко Лаврентій Лаврентійович	м. Миколаїв	1913	1051
13.	Будковський Еразм Львович	м. Миколаїв	1913	1655
14.	Хлібкевич Михайло Миколайович	м. Херсон	1913	542
15.	Чарницький Степан Антонович	м. Херсон	1913	439
16.	Куликовський Юліан Петрович	м. Херсон	1913	151
17.	Красношарпа Степан Якович	м. Херсон	1914	267

## Продовження додатка Б 3

18.	Андрєєв Сергій Степанович	м. Одеса	1914	223
19.	Цветков Павло Васильович	м. Одеса	1914	6584
20.	Павлович Вітольд Іосафатович	м. Херсон	1915	168
21.	Берченко Василь Федорович	м. Одеса	1916	1882
22.	Давидов Євген Миколайович	м. Херсон	1917	174
23.	Соловйов Михайло Олексійович	м. Одеса	1917	66
24.	Сатінський Микола Олексійович	м. Одеса	1917	3857
25.	Ісаченко Микола Лаврентійович	м. Миколаїв	1917	4641
26.	Містюк Петро Лукич	м. Миколаїв	1917	374
<b>Містечки, селища та села</b>				
<b>№ з/п</b>	<b>Нотаріус</b>	<b>Містечко, селище або село</b>	<b>Рік вчинення нотаріальних дій</b>	<b>Загальна кількість нотаріальних актів</b>
27.	Жулаєвський Степан Андрійович	порт Скадовськ Дніпровського повіту Таврійської губернії	1904	26
28.	Тимофєєв Павло Михайлович	с. Ландау Одеського повіту Херсонської губернії	1904	59
29.	Клечковський Дмитро Миколайович	м. Вознесенськ Херсонського повіту Херсонської губернії	1904	2486
30.	Левицький Іван Антонович	м. Ольвіополь Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1904	2237
31.	Балков Василь Євтихійович	м. Олешки Дніпровського повіту Таврійської губернії	1905	71
32.	Данугінський Сергій Михайлович	с. Маяки Одеського повіту Херсонської губернії	1905	2
33.	Онкель Мориц Людвігович	м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1906	124

## Продовження додатка Б 3

34.	Жуковський Володимир Петрович	м. Новогеоргіївськ Олександрійського повіту Херсонської губернії	1907	793
35.	Карбан'єр Георгій Львович	с. Новоархангельськ Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1907	118
36.	Сулима Семен Григорович	порт Хорли Дніпровського повіту Таврійської губернії	1910	187
37.	Нікольський Микола Миколайович	м. Генічеськ Дніпровського повіту Таврійської губернії	1910	15
38.	Джалалов Василь Лазарович	м. Кривий Ріг Херсонської губернії	1912	198
39.	Александров Микола Петрович	с. Курисове- Покровське Одеського повіту Херсонської губернії	1912	420
40.	Кривицький Федір Йосипович	м. Вознесенськ Херсонського повіту Херсонської губернії	1912	3010
41.	Томашевський Василь Іонович	м. Ольвіополь Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1913	7121
42.	Добровольський Леонід Іванович	м. Вознесенськ Херсонського повіту Херсонської губернії	1913	1994
43.	Давидов Михайло Миколайович	м. Берислав Херсонського повіту Херсонської губернії	1913	151
44.	Одноволов Савелій Григорович	с. Чаплинка Дніпровського повіту Таврійської губернії	1913	655
41.	Попель Володимир Петрович	м. Каховка Дніпровського повіту Таврійської губернії	1913	97
45.	Єфімовський Микола Іванович	кол. Добре Херсонського повіту Херсонської губернії	1913	256
46.	Щигельський Антон Павлович	м. Новогеоргіївськ Олександрійського повіту Херсонської губернії	1913	1354
47.	Федоров Микола Миколайович	м. Кривий Ріг Херсонської губернії	1914	26
48.	Рапорт Іван Григорович	с. Ландау Одеського повіту Херсонської губернії	1914	102

## Продовження додатка Б 3

49.	Волков Михайло Васильович	с. Широке Херсонського повіту Херсонської губернії	1914	79
50.	Іванов Іван Петрович	м. Овідіополь Одеського повіту Херсонської губернії	1914	1690
51.	Никитюк Михайло Михайлович	м. Братське Херсонського повіту Херсонської губернії	1914	161
52.	Гаусман Микола Васильович	м. Казанка Херсонського повіту Херсонської губернії	1914	2014
53.	Прокопович Кирило Орестович	м. Олешки Дніпровського повіту Таврійської губернії	1914	458
54.	Синельник Феодор Акімович	м. Нова Одеса Херсонського повіту Херсонської губернії	1914	18
55.	Гусіков Олександр Михайлович	м. Голта Ананьївського повіту Херсонської губернії	1914	49
56.	Козак Володимир Онуфрійович	с. Широке Херсонського повіту Херсонської губернії	1915	290
57.	Пясецький Людвіг Адольфович	с. Привільне Херсонського повіту Херсонської губернії	1916	95

Складено та підраховано автором за: ДАДНО, ф. 501, оп. 1, спр. 2, арк. 1–74; ф. 560, оп. 1, спр. 1, арк. 1–10; ДАКО, ф. 241, оп. 1, спр. 1, арк. 1–28; ф. 247, оп. 1, спр. 1, арк. 1–32; ф. 251, оп. 1, спр. 2, арк. 1–199; ф. 252, оп. 1, спр. 1, арк. 1–50; ДАМО, ф. 143, оп. 1, спр. 59, арк. 1–100; спр. 60, арк. 1–28; спр. 61, арк. 1–100; спр. 62, арк. 1–33; спр. 63, арк. 1–6; спр. 64, арк. 1–8; спр. 126, арк. 1–200; спр. 127, арк. 1–176; спр. 128, арк. 1–200; спр. 129, арк. 1–200; спр. 130, арк. 1–11; спр. 155, арк. 1–116; ф. 146, оп. 1, спр. 4, арк. 1–300; спр. 171, арк. 1–80; спр. 173, арк. 1–30; ф. 151, оп. 3, спр. 10, арк. 1–200; ф. 235, оп. 1, спр. 3, арк. 1–22; ф. 382, оп. 1, спр. 25, арк. 1–70; ф. 427, оп. 1, спр. 38, арк. 1–61; ф. 432, оп. 1, спр. 4, арк. 1–49; ф. 434, оп. 1, спр. 12, арк. 1–67; ф. 435, оп. 1, спр. 12, арк. 1–58; ф. 437, оп. 1, спр. 7, арк. 1–52; ф. 438, оп. 1, спр. 2, арк. 1–7; ф. 457, оп. 1, спр. 1, арк. 1–20; ф. 463, оп. 1, спр. 50, арк. 1–402; ф. 464, оп. 2, спр. 11, арк. 1–322; ДАОО, ф. 370, оп. 1, спр. 53, арк. 85; спр. 54, арк. 12; ф. 372, оп. 1, спр. 82, арк. 58; спр. 83, арк. 36; ф. 390, оп. 1, спр. 11, арк. 29, 62, 99; ф. 393, оп. 1, спр. 8, арк. 1–124; ф. 394, оп. 1, спр. 14, арк. 39; ф. 395, оп. 1, спр. 9, арк. 1–31; ф. 400, оп. 1, спр. 1, арк. 1–76; ф. 403, оп. 1, спр. 2, арк. 1–35; ф. 406, оп. 1, спр. 1, арк. 1–124; ф. 407, оп. 1, спр. 4, арк. 1–80; ф. 412, оп. 1, спр. 5, арк. 1; ф. 417, оп. 1, спр. 7, арк. 30; ф. 418, оп. 1, спр. 3, арк. 99; ф. 422, оп. 1, спр. 2, арк. 30 зв.; ф. 425, оп. 1, спр. 2, арк. 1–152 зв.; ф. 427, оп. 1, спр. 1, арк. 1–117; ф. 611, оп. 1, спр. 2, арк. 1–48; ДАХО, ф. 26, оп. 1, спр. 203, арк. 1–78; ф. 28, оп. 1, спр. 91, арк. 1–39; ф. 35, оп. 1, спр. 72, арк. 1–56; ф. 38, оп. 1, спр. 554, арк. 1–13; ф. 40, оп. 1, спр. 198, арк. 1–70; ф. 41, оп. 1, спр. 1310, арк. 1–73; ф. 42, оп. 1, спр. 240, арк. 1–20; ф. 44, оп. 1, спр. 431, арк. 1–71; ф. 48, оп. 1, спр. 1824, арк. 1–37; ф. 52, оп. 1, спр. 424, арк. 1–78; ф. 53, оп. 1, спр. 10, арк. 1–70; ф. 54, оп. 1, спр. 1388, арк. 1–100; ф. 63, оп. 1, спр. 343, арк. 1–68 зв.; ф. 66, оп. 1, спр. 1, арк. 16 зв.; ф. 73, оп. 1, спр. 1, арк. 93; ф. 77, оп. 1, спр. 3213, арк. 1–90; ф. 78, оп. 1, спр. 3181, арк. 1–50; ф. 79, оп. 1, спр. 278, арк. 2–19.

**ДОДАТОК В**  
**ПЕРЕЛІК НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ, ВЧИНЕНИХ**  
**НОТАРІУСАМИ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

**ДОДАТОК В 1**  
**ПЕРЕЛІК НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ, ВЧИНЕНИХ**  
**НОТАРІУСАМИ В МІСТІ ХЕРСОН**

№ з/п	Нотаріус	Назва місцевості	Рік	Нотаріальна дія																
				Купчі кріпості	Заставні кріпості	Дані кріпості на майно	Кріпосні свідоцтва	Кріпосні акти	Запродажні записи	Акти звільнення від застави	Роздільні акти	Дарчі записи	Духовні заповіти	Здійснення заяв	Контракти	Виписки з документів	Договори та угоди	Довіреність	Договори оренди	Всього
1.	Фан-Юнг Липа	м. Херсон	1870						1						19	10	7	1		38
2.	Крижановський Федір Васильович	м. Херсон	1870												2	10				12
3.	Подпалов Олександр Павлович	м. Херсон	1903	50	69	79	8	2	3	3		2	35							251

## Продовження додатка В 1

4.	Давидов Євген Миколайович	м. Херсон	1904	30	37	29	4	4		1		2	19					1		127
5.	Широцький Петро Васильович	м. Херсон	1910	505		2						2	3							512
6.	Куликовський Юліан Петрович	м. Херсон	1913	151																151
7.	Хлібкевич Михайло Миколайович	м. Херсон	1913	292	161	25	1 9			7	1	7	26	1					1	540
8.	Красношапка Степан Якович	м. Херсон	1914	149	19	5	6	7			3	6	71						1	267
9.	Павлович Вітольд Іосафатович	м. Херсон	1915													168				168
10.	Калінічук Микола Федорович	м. Херсон	1915					85												85

Складено та підраховано автором за: ДАХО, ф. 32, оп. 1, спр. 1, арк. 1–19; ф. 34, оп. 1, спр. 2, арк. 1–13; ф. 35, оп. 1, спр. 66, арк. 1–160; ф. 41, оп. 1, спр. 1310, арк. 1–73; ф. 48, оп. 1, спр. 1824, арк. 1–37; ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 1–100; ф. 52, оп. 1, спр. 424, арк. 1–78; ф. 70, оп. 1, спр. 2, арк. 1–15; ф. 77, оп. 1, спр. 3213, арк. 1–90; ф. 78, оп. 1, спр. 3181, арк. 1–50.



**ДОДАТОК В 2**  
**ПЕРЕЛІК НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ, ВЧИНЕНИХ**  
**НОТАРІУСАМИ В ІНШИХ МІСТАХ, МІСТЕЧКАХ І СЕЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

№ з/п	Нотаріус	Назва місцевості	Рік	Нотаріальна дія											
				Кулчі кріпості	Заставні кріпості	Дані кріпості на майно	Знищення заставних кріпостей	Кріпосні свідчення	Акти звільнення від застави	Роздільні акти	Дарчі записи	Духовні заповіти	Довіреність	Позикові листи	Всього
1.	Піотровський Лев Йосипович	м. Берислав Херсонської губернії	1894										26		26
2.	Давидов Михайло Миколайович	м. Берислав Херсонської губернії	1904	31	5	2	3	1		1	3	25		1	72
3.	Волков Михайло Васильович	с. Широке Херсонської губернії	1912	233	15					1	1	16	14		280
4.	Тимофеев Павло Михайлович	с. Ландау Одеського повіту Херсонської губернії	1913	37								2			39

Складено та підраховано автором за: ДАОО, ф. 422, оп. 1, спр. 11, арк. 1–16; ДАХО, ф. 36, оп. 1, спр. 8, арк. 1–4; ф. 38, оп. 1, спр. 554, арк. 1–13; ф. 53, оп. 1, спр. 10, арк. 1–70.

**ДОДАТОК Д**  
**СТАНИ ТА ЧИНИ НАСЕЛЕННЯ, ЯКІ ЗВЕРТАЛИСЯ ЗА НОТАРІАЛЬНИМИ ПОСЛУГАМИ**

**ДОДАТОК Д 1**  
**СТАНИ ТА ЧИНИ НАСЕЛЕННЯ, ЯКІ ЗВЕРТАЛИСЯ ЗА НОТАРІАЛЬНИМИ ПОСЛУГАМИ**  
**В МІСТАХ ОДЕСА, МИКОЛАЇВ І ХЕРСОН**

№ з/п	Нотаріус	Назва місцевості	Рік	Стани та чини населення																	
				Князі, графи, барони	Дворяни	Купці	Цивільні чини	Військові та моряки	Судові та поліцейські службовці	Міщани	Селяни	Поселяни власники	Почесні громадяни	Іноземні піддані	Інженери	Лікарі	Вчителі	Студенти	Священники	Цехові майстри	Всього
1.	Белін-Белінович Михайло Данилович	м. Миколаїв	1871	1	1	15	13	7		6	2		2	5						1	53
2.	Половинський Василь Андрійович	м. Одеса	1872	1	3	7	10	2		12	1	4	1	4							45
3.	Кузнцов Семен Кирилович	м. Миколаїв	1880		1	12	7	21		54	3		2	3							103
4.	Прошно Сисой Йосипович	м. Херсон	1884		6	6	8	25		47		69	1	3				1	1		167

## Продовження додатка Д 1

5.	Гаврик Степан Максимович	м. Херсон	1899		2	18	8	14	2	72	18	1	3							138
6.	Давидов Євген Миколайович	м. Херсон	1899		1	10	4	2	4	57	17	2	1							98
7.	Тимчинський Микола Феоданович	м. Херсон	1900	2	11	38	4	7	3	69	70	6	3							173
8.	Гроза Людовік Олександрович	м. Херсон	1902		2		1	8		28	26									65
9.	Бартошинський Іван Францович	м. Миколаїв	1903		13	23	10	23		92	27	4	6	3	1				1	203
10.	Ісаченко Лаврентій Лаврентійович	м. Миколаїв	1904		21	61	26	25	1	103	56	32	4						1	330
11.	Веселовський Костянтин Сергійович	м. Одеса	1905		4	2	1	1	1	3	1	1				1				15
12.	Константинов Сергій Осипович	м. Одеса	1906		2	8	4			25		3	5	1		2				50
13.	Широцький Петро Васильович	м. Херсон	1910							3	249									252
14.	Куликовський Юліан Петрович	м. Херсон	1913		4	16	1	6		29	9		1			1				67

## Продовження додатка Д 1

15.	Павлович Вітольд Іосафато- вич	м. Херсон	1913							261									261
16.	Хлібкевич Михайло Микола- йович	м. Херсон	1914		1					331									332
17.	Красноша- пка Степан Якович	м. Херсон	1914				1		9	190							1		201
18.	Пасто Микола Іванович	м. Одеса	1917		1	3		3		4	2								13

Складено та підраховано автором за: ДАМО, ф. 143, оп. 1, спр. 59, арк. 1–100; спр. 60, арк. 1–28; спр. 61, арк. 1–100; спр. 62, арк. 1–33; спр. 63, арк. 1–6; ф. 150, оп. 3, спр. 24, арк. 1–76; спр. 25, арк. 1–80; спр. 26, арк. 1–11; ф. 379, оп. 1, спр. 1, арк. 1–25; ф. 382, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ДАОО, ф. 390, оп. 1, спр. 11, арк. 1–100; ф. 396, оп. 1, спр. 1, арк. 1–10; ф. 411, оп. 1, спр. 1, арк. 1–62; ф. 418, оп. 1, спр. 3, арк. 1–100; ДАХО, ф. 31, оп. 1, спр. 33, арк. 1–138; ф. 35, оп. 1, спр. 66, арк. 1–160; ф. 41, оп. 1, спр. 1310, арк. 1–73; ф. 48, оп. 1, спр. 387, арк. 1–21; ф. 49, оп. 1, спр. 27, арк. 1–118; ф. 52, оп. 1, спр. 1, арк. 1–56; ф. 61, оп. 1, спр. 48, арк. 1–84 зв.; ф. 72, оп. 1, спр. 1, арк. 1–34; ф. 77, оп. 1, спр. 3213, арк. 1–90; ф. 78, оп. 1, спр. 3181, арк. 1–50.

## ДОДАТОК Д 2

**СТАНИ ТА ЧИНИ НАСЕЛЕННЯ, ЯКІ ЗВЕРТАЛИСЯ ЗА НОТАРІАЛЬНИМИ ПОСЛУГАМИ  
В ІНШИХ МІСТАХ, МІСТЕЧКАХ І СЕЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ**

№ з/п	Нотаріус	Назва місцевості	Рік	Стани та чини населення											
				Дворяни	Купці	Цивільні чини	Військові та моряки	Міщани	Селяни	Поселяни власники	Почесні громадяни	Іноземні піддані	Інженери	Священники	Всього
1.	Корнієнко Антон Петрович	м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії	1869	13	16	17	22	34	3						105
2.	Афанасьєв Федір Матвійович	м. Олешки Дніпровського повіту Таврійської губернії	1875		2		4	5	3						14
3.	Гіржев Микола Іванович	м. Новогеоргіївськ Олександрійського повіту Херсонської губернії	1877		22	5	16	70	7		2			2	124
4.	Ненайденко Василь Федорович	м. Берислав Херсонського повіту Херсонської губернії	1883		5	2	5	33	4						49

5.	Шевченко Володимир Григорович	м. Бобринець Єлисаветградськ ого повіту Херсонської губернії	1885	5	6	5	12	34	8	1	1	1		2	75
6.	Піотровський Йосипович	Лев м. Берислав Херсонського повіту Херсонської губернії	1888		2			16							18
7.	Вишневецький Леонтій Балтазарович	м. Ольвіополь Єлисаветградськ ого повіту Херсонської губернії	1888	5			1	9	15	1	1	1			33
8.	Епштейн Борисович	Яків м. Вознесенськ Херсонського повіту Херсонської губернії	1892		25		8	18	6	1					58
9.	Мімі Миколайович	Олексій с. Маяки Одеського повіту Херсонської губернії	1897	1		1		13		9					24
10.	Мельников Іванович	Василь с. Березнегувате Херсонського повіту Херсонської губернії	1897	2	2	5		34	20				1	9	73
11.	Давидов Миколайович	Михайло м. Берислав, Херсонського повіту Херсонської губернії	1899	2	12	4	6	65	36					1	126
12.	Кирийчук Григорович	Герасим с. Березнегувате Херсонського повіту Херсонської губернії	1903	3		1		28	32	7					71
13.	Попель Володимир	м. Каховка	1904					4	36		1			1	42

	Петрович	Дніпровського повіту Таврійської губернії													
14.	Тимофєєв Павло Михайлович	с. Ландау Одеського повіту Херсонської губернії	1904	6	3	1		23	22	108	1				164
15.	Жулаєвський Степан Андрійович	порт Скадовськ Дніпровського повіту Таврійської губернії	1904					2	20		1			3	26
16.	Сулима Семен Григорович	Порт Хорли Дніпровського повіту Таврійської губернії	1910							165					165
17.	Єфімовський Микола Іванович	кол. Добре Херсонського повіту Херсонської губернії	1913							256					256
18.	Волков Михайло Васильович	с. Широке Херсонського повіту Херсонської губернії	1914							29					29
19.	Прокопович Кирило Орестович	м. Олешки Дніпровського повіту Таврійської губернії	1914	1				4	453						458
20.	Никитюк Михайло Михайлович	м. Братське Херсонського повіту Херсонської губернії	1914	2				5	96	1					104
21.	Синельник Феодор Акімович	м. Нова Одеса Херсонського	1914							18					18

		повіту Херсонської губернії													
22.	Гусіков Олександр Михайлович	м. Голта Ананьївського повіту Херсонської губернії	1914					1	43						47

*Складено та підраховано автором за:* ДАКО, ф. 212, оп. 1, спр. 4, арк. 1–56; ф. 231, оп. 1, спр. 13, арк. 1–30; ф. 232, оп. 1, спр. 19, арк. 1–50; ДАМО, ф. 235, оп. 1, спр. 3, арк. 1–22; ф. 248, оп. 1, спр. 1, арк. 1–28; ф. 406, оп. 1, спр. 3, арк. 1–29; ф. 426, оп. 1, спр. 1, арк. 1–23; ф. 427, оп. 1, спр. 38, арк. 1–61; ф. 438, оп. 1, спр. 2, арк. 1–7; ф. 457, оп. 1, спр. 1, арк. 1–20; ф. 462, оп. 1, спр. 1, арк. 1–8; ф. 462, оп. 1, спр. 2, арк. 1–11; ДАОО, ф. 410, оп. 1, спр. 2, арк. 1–10; ф. 422, оп. 1, спр. 2, арк. 1–30; ДАХО, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 1–19; ф. 36, оп. 1, спр. 1, арк. 1–18; ф. 38, оп. 1, спр. 554, арк. 1–13; ф. 44, оп. 1, спр. 431, арк. 1–71; ф. 53, оп. 1, спр. 10, арк. 1–70; ф. 63, оп. 1, спр. 343, арк. 1–68 зв.; ф. 66, оп. 1, спр. 1, арк. 1–16; ф. 69, оп. 1, спр. 2, арк. 1–15; ф. 73, оп. 1, спр. 1, арк. 1–93; ф. 74, оп. 1, спр. 1, арк. 1–10.



## ДОДАТОК Е

**Тимчасовий тариф для винагороди нотаріусів та осіб, які їх заміщають  
(Височайше затверджений 27 червня 1867 р.)**

№ з/п	Нотаріальні послуги	Тариф
<b>За вчинення нотаріальних актів</b>		
1	<ul style="list-style-type: none"> <li>– за акти не більше 500 руб.</li> <li>– за акти ціною від 500 до 1 тис. руб.</li> <li>– за акти ціною більше 1 тис. руб.</li> <li>– додатково</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– 2 руб.</li> <li>– 3 руб.</li> <li>– 4 руб.</li> <li>– 1/10 % (10 коп. зі 100 руб.) з ціни акту</li> </ul>
<b>За засвідчення позикових зобов'язань, векселів та протестів їх</b>		
2	<ul style="list-style-type: none"> <li>– до 500 руб.</li> <li>– понад 500 руб.</li> <li>– додатково</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– 50 коп.</li> <li>– 1 руб.</li> <li>– 1/10 % (10 коп. зі 100 руб.) від суми зобов'язання або векселя</li> </ul>
<b>За засвідчення інших договорів, крім зазначених в ст. 7</b>		
3	<ul style="list-style-type: none"> <li>– до 500 руб.</li> <li>– до 500 руб. (згідно зі ст. 7)</li> <li>– від 501 до 1 тис. руб.</li> <li>– більше 1 тис. руб.</li> <li>– додатково</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– 1 руб.</li> <li>– 1 руб.</li> <li>– 1 руб. 50 коп.</li> <li>– 2 руб.</li> <li>– 1/10 % (10 коп. зі 100 руб.) з ціни акту</li> </ul>
<b>За вчинення і засвідчення актів і договорів ст. 1 і 3, цінність предмета яких не може бути визначена</b>		
4	– плата стягується як за акти і договори ціною в 1 тис. руб.	– 4 руб.
<b>За засвідчення вірності копії</b>		
5	<ul style="list-style-type: none"> <li>– з першого листа</li> <li>– з останніх листів, вважаючи кожні 25 сторінок за сторінку аркуша</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– 25 коп.</li> <li>– по 10 коп.</li> </ul>
<b>За засвідчення оригіналу</b>		
6	– за підпис	– 10 коп.
<b>За вчинення або засвідчення довіреностей мирових записів і прохань, а також третейських записів</b>		
7	<ul style="list-style-type: none"> <li>– один аркуш</li> <li><i>За кілька аркушів:</i></li> <li>– за перший</li> <li>– за наступні</li> <li><i>За інші засвідчення:</i></li> <li>– за перший аркуш</li> <li>– за наступні</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– 1 руб.</li> <li>– 1 руб.</li> <li>– по 50 коп. з кожного аркуша</li> <li>– 50 коп.</li> <li>– по 20 коп.</li> </ul>
8	<b>За засвідчення часу пред'явлення документа</b>	– 25 коп.

## Продовження додатка Е

9	<b>За внесення до актової книги різних паперів</b>	– по 2 коп. з рядка актового паперу
<b>За засвідчення свідоцтва про народження осіб, які отримували пенсії з державного казначейства</b>		
10	– по 30 руб. на рік – понад 30 руб. на рік – понад 300 руб. – у всіх інших випадках, крім пенсій	– 3 коп. – 10 коп. – 20 коп. – 50 коп.
11	<b>За вчинення заяви від однієї особи до іншої і видачу в тому посвідчення</b>	– 50 коп.
12	<b>За включення до посвідчення зазначеної особи заперечення іншої сторони</b>	– 50 коп.
<b>За прийняття на зберігання документів, крім грошового і різного роду паперів</b>		
13	– за кожен документ – за запакований пакет <i>Примітка:</i> ця плата стягується наперед за 6 місяців	– по 25 коп. – 50 коп. на місяць
14	<b>За укладання довідок про час вчинення або засвідчення акта і письмову про це посвідчення</b>	– 50 коп.
15	<b>За повідомлення державному банку та його конторам окремих щомісячних відомостей про записані і потекстові векселі та обов'язки</b>	– 10 коп. за відомість про кожний вексель або обов'язок
16	За видачу вторинних і наступних витягів	– по 1 коп. з кожного рядка
<b>За дії нотаріуса поза його конторою, крім зазначеної вище плати, стягується</b>		
17	– в столицях – у губернських містах – у повітах	– 3 руб. – 2 руб. – 1 руб.
<b>На проїзд нотаріусу</b>		
18	– за межі міста – залізницею <i>Додатково за час, потрачений на поїздку:</i> – зі столиці – з губернського міста – з інших місцевостей <i>Примітка:</i> така плата стягується у випадку, якщо на поїздку витрачено не більше доби. За наступну добу, хоча й не повну, плата стягується, як за повну добу.	– по 10 коп. з версти – вартість квитка II класу  – 5 руб. – 3 руб. – 2 руб.

*Складено автором за:* Знание мирового судопроизводства и нотариальной части. Настольный руководитель для мировых судей, нотариусов, надсмотрщиков крепостных дел, адвокатов и других лиц, желающих успешно и безошибочно вести свои дела без чужой помощи. Составил И. Зенович. Санкт–Петербург : Тип–фія В. С. Балашева, 1873. С. 428–429; Плата нотариусам, такса вознаграждения // Вся Россия. Русская адресная и справочная книга фабрик, заводов, торгово–промышленности и администрации на 1912 год. Адрес–календарь. Год издания восьмой. Москва : Тип–фія В. Карякина, 1912. С. 5103.

## ДОДАТОК Ж

### ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ \*

#### № 1

#### Засвідечування верности копії <sup>1</sup>

Я, нижеподписавшийся, удостоверяю верность этой копии с подлинником ее, представленным мне, Израилю Исааковичу Зайдлеру, Одесскому нотариусу, в конторе моей, находящейся в г. Одессе, на Ришельевской улице, в доме Диалегмено дворянином Павлом Николаевичем Руденко, живущим в г. Одессе, на Ланжероновской улице, в доме № 6. При сличении мною этой копии с подлинником, в последнем почисток, приписок, зачеркнутых слов и никаких особенностей не было. 1876 года Августа 10 дня. По реестру № 688.

#### № 2

#### Надпись на подлинном документе о засвідечуванні копії <sup>2</sup>

С этого документа, в конторе Одесского нотариуса Гладуна, засвідечуванана копия и выдана г. Джиолуси 1888 года Сентября 5 дня. По реестру № 1774.

#### № 3

#### Засвідечування подлинности подписи грамотного (известного нотариусу) <sup>3</sup>

Я, нижеподписавшийся, удостоверяю, что предстоящая пред сим подпись, на этом документе, сделана собственноручно в присутствии моем, Иллариона Ивановича Корбуля, Херсонского нотариуса, в конторе моей, находящейся в г. Херсоне, 1-й части, на Суворовской улице, в собственном доме № 63, дворянином Самуилом Ивановичем Акбройтом, живущим в 1-й части г. Херсона, на Соборной площади, в своем доме, лично мне известным. 1892 года Августа 20 дня. По реестру № 2840.

---

\* *Примітка.* Зразки документів подано мовою оригіналу.

<sup>1</sup> *Абоимов Д. В.* Настольная книга для нотариусов и их канцелярий. Образцы ежедневно необходимых явок и засвідечувань в разных видах, с приложением образцов и форм по нотариальному делу. Составил Д. В. Абоимов. Пенза : Тип-фия И. Н. Гродковского, 1888. С. 7.

<sup>2</sup> Там само. С. 8.

<sup>3</sup> Там само. С. 8.

## № 4

**Засвидетельствование подлинности подписи грамотного  
(неизвестного нотариусу, представившего что либо о самоличности) <sup>4</sup>**

**Подпись:** *дворянин Иван Петрович Шапиров.*

Я, нижеподписавшийся, удостоверяю, что предстоящая пред сим подпись, на этом документе, сделана собственноручно в присутствии моем, Михаила Даниловича Белин-Белиновича, Николаевского нотариуса, в конторе моей, находящейся в г. Николаеве, на Бульварной улице, в доме № 11, дворянином Иваном Петровичем Шапировым, живущим в г. Николаеве, на Таврической улице, в своем доме, неизвестным мне, представившем при сем в удостоверение своей самоличности свидетельство от 15 мая 1875 года за № 684, выданное ему Николаевским Губернским Предводителем Дворянства. 1888 года Мая 26 дня. По реестру № 2894.

## № 5

**Засвидетельствование подлинности подписи грамотного  
(неизвестного нотариусу, самоличность которого удостоверили свидетели) <sup>5</sup>**

**Подписи:** *крестьянин Василий Васильевич Егоров. Самоличность Егорова удостоверяем, крестьяне: Петр Николаевич Лейбов, Василий Никитович Марков.*

Я, нижеподписавшийся, удостоверяю, что подпись: «крестьянин Василий Васильевич Егоров», на этом документе, сделана собственноручно в присутствии моем, Михаила Андриановича Михайлова, Екатеринославского нотариуса, в конторе моей, находящейся в г. Екатеринослав, на Тихой улице, в собственном доме, крестьянином Василием Васильевичем Егоровым, живущим в г. Екатеринославе, на Колодязной улице, в своем доме, неизвестным мне, самоличность которого удостоверили лично мне известные свидетели, крестьяне: Петр Николаевич Лейбов и Василий Никитович Марков, живущие в г. Екатеринославе, на Тихой улице, в своих домах. 1916 года Июня 10 дня. По реестру № 1257.

---

<sup>4</sup> Абоимов Д. В. Настольная книга для нотариусов и их канцелярий. Образцы ежедневно необходимых явок и засвидетельствований в разных видах, с приложением образцов и форм по нотариальному делу. Составил Д. В. Абоимов. Пенза : Тип-фия И. Н. Гродковского, 1888. С. 8.

<sup>5</sup> Там само. С. 9.

## № 6

**Засвидетельствование подлинности подписи неграмотного <sup>6</sup>**

**Подпись:** *крестьянин Семен Дмитриевич Семенов, а за него неграмотного, по его личной просьбе подписался дворянин Степан Сергеевич Андреев.*

Я, нижеподписавшийся, удостоверяю, что предстоящая пред сим подпись, на этом документе, сделана собственноручно в присутствии моем, Герасима Григорьевича Кирийчука, Березнеговатского нотариуса; в конторе моей, находящейся в с. Березнеговатое, в доме Зосименка, – вместо неграмотного крестьянина Семена Дмитриевича Семенова, живущего в селе Березнеговатое, Херсонского уезда, лично мне известного, – по личной его о том просьбе дворянином Степаном Сергеевичем Андреевым. 1911 г. Сентября 5 дня. По реестру № 354.

## № 7

**Явка векселя поверенным <sup>7</sup>**

**Подпись:** *по доверенности сестры моей, Александры Васильевны Васильевой, дворянин Владимир Васильевич Васильев.*

Тысяча восемьсот девяносто четвертого года, Ноября первого дня, вексель этот явлен у меня, Михаила Николаевича Давыдова, Бериславского нотариуса, в конторе моей, находящейся в городе Берислав, на Каховской улице, в доме № 354, по доверенности сестры своей, Александры Васильевны Васильевой, дворянином Владимиром Васильевичем Васильевым, представившим при сем в подлиннике доверенность, явленную у Бериславского нотариуса Пиотровского 10 мая 1894 года по реестру за № 485, живущим в городе Берислав, на Екатеринославской улице, в своем доме, лично мне известным и имеющим законную правоспособность к совершению актов. Сбора по месту совершения взыскано десять копеек. Ст. 137 Нотар. пол. объявлена. По реестру № 2337.

---

<sup>6</sup> Абоимов Д. В. Настольная книга для нотариусов и их канцелярий. Образцы ежедневно необходимых явок и засвидетельствований в разных видах, с приложением образцов и форм по нотариальному делу. Составил Д. В. Абоимов. Пенза : Тип-фия И. Н. Гродковского, 1888. С. 9.

<sup>7</sup> Там само. С. 15.

**№ 8**  
**Явка доверенности**<sup>8</sup>

Тысяча восемьсот восемьдесят восьмого года, Сентября второго дня, доверенность эта явлена у меня, Зигмунда Самуиловича Гуровича, Одесского нотариуса, в конторе моей, находящейся в городе Одессе, на Преображенской улице, в доме Синициной, дворянином Николаем Ивановичем Афанасьевым, живущим в селе Ландау, Одесского уезда, лично мне известным и имеющим законную правоспособность к совершению актов. При чем я, нотариус, удостоверяю, что доверенность эта, собственноручно подписана им, г. Афанасьевым, которому 137 ст. Нотар. пол., при сем объявлена. По реестру № 3984.

**№ 9**  
**Заемное письмо с залогом движимости**<sup>9</sup>

Тысяча восемьсот восемьдесят шестого года, Августа первого дня. Я, нижеподписавшийся, дворянин Мирон Дмитриевич Богуславский, занял у дворянина же Владимира Александровича Бутовича денег серебром триста рублей, из восьми процентов, сроком вперед на один год, то есть: будущего тысяча восемьсот восемьдесят седьмого года, Августа месяца, по первое число, а в тех деньгах, до оною срока, отдал я, Богуславский ему, Бутовичу в залог собственно принадлежащие мне вещи, стоимостью в четыреста рублей, с подробною, всем тем вещам, описью, а буде я, Богуславский, тех в заем данных мне денег с процентами, на означенный выше срока ему, Бутовичу не уплачу, то волен он, Бутович просить о взыскании и поступлении по законам.

**Подписи:** *дворянин Мирон Дмитриевич Богуславский, Владимир Александрович Бутович. При этом свидетелями были: дворянин Сергей Давидович Неклюев и дворянин Александр Алексеевич Сергеев.*

---

<sup>8</sup> *Абоимов Д. В.* Настольная книга для нотариусов и их канцелярий. Образцы ежедневно необходимых явок и засвидетельствований в разных видах, с приложением образцов и форм по нотариальному делу. Составил Д. В. Абоимов. Пенза : Тип-фия И. Н. Гродковского, 1888. С. 17.

<sup>9</sup> Там само. С. 23–24.

**№ 10****Донесение старшему нотариусу о совершении крепостного акта <sup>10</sup>**

Его высокородию,  
Господину Старшему Нотариусу Херсонского Окружного Суда.

Имею честь донести Вашему Высокородию, что мною, 5 сего Сентября, совершена купчая крепость, по которой дворянин Дмитрий Васильевич Рожнов, продал за 1000 руб. Херсонскому купцу Павлу Васильевичу Самарину, деревянный дом с надворным строением и усадебным местом, состоящий в гор. Херсоне, 1-й части, на Еврейской улице.

Акт этот значится по актовой книге за 1901 год под № 544, а по реестру под № 1393. При чем выпись выдана покупщику Самарину.

**№ 11****Запродажная запись <sup>11</sup>**

М. Широкое. Тысяча девятьсот тринадцатого года Мая двадцать девятого дня. Мы, нижеподписавшиеся, крестьяне, села Авдотьевка Николаевской 1-й волости, Херсонского уезда Ефим Федорович Музыченко и Артем Артемович Власенко, заключили между собою настоящую запродажную запись в следующем:

1) Я, Ефим Музыченко, запродаю ему, Артему Власенко, собственную свою пахатную землю в количестве тысячи шестьсот кв. сажений, со всей к ней правами в переделяемых угодьях, находящуюся при селе Авдотьевке Николаевской первой волости, Херсонского уезда.

2) Запродажа эта учинена за сумму сто рублей, полученные продавцом уже сполна.

3) Купчую на эту запродажу мы, стороны, условились совершить в м. Широком, у местного нотариуса, на всех расходах покупщика, в срок не позже одного месяца со дня получения продавцом на руки окончательного укрепительного акта за проданную землю.

4) Купчая крепость должна быть совершена на имя покупщика или по его указанию, которое в таком случае принимает на себя сторона обязательства покупщика, в этой записи изложенные.

5) Все платежи, повинности и налоги запродажной земли по 15 августа 1913 года должен заплатить продавец и земля свободная от договоров и других претензий поступает к покупщику.

6) Запись эта нами, сторонами, и нашими наследниками должна быть выполнена в точности свято и ненарушимо; в случае же нарушения сей записи

---

<sup>10</sup> Абоимов Д. В. Настольная книга для нотариусов и их канцелярий. Образцы ежедневно необходимых явок и засвидетельствований в разных видах, с приложением образцов и форм по нотариальному делу. Составил Д. В. Абоимов. Пенза : Тип-фия И. Н. Гродковского, 1888. С. 30.

<sup>11</sup> ДАХО, ф. 40, оп. 1, спр. 17, арк. 41–41 зв.

продавцом, или по его вине купчая крепость не будет совершена и утверждена, то все полученные от него деньги он возвращает покупщику в двойном размере. Подлинный запродажный акт находится у покупщика Артема Власенко. Сто рублей получил крестьянин Ефим Федорович Музыченко. За него неграмотного по его личной просьбе расписался его сын Трифон Музыченко. За неграмотного Архипа Власенко по его личной просьбе расписался крестьянин Дмитрий Бобырь.

Тысяча девятьсот тринадцатого года Мая двадцать девятого дня запродажная запись эта явлена у меня, Герасима Павловича Решетникова, и. д. Широковского Нотариуса Михаила Васильевича Волкова, в конторе его, находящейся в м. Широком, Херсонского уезда, в доме Петра Шишки неизвестными мне лично, крестьянами и жителями села Авдотьевки, Николаевской первой волости, Херсонского уезда, Ефимом Федоровичем Музыченко и Артемом Артемовичем Власенко, представившими о своей самоличности два удостоверения Авдотьевского сельского старосты от 28 Мая сего года, за № №: Музыченко – 195, а Власенко – 196, а о законной правоспособности своей к совершению актов давших мне особую подписку; при чем я, и. д. Нотариуса, удостоверяю, что запродажная запись эта по неграмотности и личной просьбе Ефима Музыченко и Артема Власенко в моем присутствии подписана крестьянами: за первого – Трифоном Ефимовичем Музыченко, а за последнего – Дмитрием Карповичем Бобырем. 137 ст. Нотар. Пол. объявлена. Сбора по месту совершения пять коп. взыскано. По реестру № 1953.

И. д. Нотариуса

Г. Решетников

## № 12

### Акт дарения движимости <sup>12</sup>

Тысяча восемьсот девяносто восьмого года, Августа десятого дня. Мы, нижеподписавшиеся: вдова дворянина Мария Павловна Павлова и жена Губернского Секретаря Елена Владимировна Михайлова заключили между собою этот акт в следующем: 1) Из нас я, Павлова подарила родной дочери моей, Елене Михайловой, на слом и снос, принадлежащий мне деревянный флигель с мезонином, находящийся на принадлежащем мне дворовом месте, состоящем в г. Симферополе, на Пушкинской улице, каковой флигель она, Михайлова имеет право снести во всякое время когда она пожелает; 2) принимая в дар означенный флигель я, Михайлова обязуюсь мать мою, Марию Павлову содержать по день ее смерти и 3) Цену даримому флигелю я, Павлова, объявляю в восемь сот рублей.

<sup>12</sup> *Абоимов Д. В.* Настольная книга для нотариусов и их канцелярий. Образцы ежедневно необходимых явок и засвидетельствований в разных видах, с приложением образцов и форм по нотариальному делу. Составил Д. В. Абоимов. Пенза : Тип-фия И. Н. Гродковского, 1888. С. 36–37.



**№ 13**  
**Доверенность торговая**<sup>13</sup>

Любезный супруг Иосиф Самойлович! Уполномачиваю Вас управлять и заведывать моею торговлею бакалейными и колониальными товарами, находящуюся в г. Бериславе по Екатеринославской улице в лавке Потака под № 524, кредитоваться от моего имени и выдавать векселя, продавать товар по установленным ценам за наличные деньги; нанимать и увольнять служителей; вести счета и по первому требованию давать отчет о ходе дела и вырученные деньги. Всему же, что Вами по сему, сроком по первое Января тысяча восемьсот девяносто пятого года, законно учинено будет, я верю, спорить и прекословить не буду. Берислав Января 2 дня 1894 года. Доверенность эта принадлежит Херсонскому Мещанину Йосифу Самойловичу Орлову. Хана Орлова. Нотариус Пиотровский.

**№ 14**  
**Доверенность**<sup>14</sup>

Милостивый Государь, Степан Аврамович!

Настоящей доверенностью уполномачиваю Вас учинить за меня расчет в деньгах с покупщиком моих двух десятин надельной пахатной земли, с угодьями, при селе Николаевке второй, Херсонского уезда, Кузьмой Ивановым Плахтием и по получении от него трехсот рублей заплатить мой долг, образовавшийся от принятий мной на себя к уплате половины расходов за купчую по продаже Плахтию земли, учинить на купчей платежную надпись и вообще выполнить за меня все требующиеся формальности, а независимо от того ходатайствовать вместо меня, где понадобится, в связи с успешным утверждением купчей крепости, делать в ней дополнения, исправления и вообще действовать вместо меня так, как бы я сам в том действовал. Всему, что по сей доверенности законно учинено будет, я верю, спорить и прекословить не буду. 1914 года Сентября 22 дня. Доверенность эта дана крестьянину Степану Аврамовичу Иванцову.

Крестьянин села Николаевки 2-й, Херсонского уезда, Ефремей Петрович Швагер, а за него неграмотного по его личной просьбе расписался крестьянин Иван Яковлевич Заика.

Тысяча девятьсот четырнадцатого года Сентября двадцать второго дня, доверенность эта, явлена у меня Владимира Онуфриевича Козака, Широковского Нотариуса, в конторе моей, находящейся в м. Широком, Херсонского уезда, в доме Петра Шишки, известным мне лично законно

---

<sup>13</sup> ДАХО, ф. 36, оп. 1, спр. 8, арк. 1.

<sup>14</sup> ДАХО, ф. 40, оп. 1, спр. 17, арк. 125.

правоспособным к совершению актов крестьянин и житель с. Николаевки второй, той же волости, Херсонского уезда Ефремием Петровичем Швагером, при нем я, Нотариус, удостоверяю, что доверенность эта действительно по неграмотности и просьбе ее Швагера, в моем присутствии собственноручно подписана крестьянином Иваном Яковлевичем Заикой. 137 ст. Нот. полож. объявлена. По реестру № 832.

Нотариус

Козак

### № 15

#### Крепостное свидетельство <sup>15</sup>

Тысяча девятьсот одиннадцатого года, Октября двадцать шестого дня, явился ко мне, Александру Ивановичу Селевину, Елисаветградскому Нотариусу, в контору мою, находящуюся в г. Елисаветград, на Больше Перспективной улице, в доме Барского, известный мне лично дворянин Дмитрий Григорьевич Рожнов живущий в г. Вознесенск, Елисаветградского уезда; в сопровождении лично мне известных свидетелей: Елисаветградского мещанина Василия Александровича Никитина и крестьянина Сергея Алексеевича Беляева, живущих в г. Елисаветград, Никитин – на Миргородской улице в собственном доме и Беляев – на улице Гоголя – в собственном доме, и предоставил мне для совершения крепостного свидетельства засвидетельствованную копию определения Екатеринославского Окружного Суда состоявшегося десятого Мая сего года о признании за ним, Рожновым права собственности по давности владения на недвижимое имение, состоящее в г. Вознесенске, на Торговой улице, между соседей: Сергеева и Каманина и заключающееся в усадебном месте мерою: в ширину по улице – десять, а в длину сорок сажень, с возведенным на этом месте деревянным домом и другими надворными постройками. Имение это укреплено за Рожновым в сумме двух сот рублей. Выпись на листе актовой бумаги в один рубль двадцать пять копеек, следует выдать дворянину Дмитрию Григорьевичу Рожнову, которым она и должна быть представлена в Елисаветградский Нотариальный архив для отметки в реестре крепостных дел. Пошлины крепостные, в двойном количестве, в размере шестнадцати рублей, внесены в Херсонское губернское казначейство 9 Мая сего 1888 года под квитанциею № 846.

---

<sup>15</sup> *Абоимов Д. В.* Настольная книга для нотариусов и их канцелярий. Образцы ежедневно необходимых явок и засвидетельствований в разных видах, с приложением образцов и форм по нотариальному делу. Составил Д. В. Абоимов. Пенза : Тип-фия И. Н. Гродковского, 1888. С. 59.

**№ 16**  
**Купчая крепость <sup>16</sup>**

(Выпись купчей крепости выдана крестьянину Андрею Трифоновичу Волку  
8 июля 1910 года)

Тысяча девятьсот десятого года Июля восьмого дня, явились ко мне, Семену Григорьевичу Сулиму, нотариусу порта Хорлы, в контору мою, находящуюся в Хорлах, по Софиевской улице, в доме Рудковского, известные мне лично и к совершению актов законную правоспособность имеющие крестьяне Преображенского сельского общества села Большой Белозерки, Больше Белозерской волости, Мелитопольского уезда Таврической губернии, Федор Трифонович Волков и Андрей Трифонович Волков, живущие: первый в городе Севастополь, по шестой Баститной улице, в доме № сорок девять, а второй в селе Калиновка Днепроовского уезда, в сопровождении лично мне известных свидетелей: крестьянина Евдокима Захарьевича Ефремова, перекопского мещанина Николая Степановича Рено и кременчукского мещанина Льва Абрамовича Слуцкого, живущих в Хорлах Днепроовского уезда с объяснением, что они, Федор и Андрей Волки, желают совершить купчую крепость в следующем: крестьянин Федор Трифонович Волк продал крестьянину Андрею Трифоновичу Волку собственную свою, всю без остатка, полевую пахатную надольную землю, состоящую в Таврической губернии, Днепроовского уезда, Больше-Белозерской волости, при сем Большой-Белозерке, Преображенского Сельского общества, имеющую семь десятин две тысячи сто девяносто два квадратных сажени, находящуюся во семи подобных, из которых каждый подобный участок образованный, по заявлению сторон, из двух смежных участков, а именно: а) первый участок одна десятина две тысячи тридцать два квадрата сажени, б) во втором участке одна десятина одна тысяча четыреста сорок квадратных сажени, в) в третьем участке одна десятина одна тысяча девятьсот двадцать квадратных сажени, г) в четвертом участке одна десятина одна тысяча четыреста сорок квадратных сажени, д) в пятом участке девятьсот шестьдесят квадратных сажени, е) в шестом участке девять сот шестьдесят квадратных сажени и ж) в седьмом участке шестьсот сорок квадратных сажени. В продажу эту поступает также и соответствующее признанное за продавцом Федором Волком, право пользования на равных с крестьянами Преображенского Сельского общества, Больше-Белозерской волости Мелитопольского уезда, оставшиеся при общинном владении, непереложенные гродьями, заключающимися во шестистах двадцати одной десятине, двухстах двадцати семи квадратных сажнях, находящихся под дорогами. Означенная полевая надельная земля, выделенная из общественного владения общественной земли, крестьян Преображенского сельского общества, Больше-Белозерской волости, Мелитопольского уезда, укрепленна в личную собственность продавца Федора Волка: в числе трех десятин двух тысяч

---

<sup>16</sup> ДАХО, ф. 44, оп. 1, спр. 431, арк. 98.

шестидесяти четырех квадратных сажень, безвозмездно, а в остальном количестве четырех десятин ста двадцати восьми квадратных сажень – под условием уплаты обществу вознаграждения с правом пользования вышеуказанными непеределываемыми угодьями, по постановлению Земского Начальника четвертого участка Мелитопольского уезда, от второго Октября тысяча девятьсот восьмого года, утвержденному Мелитопольским уездным съездом двадцать третьего Ноября того же года и выданному из того же съезда. А взял он, Федор Волк, у него, Андрея Волка, за то проданное ему недвижимое имущество денег восемьсот шестьдесят три рубля восемнадцать коп., которые сполна уже уплачены. Все расходы по совершению и утверждению сей купчей крепости стороны уплачивают пополам. До сего означенное недвижимое имущество никому не продано, не заложено, никому по закону не передано, не отписано, в аренду не отдано, в споре, иске и под запрещением не состоит. Все очистки указанные в ст. 1427 т. X ч. I Зак. Гражд., продавец принимает на себя. Ст. 254 т. 5 Уст. о пошл. сторонам объявлена. Для совершения сего акта мне Нотариусу, были представлены: 1) вышепрописанное постановление Земского начальника в копии, и 2) квитанция Преображенского старосты, Белозерской волости, Мелитопольского уезда от двадцать седьмого Августа тысяча девятьсот девятого года, за № сорок пятым, в получении от Федора Волка доплаты за вышеуказанные четыре десятины сто двадцать восемь квадратных сажень полевой земли. Проект сего акта читан договаривающимися сторонами в присутствии вышепоименованных свидетелей и, по одобрении и удостоверении, что они по доброй воле желают акт совершить и понимают его смысл и значение, внесен в актовую книгу, из которой вновь прочитан тем же порядком. Выпись на рублевом двадцати пяти копеечном гербовом листе для представления его в годовой со дня совершения сего акта срок на утверждение Старшему Нотариусу и, по утверждении оной, главную выпись на подлежащем актовом листе следует выдать покупщику Андрею Трифоновичу Волку. Крестьяне села Большой Белозерки, Преображенского сельского общества Мелитопольского уезда Федор Трифонович Волк и Андрей Трифонович Волк. При совершении этой купчей крепости свидетелями были крестьянин Евдоким Захарьевич Ефремов, Перекопский мещанин Николай Степанович Рева, Кременчукский мещанин Лев Абрамович Слуцкий. Нотариус.

## № 17

**Купчая крепость, совершенная от имени несовершеннолетнего**<sup>17</sup>

(Выпись выдана продавцу Очаковскому мещанину Василию Ивановичу Полонскому Августа 13 дня 1913 года)

Тысяча девятьсот тринадцатого года Августа тринадцатого дня, явились ко мне, Витольду Иосафатовичу Павловскому, херсонскому нотариусу, в контору мою, в городе Херсоне, по Воронцовской улице, в доме Рубченка, мне лично известные и к совершению актов законоправоспособные несовершеннолетний Очаковский мещанин Василий Иванович Алопский (он же Алупский), попечительница его вдова Очаковского мещанина Анна Ильинична Алопская, назначенное в это звание указом Очаковского городского Сиротского Суда от шестого Июня сего года за номером сто пятьдесят, с одной стороны и Очаковский мещанин Федор Яковлевич Емельянов, с другой, проживающие первые двое в городе Очаков, и последний в городе Николаев, в сопровождении известных мне свидетелей Херсонского мещанина Ивана Григорьевича Дроздова, крестьянина Кузьмы Михайловича Козина и крестьянина Никифора Пантелеевича Бойко, живущих в городе Херсон, – и объявили, что желают совершить купчую крепость в следующем. Несовершеннолетний Василий Иванович Алопский он же Алупский с согласия попечительницы своей Анны Ильиничны Алопской продал Федору Яковлевичу Емельянову собственно ему принадлежащее недвижимое имение, находящееся в городе Очакове, заключающееся в дворе месте, со всеми на оном постройками, в том числе и кирпичным заводом, по заявлению сторон нигде от огня не застрахованными, каковое отделено с восточной стороны Карантинной Слободкой, с запада проезжею дорогою и казармами Военного Ведомства, с севера городской землей и с юга усадьбами Карантинной Слободки. Продаваемое имение в праве на половинную часть его досталось продавцу покупок из владения Адама Моисеевича Брускина и Исайи Осиповича Коломойцева с публичного торга, произведенного Херсонским Губернским Правлением двенадцатого Мая тысяча девятьсот десятого года и укреплено по данной крепости отмеченной в Одесском нотариальном архиве двадцатого Декабря того же года в четвертой части Отдела второго по городу Очакову под номером семьдесят седьмым по реестру выписан за номером одиннадцать тысяч девятьсот сорок седьмым, и в праве на оставшуюся половинную часть его досталось продавцу Алопскому покупкою от Николая Павловича Яровенко, по купчей крепости, утвержденной Старшим нотариусом Одесского окружного суда двадцатого того же Декабря, записанной в четвертую часть Отдела второго крепостного реестра по городу Очакову под номером семьдесят седьмым, выданный из выписки по реестру за номером одиннадцать тысяч девятьсот сорок девятым. Как значится в этих актах укрепления вышеуказанное дворовое место в полном составе, согласно описи,

---

<sup>17</sup> ДАХО, ф. 35, оп. 1, спр. 66, арк. 84 зв.–84.

произведенной для продажи имения с торгов Очаковским Приставом первого Августа тысяча девятьсот шестого года имеет пространство земли в две десятины, пятьсот двадцать восемь квадратных сажень, согласно же двум купчим крепостям, утвержденным двадцать восьмого Февраля тысяча восемьсот девяносто седьмого года и шестого Ноября тысяча восемьсот девяносто девятого года, по каковым актам указанные места владения прежние собственники Иван Коломойцев и Арон Брускген, а также согласно торгового места дворовое место это имеет площадь в девять тысяч семьсот пятьдесят пять квадратных сажень и эта последняя мера, как соответствующая количеству земли в натуре внесена в вышеуказанную данную на основании журнального постановления Херсонского Губернского правления от тридцать первого Октября сего года. К продаже сего имения со стороны Коменданта Очаковской крепости препятствие не встречается, как это видно из удостоверения Штаба Крепости от двенадцатого сего Августа за номером две тысячи семь десятым. Продажа эта учинена за покупную цену в шесть тысяч рублей. Расход, к совершению и утверждению сей купчей крепости платил покупцу продавец. До сей купчей крепости проданное имение никому другому не продано, не заложено, в споре, аренде и под запрещением не состоит. Очистку от вступившего в имение по ст. 1427 п. 1 т. X зак. гражд. примет на себя продавец. Ст. 254 уст. о пошл., сторонам объявлена. Для совершения сего акта были представлены указанные документы. Проект сего акта читаем договаривающимися сторонами в присутствии вышепоименованных свидетелей и, по одобрении оного и удостоверении, что они по доброй воле желают этот акт совершить и понимают его смысл и значение в нем в актовую книгу, из которой вновь прочитан тем же порядком. Выпись на листе вписанном гербовым сбором в 1 р. 25 к. для представления Старшему Нотариусу на утверждение в годовой со дня совершения акта срок и, по утверждении акта, главную выписку на подлежащем актовом листе выдать продавцу. Очаковский мещанин Федор Яковлевич Емельянов. Несовершеннолетний Очаковский мещанин Василий Иванович Алопский. На подписание сей купчей крепости несовершеннолетним Очаковским мещанином Василием Ивановичем Алопским (Алупским) изъявляю попечительница его вдова Очаковского мещанина Анна Ильинична Алопская и за нее неграмотную по ее личной просьбе расписался Голованевский мещанин Фешим Омдорт. У сего свидетелями были: Херсонский мещанин Иван Григорьевич Дроздов, крестьянин Кузьма Михайлович Козин и крестьянин Никифор Пантелеевич Бойко.

**№ 18**  
**Закладная**<sup>18</sup>

**(Выпись закладной выдана залогодержателю мещанину Исааку Шмулевичу Миропольскому 30 января 1913 года)**

Тысяча девятьсот тринадцатого года Января тринадцатого дня, явились ко мне Герасиму Павловичу Решетникову, исправляющему должность Широковского Нотариуса Михаила Васильевича Волкова, в контору его, находящуюся в местечке Широком, Херсонского уезда, в дом Петра Шишки, известного мне лично и к свершению актов законную правоспособность имеющие: Елисаветградский мещанин Зиновий Викторович Мильман и Александровский мещанин Исаак Шмулевич Миропольский, живущие в Херсонском уезде: первый – в местечке Большой-Александровке, а второй – в местечке Широком, в сопровождении лично мне известных свидетелей, – крестьян и жителей местечка Широкого: Ивана Прокопова Волченко и Антона Зиновьева Забородько с объяснением, что они желают Мильман и Миропольский, совершить закладную крепость на следующих условиях: Зиновий Викторович Мильман занял у Исаака Шмулевича Миропольского и уже от него получил шесть тысяч рублей, сроком от сего числа впредь на девять лет, то есть по тридцатое января тысяча девятьсот двадцать второго года из двенадцати процентов годовых, уплачиваемых за каждый полугод вперед. А в этих деньгах до означенного срока, Зиновий Викторович Мильман отдаст в заклад ему, Исааку Шмулевичу Миропольскому, принадлежащее ему, Мильману, последующее имущество на этот акт, как материал: каменный дом крытый черепицей, длиною восемь сажень и шириною три сажень, амбар каменный, крытый черепицей длиною восемь сажень и шириною три сажень и два с половиною аршина, каковые постройки находятся в местечке Большой-Александровке, той же волости Херсонского уезда по большой улице между соседями: Прокофием Пономаренко и Николаем Назаренко, на заем принадлежащей обществу крестьян местечка Большой-Александровки Херсонского уезда, каковое имущество оценено в десять тысяч рублей. При этом постановлены следующие условия: 1. Закладываемое имущество во все время его залога, залогодатель обязан страховать от огня на свой счет по таксе шесть тысяч рублей и страховые документы с надобностью об этом залоге передавать залогодержателем, которому в случае пожара должно быть выдано страховое, за пожарные убытки вознаграждение в счет акта долга по сей закладной. 2. Исааку Миропольскому предоставляется право передавать настоящую закладную другим лицам по испрошении на то особого согласия, на что последний даст согласие свое изъявляет. 3. Закладываемое имущество должно быть залогодателем своевременно составлено и должно быть подвержено распоряжениям, уменьшающим из этого доходность его. А если он, Мильман, тех в заем ему данных денег на назначенный срок ему, Миропольскому, не заплатит, иск нарушают какого либо из условий закладной,

---

<sup>18</sup> ДАХО, ф. 38, оп. 1, спр. 531, арк. 1–1 зв.

равно заложенное имущество по какой бы то ни было взысканиям будет назначено в публичную продажу, то волен он, Миропольский, в первом случае на срок, а в каждом из остальных и частью истечения срока займа, сию закладную где следует явить и удовлетворение в капитале с процентами по двенадцати на сто в год по день окончательного расчета, судебными издержками и вознаграждением за ведение дела по случаю, как законы повелевают. На предь же сей закладной означенное имущество никому не продано, не заложено, не отписано, в аренду не сдано и под арестом и запрещением не состоит. Сбор по этому совершится, четыре рубля пятьдесят копеек взыскано. Проект сего акта читан договаривающимися сторонам в присутствии вышеупомянутых свидетелей и по прочтении оного и удостоверении, что от доброй воли же имеют, этот акт совершен и понимают его смысл и значение, внесен в заставную книгу, из которой вновь прочитан тем же порядком. Выпись на листе гербовой бумаги в девять рублей, следует выдать залогодержателю Исааку Шмулевичу Миропольскому. К сему акту подписались: Елисаветградский мещанин Зиновий Викторович Мильман и Александровский мещанин Исаак Шмулевич Миропольский. Свидетели: крестьяне местечка Широкого Иван Прокопович Волченко и Антон Зиновьевич Забородько. Нотариус.

## № 19

### Духовное завещание <sup>19</sup>

(Выпись завещания выдана завещательнице крестьянке Улите Харлампиевне Телих четырнадцатого Марта тысяча девятьсот тринадцатого года)

Тысяча девятьсот тринадцатого года Марта четырнадцатого дня, явилась ко мне, Михаилу Васильевичу Волкову, Широковскому Нотариусу, в контору мою, находящуюся в м. Широком, Херсонского уезда, в доме Петра Шишки, известная мне лично вдова крестьянка и жительница м. Широкого, той же волости, Херсонского уезда, Улита Харлампиевна Телих, урожденная Жулай, в сопровождении лично мне известных свидетелей, крестьян и жителей, удостоверивших Улиты Телих самоличность и законную правоспособность к совершению актов, м. Широкого Дмитрия Карповича Бобыря, Пантелеймона Каленикова Полторака и Петра Артемова Литвиненко, объявила, что она, Улита Телих, желает совершить нотариальное духовное завещание в следующем: Я, Улита Харлампиевна Телих, находясь в здравом уме и твердой памяти, на случай могущей постигнуть меня смерти, делаю следующее распоряжение: принадлежащее мне право (жребий) на четыре десятины надельной хлебопахатной земли или сколько таковой окажется, находящейся Херсонского уезда, в общей доле надельной земли крестьян м. Широкого,

<sup>19</sup> ДАХО, ф. 38, оп. 1, спр. 531, арк. 2.



состоящей в числе надела, количеством восемь десятин в общем владении с Федором и Марфой Телихами, доставшейся мне от покойного мужа моего крестьянина м. Широкого Моисея Романовича Телиха, по духовному завещанию его, утвержденному к исполнению Херсонским окружным судом двадцать второго Сентября тысяча девятьсот двенадцатого года, – я все означенное право (жребий), без остатка, завещаю в полную и исключительную собственность отцу моему, крестьянину м. Широкого, Харлампию Моисеевичу Жулай, которого обязываю воспитывать после моей смерти моего сына Павла Моисеевича Телиха, и иметь о нем заботу и попечение до достижения последним совершеннолетия. Прочих родственников моих в завещанное имущество прошу не вступаться и споров о нем не заводить. Цену завещанному имуществу предоставляю определить при утверждении сего духовного завещания к исполнению. Проект сего акта читан завещательнице в присутствии вышепоименованных свидетелей и по одобрении одного и удостоверении, что она по доброй воле желает это завещание совершить и понимает его смысл и значение, внесен в актовую книгу, из которой вновь прочитан тем же порядком. Выпись на гербовом листе в один рубль двадцать пять копеек цены, для представления в годовой со дня смерти завещательницы срок в подлежащий окружной суд на утверждение, следует выдать завещательнице вдове крестьянке Улите Харлампиевне Телих. К сему акту подписалась вдова крестьянка Улита Харлампиевна Телих, урожденная Жулай. При совершении чтения и подписании сего акта свидетелями были и удостоверили самоличность и законную правоспособность к совершению акта лично мне известной вдовы, крестьянки м. Широкого Улиты Харлампиевны Телих, урожденной Жулай, которую мы лично видим и находим ее в здравом уме и твердой памяти, а сие завещание это написано ею собственноручно, – крестьяне: Дмитрий Карпович Бобырь, Пантелеймон Калеников Полтораки и Петр Артемович Литвиненко. Нотариус.

## № 20

### Договор

**полного товарищества для помола зерна  
(заключено Авруцом Высоким, Гецелем Леоновим и Занвелем  
Оксенгендлером 7 апреля 1917 г.)<sup>20</sup>**

Город Николаев. Апреля седьмого дня, тысяча девятьсот семнадцатого года. Мы, нижеподписавшиеся, николаевский купец Аврум Ицкович Высокий, очаковский мещанин Гецель Нохемьевич Леонов и николаевский купец Занвель-Герш Мойше-Мордкович Оксенгендлер заключили настоящий договор полного товарищества в следующем:

---

<sup>20</sup> ДАМО, ф. 144, оп. 1, спр. 7, арк. 1–3 зв.

1) Мы, Высокий, Леонов и Оксенгендлер образовали полное товарищество для производства помола различного рода зерна на паровой и газогенераторной мельнице, состоящей в гор. Николаеве, 2-ой Адмиралтейской части, по Рыбной улице, в доме под № 190 и 192, и для производства там же торговли различного рода мукой помола той же мельнице, каковое товарищество будет существовать и действовать под фирмой: Газогенераторная мельница Товарищества «Выгода».

Складочный капитал названного товарищества составляет: А/ из недвижимого имущества, расположенного в гор. Николаеве, 2-ой Адмиралтейской части, по Рыбной улице, под №№ 190 и 192, заключающейся в дворовой земле из двух смежных участков и в строениях на ней, ныне принадлежащего Николаевскому Городскому Кредитному Обществу, проданного сим Обществом полному товариществу Высокому по запродажной записи, засвидетельствованной Николаевским нотариусом Исаченко 30-го декабря 1916 года по реестру за № 9579, и находящегося в фактическом пользовании и владении всех нас, Высокого, Леонова и Оксенгендлера, вследствие участия нашего в равных частях во всех платежах названному Обществу по сей запродажной записи и по арендному договору с сим Обществом на то же имущество, каковое имущество, проданное Кредитным обществом в сумме четырнадцати тысяч пятисот пятидесяти шести руб. 11 коп. /14.556 руб. 11 коп./, должно не позже окончания срока запродажной записи поступить в той же сумме по купчей крепости в полную собственность товарищества, продолжая в равных частях наших оставаться – складочным капиталом товарищества; и В/ из принадлежавших нам, Высокову, Леонову и Оксенгендлеру, на праве общей собственности в равных частях нижеследующих предметов, всего на сумму семь тысяч четырехста рублей /7.400 руб./: одного газогенераторного двигателя сорока трех сил, бака для воды, глушителя, насоса со всеми трубами и принадлежностями к нему, трех чугунных поставов с жерновами, из коих один семерик и два шестерика с трансмиссией и шкивами, двух девятиаршинных буратов с шелковой тканью и шкивами, фухтеля, шеротовни фирмы Ричмонда номер второй со шкивами, просорушки со шкивами, одних маслобойных Вальцев фирмы Беллино-Фендрих, трех элеваторов для подъема муки и зерна с копками, лентами и трубами, одних сороковых весов с гирями к ним на пятьдесят пудов, двух очистных машинок для сурьмы /змейки/, одного прибора для автоматического пуска мотора в ход, паков и различного рода технических инструментов и принадлежностей.

3/ Организацией товарищества управляют, заведуют и распоряжаются все товарищи вместе, причем все вопросы управления и необходимые мероприятия для него решаются простым большинством голосов товарищей.

4/ Самостоятельно же предпринимать какие-либо действия от имени товарищества, а равно искать и отвечать на суде, может только тот из товарищей, который будет снабжен специальной на это доверенностью и подписью остальных двух товарищей.

5/ Векселя, заемные письма и другие всякого рода обязательные крепостные акты, доверенности и всякого рода договора подписываются всеми товарищами вместе, при чем всякий из упомянутых договоров, подписанный одним или двумя товарищами для товарищества не дозволен; бумаги же, не носящие характера указанных документов и какого-либо обязательства, могут быть подписаны одним или двумя товарищами.

6/ Ведение бухгалтерии, счетоводства и отчетности предприятия берет на себя Высокий; а в случае возложения этих обязанностей и служащих предприятия он, Высокий, наблюдает за точным и правильным исполнением их.

7/ По истечении каждых шести месяцев составляется отчет о деятельности предприятия, предлагаемый для обсуждения всеми товарищами вместе, при чем о результатах рассмотрения сего отчета составляют протокол, подписываемый всеми товарищами; общий же ежегодный отчет должен производиться не позже первого января каждого года.

8/ Каждый из товарищей вправе лично во всякое время производить ревизию дел товарищества, проверять его книги, документы, для устранения обнаруженных недочетов и неправильностей.

9/ Касса находится в заведывании Высокого за его ответственностью перед товариществом; денежные суммы помещаются на текущем счету в одном из кредитных учреждений гор. Николаева; долговые обязательства и всякого рода ценности, принадлежащие или доверенные товариществу помещаются на хранение также в одном из кредитных учреждений гор. Николаева; при чем, Высокий вправе оставлять у себя хранение за своей ответственностью перед товариществом – наличных денег, обязательств и ценностей на сумму не свыше одной тысячи рублей.

10/ Жалованье служащим, уплата долга по принадлежащему товариществу недвижимому имуществу, расходы по содержанию сего имущества, налог и повинности по предприятию выплачиваются из кассы товарищества.

11/ В прибылях и убытках все товарищи участвуют в равных долях, т. е. каждый в одной третьей части тех и других.

12/ Каждый из товарищей имеет право для своих личных надобностей получать из кассы товарищества ежемесячно не более двухсот /200/ рублей в месяц, которые и вносятся на особый для каждого из товарищей счет в дебет расходов; если же окажется, что приносимая товариществом чистая прибыль не превышает шестисот /600/ рублей в месяц, то общая сумма, получаемая ежемесячно всеми товарищами из кассы для указанных надобностей, не может превышать пятьдесят /50/ процентов суммы прибыли, получаемых товарищами за текущий месяц, а каждый из товарищей вправе получить лишь одну третью часть сей общей суммы.

13/ По истечении операционного года – при заключении годового баланса производится распределение поровну между всеми товарищами принесенной предприятием за год чистой прибыли; при чем из причитающейся на долю каждого товарища чистой прибыли: а/ пятьдесят /50/ процентов сей доли, за

вычетом из них сумм, полученных товарищами из кассы согласно 12 п. сего договора в течение операционного года, выдается товарищу; б/ сорок процентов этой доли обращается на увеличение складочного капитала товарищества; в/ пять /5/ процентов – на амортизацию имущества товарищества и г/ пять процентов оставляется в кассе товарищества для случайных и непредвиденных расходов.

14/ Если при заключении годового баланса окажется, что предприятие принесло за год не более двух тысяч /2.000/ рублей чистой прибыли или принесло какой-либо убыток, то по требованию одного из товарищей должно быть приступлено к ликвидации товарищества равным образом, должно быть по требованию одного из товарищей приступлено к ликвидации товарищества, если при рассмотрении предусмотренного п. 7 договора-отчета обнаружится, что предприятие не принесло за отчетное время никакой прибыли или принесло убыток. Требования о ликвидации товарищества должны быть заявлены другим товарищам в письменной форме: в первом случае в течение месяца со дня заключения годового баланса; а во втором случае со дня подписания в 7 п. договора-протокола. Заявления же о ликвидации, сделанные по истечении этих месячных сроков недействительны и для остальных товарищей не обязательны.

15/ В случае ликвидации товарищества по причинам, указанным в предыдущем пункте, а также в силу истечения срока сего договора, все принадлежащее товариществу имущество должно быть продано всеми товарищами вместе: движимое имущество в течение трех месяцев, а недвижимое имущество в течение шести месяцев со дня поступления требования о ликвидации или со дня окончания срока договора. И все вырученные деньги за погашением всех долгов товарищества распределяются немедленно поровну между всеми товарищами.

16/ За долги отдельных товарищей и за личные долги всех товарищей товарищество не отвечает.

17/ Товарищество учреждается на десять лет со дня подписания сего договора; при чем, каждый из товарищей вправе выступить из состава товарищества и по истечении пяти /5/ лет со дня заключения сего договора, о чем желающий выступить должен за месяц до истечения пятилетнего срока известить других товарищей в письменной форме.

18/ О выступлении кого-либо из товарищей должно быть немедленно учинено окончательный расчет с ним и заявлено в Николаевскую городскую Управу, как с выступившим товарищем, так и с остальными; и со дня учинения сего заявления выступивший перестает нести ответственность по делам товарищества.

19/ В случае болезни, отсутствия или каких-либо других причин, препятствующих кому либо из товарищей участвовать в деле, каждый из товарищей может снабдить другого надлежащей доверенностью; замена посторонним лицом без согласия других товарищей не допускается.

20/ В случае смерти кого-либо из товарищей до окончания срока сего договора наследникам умершего предоставляется право вступить в предприятие в качестве полного товарища и принимать в нем участие во всем

согласием сему договору; при чем при наличии двух или нескольких наследников, желающих продолжать сей договор, они должны для участия в предприятии избрать со своей стороны одного и снабдить его надлежащей доверенностью. При наличии нескольких наследников желание хотя бы одного из них достаточно для продолжения сего договора.

21/ О желании или нежелании наследников умершего товарища продолжать сей договор должно быть заявлено оставшимся в живых товарищам в течение месяца со дня смерти наследователя.

22/ При отсутствии же заявления в указанный срок, а также при нежелании всех наследников принимать участие в предприятии производится расчет согласно 19 п. сего договора причитающейся на долю наследников имущества, каковая доля в срок, указанный в 19 п. вносится наличными деньгами или по согласованию с наследниками обязательствами в опекуновское учреждение г. Николаева для выдачи наследникам, или же выдается непосредственно наследникам в случае представления ими оставшимся товарищам копии определения об утверждении их в правах наследства к имуществу умершего товарища – согласно сему определению.

23/ Подлинный договор находится у товарища Высокого, остальным товарищам выдаются копии сего договора.

*Николаевский купец Аврум Ицкович Высокий, очаковский мещанин Гецель Нохемьевич Леонов, николаевский купец Занвель-Герш Мойше-Мордкович Оксенгендлер.*

Тысяча девятьсот семнадцатого года апреля седьмого дня договор этот заключенный у Владимира Георгиевича Милеанта, Николаевского Нотариуса, в конторе моей Одесской части, по Глазенаповской ул., в д. № 16, лично мною составленный и к совершению актов законную правоспособность имеющими николаевским купцом Аврумом Ицковичем Высоким, очаковским мещанином Гецелем Нохемьевичем Леоновым, николаевским купцом Занвель-Гершем Мойше-Мордковичем Оксенгендлером.

## ДОДАТОК И ПРИСЯГА НОТАРІУСА

*«Обещаю и клянусь всемогущим Богом, перед святым Его Евангелием и животворящим крестом Господним хранить верность Его Императорскому Величеству Государю Императору, Самодержцу Всероссийскому, честно и добросовестно исполнять все обязанности принимаемой мною на себя должности и все относящиеся до сих обязанностей законы и поручения, не превышать представленной мне власти и не причинять умыслом никому ущерба или убытков, а напротив, вверенные мне интересы ограждать как свои собственные, памятуя, что я во всем этом должен буду дать ответ пред законом и перед Богом на страшном суде. В удостоверение сего целую слово и крест Спасителя моего. Аминь».*

*Див.: Рукавицын И. А. Нотариат конца XIX – начала XX века. Киев : Книга–плюс, 2013. С. 37.*

## ДОДАТОК К

### СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

**Біржовий нотаріус** – особа, яка посвідчує договори та інші документи, які стосуються біржового обороту. Нотаріальному посвідченню підлягають головним чином біржові угоди, які укладаються з іноземцями. На біржового нотаріуса покладається вчинення протесту векселів, за якими векселедержателями є іноземці, засвідчення перекладів комерційних паперів і актів з іноземних мов і на іноземні мови [288].

**Вексель** (нім. Wechsel, букв. – обмін) – вид цінного паперу, абстрактне грошове зобов'язання суворо встановленої законом форми. Є безумовним і безперечним борговим документом [288].

**Гербовий збір** – збір, який належав до розряду мит і стягувався шляхом обов'язкового у визначених випадках вживання виготовленого державою таврованого паперу, оплачуваного набагато вище дійсної його вартості, або ж накладання на звичайний папір спеціальної марки, яка купувалася у держави [412, с. 457–459].

**Дана кріпость (або «дана»)** – це акт, який здійснювався за участю влади на нерухоме майно, куплене з публічного торгу. З моменту отримання даної кріпості набувач маєтку вступав у повне право власності і міг вільно відчужувати майно, тобто право власності на маєток закріплювалося за покупцем [354, с. 110–111].

**Домашні акти** – документи про майнові розпорядження або угоди, які здійснювалися без участі спеціальних судово-охоронних органів державної влади – установ кріпосних справ, старших нотаріусів, маклерів, нотаріусів, або ж за їх участю, але без дотримання умов, необхідних згідно із законом для вчинення актів кріпосних і явочних або нотаріальних. У форму домашніх актів можна було втілювати всі угоди і розпорядження, для яких законом не

вимагалось форми кріпосних актів, тобто всіх, крім угод про відчуження та обмеження права власності на нерухоме майно [349, с. 940–941].

**Заповіт** – розпорядження громадянина своїм майном на випадок смерті, а також сам документ, яким він оформляється. В імперські часи мав назву «духовний заповіт» або «духівниця» – письмово викладений та законним чином оформлений заповіт на випадок смерті [288].

**Запродаж** – в імперському російському цивільному праві попередній договір про продаж майна до визначеного терміну і за визначену ціну [288].

**Заставна** – документ про заставу боржником нерухомості. Дає кредитору право продажу заставленого майна з торгів у разі несплати боргу в строк. Складається обов'язково в нотаріальній конторі [288].

**Кріпосні акти** – виписки з кріпосної книги. До введення нотаріального положення 1866 р. розрізнялися кріпосні акти двох родів: 1) акти, вчинені кріпосним порядком, і 2) акти, що вносилися до книги кріпосних справ тільки для явки і засвідчення. До першого роду відносилися акти про перехід майнових прав на нерухомості (купчі, заставні, дарчі), до другого – явочні акти (заповіти, позикові листи, заставні на рухомість тощо). Ті та інші акти здійснювалися «у кріпосних справ», які перебували при палатах цивільного суду. Після 1866 р. функції цих постанов були розділені між нотаріусами, до яких перейшло вчинення явочних актів, і нотаріальним архівом, яким завідував старший нотаріус. Назву кріпосних актів зберегли ті, які раніше відбувалися у кріпосних справ «кріпосним порядком». Після реформи ці акти склалися у нотаріуса і записувалися в його книги, звідки бралася виписка, яка надавалася старшому нотаріусу на затвердження, записувалася в кріпосну книгу і відзначалася в реєстрі кріпосних справ [350, с. 894].



**Кріпосні мита** – один із видів зборів, що стягувалися при переходах нерухомої власності з одних рук в інші. Цей збір стягувався при затвердженні відповідною урядовою установою або особою акта, що посвідчував перехід права власності до нового власника і надавав плату за внесення здійснюваних операцій в урядові актові або кріпосні книги [398, с. 894–895].

**Купча кріпость** – нотаріальний договір про купівлю та продаж нерухомого майна, а також про право на володіння ним [402, с. 43].

**Нотаріат** – правовий інститут, носії якого – нотаріуси – уповноважені державою здійснювати і засвідчувати юридичні акти, надаючи останнім значення актів публічних [424, с. 390–392].

**Нотаріат в Україні** – це система органів та посадових осіб, на які покладено обов'язок засвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат», для надання їм юридичної вірогідності [252].

**Нотаріус** – посадова особа, спеціально уповноважена здійснювати нотаріальні дії в якості предмета своєї професії [238].

**Сервітути** – обмеження власності, що повідомляють особам, на користь яких вони встановлені, самостійні майнові права користування чужим нерухомим майном в точно визначеному розмірі [438, с. 629].

**Явочні акти** – один з видів актів зміцнення прав, поряд з домашніми та кріпосними. Здійснювалися самими учасниками даного юридичного процесу. Сама явка актів полягала в пред'явленні актів операції нотаріусові для засвідчення, причому нотаріус робив засвідчення на самому акті, із зазначенням осіб, які пред'явили його, попередньо переконавшись в їх самоособистості і законній правоздатності [488, с. 484].

## ДОДАТОК Л

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*в яких опубліковані основні наукові результати дисертації*

1. *Шевченко Н. В.* До історії нотаріату в контексті державотворчих процесів в Україні // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. праць. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2016. Вип. 16 (90). С. 132–137.
2. *Шевченко Н. В.* Вплив урбанізації на розвиток нотаріату Херсонської губернії в другій половині XIX ст. // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 262. Т. 274. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2016. С. 37–42.
3. *Шевченко Н. В.* Нотаріат на Півдні України в модернізаційних процесах Російської імперії другої половини XIX ст. // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 270. Т. 282. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2016. С. 94–98.
4. *Шевченко Н. В.* Реформування нотаріату в Російській імперії у 1866 році // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 292. Т. 304. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. С. 39–42.
5. *Шевченко Н. В.* Становлення та розвиток нотаріальних установ в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття // *European philosophical and historical discourse*. 2018. Volume 4, Issue 2. P. 11–17.
6. *Шевченко Н. В.* Нотаріат України в другій половині XIX – на початку XX ст.: історіографія проблеми // *Гілея: науковий вісник*. Київ : Вид-во «Гілея», 2018. Вип. 139 (12). Ч. 1. Історичні науки. С. 7–12.

*які засвідчують апробацію матеріалів дисертації*

7. *Шевченко Н. В.* Громадська діяльність нотаріуса І. І. Корбуля в Херсонській губернії // «Могилянські читання – 2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2015. С. 28–30.
8. *Шевченко Н. В.* Документи з історії нотаріату в Державному архіві Миколаївської області // «Могилянські читання – 2016». Всеукраїнська

- науково-практична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» : тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2016. С. 32–34.
9. *Шевченко Н. В.* Нотаріат напередодні революційних подій 1917 року // Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2017. Повстання і революції в Україні і Польщі: історичний, політичний і міжнародні аспекти (до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.)» (8–11 червня 2017 р.) : тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. С. 16.
  10. *Шевченко Н. В.* Розвиток нотаріальної справи на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. // International Scientific and Practical Conference «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms». September 29, 2017. (Tbilisi, Georgia). P. 27–30.
  11. *Шевченко Н. В.* Зміна системи нотаріату в 1917 році // «Могилянські читання – 2017». Всеукраїнська науково-практична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» : тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. С. 11–13.
  12. *Шевченко Н. В.* З історії нотаріату на Півдні України (1866–1917 рр.) // «Могилянські читання – 2018: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: XXI Всеукраїнська науково-практична конференція : тези доповідей наукової конференції «Історико-культурна спадщина у контексті відродження самобутності регіонів України». Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2018. С. 17–18.
  13. *Шевченко Н. В.* Етапи зародження нотаріату в Україні: історичний аспект // International Scientific and Practical Conference «Achievements and problems in the field of social sciences in the modern world». Baku. The Republic of Azerbaijan, December 14–15, 2018. Baku : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 116–118.

## ДОДАТОК М

### НАУКОВА АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Могилянські читання – 2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (Миколаїв, ЧДУ імені Петра Могили, 12-20 листопада 2015 р.);
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Могилянські читання – 2016: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (Миколаїв, ЧНУ імені Петра Могили, 14-18 листопада 2016 р.);
- Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2017. Повстання і революції в Україні і Польщі: історичний, політичний і міжнародні аспекти (до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.)» (Миколаїв, ЧНУ імені Петра Могили, 8–11 червня 2017 р.);
- Міжнародна науково-практична конференція «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms» (Тбілісі, Грузія, 29 вересня 2017 р.);
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Могилянські читання – 2017: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (Миколаїв, ЧНУ імені Петра Могили, 13–17 листопада 2017 р.);
- Наукова конференція «Історико-культурна спадщина у контексті відродження самобутності регіонів України» у рамках XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Могилянські читання – 2018: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (Миколаїв, ЧНУ імені Петра Могили, 12–17 листопада 2018 р.);
- International Scientific and Practical Conference «Achievements and problems in the field of social sciences in the modern world». (Baku, The Republic of Azerbaijan, December 14–15, 2018).